Giovanni Pontano

Commentationes in centum sententiis Ptolemaei

Ptolemaeus Arabus et Latinus

Texts

Volume 5

General Editors

Dag Nikolaus Hasse (University of Würzburg)
David Juste (Bavarian Academy of Sciences and Humanities)
Benno van Dalen (Bavarian Academy of Sciences and Humanities)

Associate Editors

Charles Burnett (The Warburg Institute, University of London)
Jan P. Hogendijk (Utrecht University)

Ptolemaeus Arabus et Latinus (PAL) is a project of the Bavarian Academy of Sciences and Humanities and the University of Würzburg. As part of the Academies' Programme, PAL is jointly funded by the Federal Republic of Germany and the Free State of Bavaria.

PAL is sponsored by the Union Académique Internationale (UAI).

Giovanni Pontano

Commentationes in centum sententiis Ptolemaei

A Critical Edition

Michele Rinaldi

BREPOLS

Cover design by Hilde Verhelst, T'Hi, Lier, Belgium.

Cover illustration: Woodcut (detail) from *La geografia di Ptolemeo Alessandrino*, Venice, 1548. Copy from Munich, Bayerische Staatsbibliothek. Taurus (detail) from al-Ṣūfī's *Book of Constellations* (Latin), MS Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, 1036, fol. 21v.

© 2025, Brepols Publishers n. v./s.a., Turnhout, Belgium.

This is an Open Access publication made available under a CC BY-NC-ND 4.0 International License: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, for commercial purposes, without the prior permission of the publisher, or as expressly permitted by law, by licence or under terms agreed with the appropriate reprographics rights organization.

D/2025/0095/119

ISBN 978-2-503-61016-0

Printed on acid-free paper.

Contents

Acknowledgements vii
Sigla ix

Part I Introduction 1
Overview 3
Chapter 1 Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*: a Text of Controversial Origin 5
1.1 The Greek Tradition: A Historiographical Problem 5
1.2 The Arabic Tradition 6
1.3 The Medieval Latin Tradition 7
1.4 The Byzantine Tradition 8
1.5 The Reception of the *Centiloquium* in Fifteenth-Century Italy 8

Chapter 2 The *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* by Giovanni Pontano 11
2.1 The Author 11
2.2 Title 13
2.3 Dating 13
2.4 Sources 14
2.5 Influence of the *Commentationes* 15

Chapter 3 The Textual Tradition 17
3.1 The Manuscripts and the Main Prints 17
3.2 The History of the Text 20
3.3 A Synoptic Picture of the Content of the Different Textual Stages 34
3.4 A Diagram Graphing the History of the Text 36
3.5 Conclusion 36

Chapter 4 Editing Methods 37
Abbreviations in the Apparatus 40

Part II Critical Edition 41
Glossary of Selected Words and Phrases 325
Appendix. Va's Text 333
Bibliography 355

Acknowledgements

This edition has a long history, dating back to my studies at the University of Naples Federico II.

I began working on Pontano's astrological prose in 1999 as the subject of my doctoral dissertation under the supervision of the late Professor Liliana Sabia. I defended my thesis in March 2003. In 2004, I made my first attempt at editing an astrological text by Pontano (*De Luna liber*) under the supervision of the late Professor Salvatore Monti. Thereafter, both scholars, by their erudition, have constantly supported the progress of my research. It is, therefore, for me a pleasure to acknowledge their names at the beginning of this work. I especially want to record my gratitude to Guido Cappelli, Giuseppe Germano, and Antonietta Iacono: our long friendship goes back to that same period.

For their help along the way I am indebted to a large number of people. To all I want to express my sincere thanks: Gabriella Albanese, Giuseppe Bezza†, Jean-Patrice Boudet, Corrado Calenda, Marc Deramaix, Enrico Flores†, Germana Ernst†, Vincenzo Fera, Simonetta Feraboli, Paul Kunitzsch†, Enrico Malato, Andrea Mazzucchi, Stephan Heilen, Wolfgang Hübner, Matteo Palumbo, Aurelio Perez, David Pingree†, Michael D. Reeve, Silvia Rizzo†, Antonio Rollo, Margherita Sciancalepore, Riccardo Scarcia, Francesco Tateo.

In 2014, a fellowship of the Ptolemaeus Arabus et Latinus (PAL) Project at the Bayerische Akademie der Wissenschaften in Munich played a key role in the history of this work. There I had the opportunity to write the first draft of this *Introduction*. I want to express my gratitude to all members of the Research Team, in particular for their suggestions, to Charles Burnett, Dag Nikolaus Hasse, David Juste, Flora Vafea and Benno van Dalen. David Juste also read the whole work, enriching it with many valuable suggestions and improving the English translation of the *Introduction*. Since 2014, the possibility of using the PAL Digital Library of Ptolemaic astronomical and astrological manuscripts has been invaluable. I am grateful to the anonymous reviewers of my work for their comments and to Eva Schalbroeck and Christine Vande Veire for their editorial care.

Finally, I wish to express my gratitude for the help and the hospitality I received in the libraries I worked the most: the Vatican Library, the National Libraries of Florence, Paris, and Turin, the Bayerische Staatsbibliothek, and the Library of the *Thesaurus linguae Latinae* in Munich. I would also like to mention that, pending the publication of this work, my Italian translation of Pontano's Commentationes has been published (G. Pontano, *Commentari sulle cento sentenze di Tolomeo*, Sarzana-Lugano, 2024).

This work is dedicated to Francesca and Giovanni, my first readers.

Sigla

Ce	Cesena, Biblioteca Comunale Malatestiana, Comunitativa MS 167.23
D	Dublin, Chester Beatty Library, MS W 108 III
F	Florence, Biblioteca Nazionale Centrale, MS Magliabechiano XX.23
K	Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, MS 5209
L	Linköping, Stifts-och Landsbiblioteket, MS Cod. Matematik 9
M	Munich, Bayerische Staatsbibliothek, MS Clm 26764
N	Naples, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, MS VIII C 53
R	Rome, Biblioteca dell'Accademia dei Lincei e Corsiniana, MS 43 F 2 (Cors. 1287)
T	Turin, Biblioteca Nazionale Universitaria, MS F V 31 (931)
To	Toledo, Archivo y Biblioteca Capitulares, MS 98-18
U	Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Urb. lat. 1393
Va	Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. lat. 5984 (ff. 177^{r}–314^{v})
Vb	Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. lat. 5984 (ff. 1^{r}–173^{r})
Ve	Venice, Biblioteca Nazionale Marciana, MS lat. VIII 66 (3437)
Ven	Venice, Biblioteca Nazionale Marciana, MS lat. VIII 67 (3438)
Y	Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, MS 5258
W	Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, MS 3161
Wa	Warsaw, Biblioteka Narodowa, MS Rps 6627 III

Ald	Ioannis Ioviani Pontani *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei libri duo*, Venice: Aldus & Andreas Manutius, 1519
Iunt	Ioannis Ioviani Pontani *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei libri duo*, Florence: Philippus Iunta, 1520
Sum	Ioannis Ioviani Pontani *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei*, Naples: Mayr, 1512

Part I

Introduction

Overview

With more than two hundred extant manuscripts, Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium* undoubtedly is one of the most popular works of Western astrology. The *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* is an astrological work in two books in which Giovanni Gioviano Pontano provides an extensive commentary on the *Centiloquium* along with his own translation of the Greek text. The first book is addressed to the Duke of Urbino, Federico da Montefeltro, and the second one to Pontano's close friend and member of the Neapolitan Academy Pietro Golino (*Petrus Compater*). Pontano undertook the work in 1473-74 and kept supplementing and revising it at least until 1490. The *Commentationes* had a substantial impact on the astrological literature of the fifteenth–seventeenth centuries. Published posthumously in 1512 by Pietro Summonte — but previously widespread through a noteworthy manuscript tradition — it was reprinted over twenty times until 1674 and became the standard Latin translation of the *Centiloquium*. While — together with the *De rebus coelestibus* — it represents the most challenging of Pontano's astrological prose the *Commentationes* has never been published in a critical edition nor studied in its textual history.

Chapter 1
Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*: a Text of Controversial Origin

1.1 The Greek Tradition: A Historiographical Problem

The so-called *Centiloquium* — also known as *Καρπός* ('Fruit') and *Kitāb al-Thamara* ('The book of the fruit') — is a collection of 100 astrological aphorisms attributed to Ptolemy. The *Editio Princeps* of the Greek text was published in 1535 by Joachimus Camerarius, together with Ptolemy's genuine *Quadripartitum*.[1] Throughout its history, with few exceptions, the work has been consistently attributed to Ptolemy.[2] Franz Boll proved that the attribution to Ptolemy was untenable. One reason is that many of its doctrines (such as those concerning electional astrology, the decans, and the *paranatellonta*) have no bearing on Ptolemaic astrology. Another reason is that the language and style, in some respects, are different from those of Ptolemy.[3] In any case, according to Boll, the origin of the text could go back to the late Antiquity.[4] The critical edition of the Greek text was edited by Boll's disciple Emilie Boer who, in her *Praefatio*, summarized the history of the text.[5] According to her, starting from an Egyptian source of the Hellenistic period, the collection may have been formed by additions over time.[6] More recent historians of Greek astrology proposed a dating fluctuating between the second (Gundel) and fifth/sixth centuries AD (Tester).[7] In any case — as there are no Greek manuscripts prior

[1] Cf. *Claudii Ptolemaei Pelusiensis libri quatuor compositi Syro fratri. Eiusdem fructus librorum suorum, sive Centum dicta, ad eundem Syrum. Traductio in linguam Latinam librorum Ptolemaei duum priorum et ex aliis praecipuorum aliquot locorum Ioachimi Camerarii Pabergensis. Conversio Centum dictorum Ptolemaei in Latinum Ioviani Pontani* [...], Nürnberg: Johannes Petreius, 1535.

[2] One of the scholars who first questioned Ptolemy's authorship was Gerolamo Cardano (1501–1576), see Michele Rinaldi, *Le Commentationes in Ptolemaeum di Giovanni Gioviano Pontano: fonti, tradizione e fortuna del Centiloquio pseudo-tolemaico, dalla classicità all'Umanesimo*, unpublished doctoral thesis, University of Naples Federico II, 2003, pp. 229–30.

[3] Cf. Franz Boll, *Studien über Claudius Ptolemäus. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Philosophie und Astrologie*, Leipzig: Teubner, 1894, pp. 180–81.

[4] Cf. Boll, *Studien*, p. 181: 'Die Schrift dreht sich auffallend viel um die Herrscher; man möchte demnach einen Hofastrologen in ihren Verfasser vermuten. Wann die Fälschung gemacht worden ist, lässt sich wohl kaum genau bestimmen. Vor Proclus muss sie entstanden sein'.

[5] Emilie Boer, *Καρπός*, *Pseudo-Ptolemaei Fructus sive Centiloquium*, Leipzig: Teubner, 1961[2], pp. xix–xxiv.

[6] Boer, *Καρπός*, p. xxi: 'quamquam sermo ipse opusculum saeculis recentioribus compositum esse demonstrat, nonnulla tamen e fonte quodam Aegyptiaco Ptolemaeorum regum temporibus orto hausta esse Cumont animadvertit'.

[7] Cf. Hans Gundel and Wilhelm Gundel, *Astrologumena, Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte*, Wiesbaden: Steiner, 1966, p. 211: 'Der verfasser [der *Καρπός*] kann nicht ermittelt werden, kann aber möglicherweise noch dem 2. Jahrhundert n. Chr. angehört haben'; Jim Tester,

to the fourteenth century — the only slight evidence of the existence of the *Καρπός* in late Antiquity remains the allusion to aphorism 51 in Proclus's commentary on Plato's *Republic* (pointed out by Boll).[8]

1.2 The Arabic Tradition

As early as the first half of the tenth century, the Arabic tradition of the *Centiloquium* is well represented. Around AD 922, Abū Jaʿfar Aḥmad ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm ibn al-Dāya composed his great commentary on the *Kitāb al-Thamara*.[9] At that point, the content of various aphorisms is paralleled in other astrological works of Arabic (mainly aphoristic) literature.[10] Some decades later, the *Ghājat al-Ḥakīm* includes a *florilegium* of ten aphorisms, expressly attributed to Ptolemy.[11] On the other hand, none of the leading Arabic astrologers before Aḥmad ibn Yūsuf (such as Māshāʾallāh, Abū Maʿshar, al-Kindī) seems to have been aware of a *Kitāb al-Thamara* by Ptolemy. This led R. Lemay to speculate that Aḥmad himself was the forger of the *Kitāb al-Thamara*.[12] This hypothesis has been challenged, mainly

A History of Western Astrology, Woodbridge: Boydell Press, 1987, p. 93.

[8] Cf. Boll, *Studien*, p. 181; Proclus's reference to *verbum* 51 has been questioned by Richard Lemay, 'Origin and Success of the Kitâb Thamara of Abû Jaʿfar Aḥmad ibn Yûsuf ibn Ibrâhîm from the Tenth to the Seventeenth Century in the World of Islam and the Latin West', in *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science (Aleppo, April 5–12, 1976)*, edited by Ahmad Y. al-Hassan, Ghada Karmi and Nizar Nammum, Aleppo: Institute for the History of Arabic Science, 1978, II, pp. 91–107 (especially 97–98). Lemay's arguments have been repeatedly challenged, see, in particular, Franco Martorello and Giuseppe Bezza, *Aḥmad ibn Yûsuf ibn al-Dâya: Commento al Centiloquio tolemaico*, Milan: Mimesis, 2013, pp. 12–18.

[9] On this commentary: Lemay, 'Origin', pp. 91–107; the text has been edited (from eight manuscripts) with Italian translation by Martorello and Bezza, *Aḥmad ibn Yûsuf*.

[10] A list of relevant *loci paralleli* in the works by Zahel, Albubather, Almansor is in Martorello and Bezza, *Aḥmad ibn Yûsuf*, p. 19.

[11] Cf. '*Picatrix': das Ziel des Weisen, von Pseudo-Maǧrîṭî*, edited by Hellmut Ritter and Martin Plessner, Leipzig: Teubner, 1933, pp. 32, 54, 324–25; for the medieval Latin version cf. *Picatrix. The Latin version of the Ghâyat al-Ḥakîm*, edited by David Pingree, London: The Warburg Institute, 1986, I V 5, p. 16; II I 1 p. 32; IV IV 46–56, pp. 193–94; the traditional attribution of this text to the Pseudo-al-Majrîṭî has been questioned by Marible Fierro, 'Bâṭinism in Al-Andalus: Maslama b. Qâsim al-Qurṭubî (d. 353/964), Author of the *Rutbat al-ḥakîm* and *Ghâyat-al-ḥakîm* (*Picatrix*)', *Studia Islamica* 84 (1996), pp. 87–112 who proposed the authorship of Abû l-Qâsim Maslama ibn Qâsim al-Qurṭubî and a dating circa 954–59; this proposal has been accepted by Jean-Patrice Boudet and Jean-Charles Coulon, 'La version arabe (*Ghâyât al-ḥakîm*) et la version latine du *Picatrix*. Points communs et divergences', *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes/Journal of Medieval and Humanistic Studies* 33 (2017/1), pp. 67–101 (at p. 68) and Dan Attrell and David Porreca, *Picatrix. A Medieval Treatise on Astral Magic*, University Park: The Pennsylvania State University Press, 2019, p. 3.

[12] Lemay, 'Origin', pp. 95–96.

because in Abū Jaʿfar's commentary there are some references to earlier *Thamara* interpreters (who are never mentioned by name).[13]

1.3 The Medieval Latin Tradition

It was among medieval Latin scholars that *Centiloquium* enjoyed its greatest vogue from the twelfth to the seventeenth century: 'somewhat close to ten different Latin versions of this text, most of them accompanied by Aḥmad's commentary, were produced during a span of five centuries of constantly renewed interest and practical use'.[14] The collection was translated from Arabic into Latin for the first time around 1120 by Adelard of Bath. This translation breaks off after *verbum* 39 and does not include Abū Jaʿfar Aḥmad ibn Yūsuf's commentary. The most widespread translation was completed in 1136 by Plato of Tivoli (it survives in over one hundred manuscripts), and the text was translated again, at least three more times, during the twelfth century.[15] Later, the *Centiloquium* became part of the academic *curricula* of important European universities, such as Paris, Cracow, Erfurt, and Bologna.[16]

[13] Cf. Martorello and Bezza, *Aḥmad ibn Yûsuf*, p. 17; Michele Rinaldi, *El libro delle cento parole di Ptholommeo. Volgarizzamento inedito del Centiloquium pseudo-tolemaico*, Rome: Salerno, 2021, p. xvi; see also Emanuele Rovati, 'Pseudo-Ptolemy, Kitâb al-Thamara' (update: 15.03.2023), *Ptolemaeus Arabus et Latinus. Works*, URL = https://ptolemaeus.badw.de/work/190.

[14] Lemay, 'Origin', p. 100, on the impact of the *Centiloquium* on European astrology: David Juste, 'The Impact of Arabic Sources on European Astrology: some Facts and Numbers', *Micrologus* 24 (2016), pp. 173–94, at p. 177.

[15] For an updated account of the translations of the twelfth century: David Juste, 'Pseudo-Ptolemy, Karpos/Kitâb al-Thamara (Greek/Arabic)' (update: 20.08.2024), *Ptolemaeus Arabus et Latinus*. Works, URL = https://ptolemaeus.badw.de/work/24 (texts: B.1.1–B.1.5); and Jean-Patrice Boudet, 'Astrology Between Rational Science and Divine Inspiration. The Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*', in *Dialogues among Books in Medieval Western Magic and Divination*, edited by Stefano Rapisarda and Erik Niblaeus, Firenze: SISMEL 2014, pp. 47–73; Jean-Patrice Boudet, 'Nature et contre-nature dans l'astrologie médiévale. Le cas du *Centiloquium* du Pseudo-Ptolémée', in *La nature comme source de la morale au Moyen Âge*, edited by Maaike van der Lugt, Firenze: SISMEL, 2014, pp. 383–410; Jean-Patrice Boudet, 'The Medieval Latin Versions of Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*: A Survey', in *Ptolemy's Science of the Stars in the Middle Ages*, edited by David Juste, Benno van Dalen, Dag Nikolaus Hasse and Charles Burnett, Turnhout: Brepols, 2020, pp. 283–304. A critical edition of the translation by Plato of Tivoli (together with Plato of Tivoli's translation of Abuiafar Hamet filii Joseph's commentary on the *Centiloquium*) is in preparation by Emanuele Rovati for the PAL Project.

[16] The *Centiloquium* appeared for the first time in a mathematical sciences curriculum at the University of Paris, in 1358, cf. Lemay, 'Origin', p. 100: here also some references to the *Studia* of Cracow and Erfurt; for Bologna (1405) see Ettore Bortolotti, *La storia della Matematica nell'Università di Bologna*, Bologna: Zanichelli, 1947, pp. 8–13.

1.4 The Byzantine Tradition

As we have seen, the earliest Greek manuscripts of the *Καρπός* date from the fourteenth century. Nevertheless, there is some evidence that the text circulated earlier. D. Pingree pointed out that *verbum* 81 was copied in the manuscript Vat. Gr. 1056 (fourteenth century): 'the most important witness to the proliferation of Greek translations of Arabic astrological works in the 11th century'.[17] The origin of the Greek translation of the commentary by Aḥmad ibn Yusuf on the *Centiloquium* (of which only the first part has come down to us) has also been traced back to the same period.[18] On the other hand, the allusions to *verba* 19 and 20 of *Καρπός*, which occur in a pamphlet written by Emperor Manuel I Comnenus (1143–1180), go back to the second half of the twelfth century (*c*. 1170–1180).[19] One century later, in his autobiographical horoscope composed in 1281, the philosopher Henricus Bate of Mechelen (Malines) quoted a translation from Greek into Latin of *verbum* 38, which he expressly attributes to Ptolemy.[20] The text of this aphorism corresponds exactly to the Greek one edited by E. Boer, but differs from the medieval Latin translations we know today. This means that, at the end of the thirteenth century, there must have been copies in Greek of *Καρπός*.

1.5 The Reception of the *Centiloquium* in Fifteenth-Century Italy

Fifteenth-century Italy was a host land for all these traditions. Here, many masters — such as Lorenzo Bonincontri (*c*. 1410-*c*. 1494) — continued to use Plato of Tivoli's version for their academic lectures on *Centiloquium*,[21] and Plato's translation (of the *Centiloquium* and Abū Ja'far's commentary) was also the base text of an anonymous Florentine Italian version of the fifteenth century, which has been recently edited.[22] By contrast, between 1454–1456, the Cretan refugee George of Trebizond prepared

[17] David Pingree, *From Astral Omens to Astrology. From Babylon to Bîkâner*, Rome: Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente, 1997, p. 67.

[18] Pingree, *From Astral Omens*, pp. 68–69; Martorello and Bezza, *Aḥmad ibn Yûsuf*, p. 16.

[19] Cf. Anna Maria Ieraci Bio, 'Astrologia e medicina nella polemica fra Manuele I Comneno e Michele Glica', *Sileno* 25 (1999), pp. 79–96. This text was written to refute the anti-astrological arguments of a monk of the Pantocrator. Neither quotation is explicitly attributed to Ptolemy, and only the second one is literal.

[20] Cf. Carlos Steel, 'Henricus Bate, William of Moerbeke and the Centiloquium of "Ptolemy"', *Przegląd Tomistyczny* 24 (2018), pp. 459–72, at pp. 460–61.

[21] See Michele Rinaldi, 'L'inedita *Expositio super Centiloquio Ptholomei* di Lorenzo Bonincontri', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 15 (2015), pp. 271–80.

[22] Cf. Rinaldi, *El libro*; A. Calcagno, *El libro delle Cento Parole di Ptholommeo*, Milano, Ledizioni, 2021 [but 2022].

a new translation from Greek, adding an extensive commentary and two astrological opuscula, all of which he dedicated to Alfonso V of Aragon, king of Naples. George's translation has come down to us in three redactions preserved in at least eighteen manuscripts.[23] Nevertheless, his work did not meet with the approval of all his contemporary readers: 'We have a Greek letter to Trebizond from an Anonymous who describes the Commentary on the *Centiloquium* as a product of abysmal ignorance and stupidity'.[24] George replied resolutely and published the two letters together; the number of surviving manuscripts indicates that this exchange was very popular.[25] As we shall see, one of the reasons that led Pontano to prepare a new translation was his scant appreciation of the work of his predecessors, which he probably knew quite early (especially Trebizond's one).[26]

Both Trebizond and Pontano considered the *Καρπός* a genuinely Greek (and Ptolemaic) work. Far less easy to see is that they also thought the same thing about Aḥmad's commentary, that both knew and quoted in its Greek version; in fact — surprising as it may be — for them, the existing Greek manuscripts of this commentary were the proof that it originally was a Greek text: 'quae [...] omnia a quodam expositore graeco fluxerunt' — as George states, referring to Aḥmad's commentary in his *Expositio* of *verbum* 16.[27]

[23] Cf. John Monfasani, *George of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden: Brill, 1976, pp. 118–119, 149–50; John Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana. Texts, Documents, and Bibliographies of Georg of Trebizond*, Binghamton: The Renaissance Society of America, 1984, pp. 689–95, 750–51. George composed and revised his translation using at least two different Greek manuscripts, cf. Michele Rinaldi,'La traduzione ed i commentari sul *Καρπός* pseudo-tolemaico di Giorgio da Trebisonda', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 11 (2011), pp. 544–56 (especially pp. 550–53). For an updated account of the surviving manuscripts, see David Juste, 'George of Trebizond, Commentarii et expositiones in aphorismis Libri fructus Ptolomei' (update: 31.12.2022), *Ptolemaeus Arabus et Latinus. Works*, URL = https://ptolemaeus.badw.de/work/46.

[24] Monfasani, *George of Trebizond*, p. 149.

[25] The text of the two letters has been edited and translated by Monfasani, *Collectanea*, pp. 128–30.

[26] A later witness states that George published and promoted his commentaries in Naples in 1454 (cf. Giovanni da Imola, *Repetitio de iure iurando*, edited in Mariano Fava and Giovanni Bresciano, *La stampa a Napoli nel XV secolo*, 3 vols., Leipzig: Haupt, 1911–1913, II, p. 31: 'Tribisunda graecus summis divitiis commentarios suos praedicat atque omnibus legendos impartit'). Pontano himself claims that he attended some lectures of Trebizond when he was young, cf. Giovanni Gioviano Pontano, *De magnificentia*, ch. XV, in *I libri delle virtù sociali*, ed. and translated by Francesco Tateo, Rome: Bulzoni, 1999, p. 204: 'Georgius Trapezuntius, rerum vetustarum vir abunde studiosus, audientibus nobis, adolescentes cum essemus, non semel retulit legisse se apud bonum auctorem [...]'.

[27] George of Trebizond, *Commentarii et expositiones in aphorismis Libri fructus Ptolomei*, Basel, Universitätsbibliothek, MS O III 30, f. 26^{v}, l. 21–22; I illustrated this attitude of Trebizond and Pontano in Michele Rinaldi, 'Pontano, Trapezunzio ed il *Graecus Interpres* del *Centiloquio* pseudo-tolemaico', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 48 (1999), pp. 125–71, especially pp. 158–64.

Chapter 2
The *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* by Giovanni Pontano

2.1 The Author

As we read in his popular biography, Giovanni Gioviano Pontano (1429–1503) was 'a country boy from the mountains of Umbria' who 'became prime minister of the Kingdom of Naples and the leading writer of the Renaissance'.[28] He was born in Cerreto di Spoleto (a small town in Umbria), on May 7, 1429, under the ascendant of Aries, and spent his youth in Perugia.[29] When he was eighteen (in 1447) Pontano presented himself at Alfonso V of Aragon's camp and, through the good offices of Antonio Beccadelli (called Panormita), was employed in Alfonso's treasury. So, he became a member of the Aragonese court. Later, he followed the king to Naples — the 'Dulcem Parthenopen' of *Hendecasyllabi*, I 10 2, edited by Soldati, II p. 253 — which thereafter was his adopted homeland.[30]

Under the service of Alfonso the Magnanimous and of his son and successor on the throne Ferrante I, Pontano pursued a brilliant political career, carrying out many diplomatic missions and succeeding twice (in 1486 and 1492) in securing peace between the pope, Innocent VIII, and Ferrante. As a result, in 1487, he was appointed 'Secretario maiore' ('first secretary', in other words: prime minister) to the king, a position he held until the beginning of 1495. Later, when the French troops of Charles VIII invaded the kingdom of Naples, he retired and spent the

[28] Carol Kidwell, *Pontano. Poet and Prime Minister*, London: Duckworth, 1991, dust-jacket. In general, for a biographical profile, see Salvatore Monti and Liliana Sabia, *Studi su Giovanni Pontano*, edited by Giuseppe Germano, Messina: CISUM, 2010, I, pp. 1–31 and Bruno Figliuolo, 'Pontano, Giovanni' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2015, LXXXIV, pp. 729–40.

[29] Pontano used to attribute the origin of his inclination for poetry to the favorable disposition of Mercury in the third house of his horoscope (Gemini), as he states in *Commentationes*, IIIc. 5: 'Experti prodimus qui Mercurium in Geminis in domo tertia collocatum habuit, atque a Sole remotum, evasisse clarissimum in litteris, ac ingenii sui viribus assiduaque lectione absque multa praeceptorum opera consequutum ut et philosophiam et astrologiam optime teneret' (on this passage see my commentary *ad loc.*); on his ascendant see also Pontano, *Urania*, II 212–13 (*De Ariete*): 'at mihi nascenti sub eodem sidere mater/non fratres foecunda dedit [...]'. Note that, as a rule, in our references to the text, the simple roman numeral indicates the proposition of the *Commentationes*, e.g., VIII, while VIIIc. refers to the commentary.

[30] See Giuseppe Germano, 'Giovanni Pontano e la costituzione di una nuova Grecia nella rappresentazione letteraria del Regno di Napoli', *Spolia. Journal of Medieval Studies* 1 (2015), pp. 36–81; in general, see Antonietta Iacono, 'La nascita di un mito: Napoli nella letteratura umanistica' in *Per la valorizzazione del Patrimonio culturale della Campania. Il contributo degli studi Medio- e Neolatini*, edited by Giuseppe Germano, Naples: Loffredo, 2016, pp. 67–83.

last part of his life revising his many unpublished works. He died in Naples on September 17, 1503.

In the capital of the Aragonese kingdom Pontano carried out an intense cultural activity, firstly, as leader of the Academy founded by Panormita, an informal learned society which, later, will be called the 'Pontanian Academy'. Members of the Academy were, over the years, some of the foremost intellectuals of the kingdom, such as Theodore Gaza, Lorenzo Bonincontri, Elisio Calenzio, Pietro Golino, Masuccio Salernitano, Giovanni Pardo, Antonio Galateo, Jacopo Sannazaro, Pietro Summonte: 'in short, all manner of men who were interested in literature and the new thought'.[31]

But above all Pontano was an encyclopedic writer of extraordinary versatility. He wrote poetry celebrating his youthful loves (*Parthenopeus sive Amorum libri II*), his family life (*De amore coniugali*), his Lombard mistress (*Eridanus*), the baths of Baia — the favorite seaside resort of the Neapolitan aristocracy (*Hendecasyllaborum libri*) — and experimented with a large number of literary genres such as hymnology (*De laudibus divinis*), sepulchral poetry (*De tumulis*), didactic poetry (*De hortis Hesperidum*), epic (the *Sertorius* fragment in the dialogue *Antonius*), bucolic poetry (with six *Eclogae*), meteorology (*Meteororum liber*). In his prose works, Pontano dealt with the history of the kingdom of Naples (*De bello Neapolitano*), politics (in treatises such as *De principe*; *De fortitudine*; *De obedientia*), rhetoric (*De sermone*), grammar (*De aspiratione*), ethics (*De immanitate*; *De prudentia*; *De fortuna*; *De magnanimitate*; the five books on the use of money: *De liberalitate, De beneficentia, De magnificentia, De splendore, De conviventia*); he also wrote five dialogues (*Antonius, Actius, Asinus, Charon, Aegidius*) that give a vivid picture of the life and interests of the Academy, and of the street life in Naples in the late fifteenth century.[32]

On astrology, he composed a poem in five books — *Urania sive De stellis*, which probably is the most important product of Latin didactic poetry of the fifteenth century — a short and incomplete *De Luna Liber*, and an extensive treatise entitled *De rebus coelestibus*, in fourteen books.[33] By his admission, in this field, one of his

[31] Kidwell, *Pontano*, p. 57; on the members of the Academy, see Camillo Minieri Riccio, *Biografie degli accademici alfonsini, detti poi pontaniani, dal 1442 al 1543*, Naples: no printer's name, 1881.

[32] For a recent and updated bibliographical account on the various works by Pontano, see Giuseppe Germano, 'Premessa' in Giovanni Gioviano Pontano, *De bello Neapolitano*, edited by Giuseppe Germano, Antonietta Iacono and Francesco Senatore, Florence: SISMEL, 2019, pp. 3–6.

[33] For the text of the *Urania*, see Giovanni Gioviano Pontano, *Uraniae sive de stellis libri*, in Ioannis Ioviani Pontani *Carmina*, edited by Benedetto Soldati, Florence: Barbera, 1902, I, pp. 3–177; on the history of the text see Mauro De Nichilo, *I poemi astrologici di Giovanni Pontano. Storia del testo*, Bari: Dedalo, 1975, pp. 11–78, and now, for the first book, the text edited by Dennis Weh, *Giovanni Pontanos Urania Buch 1*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2017, pp. 69–92. On the virgilian model, see Giuseppe Germano, 'Allusioni virgiliane nell'*Urania* di Giovanni Pontano', in *L'Exemplum virgilien et l'Académie napolitaine à la Renaissance. Itinera Parthenopea*, I, edited by Marc Deramaix and Giuseppe Germano, Paris: Garnier, 2018, pp. 217–41. The *De Luna liber* has been edited by Michele

original contributions was the writing down of the *Commentationes in Centum sententiis Ptolemaei*, the translation and commentary on Ptolemy's *Hundred propositions* (or *Centiloquium*) which is the object of the present edition.[34]

2.2 Title

In the title page of the early printed editions, the *inscriptio* shows some variations: *Commentationes super centum sententiis Ptolemaei* (as we can read on the first page of the *Editio Princeps*, Naples, 1512), *Centum Ptolemaei sententiae ad Syrum fratrem a Pontano e Graeco in Latinum translatae atque expositae*, as the title reads in the Aldine edition of 1519 and the Florentine of 1520. The title in the final redaction of manuscript *R* is *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei liber primus* and *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei liber secundus*.

2.3 Dating

At the end of the first book, most of the manuscripts have an *explicit* which reads: 'Ioannis Ioviani Pontani liber primus Commentationum in centum Ptolemaei sententiis finit, editus est in lucem anno MCCCCLXXVII'. At the end of the second, we find: 'editi in lucem 1479'. On the other hand, some alternative readings seem to indicate that Pontano began his translation and the commentary in the early seventies of the fifteenth century (perhaps around 1473/1474). Corrections and additions in the margins of some manuscripts (such as the autograph revisions in W^2 and *Vb*) confirm that he continued to revise his work even after the text had reached a presumably final stage (between 1477–1479) in copies prepared for publication. Finally, there is clear evidence that he continued to revise his work until 1490, for the *explicit* found in the final redaction of manuscript *R* (f. 188^v) reads: 'Libri Secundi Commentationum finis M^o CCCC LXXXX°'. All this shows that Pontano worked

Rinaldi, 'Il De Luna liber di Giovanni Pontano edito, con traduzione e commento, secondo il testo dell'*Editio Princeps* napoletana del 1512', in *Atti della giornata di studi per il V Centenario della morte di Giovanni Pontano*, edited by Antonio Garzya, Naples: Giannini, 2004, pp. 73–119. For the *De rebus coelestibus* see Ioannis Ioviani Pontani *De rebus celestibus*, Naples: Mayr, 1512.

[34] See what he states in the *Prologue* to the first book, (*Prol*. 6): 'Ipsa autem commentatio nostra est tota, in qua laborasse iure fortasse gloriabimur, quando, quod Graecorum Latinorumque nullus adhuc praestitit, ipsi primi praestitimus, ut stellarum naturas actionesque ad naturae causas effectionesque accommodaremus, quod in aliis quoque libris, quos nondum emisimus, huberius atque expressius facimus' (As for the commentary, it is entirely our work, and perhaps we can rightly be proud of it since we were the first to do what no one of the Greeks and the Latins had done up to now, that is, to harmonize the nature and influences of the stars with natural causes and effects, which I am also more extensively doing in another work not yet published).

on the text for almost twenty years and went through a long process of elaboration and revision, in which we can discern at least six subsequent redactional stages (see also below chapters 3.2, on *The history of the text*, and 3.3–3.4).

2.4 Sources[35]

As for the translation, the primary source of Pontano's work is the Greek text of the *Καρπός*, for which he collated different manuscripts. In most cases, his version reflects the readings of the βγ families of manuscripts of the text (ed. Boer), in particular those found in a manuscript now at Florence, BML, Plut. 28.20, and in its descendants (on this aspect of the translation, see our apparatus of sources). In addition, he consulted the previous Latin translations by Plato of Tivoli and by George of Trebizond.

As for the commentary, Pontano (with George of Trebizond) is one of the first humanists in Italy to quote and translate such sources as Ptolemy's *Tetrabiblos* (see, for instance, his translations in *Comment*., LXXc. 10–17, LXXIc. 4–11, LXXIIIc. 11–13, LXXXVIIIc. 7–8, Cc. 26–28), the *Introduction to Tetrabiblos* by Porphyry (*Comment.*, LVIc. 2 and XCV), the Greek version of Aḥmad ibn Yūsuf's commentary on *Centiloquium* (*Comment.*, IIc. 16 and XIVc. 7) and there is clear evidence that he also used the so-called *Anonymous Exegesis on the Tetrabiblos*.[36]

As for the Latin sources, particularly noticeable is Pontano's use of *Matheseos libri* by Firmicus Maternus,[37] of the *De divinatione* by Cicero (*Comment.*, Ic. 4 and 10; XIIIc. 1), of the poem *Astronomica* by Manilius (*Comment.* Ic. 15) and, in general, of a wide range of classics, including Celsus, Lucretius, Macrobius, Manilius, Martianus Capella, Ovid, and Pliny the Elder. In addition, he consulted the Latin version of Aḥmad ibn Yūsuf's commentary on *Centiloquium* (translated by Plato of Tivoli), the *Commentarii et expositiones in Aphorismis libri Fructus* by George of Trebizond and the *Comentum super Centiloquio* by Lorenzo Bonincontri. In some cases, medieval Latin or Arabic sources are also quoted — such as the *Trutina Hermetis* or Abū Maʿšar (*Comment.*, LIc. 4, LXVc. 4, XCVc. 6–8).[38]

[35] The sources of the *Commentationes* have been extensively studied in Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 109–212.

[36] On Pontano's use of the so-called *εἰς τὴν τετράβιβλον τοῦ Πτολεμαίου ἐξήγησις ἀνώνυμος* see Michele Rinaldi, 'Per gli studi astrologici del Pontano: un autografo inedito e quattro frammenti di traduzione dal greco nel codice ambrosiano G 109 inf., ff. 30r–32v', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 50 (2001), pp. 335–78, especially pp. 352–53.

[37] See Michele Rinaldi, *Sic itur ad astra. Giovanni Pontano e la sua opera astrologica nel quadro della tradizione manoscritta della Mathesis di Giulio Firmico Materno*, Naples: Loffredo, 2002, pp. 150–217.

[38] Pontano also owned and annotated two important manuscripts of Arabic sources: MS Munich, BSB, Clm 234, a collection of astronomical texts (Alfraganus, Messahallah, Thebit ben Cora, Arzachel), and MS Vatican, BAV, Barb. lat. 172 (Haly Abenragel, Haly Abenrudian); see Michele

2.5 Influence of the *Commentationes*[39]

In the *Prologue*, 4–6 to the first book, addressed to Federico da Montefeltro, Pontano explains the reasons that led him to write down his *Commentationes*:

> Illud vero supra quam dici posset molestum tibi esse intellexi, quod divinam rem ab illis qui eam tractarent indignius haberi cerneres: aut enim nimis facile quaesitis de rebus pronunciare, aut quaedam in pronunciando sequi quae ab obscuris tradita auctoribus aut male intellectis veterum sententiis in usum recepta essent, quibus e rebus maximi errores inolevissent et in docendo et in pronunciando. Quos pro virili extirpare conatus, Claudii Ptolemaei libellum centum enunciata, id est sententias, continentem olim male in latinum conversum denuo tibi transtuli; cuius sola translatione nequaquam contentus, singulis sententiis commentariolum, quo sententiae ipsae clariores essent, subieci, stellarum significationes decretaque, quantum res ipsa passa est, naturales ad causas rationesque accommodans. Ipsa autem commentatio nostra est tota, in qua laborasse iure fortasse gloriabimur, quando, quod Graecorum Latinorumque nullus adhuc praestitit, ipsi primi praestitimus, ut stellarum naturas actionesque ad naturae causas effectionesque accommodaremus [...].
>
> I realized that what caused your disappointment was, above all, to see that sacred art treated very unworthily by those who deal with it: either they express themselves too superficially on the questions posed, or they stick to certain criteria accepted in use even though handed down by obscure authors or by poorly understood sentences of the ancients; and for this reason, according to you, grave errors have taken root both in the teaching and the astrological practice. In an attempt to eradicate such errors as far as I am concerned, I prepared for you this new translation of Claudius Ptolemy's work — already badly translated into Latin, in the past — which contains his one hundred aphorisms or sentences; not satisfied, however, with the translation alone, I added to each sentence a brief commentary to clarify them, and trying, as far as possible, to make the astral influences conform to natural principles. As for the commentary, it is entirely our work, and perhaps we can rightly be proud of it since we were the first to do what, up to now, no one among the Greeks and the Latins had done: that is, to explain the temperaments and effects of the stars with natural causes and explanations.

Rinaldi, 'Pontano e le tradizioni astrologiche latine medievali: le postille dell'umanista nel codice Clm 234 della Bayerische Staatsbibliothek di Monaco e nel Barberiniano Latino 172 della Biblioteca Apostolica Vaticana', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 52 (2003), pp. 295–324.

[39] I have studied the reception of the *Commentationes* between the fifteenth and sixteenth centuries in Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 213–39. I reworked parts of this research in Michele Rinaldi, 'La lettera di dedica a Federico da Montefeltro del primo libro delle Commentationes in centum sententiis Ptolemaei di Giovanni Gioviano Pontano', *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes/Journal of Medieval and Humanistic Studies* 25 (2013), pp. 341–55 and Michele Rinaldi, 'Due capitoli sulla fortuna delle *Commentationes in Ptolemaeum* di G. Pontano: le *Eruditiones ad Apotelesmata Ptolemaei* di Agostino Nifo e il *Libellus de diffinitionibus astrologiae* di O. Brunfels', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 10 (2010), pp. 201–16.

As it is apparent, Pontano justified his work, on the one hand, in order to prepare a correct translation of the *Centiloquium* 'olim male in latinum conversum' and, on the other hand, with the desire to adapt the influences of the stars to natural causes and explanations. But we can point out at least a third reason that will emerge later in the text, that is the attempt to create an astrological vocabulary modeled on the Latin and Greek classics. On this ground, the influence of the *Commentationes* will be noteworthy, as it is proved by the fortune of Pontano's translations of many technical terms such as κρᾶσις, αἵρεσις, ἐνέργεια, περίπατος, στοιχειωματικοί, ἀφέτης, κάκωσις, διάστασις, δύναμις, καθυπερτερεῖν, καλοποιοί and κακοποιοὶ ἀστέρες, δεκανός, κεκακωμένος, συναφή, ἀποτέλεσμα, ἐπικρατήτωρ, τριγωνοκράτωρ.[40] Even before its considerable editorial success, we can find Pontano's work in the libraries of various distinguished humanists: Ermolao Barbaro was the owner of manuscript *Ve* (which shows his arms); Lorenzo Bonincontri owned, read, and annotated (in some cases, also interpolated) the manuscript *T*; another unidentified manuscript had to be in the library of Giovanni Pico della Mirandola, who used it for his *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*; finally, at the end of fifteenth century, other attentive readers of Pontano's astrological prose were Angelo Poliziano, Battista Spagnoli, Giovanni Abioso.[41]

The editorial success of the *Commentationes* is witnessed by at least 22 printed editions, from the *Editio Princeps* published in 1512 by Petrus Summontius (*Sum*) up to 1674.[42] In the same period, the influence of Pontano's work (especially on linguistic ground) is evident in the *Eruditiones ad Apotelesmata Ptolemaei* by Agostino Nifo (Naples, 1513), in the *Libellus de diffinitionibus et terminis astrologiae* by Otto Brunfels (Basel, 1533) and still in the *Lexicon mathematicum, astronomicum, geometricum* by Girolamo Vitali (Paris, 1668).[43]

[40] Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 218–30. From a linguistic point of view, Pontano's approach to the astrological texts can be considered as an attempt to apply the teaching methods of Lorenzo Valla to the translation's problems; for the diffusion of Valla's methodology in Italian Humanism see Vincenzo Fera, 'La filologia dei testi umanistici' in *La critica del testo. Problemi ed esperienze di lavoro. Trent'anni dopo, in vista del Settecentenario della morte di Dante*, edited by Enrico Malato and Andrea Mazzucchi, Rome: Salerno, 2019, pp. 295–309, at pp. 300–01.

[41] See the documents collected in Rinaldi, 'La lettera', pp. 344–51 and Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 237–38.

[42] The complete list and an accurate description are in Juste, 'Giovanni Pontano'.

[43] See the documents collected in Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 222–30.

Chapter 3
The Textual Tradition

3.1 The Manuscripts and the Main Prints

At the present stage of our knowledge, *Commentationes* survives in 19 witnesses: eighteen manuscripts (six of which contain only a limited portion of the text) and the *Editio Princeps* of 1512.[44] As we will see, four of these witnesses (namely manuscripts *FNL*, and *Sum*, the *Editio Princeps*) descend from copies that are still extant, so they are *descripti* and have no value for the reconstruction of the text (although they are helpful to reconstruct its textual history). Even the later partial witnesses (except *K*) derive from the printed editions and are of little importance for textual criticism. As for the later prints, they all go back to and reproduce, with some innovations, the text of the *Princeps*. Below is the list of sigla and a short description of the witnesses.[45]

D Dublin, CBL, W 108 III; s. XV (4/4); parchment; seen on microfilm and some digital reproductions. It contains a collection of Pontano's works (*De principe*; *De obedientia*; *De fortitudine*; *Charon*; *Antonius*; *Commentationes*: ff. 157^{v}–261^{r}; *De aspiratione*).

F Florence, BNC, Magliabech. XX.23; s. XVI in.; paper. It contains: Petrus Bonus Advogarius, table of zodiacal chorography; various astrological tables (*Gradus qui tenebrosi, Puteales, Augmentantes fortunam, Fridarii, Azemena*); *Commentationes*: ff. 1^{r}–113^{v}; George of Trebizond, *De antisciis*, incomplete.

L Linköping, SLB, Cod. Matematik 9; s. XVI; paper. Only seen on microfilm. It contains *Commentationes*: ff. 1^{r}–153^{v}; George of Trebizond, *De antisciis*, incomplete; Petrus Bonus Advogarius, table of zodiacal chorography.

N Naples, BN, VIII C 53; s. XVI, paper. It contains: Petrus Bonus Advogarius, table of zodiacal chorography; various astrological tables (*Gradus qui tenebrosi, Puteales, Augmentantes fortunam, Fridarii, Azemena*); *Commentationes*: ff. 3^{r}–115^{v}; George of Trebizond, *De antisciis*, incomplete.

[44] The manuscript *olim* Milan, Biblioteca Trivulziana 151 is now lost.

[45] For a detailed description of the manuscripts and prints, and an updated bibliography, I refer to the online catalogue by Juste, 'Giovanni Pontano'; for Pontano's handwritten additions in manuscripts *RTUVaVbVe*, I refer to the descriptions in Michele Rinaldi, 'Giovanni Pontano. Autografi', in *Autografi dei letterati italiani. Il Quattrocento*, I, edited by Francesco Bausi, Maurizio Campanelli, Sebastiano Gentile, James Hankins and Teresa De Robertis, Rome: Salerno, 2013, pp. 332–35.

R Rome, BANLC, 43 F 2 (Cors. 1287); dated 1490 in the explicit; parchment. It contains *Commentationes*: ff. 2^{r}–190^{v}, with corrections and additions by the hand of the scribe and Pontano. This important manuscript hands down the last redaction of the text. Together with manuscript *Vb*, Pietro Summonte used it as a printer's manuscript to prepare the *Editio Princeps* of 1512 (*Sum*). After, Eugenia Pontano (Pontano's daughter) donated it to the Library of San Domenico Maggiore, in Naples. I refer here to the foliotation given on the top right corner of the *recto* of each leaf, which begins with 2.

T Turin, BNU, F V 31 (931); s. XV (4/4), paper. It contains *Commentationes*: ff. 1^{r}–181^{r}, with some corrections and additions by the hand of Pontano; the manuscript was also annotated by Lorenzo Bonincontri, who interpolated some passages.

U Vatican, BAV, Urb. lat. 1393; s. XV 4/4, parchment. It contains only the first book of *Commentationes*: ff. 1^{r}–90^{r}; the *Prologue* to Book I addressed to Federico of Urbino, the sentence L (and the related commentary), the explicit, and some corrections are in the hand of Pontano.

Va Vatican, BAV, Vat. lat. 5984; s. XV 3/4; paper. It contains a collection of Pontano's works: *De bello Nepolitano* (fragment); *Actius*; and the first autograph redaction of the *Commentationes*: ff. 177^{r}–314^{v} in the hand of Pontano (incomplete, begins with proposition VIII). On f. 176^{r} there is an interesting annotation in the hand of Summonte: 'Commentationes in Centiloquium Ptolemaei; primum archetypum, in quo postea et addita (ut fit) et immutata multa sunt'; in this annotation, the meaning of *archetypum* is that of 'first draft/rough copy': 'abbozzi o minute'.[46]

Vb Vatican, BAV, Vat. lat. 5984; s. XV 4/4; paper. It contains another copy of the *Commentationes*: ff. 1^{r}–173^{r}. There are corrections and additions in the hands of the scribe, Pontano and Pietro Summonte. Together with *R*, Summonte used *Vb* as a printer's manuscript to prepare the *Editio Princeps* of 1512 (*Sum*).

Ve Venice, BNM, lat. VIII.66 (3437); s. XV 4/4; paper. It contains the *Commentationes*: only the first book, ff. 1^{r}–78^{r}; it has rare corrections in the hand of Pontano and many marginal notes by another hand.

Ven Venice, BNM, lat. VIII.67 (3438) s. XV 4/4; paper. It contains the *Commentationes*: ff. 1^{r}–150^{r}.

W Vienna, ÖNB, 3161; s. XV, 3–4/4; paper; seen on digital reproductions; ff. 1^{r}–65^{v} contain a large portion of the first book of *Commentationes*: from

[46] Silvia Rizzo, *Il lessico filologico degli umanisti*, Rome: Storia e Letteratura, 1984, p. 310.

Comment. Vc. 3 ('calida natura') to *Comment.*, Lc. 2 ('ex antecedentibus illorum coniuncti'), with many additions and corrections in the hand of Pontano (and sometimes by the scribe). Since the numbering in the upper right margin starts from 9, this indicates that the manuscript lost 8 leaves. I will refer here to the most recent foliotation, which starts over from 1. The transcription of proposition L and of the commentary on Lc. 1–2. is in a different hand.

Partial witnesses

Ce Cesena, BCM, Comunitativa 167.23; s. XVI. Only seen on photographs; ff. 83^{r}–86^{v}: *Alexandri Paduani philosophi ac medici Foroliviensis Expositio super LX enuntiatum Ptolomei de figura sedecim laterum*; the text of *verbum* 60 is in Pontano's translation.

K Vienna, ÖNB, 5209; s. XVI; paper. Only seen on photographs; ff. 5^{r}–72^{v}: *Centum verba Ptolomei cum expositione Abuiafar filii Ioseph Abrae scriptoris*; in the margins, 'another, contemporary hand' (Juste) added the propositions in Pontano's translation; the translation of proposition II, f. 7^{r} ('Cum is cui aliquid libet ipsum melius perscrutabitur, inter id et eius formam nulla rerum differentia erit') reflects an early stage in the history of the text (Ω^2) so it cannot derive from the printed text.

M Munich, BSB, Clm 26764; s. XVI end; paper; f. 67^{v} contains Pontano's translation of the propositions XXXIV and <X>XXV.

To Toledo, ABC, 98–18; s. XVIII, paper. Only seen on photographs; ff. 1^{r}–22^{r} contain the text of the propositions, in Pontano's translation, without the commentary.

Y Vienna, ÖNB, 5258; s. XVI (1/4), paper. Only seen on photographs; ff. 156^{v}–158^{r}: excerpts 'ex Ioanne Ioviano Pontano super verbo 29 Centiloquii'; many names of constellations have been written in Greek (quite well spelled).

Wa Warsaw, BN, Rps 6627 III; s. XVII, paper. Only seen on photographs; ff. 334^{v}–337^{v} contain the text of the propositions, in Pontano's translation, without the commentary.

The main prints

Ald Ioannis Ioviani Pontani *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei libri duo*, Venice: Aldus & Andrea Manutius, 1519.

Iunt Ioannis Ioviani Pontani *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei libri duo*, Florence: Philippus Iunta, 1520.

Sum Ioannis Ioviani Pontani *Commentationum in centum sententiis Ptolemaei libri duo*, Naples: Mayr, 1512: this is the *Editio Princeps*, from which the subsequent prints derive.

3.2 The History of the Text

The text of *Commentationes* underwent various reworkings and remained in a fluid state for quite a long time; especially in the case of translation, alternative renderings of the Greek text are still present even in the last revision (see, in the apparatus of variants, the *variae lectiones* of *R*).[47] We aim to provide a critical, genetic edition of the last redaction of the text; therefore, our reconstruction will consider only the initial and final phases of each textual revision (i.e., the final stage of each redaction). On the other hand, we will not give an account of the subsequent developments of each redaction nor of the minor innovations of individual copies (the same goes for our apparatus of variants).[48] Thanks to changes, additions, and deletions of passages, we can date with reasonable accuracy the main stages of the history of the text within a chronological span between 1473–1474 and 1490; I refer to these subsequent stages with sigla Ω^1-Ω^6.

3.2.1 The First Stage of the Text: Ω^1 (*Va*'s Book I + *W*) 1473–1474

The oldest text stage we can reconstruct is the first book of the *Commentationes* found in the autograph *Va* and in the original text of *W* (i.e., without the changes by W^2). In this recension, many passages of the text are still missing: propositions I–V; commentaries upon Ic. 1–Vc. 2 (since *W*, f. 1^r, begins with Vc. 3 — 'calida natura' — and *Va*, f. 177^r, with proposition VIII); commentary upon VIc. 29–38 (in W ff. 3v–4r later added by Pontano); commentary upon XXIXc. 24–66 (in *W*, ff. 43^r–47^v, later added by Pontano); text and commentary on proposition XXXIV (in *W*, ff. 40^r–42^r, later added by Pontano); text and commentary on *verbum* L, since in *W*, f. 65^v, the text of this sentence and the beginning of commentary on Lc. 1–2 are additions by a different and later hand. On the other hand, both

[47] On this typical aspect of humanistic texts see Vincenzo Fera,'Ecdotica dell'opera incompiuta: "varianti attive" e "varianti di lavoro" nell'*Africa* del Petrarca', *Strumenti critici* 25 (2010), pp. 211–23.

[48] I use the expression 'critical, genetic edition' in the meaning it has in Italian Philology, i.e., to indicate an edition which 'focuses on the evolutionary itinerary of the text, that is, the variantistic process leading from the readings contained in the apparatus to the version selected as copy-text', cf. Paola Italia and Giulia Raboni and others, *What is Authorial Philology?*, Cambridge: Open Book Publishers, 2021, p. 12 (see also here, p. 15, for the definition of 'genetic apparatus').

manuscripts are acephalous, therefore, their initial gaps could be due to the loss of one or more quires.

As we have seen, on *Va* f. 176ʳ, Summonte wrote that this manuscript is the 'primum archetypum' of the work, but this is valid mainly for the first book; in fact, in *Va* the partial copy of the second book was likely added after the completion of the first one (1477);[49] therefore, *Va*'s Book II goes back to a later stage of development of the text (Ω^3); the palaeographical evidence confirms this conclusion.[50] As we will see, in *Va*'s Book II is still missing the *Prologue*, addressed to Pietro Compatre, the commentary on proposition LXV, and the later additions by Ω^{4-6}.

We can date the Ω^1 recension of Book I to approximately 1473–1474 because of this evidence: in *W* (f. 38ʳ, recent numbering), the anecdote of *Comment*. XXXIc. 15 concerning the fall of Constantinople (1453) is an addition to the original text in the hand of Pontano, which reads: 'siquidem alium par est fuisse Romani imperii significatorem [...] cum XX [*later corrected in* XXIIII *by Pontano*] ante annis Mahometus, Turcarum rex, Constantinopolim cepit'. Since the same reading (*viginti* instead of *vigintiquattuor*) also occurs in the text of *U*, f. 60ᵛ (a manuscript revised by Pontano himself), this could mean that the chronological indication is not an 'error' but a relic of an early draft. If this is true, then Pontano supplemented *W* around 1473. On the other hand, in *Va*, f. 207ᵛ, the information about the death of the Prince of Salerno (*Comment*. XXXIc. 11), which occurred on December 2, 1474, is a later addition in Pontano's hand (in the left margin); so, we could infer that this part of the *Va* text was written before that date.

Va's text has been heavily reworked by Pontano so that, in some cases, it is possible to detect up to four stages in its elaborative process. Because of the impossibility of providing all the countless variations, our apparatus records *Va*'s readings only selectively, and mostly when they reflect an early stage of the text that we can also find in other manuscripts, such as *W*, *U*, and *Ve*. For this reason, in the *Appendix*, I provide a collation between *Va* and *R*, the final redaction.

On the other hand, several clues suggest that *W* originated as a clean copy of *Va*; thanks to the additions, corrections, and improvements made by Pontano himself (or under his supervision), it, in turn, became a heavily revised working copy (= W^2). I provide below a specimen of the textual revision of W^2 starting from the *Va* text (*R* is the last redaction):

[49] Summonte himself confirms this, since he states, *Va*, f. 176ʳ: 'in quo postea et addita (ut fit) et immutata multa sunt'.

[50] In the second book, starting with proposition LI (*Va*, f. 236ʳ), the ink is different than in the previous leaves, and (as it seems) from 234ʳ a new quire begins (cc. 234ʳ–247ᵛ).

IXc. 17 in id signum ingressus *R Va*] in *Va*, *after* ingressus, *parr. 17–21 are missing*; in *W*^{2} *the passage has been added by Pontano (but IXc. 20 is still missing)*.

XIIc. 9 Iudicium ac sententiam...pro arbitrio dicimus *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W.*

XIVc. 9–12 Graece...impediti *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W.*

XVc. 16 in civitate incipit *R W*^{2}] *after* incipit, *Va W*: Demum in hominum etiam genituris haec eadem loca qui amici qui inimici futuri sint etiam denuntiabunt (*deleted by W*^{2}).

XVIIIc. 4 ut propter...ab ipso tractabuntur *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W.*

XIXc. 1 motum sequuntur *R W*^{2}] motum sequuntur, nam crescente eius lumine venae medullaeque complentur, decrescente tenuantur *Va W*.

XXIIIc. 27–30 Quod autem ad explanandam...feretur? *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W*.

XXIVc. 20 Quod autem...Persas *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W*.

XXVc. 4 tertiam illam...distributione *R W*^{2}] *om. Va W.* 6. de re in tertio *Apotelesmatum*...et nos *R W*^{2}] de re et non multo post et *Va W*.

XXVIIc. 2–6 quod eius stellae...dicta est *R, W*^{2}*(Pont.)*] propter frigidum atque humectum quae genitalis materiae qualitates sunt, cuius quidem cum sit proprium formam appetere, fit uti ex ea appetitione titillationes illae \in animalibus (*W*)/ cieantur ad voluptatem cuius Venus conciliatrix esse dicitur, ideoque a Lucretio *Hominum divumque voluptas* dicta est, traditumque a poetis eam mari ortam, quod genitali materiae propter frigidum humectumque presideat *Va W.* 8–12. Nec vero...eam putent *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W.*

XXIXc. 24–66 *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va*, *who only writes*: de quarum naturis qualitatibusque haec a maioribus tradita invenimus.

XXX Inspice primorum generis regum creationes *R W*^{2}] Creationes regum gentis eius primorum inspice *Va W*.

XXXIV–XXXIVc. *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W.*

XXXVc. 1 rursum...devenerit *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W*. 4. proque signi etiam qualitate *R W*^{2}] *om. Va W*. 5. Aspectus quoque et situs planetarum aliorum considerandi sunt, et Lunae cursus in primis attendendus, ut tanquam in statera quadam examinari cuncta certius queant, sive in maius sive in minus propendant *R W*^{2} (inspieciendi sunt)] qua ratione pluvia ne an sicca, ventosa ne an tranquilla anni tempora futura sint iudicari recte poterunt, quod iudicium ut certius sit aspectus quoque et situs planetarum aliorum inspiciendi sunt, et Lunae cursus imprimis attendendus *Va W* (qua ratione...ut certius sit *deleted by W*^{2}). 9–13. et uniuscuiusque...remoto *R, W*^{2} *(Pont.)*] *om. Va W*.

XXXVIIIc. 1 irascendi *R W²*] irascendi, et harum quidem posterior a bili rubra, id est cholera excitatur, prior ab humido frigidoque humore, quae pituita vocata est *Va W* (*del. W²*). 14–17. Famulari...docet Aristoteles *R, W² (Pont.)*] *om. Va W.*

XXXIXc. 5 Malum habitum...lacessitus *R, W² (Pont.)*] *om. Va W* 9. quae popularem...demonstrat *R, W² (Pont.)*] *om. Va W*.

XLIc. 4 bonaque illorum affectio *R W²*] *om. Va W*. 8. et afflictio...pensitandus *R, W² (Pont.)*] *om. Va W*.

XLIIIc. 12 Infelicem...accommodari potest *R, W² (Pont.)*] *om. Va W.*

XLIXc. 1–2. ut ab eminentissimo...in genitura domini *R, W² (Pont.)*] *om. Va W.*

Regarding the dating of the revision *W²*, since the passage concerning the electional astrology of *Comment.* VIc. 29–38 — which Pontano inserted only in Ω⁵ — in *W²*, ff. 3ᵛ–4ʳ, was supplied by him in the margin, we can date the revision of this manuscript before the completion of Ω⁵ (1479–1490).

3.2.2 The Second Stage of the Text: Ω² (*U* + *Ve*) 1477

The second stage in the history of the text is represented by manuscripts *U* and *Ve* and includes only Book I of *Commentationes*. This recension was completed by 1477, the date found in the explicit of both witnesses (cf. *U*, f. 90ʳ; *Ve*, f. 78ʳ). In Ω² Pontano added the *Prologue to Book I*, addressed to Federico of Urbino, the text and commentary on propositions I–V, paragraphs 24–66 of his commentary on proposition XXIX, the text and commentary on proposition XXXIV, and the text and commentary on proposition L. On the other hand, this stage still misses Pontano's commentaries upon IIc. 16, VIc. 29–38, VIIc. 10 (from: *hodie tamen* to *est morbi genus*), IXc. 20, and the whole Book II. *U* deserves special attention. Firstly, it provides some information not found in other manuscripts: see for instance, in the apparatus, *U*'s addition to Vc.12 (*U*, f. 13ʳ, in the right margin), or its version of the anecdote of *Comment*., XXXIc. 15, concerning the fall of Constantinople (*U*, f. 60ᵛ). Furthermore, in *U*, ff. 86ᵛ–90ʳ, the text and commentary on proposition L are in Pontano's hand (like the *Prologue to Book I*, cf. *U*, ff. 1ʳ–2ʳ). This allows us to correct the scribal errors in this particular portion of the text that we find in all manuscripts of the subsequent redactions (*R* included), see, for instance, the series of planetary conjunctions listed in Pontano's commentary on proposition Lc. 21:

for this section, *U* is the only reliable witness.[51] Finally, as the apparatus of variants shows, sometimes *U* has a slightly earlier text than *Ve*.

3.2.3 The Third Stage of the Text: Ω^3 (*Va*'s Book II) after 1477 before 1479

The subsequent development of the text is the addition of Book II (first draft) in the original transcription of *Va*. *Va*'s Book II is still missing the *Prologue*, addressed to Pietro Compatre, the commentary on proposition LXV (entirely, cf. *Va*, f. 259^{r}), and the commentary on LXXVIIIc. 20–24: *from* 'atque incommoda' *to* 'adversentur. Neque quod' (in this section, Ω^3 has an earlier redaction: see the collation in the *Appendix*). Since for the commentary on LXVc.1–3, *Ven* and *T* (= Ω^4) are the earliest known witnesses, *Va*'s Book II, which lacks those passages, had to be written shortly before the completion of Ω^4 in 1479.

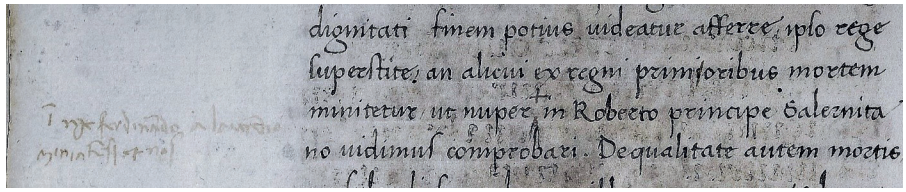
3.2.4 The Fourth Stage of the Text: Ω^4 (*Ven* + *T*) 1479, and the *Codices Descripti FNL*

The fourth stage of the text adds the commentary of IIc. 16 (still missing in *Ven*), which Pontano himself added in *T* (f. 7^{v}) at the end of proposition II, and the commentary on LXVc. 1–3. This recension was completed by 1479, the date recorded on the last leaf of *T*, f. 181^{r}: 'τελωσ [*sic!*] 1479' (*Ven* has no explicit or subscription). Ω^4 still misses Pontano's commentaries upon VIc. 29–38, VIIc.10 (from *hodie tamen* to *est morbi genus*), IXc. 20, the *Prologue to Book II*, and the commentaries on LXVc. 4–11 and LXXVIIIc. 20–24: *from* 'atque incommoda' *to* 'adversentur. Neque quod' (in this last section Ω^4 still has the early *Va* text).

In *T* Lorenzo Bonincontri interpolated Pontano's commentary on XXXIc. 11 ('considerandumque regi ne mortem an regis dignitati finem potius videatur afferre, ipso rege superstite, an alicui ex regni primoribus mortem minitetur, ut nuper in Roberto principe salernitano vidimus comprobari') as follows (*T*, f. 63^{v}): 'considerandumque regi ne mortem an regis dignitati finem potius videatur afferre, ipso rege superstite, an alicui ex regni primoribus mortem minitetur, ut nuper *in*

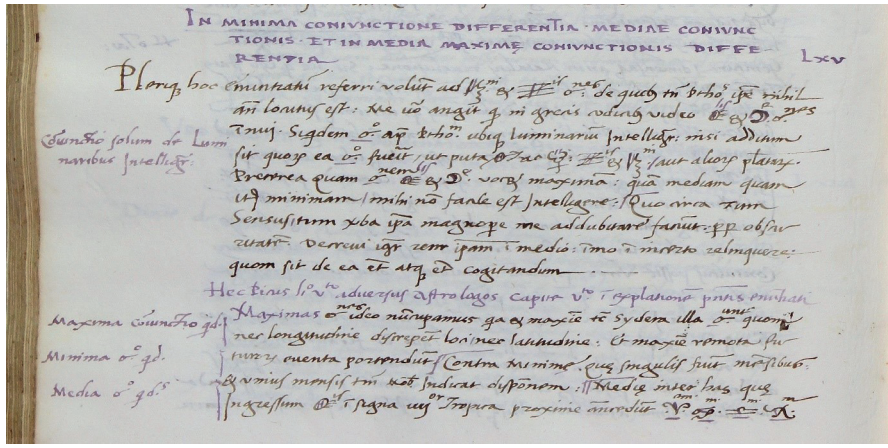
[51] On this methodological procedure, see Silvia Rizzo, in Vincenzo Fera and Silvia Rizzo, 'La filologia umanistica tra filologia classica e filologia romanza' in *Filologia classica e filologia romanza. Esperienze ecdotiche a confronto*, edited by Anna Ferrari, Spoleto: CISAM, 1999, pp. 33–65, at p. 55: 'le diverse redazioni di un'opera – sia che risalgano all'autore sia che siano frutto di intervento di altri – non vanno ovviamente mescolate, ma è altrettanto ovvio che possono funzionare anche come differenti rami di tradizione e quindi essere reciprocamente usati per correggere errori meccanici di tradizione' (the different redactions of a text – whether they go back to the author or whether they are the result of the intervention of others – obviously should not be mixed, but it is equally evident that they can also work as different branches of tradition and therefore be used to correct scribal and traditional errors).

Rege Ferdinando a Laurentio Miniatensi, et nos in Roberto principe salernitano vidimus comprobari'. Here is the reproduction of the detail:

Bonincontri also interpolated Pontano's commentary on XLIVc. 9 (*T*, f. 85ʳ; see the apparatus corresponding note).[52]

F was copied from *T*, including Bonincontri's interpolations; but, after LXVc. 3, the scribe added a new, extended interpolation taken from Pico della Mirandola's *Disputationes adversus astrologiam* (cf. *F*, f. 79ᵛ: 'hec Picus liº Vᵗº adversus astrologos capite Vᵗº, in explanationem praesentis enuntiati', see in the apparatus the corresponding note and the following reproduction of the detail):

[52] Michele Rinaldi, '*Obscurus sane hic aphorismus est*. A proposito di alcune interpolazioni nei manoscritti delle *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* di Giovanni Pontano' in *Dulcis alebat Parthenope. Memorie dell'antico e forme del moderno all'ombra dell'Accademia Pontaniana*, edited by Giuseppe Germano and Marc Deramaix, Naples: Loffredo 2020, pp. 227–37, especially pp. 229–31 and footnote 12. In this paper, I had not yet realized that the interpolation in XXXIc. 11 has been added in the margin of *T* by Bonincontri's hand (the annotation has almost disappeared). On Bonincontri's autographs see Michele Rinaldi, 'Lorenzo Bonincontri. Autografi', in *Autografi dei letterati italiani. Il Quattrocento*, I, edited by Francesco Bausi, Maurizio Campanelli, Sebastiano Gentile, James Hankins, and Teresa De Robertis, Rome: Salerno, 2013, pp. 73–81 with a *Nota sulla scrittura* by Teresa De Robertis. The interpolation in *T* proves that, up to the death of king Ferrante d'Aragona (January 25, 1494), Lorenzo was still alive and that he annotated the passage after this date.

All these interpolations are found in the descendants of *F*: *N* and *L*. From the same source, *N* and *L* derived many shared innovations, such as the astrological tables concerning the zodiacal chorography (at the beginning of *F*, f. 1^{r}, and *N*, f. 1^{r}, at the end of transcription in *L*, ff. 160$^{r\text{-}v}$) and the *gradus tenebrosi, puteales, augmentantes fortunam, fridarii, azemena* (only in *F*, f. 1^{v}, and *N*, f. 1^{v}–2^{r}), the marginal headings, the inclusion in the astrological corpus of George of Trebizond's *De antisciis* (incomplete), and the astrological tables in propositions XXVII, L, LXXI, XC, XCV and the final *Tabula eorum quae in hoc libro continentur*. *FNL* also share many readings; below is a *specimen*:

Proem. 1. intempestivus *R*] intempestivius *FNL*. 6. quando, quod *R*] quandoquidem *FNL*. facimus *R*] fecimus *FNL*. 7. libellum *R*] librum *FNL*. ad Syrum fratrem *R*] ad fratrem Syrum *FNL*. 8. Monet autem *R*] Monetque autem *FNL*. atque ille quidem haec *R*] atque haec quidem haec...ille *FNL*.

Ic. 12. itemque ea quae *R*] itaque ea quae *FNL*. 18. Atqui scientia *R*] At quia scientia *FNL*. 20. Age consideremus etiam in hac parte *R*] Ago consideremus etiam hac in parte *NL (in F the 'e' of* Age *looks like an 'o')* recte quidem atque apposite *R*] recte quidem atque opposite *FNL*. 21. dictet *R*] dictat *FNL*. 26. divino quodam spiritu *R*] divino quodam numine *FNL*. 30. quod dici iure possit *R*] quod iure possit appellari *FNL*. 35. et illi facinus *R*] illique facinus *FNL*.

IIc. 7. institutrices *R*] informatrices *FNL*. 10. eventum indicat effectumque promittit *R*] eventum indicat et effectum promittit *FNL*. 12. vana omnis *R*] varia omnis *FNL*. 13. docuissetque eum *R*] docuisset quom *FNL*.

III significationis *R*] *om*. *FNL*. IIIc. 5. collocatum habuit *R*] collocatum habuerit *FNL*.

IVc. 2. perficere ars soleat *R*] ars ipsa perficere soleat *FNL*. 12. sponte sua *R*] sponte *FNL*. nequit *R*] non poterit *FNL*. 13. dices faciesque *R*] facies dicesque *FNL*.

Vc. 2. Quod si terra *R*] Quod si terram *FNL*. 3. humida item siccis *R*] humida iterum siccis *FNL*.

VIc. 9. quis item *R*] quis iterum *FNL*. 27. quanvis aliquantulum iuvent *R*] iuvent *om*. *FNL* nihil tandem *R*] nihil tamen *FNL*.

VIIc. 17. de nati moribus veram possit mathematicus proferre sententiam *R*] veram possit mathematicus sententiam proferre de nati moribus *FNL*. proprietates item *R*] proprietates iterum *FNL*. 19. rabiem contraria Veneris potestate sedabit *R*] rabiem contrariam Veneris potestate sedabit *FNL*. 20. temperatur *R*] temperabitur *FNL*.

VIIIc. 6. e terra *R*] *om*. *FNL*. 11. nunc docet *R*] nunc docet nos *FNL*. 12. in annos *R*] in anno *FNL*.

IXc. 3. alium quam quem haberet suscipere *R*] *om*. *FNL*. 8. horridissima hieme frigora *R*] horribilissima hyeme frigora *FNL*. saevius *R*] om. *FNL*. 14. ascendente Scorpio *R*] ascendenti Scorpio *FNL*. 16. pene quotidie *R*] quotidie pene *FNL*. 19. neque aliud quippiam *R*] neque alius quippiam *FNL*.

Xc. 1. nec eadem medicamentorum omnium est natura *R*] nec eadem est medicamentorum omnium natura *FNL*. quibus leviores sunt morbi *R*] quibus leviores sunt morbis *FNL* omnino *R*] *om*. *FNL*. 15. dare *R*] *om*. *FNL*. 16. ars ipsa indicio est in illius *R*] ipsa ars inditio est in ea *FNL*. 18. nostri *R*] *om*. *FNL*.

XIc. 2. omnes omnia *R*] omnia *FNL*. 3. agendam sibi proposuit *R*] sibi agendam sibi proposuit *FNL*. 5. superiori statim *R*] statim superiori *FNL*. 6. concursionibus *R*] concursibus *FNL*. 9. peregre domum *R*] domum peregre *FNL*.

XIIc. 4. dimittet *R*] admictet *FNL*. aut longe minori *R*] aut minori *FNL*. 9. vocantur *R*] dicuntur *FNL*.

XIIIc. 6. futurum ut *R*] futurum aut *FNL*. 8. in iis maxime quae *R*] in iis quae maxime *FNL*. 11. propter iniquam Martis Saturnique collocationem *R*] propter Martis Saturnique collationem *FNL*. mathematicus *R*] *om*. *FNL*.

XIVc. 9. particulare nomen cum sit *R*] cum particulare nomen sit *FNL*. 10. *Cecacomeni R*] *Comeni FNL*. 12. dicitur 'impediti' *R*] dicantur impediti *FNL*.

XVc. 1. potissimae *R*] potentissimae *FNL*. 3. id est septimae domui *R*] *om*. *FNL*. 12. decretis *R*] *om*. *FNL*. 13. eadem via *R*] *om*. *FNL*.

XVIc. 4. abnegatae *R*] ob negatae *FNL*. nolentis *R*] volentis *FNL*. 5. damnum illud *R*] illud *FNL*. 6. quod et quidam *R*] quod et quid *FNL*. 12. vicissitudines *R*] vicissitudines vicit *FNL*.

XVIII sentias *R*] senties *FNL*. XVIIIc. 6. ex horoscopo minitante *R*] in hoc horoscopo minitante *FNL*.

XIXc. 2. circueat *R*] circuat *FNL*. 3. incrementa nostri corporis *R*] incrementa nostra corporis *FNL*.

XXIIc. 2. illud erit absque *R*] illud absque *FNL*. 6. decreverit *R*] decreta ve erit *FNL* (decretaverit *T*).

XXIII imbecillae *R*]imbecilles *FNL*. XXIIIc. 1. et dexteritatem *R*] ad dexteritatem *FNL*. 19. tum quadrangulus *R*] *om*. *FNL*. 25. propria an aliena *R*] propria aliena *FNL*. 26. coloribus *R*] *om*. *FNL*.

XXIVc. 4. Nec vero sic aliquis accipiat *R*] Hec vero sic aliquis accipiat *FNL*. obnoxii *R*] obnexi *FNL*.

XXVc. 8. decurso spatio *R*] percusso spatio *FNL*.

XXVIc. 5. corporeorum humorum *R*] corporum humanorum *FLN*. 8. eius actionis significator *R*] eius significator actionis *FNL*. 9. accensus cereus *R*] accessus certus *FNL*.

XXVIIc. 20. collum in homine *R*] collum hominis *FNL*.

XXVIII ut duabus Lunam *R*] ut duabus Luna *FNL*. XXVIIIc. 10. promittendeum erit *R*] pollicendum erit *FNL*.

XXIXc. 7. ac primo sub illius auspiciis, deinde suis, exercitum ducat, atque ut regis filius a patre institutus *R*] *om*. *FNL*. quod graece verbum *alogon* significat *R*] quod verbum graece *alogon* significat. 8. Picininum *R*] *om*. *FNL*. 14. natum eum supra paternas *R*] natum cum supra natum paternas *FNL*. 29. Atorage *R*] Ataroge *FNL*. 46. manus arcum capit *R*] manu arcum capit *FNL*.

XXXc. 13. mundi parte *R*] celi parte $F^1N^1L^1$, al(ias) mundi $F^2N^2L^2$.

XXXIII ascendentibus *R*] ascendente *FNL*. XXXIIIc. 4. alterius geniturae figuram *R*] alterius figuram *FNL*.

XXXIVc. 3. aut domini signi eius *R*] aut tantum signi eius *FNL*.

XXXVc. 11. magis ac magis *R*] magis *FNL*. 13. Sole etiam longius a signis, ubi planetae fuerint, remoto *R*] Sole etiam a signis...longius remoto *FNL*.

XXXVIc. 8. in domo et finibus *R*] in finibus *FNL*.

XXXVII potestatis *R*] ditionis *FNL*(T^2) ratiocinaberis *R*] rationaberis *FNL*. XXXVIIc. 4. et cupiditates *R*] et cupidines *FNL*. imitabuntur *R*] mutabuntur *FNL*. 22. viae *R*] vis *FNL*.

XXXVIIIc. 6. spiritus item *R*] spiritus quidem *FNL*.

XXXIXc. 3 si a maleficis stellis insessus *R*] si a maleficis stellis in sessus *FNL*. 6. populariumque divitiarum *R*] populique divitiarum *FNL*.

XLIc. 2. utriusque status *R*] utriusque *FNL*. 4. affectio *R*] effectio *FNL*.

XLIIc. 6. tutissimam *R*] tutissimum *FNL*.

XLIIIc. 2. malique magnum *R*] magisque magnum *FNL*.

XLVIc. 4. boni tantum *R*] bonitatum *FNL*. 8. praeponendum *R*] praeferendum *FNL*.

XLVIIIc. 5. ac fidelem futurum *R*] *om*. *FNL*.

Lc. 5. atque in unum coire *R*] atque inire in unum *FNL*.

LIc. 14. et cerni *R*] *om*. *FNL*. 23. non audebimus *R*] non audemus *FNL*. 29. parum *R*] quar(um) F^1, quas F^2LN.

LIIc. 7. breviorem corporis statum efficit *R*] longiorem staturam et corporis statum efficit F^1 (F^1 *made a saut du même au même to the upper line*), breviorem staturam et corporis statum F^2NL.

LIVc. 3. dominatori huic *R*] dominatorum huic *FNL*. 6. Alia rerum aliarum ratio *R*] alia rerum alia ratio *FNL*.

LV si ascendens ab aliqua stella fixa, quae ex Martis mistura sit, affligetur *R*] si ab aliqua stella fixa quae ex Martis mistura sit ascendens affligetur *FNL*.

LVIIc. 2. si dominum quoque *R*] si dominus quoque *FNL*. 5. opera *R*] *om*. *FNL*.

LXc. 8. sexdecies *R*] sexdenos *FNL*.

LXIVc. 3. perquires *R*] perquirat *FNL*.

LXVIc. 8. graece *peripatos R*] peripatos *FNL*.

LXVIIc. 1. adempturus est *R*] adempturus sit *FNL*. 2. diesque *R*] *om*. *FNL*.

LXIX ipse *R*] *om*. *FNL*.

LXXc. 17. ad daemonum vexationes *R*] ad daemonum vexationes solitudinemque *FNL*. 18. constituti *R*] *om*. *FNL*.

LXXI vero *R*] *om*. *FNL*.

LXXIIc. 10. constat *R*] *om*. *FNL*.

LXXIIIc. 10. humoribus, aut ex suffocatione *R*] *om*. *FNL*. 11. Ptolemaeus *R*] *om*. *FNL*. 17. monuimus *R*] meminimus *FNL*.

LXXVIIc. 1. consideranda est *R*] consideranda sunt *FNL*. deinde ea quae *R*] ea quae *om*. *FNL*. 11. iucundi vel acerbi *R*] iucundi vel adversi *FNL*.

LXXVIIIc. 6. minuta *R*] *om*. *FNL*. 15. utriusque *R*] *om*. *FNL*.

LXXXIIc. 10. ad figuram lunaris cum Sole coitus *R*] ad figuram lunarem cum Sole coitus *FNL*.

LXXXIIIc. 3. collatio *R*] collocatio *FNL*.

LXXXIVc. 5. Qua e re fit ut *R*] qua e re fit aut *FNL*. 6. validior *R*] eo validior *FNL*.

LXXXVIc. 3. animi *R*] *om*. *FNL*.

LXXXVIIIc. 1. ut, invento gradu *R*] *om*. *FNL*. 8. idem fortunae locus *R*] eadem fortunae pars *FNL*.

LXXXIXc. 3. alicuius *R*] *om*. *FNL*. 5. declarabit *R*] declarat *FNL*.

XCc. 6. a planeta illo *R*] ab illo *FNL*. 7. alii planetae commistus *R*] alio planetae commistus *FNL*.

XCIIc. 9. adversus aegro *R*] adversus aegros *FNL*.

XCIIIc. 8. planetarum coniunctione significarentur *R*] coniunctione significarentur *FNL*. 11. initium peperit *R*] initium praebuit *FNL*.

XCIIIIc. 5. ascriptae sunt *R*] *om*. *FNL*.

XCVc. 6. prima *R*] *om*. *FNL*. 9. aperte *R*] *om*. *FNL*.

XCVIc. 1. agitationibusque *R*] cogitationibusque *FNL*.

XCVIII in iudiciis *R*] *om*. *FNL*. XCVIIIc. 7. vocant *R*] appellant *FNL*.

XCIXc. 10. ita vertuntur ut nunc hae nunc illae qualitates *R*] *om*. *FNL*.

Cc. 1. in quaerendo loco *R*] in quaerendo locum *FNL*. 4. integris triginta gradibus *R*] integris triginta *FNL*. 15. nec horoscopum videat *R*] in horoscopum videat *FNL*. 28. designant *R*] significant *FNL*. 30. Nobis adolescentibus *R*] Nobis etiam adolescentibus *FNL*. 31. Secuta est et pestilentia *R*] Secuta est *om*. *FNL*. 41. Cuius morte *R*] Eius morte *FNL*. 53. qui de meteoris *R*] qui metheoris *FNL*.

Against *F*, *L* and *N* share the following innovations (often deriving from the peculiar reading of *F*):

Proem. 5. centum enunciata, id est sententias, continentem RF^2] centum enuntiata sententias *FNL*.

Ic. 15. edicere *RF*] adicere *NL*. 27. quaeramus *RF*] quaeremus *NL*.

IVc. 7. qui denique facultatibus aliis *RF*] qui denique facultatibus denique *NL*.

Vc. 8. si Mars vulnus *R* (si ♂ vulnus *F*)] si (*blank follows*) vulnus *N*, si vulnus *L*.

VIc. 17. vendiderat Rex castellum quoddam homini pecunioso *R*] vendiderat Rex castellum quodam ho(min)i pecunioso *F*, vendiderat Rex castellum quodam h(uius)modi pecunioso *N, L(om*. Rex*)*.

VIIIc. 12. possis dicere *RF*] possit dicere *NL*.

IXc. 3. si coelum est *RF*] si coelum *NL*.

XVIIc. 5. servandum statuimus *R*] sic observandum statuimus *F*, sit observandum statuimus *NL*.

XLc. 15. de priore *R*] de prioris *F*, de prioribus *NL*.

XLIVc. 9. si post Mercurium Iupiter, Iovi menses octo permittit, et sic deinceps *R*] si post Mercurium Iupiter, Iovi menses 12, et si post Iovem Venus, Veneri menses octo permictit, et sic deinceps T^2 (*Bonincontri's interpolation*)*F*, *NL* (*om*. octo).

LIc. 10. cum primum utero egressus *R*] quomprimum u(ter)o egressus *F*, quom primum u^{o} egressus *N*, cum primum vero egressus *L*.

There is no reason to exclude the derivation of *L* from *N*; furthermore, since in *L* the headings preceding propositions XI and XIII have been inserted into the text (while in *N* they are at the top of the page, before the *incipit* of the sentence), this seems to confirm that *L* descends from *N*. *LN* can therefore be eliminated as *codices descripti*. As a rule, our critical apparatus does not record their readings (the exceptions concern only a few *loci critici*). By contrast, the apparatus reports the

readings of *F* (an interpolated copy of *T*), a choice that could be useful for collating any new witnesses.

Finally, it may be helpful to point out that — although we are not dealing with a Romance text — we could consider the *TFNL* group of manuscripts as an 'active branch' of the tradition, in the sense indicated by A. Varvaro in 1970.[53]

3.2.5 The Fifth Stage of the Text: Ω^5 (*W*^{2} + *Vb*+*D*) after 1479 before 1490

The subsequent development of the text is Ω^5, which essentially is a revision of Ω^4. In this recension, Pontano added the long addition to his commentary on proposition VIc. 29–38. This addition is in the margins of *W*^{2}, ff. 3^v–4^r and *Vb*, ff. 15^v–16^r (in both cases in Pontano's hand) and in the text of *D* (ff. 167$^{r\text{-}v}$), which is the latest witness of this text stage. It is interesting to note that the addition of VIc. 29–38 in the margins of *W* and *Vb* was made by Pontano using the same insertion mark in the left margin and the same annotation ('in fine capituli huius addatur'). This could perhaps indicate that he made the additions in the two manuscripts at the same time. If this is true, we can deduce that Pontano had several copies of his work at his disposal.

The original text of Ω^5 still misses Pontano's commentaries upon VIIc.10 (from *hodie tamen* to *est morbi genus*), IXc. 20, the whole *Prologue to Book II*, the commentaries on LXVc. 4–11 and LXXVIIIc. 20–24 (*from* atque incommoda *to* adversentur. Neque quod); like Ω^4, in this last passage Ω^5 still has the early *Va* text.

We can date only approximately this redaction to after 1479 (the date of the *explicit* of Book II in Ω^4) and before the *terminus ante quem* of 1490 (the date given in the *explicit* of *R*, f. 188^v).

Vb deserves special attention. Firstly, it is a manuscript very close to *T*; like in *T*, in *Vb* we can find many corrections and autograph additions written by Pontano in the margins, such as the additions to the commentaries on IIc. 16 (cf. *T*, f. 7^v and *Vb*, f. 8^r) and XCIIIc. 16 (*from* Poterit autem *to* de opinione ferre, cf. *T*, f. 166^v and *Vb*, f. 159^v). *Vb* was later collated with *R* by Pietro Summonte, who copied in it many of the corrections and additions made by Pontano in *R*, including the passages of the commentaries on VIIc. 10 (*Vb*, f. 17^v), IXc. 20 (*Vb*, f. 22^v), LXXVIIIc. 20–24 (*Vb*, f. 136^v) and the *Prologue to Book II* (*Vb*, ff. 90^v–92^v), still missing in Ω^5. Summonte, on the other hand, neglected to transcribe in full the addition to LXVc. 4–11, cf. ff. 117^v and 174^r. The reason for this is that — as we will see in the next paragraph — Summonte used both *Vb* and *R* as printer's manuscripts for his *Editio Princeps* of 1512 (*Sum*).

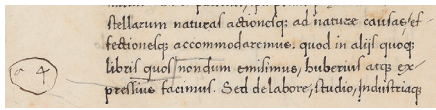
[53] Alberto Varvaro, 'Critica dei testi classica e romanza. Problemi comuni ed esperienze diverse', now in his in *Identità linguistiche e letterarie nell'Europa romanza*, Rome: Salerno, 2004, pp. 567–612 (especially: pp. 580–87).

3.2.6 The Last Stage of the Text: Ω^6 (*R*) 1490

The last redaction is found in the original text of *R*, which was completed in 1490, as it is clearly stated in the subscription of the manuscript (f. 188^v): 'Libri secundi *Commentationum* finis. M^{o}CCCCLXXXX^o'. In this recension, Pontano added the *Prologue to Book II* (written in the text, ff. 100^r–102^v, by the scribe's hand), the supplements to his commentaries on VIIc. 10 (from *hodie tamen* to *est morbi genus*), IXc. 20 (ff. 20^v and 26^r, both written in the margins by Pontano's hand), the supplement to LXXVIIIc. 20–24 (*from* atque incommoda *to* adversentur. Neque quod, f. 149^r, written in the text, in an erasure, by Pontano's hand) and finally, the supplement to LXVc. 4–11, which in *R* is written at the end of the transcription, on ff. 189^v–190^v, by the scribe's hand: Pontano moved it to the corresponding place in the text with an insertion mark that reads (*R*, f. 128^r): 'Require signum hoc in fine libri et subde'). This last addition and the marginal ones were probably added after the completion of Ω^6 in 1490, but there is no evidence to say when.

Later, Pietro Summonte used *Vb* and *R* to prepare the *Editio Princeps* of the *Commentationes* (*Sum*). In fact, the printed text almost perfectly reflects the later drafting stage of these two manuscripts (except for a few errors, many of them corrected in the final table of *Errata corrige*: *Sum*, f. Kviiiv. Furthermore, in the margins, *Vb* was marked with numbered and encircled lowercase letters, referring to the leaves of the printed text (the reference exactly goes to the initial word of the page), for instance, in the margins of *Vb*, ff. 1^r–4^r, we can find the following signature-letters: 'a 3' (*Vb* f. 1^r, referring to the beginning of *Sum* f. Aiir), 'a 4' (*Vb* f. 1^v, referring to *Sum*, f. Aiiv), as shown below:

Vat. lat. 5984, f. 1^v | ***Sum*, f. Aiiv**

COM·

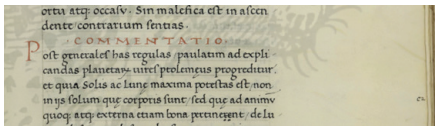
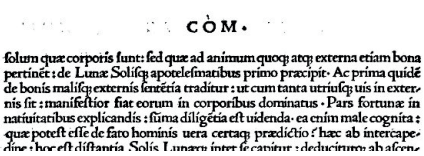
4

nō dum emiſimus: huberius atq; expreſſius facimus. Sed de labore: ſtudio: induſtriaq; noſtra hactenus · Claudius Ptolemæus lib ellum hunc ad Syrū fratrem ſcripſit: quem ait fructum eſſe librorum: quos ante de ſtellarum decretis ſcripſerat: unde Carpos Græce inſcribitur: in quo quæcunq; tra duntur: uſu experientiaq; probata eſſe dicit: ueritatiq; maxime conſentire · Monet autem nequis prius ad eum legendum accedat: q̄ omnes ſcientiæ

Further on, we also find: 'a 5' (*Vb* f. 3^r, referring to *Sum*, f. Aiiir), 'a 6' (*Vb* f. 4^r, corresponding to *Sum* f. Aiiiv), and so on.[54] Some of these marks are often repeated and deleted on the same leaf, probably as early trial settings, later crossed out when the composition was in progress.

[54] See the study of Salvatore Monti, 'Per la storia del testo dell'*Actius*' in Monti and Sabia, *Studi*, II, pp. 909–45, at p. 923, n. 1, who first identified *Vb* as the printer's manuscript of the *Commentationes*.

Similar marks are found also in the margins of *R*. For instance, in the right margin of *R* f. 39ʳ, near the text line 'solum quae corporis sunt' is written 'c 2' (referring to *Sum*, f. Civ), as shown below:

R, f. 39ʳ	*Sum*, f. Civ
	

Further on, in the right margin of *R*, 58ʳ, near the text line 'quas mirum in modum', we find 'D 1' (= *Sum*, f. Dir) and in the right margin of *R*, f. 62ʳ, near the text line 'habent; globus stellarum', a little 'd 4' (= *Sum*, f. Diiv).

As we have seen, the original text of *Vb* misses Pontano's commentary on LXVc. 4–11, a portion of the text preserved only by *R* and the *Editio Princeps*. On *Vb*, f. 174ʳ, Summonte supplied this passage only with the four initial text lines, as follows: 'Ac nihilominus quid alii sentiant, atque in primis hospes ac familiaris meus Paulus Prassicius sacerdos Aversanus, disciplinae huius omniumque bonarum artium maxime studiosus, relinquere inexpressum nolui; idque est huiusmodi: quod triplex cum sit Saturni Iovisque coniunctio, remotissima illa *et cetera*' (the rest is missing).[55] This means that, in preparing the *Editio Princeps*, the printer had both *R* and *Vb* at his disposal. On the other hand, the same printing process is documented for the *Editio Princeps* of at least another Pontano's work: the *De prudentia*.[56]

Since the *Editio Princeps* descends from preserved manuscripts, it has no value as an independent witness for the reconstruction of the text. In the colophon of *Sum*, f. Kviiiv we read: 'ex officina Sigismundi Mayr Germani, summo ingenio artificis [...] anno MDXII, ac fideliter omnia ex archetypis Pontani ipsius manu scriptis quae Neapoli in bibliotheca divi Dominici cuncta servantur'; apparently, this could have been a good reason to lead later printers to reproduce the text of *Sum*.[57]

[55] This corrects my previous reconstruction (see Rinaldi, 'Obscurus sane', p. 232 n.): *Vb* does not miss f. 175, which is blank (and therefore had not been reproduced in my microfilm).

[56] For the edition of *De Prudentia*, Summonte used the manuscript now British Library, Additional 12027, and another *exemplar*, now lost; see William H. Bond, 'A Printer's manuscript of 1508', in *Studies in bibliography*, edited by Fredson Bowers, Charlottesville: Bibliographical Society of the University of Virginia, 1956, pp. 147–56, at p. 152.

[57] The Aldine edition of 1519 (= *Ald*) seems to reproduce the text of Mayr's edition of Pontano's astrological prose (Naples, 1512); it contains: Pontano's *Commentationes*, *De rebus coelestibus* and *De Luna liber* (and includes - sometimes in different positions - the same paratexts such as, before the beginning of the *Commentationes*, the letter by Summonte to Berardino Sanseverino; at the end of the edition, the poem of Giovanni Pardo; before the beginning of the *De rebus coelestibus*, the letter

As for the other partial witnesses (*Ce*, *M*, *To*, *Y*, *Wa*), nothing prevents us from thinking that they derive from *Sum, Ald*, and *Iunt*, the editions of the early sixteenth century. The only exception is *K*, which, in one passage, reflects an early stage of the text: Ω^2.

Finally, the availability of both manuscripts used to prepare the print allows us to examine in depth (and in a new light) a controversial aspect of Summonte's editorial practice: the alledged presence of his interpolations in Pontano's texts.[58] Actually, besides the usual editorial revision (which involved capitalization, spelling, and punctuation), there is no change made by Summonte in *Vb* that we cannot find in the original text of *R* (or in its later additions and corrections) and our apparatus criticus documents this fact.[59] This remark restores credibility to the 'summontianae curae', maybe too devalued in the recent past.

3.3 A Synoptic Picture of the Content of the Different Textual Stages

In the following tables, I summarize, in a synoptic form, the main steps of the development of the text through the textual stages Ω^1-Ω^6. In each column, I indicate the content of the original redaction, the additions in the text, the still missing portions of the text, and the later additions (the supplements by Pontano are marked by an asterisk).

by Summonte to Andrea Matteo Acquaviva). I collated the Aldine text only in a few, but relevant, *loci critici* of books I and II (*Comment*. Vc. 12, XXIIIc. 27, XXIXc. 27–66, Lc. 21, LXVc. 4–11); in all these passages, the Aldine shares the errors and innovations of *Sum* (to which it adds some innovations, such as the names of constellations in Greek in proposition XXIXc. 27–66). The same is valid for the Giuntina edition of Florence, 1520 (= *Iunt*, which omits the *De rebus coelestibus*). Later editions seem to reproduce either the text of the Mayr's edition (for instance: the prints of Basel, 1540 and Basel, 1566) or the Aldine one (like the print of Basel, 1531).

[58] On this remarkable problem of the edition of Pontano's texts, see, in particular, the three papers by Liliana Sabia, 'Pietro Summonte e l'*Editio Princeps* delle opere pontaniane', 'La mano del Summonte nelle edizioni pontaniane postume', 'Manipolazioni onomastiche del Summonte in testi pontaniani', in Monti and Sabia, *Studi*, I, pp. 215–292.

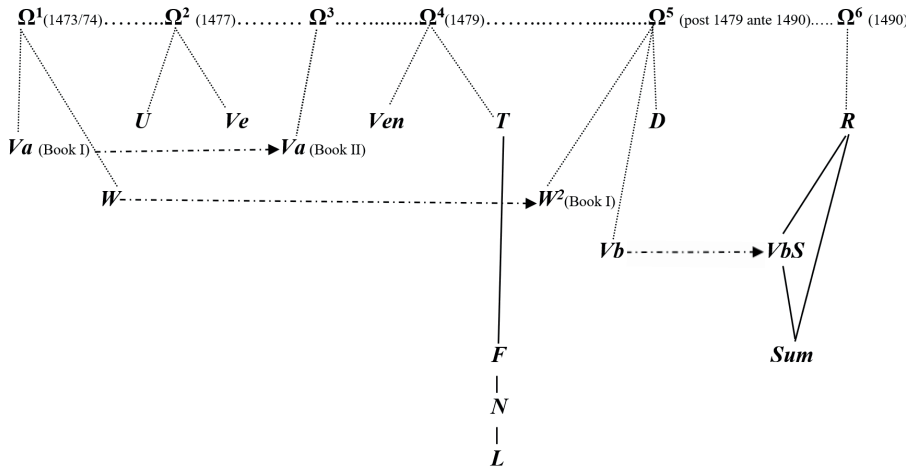
[59] The only, slight exceptions could be the corrections at *Comment.* VIc. 37: quanvis bonum R^2, f. 19^v, *in ras. (manu Sum.) VbS*] etiamsi bonum W^2D, *VbP*; and XLVIIIc.1: an diutius simul concordibusque animis victuri sint R^2, cc. 93$^{r\text{-}v}$, *in ras. manu Sum.*, *VbS manu Sum.*)] an diutius simul vivere concordibusque animis debeant *(= Va)UVeVen TFWDVbR*. On the other hand, these changes are consistent with those made by Pontano himself in other passages of his text, and we cannot exclude that Summonte derived them from a lost manuscript (maybe the one from which *R* was copied).

Ω^1	Ω^2	Ω^3
Content: partial copy of Book I: VIII–XLIXc. (*Va*); Vc.3-XLIXc. (*W*).	**Content**: Book I	**Content**: *Va*'s Book II (first draft)
Additions in the text:	**Additions in the text**: *Prologue* to Book I; text and commentary on I-Vc. 2; XXIXc. 24–66; XXXIV and XXXIVc.; L and Lc.	**Additions in the text**:
Missing parts: I–VIIc. (*Va*); I–Vc.1–2 (*W*); VIc. 29-38; VIIc. 10; IXc. 20; XXIXc. 24–66; XXXIV; XXXIVc.; L; Lc.; the whole Book II.	**Missing parts**: IIc. 16; VIc. 29–38; VIIc. 10; IXc. 20; the whole Book II.	**Missing parts**: *Prologue* to Book II; LXVc.; LXXVIIIc. 20–24.
Later additions: VIc. 29-38 *(W* = W^2)* XXIXc. 24–66 (*W**) XXXIV (*W**) XXXIVc. (*W**) L (*W*, by a different hand) Lc.1–2 (*W*, by a different hand)	**Later additions**:	**Later additions**:

Ω^4	Ω^5	Ω^6
Content: Books I–II.	**Content**: Books I–II.	**Content**: Books I–II.
Additions in the text: LXVc. 1–3.	**Additions in the text**: VIc. 29–38 (*D*)	**Additions in the text**: *Prologue* to Book II
Missing parts: IIc. 16; VIc. 29–38; VIIc. 10; IXc.20; *Prologue* to Book II; LXVc. 4–11; LXXVIIIc. 20–24.	**Missing parts**: VIIc. 10; IXc. 20; *Prologue* to Book II; LXVc. 4–11; LXXVIIIc. 20–24.	**Missing parts**: VIIc. 10; IXc.20; LXXVIIIc.20–24; LXVc. 4–11.
Later additions: IIc. 16 (only in *T**)	**Later additions**: IIc. 16 (*Vb**); VIc. 29–38 (W^2*; *Vb**)	**Later additions**: VIIc. 10*; IXc. 20*; LXXVIIIc. 20–24*; LXVc. 4–11.

3.4 A Diagram Graphing the History of the Text

Although, due to the fluid state of the text, it is impossible to trace a traditional *Stemma codicum*, nevertheless, relying on the shared innovations, the subsequent textual stages and the relationships between the principal surviving witnesses can be illustrated by a diachronic diagram. In the graphic below, horizontal dotted lines are used for indicating the development of a stage of composition into another one (e.g., from Ω^1 to Ω^2). Horizontal dashed arrows indicate the corrections, deletions, and additions inserted in a specific manuscript (e.g., the evolution from *W* to W^2). Vertical dotted lines indicate elements belonging to the same textual stage (as in the case of *Va* and *W*, belonging to Ω^1). Finally, only the straight lines indicate a genealogical relationship in the Lachmannian sense, i.e., the direct dependence of a manuscript on another one (as in the case of *TFNL*) or the descent of a print text from extant manuscript copies (as in the case of *Sum*).[60]

3.5 Conclusion

The critical text of the *Commentationes* must rely on witness *R*, which contains the final redaction of the text. The previous redactions will be used to correct the few errors of this recension in *Comment.* Lc. 21. The apparatus criticus will record the main variants characterizing the previous textual stages Ω^{1-5}.

[60] For an updated account and discussion of the principles of Genealogical Textual Criticism, see Michael D. Reeve, 'Stemmatic Method: qualcosa che non funziona?' now in his *Manuscripts and Methods*, Rome: Storia e letteratura, 2011, pp. 27–44, and Paolo Trovato, *Everything You Always Wanted to Know about Lachmann's Method*, Padua: libreriauniversitaria.it, 2017^2, pp. 49–67.

Chapter 4
Editing Methods

Written by a competent scribe, revised and supplemented by Pontano himself, *R* is a reliable witness, so I follow this manuscript whenever possible. The few rejected readings of *R* are listed at the end of this chapter. All the other witnesses (manuscripts and *Sum*) have been collated in full (although, as I have already said, not all their alternative readings are registered in the *apparatus criticus*). The *apparatus criticus* is divided into two sections: the first one records the main variant readings of the manuscripts diverging from *R*, according to their chronological order: *UVeVenTFWDVb*, and the second one contains the transcription of the sources, the *loci similes*, and the biographical notes of commentary.

As a rule, the apparatus does not record variations in spelling (with some exceptions for proper names), omissions of short words (especially *et*, *-que*; these are typical of manuscripts *W* and *F*), slight transpositions of the word order (such as: *haec est/est haec*; these — for euphonic reasons — mainly occur in *F* and its descendants), and the errors corrected *inter scribendum* by the scribes.[61] Usually, additional information on the insertion of variants (in erasure, in the margin, by a second hand, etc.) appears as superscript, and it refers only to the siglum that precedes the annotation itself: for instance, possunt $R^{2\ in\ ras.}UVb^{2}$ (cfr. *Prolog*. 1, lin. 8, p. 37).

In transcribing *R*, I silently resolved all abbreviations (in the case of orthographic oscillations, I used the most frequent expanded spelling). I introduced the punctuation and the progressive numbering of the propositions (occasionally omitted in *R*) and standardized the use of capital letters.

As for spelling, I usually followed *R*, including its orthographic oscillations (such as *herbae/haerbae*; *lenio/laenio*; *praesentia/presentia*; *intercapedo/intercapido*; *physicus/phisicus*, *daemon/demon*; *letalis/laetalis*; *benivolus/benevolus*; *coelum/celum*; *imprimis/in primis*; *quamquam/quanquam*; *utranque/utramque*, *namque/nanque*) and the omissions (or improper use) of the diphthongs (for instance: *ledo* instead of *laedo*; *fetidus* instead of *foetidus*; *fede* instead of *foede*; *emula* instead of *aemula*; *laenitas* instead of *lenitas*) as they are typical of an *usus scribendi* which, in this period, has no uniformity and orthographic coherence.[62]

[61] I must specify that, having worked for quite a long time (almost twenty-five years) using also black and white micro-films, I was not always able to check the ink of some scribal corrections.

[62] In the edition of Pontano's *De bello Neapolitano* (preserved in an autograph) the last editors retained various orthographic oscillations, the improper use of diphthongs, the confusion between *-ci-/-ti-*; see Giovanni Gioviano Pontano, *De bello Neapolitano*, edited by Giuseppe Germano, Antonietta Iacono and Francesco Senatore, Florence: SISMEL, 2019, p. 191. The recent editor of Pontano's *Urania* retained similar orthographic oscillations, and even some spellings attested

On the other hand, when in *R* Pontano corrected the spelling of a word, I introduced the same correction in all occurrences of that term; so — although spellings like *sepera*, *compera*, *opipera, inseperabiles* are frequent in this period — since in *R*, f. 135^{v} l. 2 *comperatur* has been emended in *comparatur* (apparently by Pontano's hand) I always restored the classical forms; the same is valid for *prognostica* (corrected on a previous *pronostica* at *R*, f. 31^{r} l. 12), and for *thorace* (corrected on a previous *torace* at *R*, f. 15^{r} l. 2). By analogy, since in his addition on *Vb* f. 60^{r} mg., Pontano used the spelling *climacterica*, I always adopted this form.[63]

In general, I introduced the differentiation between 'u' and 'v', and I transcribed 'ę' as 'ae' or 'oe' in accordance with the general practice of the scribe. Enclitics are joined with the preceding word (*calida ve> calidave*). I always wrote *Ptolemaeus*: the prevailing spelling in *R* (with the exception of the title of Book I, *R* f. 2^{r}: *Ptolemei*). To avoid ambiguity, I always distinguished *cepi* (from *capio*) and *coepi* (from *coepio*) sometimes confused in *R*.

Finally, following the PAL *Transcription Guidelines*, I standardized the variations *-ci-/-ti-* before a vowel, which in *R* are frequent (so, in my text *vicium* becomes *vitium; negocium>negotium*; *mollicies> mollities*; *malicia>malitia*; *hospicium> hospitium*; *ocium> otium*; *efficatia> efficacia*; *minatia> minacia*; *pernitiosus> perniciosus*; *nuntio* (and its derivates)>*nuncio*; *partius> parcius*; *provintia>provincia*; *inditium> indicium*).

Below, I list the few rejected readings of *R*:
Tit. Ptolemaei] Ptolemei *R*
Prol. 5. sententiae ipsae] sententiae ipse *R*
IIc. 9. ipsae quoque] ipse quoque *R*
IIIc. 7. mirum in modum] mirum immodum *R*. 15. planetae] planete *R*
VIc. 11. tum electiones ipsae] tum electiones ipse *R*
IXc. 18. ac superstitiose] ac superstitiosae *R*
XIIIc. 10. diuturnaeve] diuturneve *R*
XIXc. 4. concoquunt] conquocunt *R*
XXIIIc. 15. retorridae ac pene exustae naturae] retorridae ac penae exustae naturae *R*
XLIVc. 4 contra<r>ium]contr^{a}ium *R*
XLVIc 2. mirum in modum] mirum immodum *R*

only once — such as: *fragellum* instead of *flagellum*: (v. 552) or *scilex* instead of *silex* (v. 1143) see Dennis Weh, *Giovanni Pontanos Urania Buch 1*, Einleitung, Edition, Übersetzung und Kommentar, Wiesbaden: Harrassowitz, 2017, pp. 95–100. It is noteworthy that in the *Editio Princeps* of the *De fortitudine* and *De principe* (Naples, 1490) 'accuratissime impressa' under the supervision of Pontano himself, we find the same orthographic oscillations and peculiar spellings.

[63] Summonte later corrected in *Vb climacterica* in *climaterica* and *climacterici* in *climaterici*: the same spellings are found in *Sum*, cc. Diiii^{r-v}.

XLIXc. 5. mirum in modum] mirum immodum *R*
Lc. 21. [Iovis, Martis, Solis, Veneris et Mercurii]] *repeated twice by* R^2 <Iovis, Martis, Solis, Mercurii et Lunae> *U*] *om*. *R* <Iovis, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae> *U*] *om*. *R*
LVIIIc. 11. Geminis] Geniminis *R*
LXIIc. 17. dominator ipse] dominator ipsae *R*
LXVc. 4 noningen<t>is] noningenis *R*
LXXVIIIc. 5 ipsae quinque] ipse quinque *R* 25. partes ipsae] partes ipse *R*
LXXXIIc. 4. Ubi enim et validiores et plures maximeque superiores planetas... invenerimus] Ubi enim et validiores et plures maximaeque superiores planetae... invenerimus *R*
XCVIc. 2. mirum in modum] mirum immodum *R*

Abbreviations in the Apparatus

[...] = section to be deleted
<...> = section to be added
\abc/ = section added in line spacing
abc = expunged word
.../... = alternative readings
...obsessus/~~impeditus~~ = alternative deleted readings
add. = adds/added/added by
bis = written twice
corr. = corrected/corrected by
del. = deleted/deleted by
et = and
exp. = expunged/expunged by
glos. = gloss
in ras. = in erasure
in err. corr. = in the table of the *Errata corrige* edited in *Sum.*, c. K8^{v}
in int. = in line spacing
mg. = in the margin
manu Pont. = in the hand of Pontano
manu Sum. = in the hand of Pietro Summonte
om. = omitted/omitted by
trans. = transposed/transposed by
v. l. = alternative reading/readings (*varia lectio*)
†/† = letter/letters unredeable
ω = agreement of manuscripts *UVeVenTFWDVbR*
For manuscript Vat. lat. 5984 these additional abbreviations are used:
Va = Pontano's first autograph draft (*Va*^{2}/*Va*^{3} second/third hand)
Vb = hand of the scribe
Vb^{2} = second hand of the scribe
VbS = hand of Pietro Summonte
VbP = hand of Pontano.

Part II

Critical Edition

IOANNIS IOVIANI PONTANI
LIBER PRIMUS
COMMENTATIONUM IN CENTUM SENTENTIIS PTOLEM⟨A⟩EI
AD ILLUSTREM PRINCIPEM FEDERICUM DUCEM URBINI
FELICITER INCIPIT

⟨PROLOGUS⟩

[1] Tametsi publicarum rerum administratio bellique gerendi cura deterrere me iure possunt, Federice dux fortissime, ne te maximis difficillimisque occupatum rebus et bellicis et urbanis intempestivus adeam, perspecta tamen mihi facilitas tua et rerum plurimarum studium atque cognitio in eam opinionem fiduciamque adduxere uti existimem nihil te importunum aut intempestivum ducere, quod ad naturae cognitionem et ad eam quae scientia dicitur facere

1/5 Ioannis ... incipit *RVeVenTFDVb* (feliciter incipit *del. VbS*)] Ioannis Ioviani Pontani Liber (primus *add*. U^2) Commentationum in centum Ptolemaei sententiis ad Illustrissimum Principem Federicum Ducem Urbinatem feliciter incipit $U^{manu\ Pont.}$, Ioannis Ioviani Pontani Commentationum in centum sententiis Ptolemaei ad Federicum Urbini Ducem Liber primus *Sum*, Iohannis *Ve*, Ptolemei *RF*, Ptolomei F^2D, Ptolomaei *Ve*
7/46 $U^{manu\ Pont.}$ **8** possunt $R^{2\,in\ ras.}UVb^2$] possent *VeVenTFDVb* Federice $R,T^{2\,manu\ Pont.}$] *om*. *T* **9** intempestivus RVb^2] intempestivis *Vb*, intempestivius *F* **11** fiduciamque *R*] fidutiamque *VbSum* aut intempestivum *RVbP*(aut *manu Pont.*)] autem intempestivum *Vb* **12** et ad eam $R,U^{2\,manu\ Pont.}$] et eam *U*

3 For *Commentatio*, in the meaning of 'interpretatio librorum, scriptorum' see *ThlL*, III/0, col. 1862, ll. 5–17.
8 Federice dux: Federico da Montefeltro, Duke of Urbino (1422–1482). During the war of succession for the kingdom of Naples (1458–1465) Federico, with the papal troops, supported the legitimate heir, Ferdinand of Aragon, against John of Anjou (Pontano described this war in his *De bello Neapolitano*). On this occasion, in 1462, he managed to defeat Sigismondo Pandolfo Malatesta, the lord of Rimini (and Federico's bitter enemy). In 1474 the Pope granted him the title of duke, and Ferdinand of Aragon the one of 'Ordine dell'Ermellino', the kingdom's highest honor. He died in Ferrara, in 1482; see Gino Benzoni, 'Federico da Montefeltro, duca di Urbino', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1995, XLV, pp. 722–43; on his astrological interests see Stephan Heilen, 'Astrology at the court of Urbino under Federico and Guidobaldo da Montefeltro', in *De Frédéric II à Rodolphe II. Astrologie, divination et magie dans les cours (XIIIe-XVIIe siècle)*, edited by Jean-Patrice Boudet, Martine Ostorero and Agostino Paravicini Bagliani, Florence: SISMEL, 2017, pp. 313–68; on his friendship with Pontano see Kidwell, *Pontano*, pp. 115–18.

intelligeres. [2] Quam opinionem mirum etiam in modum auxere Romae Neapolique sermones inter nos saepius habiti tum aliis de rebus tum de coelo et illis sempiternis ignibus, quas 'erraticas' aut 'fixas' stellas vocamus, cum earum investigationem rem admirabilem esse diceres et homine maxime dignam, tum propter | 2v divinitatis communicationem, tum ob rei difficultatem nobilitatemque materiae. [3] Quid enim coelo nobilius aut eius inquisitione praestantius? Quid item admirabilius quam hominem, in remotissimis a coelo constitutum locis, ad coeli ipsius et stellarum quae coelo feruntur secreta penetrare?

[4] Illud vero supra quam dici posset molestum tibi esse intellexi, quod divinam rem ab illis qui eam tractarent indignius haberi cerneres: aut enim nimis facile quaesitis de rebus pronunciare, aut quaedam in pronunciando sequi quae ab obscuris tradita auctoribus aut male intellectis veterum sententiis in usum recepta essent, quibus e rebus maximi errores inolevissent et in docendo et in pronunciando. [5] Quos pro virili extirpare conatus, Claudii Ptolemaei libellum centum enunciata, id est sententias, continentem olim male in latinum conversum denuo tibi transtuli; cuius sola translatione nequaquam contentus, singulis sententiis commentariolum, quo sententiae ipsae clariores essent, subieci, stellarum significationes decretaque, quantum res ipsa passa est, naturales ad causas rationesque accommodans.

[6] Ipsa autem commentatio nostra est tota, in qua laborasse iure fortasse gloriabimur, | quando, quod Graecorum Latinorumque nullus adhuc praestitit, ipsi 3r primi praestitimus, ut stellarum naturas actionesque ad naturae causas effectionesque accommodaremus, quod in aliis quoque libris, quos nondum emisimus, huberius atque expressius facimus. Sed de labore, studio, industriaque nostra hactenus.

14 tum aliis de rebus *R*] *om*. *D* **18** item *R*] iterum *NL* **24** tradita *RVe*^{2}] traddita *Ve* intellectis *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*$^{in\ ras.}$] interpretatis *UVenFD*, interpetratis *VeT* **25** maximi errores *R*] errores maximi *U* maximi *R*] maximis *F* **26** pro virili *R*] pro virili mea *U* **33** quando, quod *R*] quandoquidem *F* adhuc *R*] *om*. *Ve* **36** facimus *RT*] fecimus *VeVenT*^{2}*F*

15 'erraticas' aut 'fixas' stellas: on the distinction between 'erraticae' and 'fixae stellae' see André Le Boeuffle, *Les noms latins d'astres et de constellations*, Paris: Les Belles Lettres, 1977, pp. 58–60; and André Le Boeuffle, *Astronomie, Astrologie. Lexique latin*, Paris: Picard, 1987, p. 136 ('fixus'). **25** maximi errores inolevissent: note the use of the *oratio obliqua*. **27** olim male in latinum conversum: 'already badly translated into Latin, in the past'; as it will become clearer later, this evaluation refers to both the previous Latin translations: the first, by Plato of Tivoli, and the second by George of Trebizond. **35** quod in aliis quoque libris: this could be a reference to Pontano's *De rebus coelestibus*.

[7] Claudius Ptolemaeus libellum hunc ad Syrum fratrem scripsit, quem ait fructum esse librorum quos ante de stellarum decretis scripserat, unde 'Carpos' graece inscribitur; in quo quaecunque traduntur usu experientiaque probata esse dicit, veritatique maxime consentire. [8] Monet autem ne quis prius ad eum legendum accedat quam omnes scientiae coelestis partis attigerit, atque ille quidem haec Syro cum fratre agit; nos vero te et hortari et rogare non desinemus uti commentationes has nostras sic legas ut qui existimes magis iudicium a nobis tuum propter singularem, quae in te est, peritiam, postulari, quam laborum studiique huius nostri laudem inde quaeri.

38 libellum *R*] librum *F* ad Syrum fratrem *R*] ad Syrum fratrem suum *U*, ad fratrem Syrum *F*, ad Syrum *add*. *VbP* scripsit *R*] scirpsit *U* **39** unde 'Carpos' *R*] unde et Carpos *U* **40** traduntur *RVe*^{2}] tradantur *U*, tradduntur *Ve* **41** Monet autem *R*] Monetque autem *F* **41/42** ad eum legendum *R*, *U*$^{2manu\ Pont.}$] ad hunc legendum *U* **42** omnes scientiae coelestis partis *R*] omnis scientiae celestis partis *F* partis *RVb*^{2}] partes *Vb* **42/43** atque ... fratre *R*] atque haec quidem hec Syro cum fratre ille *F* **46** huius *RT*^{2}] *om*. *T*

38/46 Claudius ... quaeri: these paragraphs include a free translation of Pseudo-Ptolemy, *Καρπός, Προοίμιον*, p. 37, 3–9; cf. the *Aldine* print of 1519, f. RRRiiiir: 'Ne mirere, lector, si aliter Ptolemaei initium hoc in libro videris quam in aliis veteris translationis et videris et legeris: nam Pontanus sententiam verborum Ptolemaei in sua praefatione ad Federicum Urbini principem παραφραστικῶς exprimit, et ne illa desyderares hic graeca apposuimus; sed tamen ea aliter hic scripta invenies quam Pontanus legisse videatur'.

TEXTUS PTOLEMAEI I

A te et a scientia: fieri enim nequit ut qui sciens est particulares rerum formas pronunciet, sicuti nec sensus particularem sed generalem quandam suscipit sensibilis rei for|mam, oportetque tractantem haec rerum coniectura uti; soli autem 3v
numine afflati praedicunt particularia.

COMMENTATIO PONTANI

[1] Nec medici nec moralis philosophi sola est cognitio, sed quaedam etiam operatio: et medici quidem curatio, moralis autem philosophi actio, eaque et honesta et secundum virtutem rectamque videtur rationem esse. [2] Idem etiam de astrologo dicimus, siquidem non modo coelestium corporum cognitio sed eorum quoque quae ab illis portendantur praedictio ad eum pertinet. [3] Sed ipsam futurorum cognitionem, quam antiquis placuit appellare divinationem, alii naturali quodam instinctu assecuti videntur, studio et disciplina alii. [4] Quocirca duplex videtur esse futurorum praedictio: altera ad vim quandam homini insitam atque ad naturales quosdam eius motus solutos ac liberos omni carentes arte referenda, altera ad disciplinam, quae ratione constet atque observatione. [5] Et prior illa videtur a stellis excitari, nulla eorum quae dicantur quaeque celestibus motibus indicentur habita ratione aut consilio. [6] Hos motus ut inconsultos ac nulla humana arte rationeque temperatos appellare solemus | fanaticos, et 4r
eos ipsos qui sic moveantur tum fanaticos tum limphatos dicimus, quidam etiam daemoniacos, vulgus spiritatos appellat. [7] Quorum omnis, ut dixi, praedictio statim referatur ad stellas; quanquam prophetas divino quodam afflatu vaticinatos credimus, quorum praedictiones atque vaticinia Dei ipsius habeantur oracula. [8] Posterior arte, id est ratione atque observatione, constat. Ac sub priori genere atque in vaticinantium ordine collocari solent sibyllae, quas maiores nostri, utpote numine quodam afflatas, tantopere venerati sunt. [9] Quin hodie quoque

7 est cognitio *RVe*^{2}] est *om*. *Ve* **8/9** et honesta *R*] et *om*. *Ve* **9** Idem *RVe*^{2}] iddem *Ve* **12** quam ... divinationem *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om*. *T* **25** sibyllae *R*] Sybillae *VeF*, Sibillae *D*

2/5 Cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 2, 12–13, pp. 9–10. **13/16** Cf. Cicero, *De divinatione*, I 11, p. 7: ‘duo sunt enim divinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturae’; and I 34, p. 23: ‘est enim ars in iis, qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent arte ii, qui non ratione observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt’. **26/28** Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 107ra: ‘et hec via, cum pura fuerit, a philosophis divina dicitur’.

Mahometani furentis homines, tanquam divinum aliquod familiare numen habeant, et beatos et Deo caros dictitant, maximaque veneratione prosequuntur. [10] In hoc uero posteriori et haruspices et augures et coniectores collocabantur a veteribus. Sed vetera sint ista.

[11] Nos autem omnem divinationem bifariam partimur, et alteram furentium esse, alteram mathematicorum dicimus, et furentes quidem quid ipsi dicant aut non intelligunt aut quanam ex causa praedicant prorsus ignorant; at mathematicus, quia tum ratione tum observatione nititur, quae dicit intelligit et quomodo praedicit nequaquam ignorat, cuius praedicta ab astrorum cognitione proficiscan|tur, hoc est ab actionibus passionibusque quae ab illis excitari solent, ut longa 4v observatione compertum est; [12] quarum omnium causa est motus, ad quem generatio referatur atque corruptio, itemque ea quae generatis ipsis accidere soleant. [13] Ad hanc autem cognitionem, cuius magistra fuit experientia, quando ab antiquis observatoribus mandata est litterarum monumentis, plurimum quoque lectio conferet, praesertim doctissimi cuiusque. [14] Sed ut bonos poetas ars sola non efficit, plurimumque in his natura valet, sic neque sola disciplina mathematicum perficit, in quo, cum celestium significationum interpres sit, multo etiam magis quam in poeta necesse est uti natura ipsa vires suas exerceat, quando medicum quoque et imperatorem asseverent fortunatum esse oportere, quod natalium stellarum beneficio illis tribuitur.

[15] Hoc est igitur, quod ait Ptolemaeus: 'a te et a scientia', hoc est ab insita vi et a syderum cognitione praedictio est, ut intelligamus eorum quae futura sunt, quaeque ab astris significantur praedictionem proficisci tum ab instinctu naturali atque a facultate a stellis tradita, tum ab arte atque cognitione stellarum ipsarum et a diuturna observatione illorum quae a stellis significari sunt solita, quod etiam Ma|nilius in carmine suo confirmat, cum ait: 'hoc quoque fatorum est: leges edi- 5r cere fati', etenim, ut Cicero ait, 'nihil est faciendum invita Minerva, hoc est natu-

27 Mahometani R^2Vb^2] Mahomettani *RVen*, Mahomectani *TVb* **29** haruspices RU^2] aruspices *U* **34** tum ratione *R*] cum ratione *Ve* **35** nequaquam ... proficiscantur *R*] *om*. *Ven* **38** itemque ea quae *R*] itaque ea quae *F* soleant *R*] soleat *Ven* **42** in his *R*] in iis *UVeVenTDVbSum*, in hiis *F* **49** significantur *R*] significatur *F* tum ab instinctu *R*] cum ab istinctu *Ve* **50** tradita RVe^2] traddita *Ve* **51** illorum *RVbS*] eorum *TFVb* sunt solita R^2VbS] solita sunt *UVeVenTFDVbR* **52** edicere *RVb*] ediscere *UVeVen*, adicere *NLD* **53** invita *R*] in vita *D*

29/30 Cf. Cicero, *De divinatione*, I 72, p. 44: 'quae vero aut coniectura explicantur [...] non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices, augures coniectoresque numerantur'. Pontano also deals with this topic in his dialogue *Actius*, cf. Pontano, *I dialoghi*, pp. 144–45. **44/46** Cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 63r, l. 3: 'unde dicimus: "oportet medicum esse fortunatum"'. **51/53** Cf. Manilius, *Astronomica*, II 149, p. 34: 'hoc quoque fatorum est, legem perdiscere fati', but cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 63r, ll. 2–3: 'unde C. Manilius in primo dicit: "hoc quoque fatorum: leges edicere fati"'. **53/54** Cf. Cicero, *De officiis*, I 31 110, p. 38: 'nihil decet invita Minerva, ut aiunt, id est adversante et repugnante natura'.

ra repugnante'. [16] Quam ob rem excellentem mathematicum duplici oportet praesidio uti: naturae atque eruditionis.

[17] Cum autem omnis futurorum praedictio sit aut de singularibus aut de generalibus, videndum est in universum ne an singillatim praedicere mathematicus debeat. [18] Atqui scientia, ut naturales asseverant, de singularibus non est, nec de iis quae individua dicuntur, sed de universalibus potius; ergo, cum astrologia scientia quaedam sit, oportet mathematicum ab enunciandis singularibus abstinere. [19] Quocirca recte Ptolemaeus subiunxit impossibile esse scientem, id est sola disciplina praeditum, particulares rerum formas praedicere, ut qui procul rem aliquam videat: neque enim cum hominem a remotissimo videmus loco aut Lucium aut Marcum, sed quia moveatur, quia rectus incedat, hominem esse sentimus, et vocis quidem remotissimae sonum tantum percipimus, cuius autem ea vox sit aures minime distingunt.

[20] Age consideremus hac etiam in parte medicos: quam multa ab iis praecipiuntur in curandis fe|bribus ac morbis aliis recte quidem atque apposite, sed in 5v
individuis quibusdam, ut etiam ipsi dicunt, eorum praecepta manca saepissime reperiuntur, quod evenire necesse est propter multa, quae aut natura ipsa obstrusa sunt, aut, quod raro ac repente accidant, incerta. [21] Morales item philosophi, licet omnia mediocritate metiantur, interrogati tamen medium illud quod sit ad quod mediocritas ipsa referatur, respondere solent illud a sapiente definiri, ac tale esse quale recta dictet ratio: adeo de quibusdam particulariter loqui recusant. [22] Quoniam autem medici propter diuturnum usum multamque observationem signa quaedam sequantur, ex quibus eventurum quid sit in aegritudinibus iudicent, iccirco Ptolemaeus ait mathematicum coniicere res oportere, hoc est sequentem signa atque ea quae diuturno sunt studio observata de futuris dicere. [23] Quod si medicorum saepenumero ingenia haesitant propter corpora ipsa nostra, quae coelestes motus sequantur, atque ob occultas morborum causas, quanto magis aequum est in praedicendis futuris titubare mathematicum, tum propter rerum ipsarum quae contingunt varietatem inconstantiamque tum propter stellas ipsas, quarum naturas incognitas habeat? [24] Ex illo enim infinito | 6r
stellarum numero paucarum admodum vires naturaeque, eaeque non usque qua-

55 naturae atque eruditionis *R*$^{2manu\ Pont.\ mg.}$*VbS*] eruditionis atque naturae *UVeVenTFDVbR* **57** est *RT*^{2}] *om. T* **58** Atqui scientia *R*] At quia scientia *F* **59** nec de iis *R*] nec de his *Ve* **61** impossibile esse *R*] impossibile est *N* **67** Age ... parte *R*] Age (Ago *NL*) consideremus etiam hac in parte *FNL* **68** recte ... apposite *R*] recte quidem atque opposite *F* **69** ut etiam ipsi dicunt *RVbS*] etiam ut ipsi dicunt *Vb* **74** dictet *R*] dictat *F* **77** iudicent *R*$^{2in\ ras.}$*Vb*^{2}] iudicant *UVeVenTFDVbR* **78** atque ea *R*] *om. Ve* **80** ob occultas *R*] occultas *F*

62/63 ut qui procul rem aliquam videat: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, I (tr. Plato of Tivoli), f. 107ra: 'astrologus autem non debet dicere rem specialiter sed universaliter, ut qui eminus videt aliquam rem'.

que, humana solertia comprehensae sunt. [25] Ad haec, satis compertum est pro subiecta eas materia, proque locis ac regionibus agere, quaedamque homini aut libera permissa esse aut ea moderari ratione ac modo posse.

[26] Postquam autem Ptolemaeus dixit impossibile esse rerum celi peritum particulares res praedicere, duplicemque divinationem fecit, cum omnis aut de universalibus aut de singularibus rebus praedictio esset, subiecit numine afflatos, id est divino quodam spiritu concitatos, particulares rerum formas solos praedicere, ut videatur disciplinam, id est stellarum scientiam, a praedictione particularium omnino seiungere, eamque solis illis relinquere qui a stellis ipsis, id est divino afflatu concitati, vaticinantur. [27] Sed quaeramus ista etiam diligentius. Nam si de nullis particularibus mathematicus pronunciabit, vix pauca quaedam ei pronuncianda relinquentur, quando etiam rustici ex Lunae Solisque prognosticis diutius observatis praedicunt pluvias crastinas, futuros item ventos, atque a qua sint coeli regione flaturi. [28] Qui si de particularibus his certa pronunciant, cur non astrologus et ipse dicere de futuris quibusdam particularibus audeat? | 6v
Quorum iudicium non tam sit a secundariis, quam a stellis iis a quibus secundaria ipsa moveantur. [29] Et medici, quanquam multa in universum de febribus ac morbis disserunt, tamen de singulis etiam febribus subtilissime minutissimeque praecipiunt; iidem praedicunt quo die, qua etiam hora periculosiores futurae sint accessiones, quibus ante quam veniant remedia quoque adhibent. [30] Iubent etiam aliter iuvenem curari aliter senem, aliter aestate, aliter hieme, aliter eum qui calefiat multo sanguine quam qui atra bili sit arefactus; quae nisi particularia sint, nescio quid sit quod dici iure possit particulare. Sed tamen, ut dictum est, in individuis quibusdam haesitant. [31] Mathematicus quoque, ubi intellexit ex stellis id significantibus bellum excitatum iri in Italia, si urbium teneat genituras, hoc est signa ascendentia et significatores planetas, item quae faveant quaeve minitentur stellae compertum habeat, nimirum praedicere poterit his quam illis urbibus magis bellum imminere; idem de pestilentia, de caritate annonae. [32] Sed nec attentabit ut etiam quaerat quanti venire habeat aut vini cadus aut frumenti sextarium, aut quot sint homines peste interituri, quanvis pronunciare poterit aut vinum quam triticum futurum | carius, aut ex biliosis plures quam ex pituitosis, 7r
id est flegmaticis, interituros propter naturas stellarum, quas plane cognitas habeat. [33] Idem, cum nati alicuius genituram compertam habuerit, ferre poterit sententiam an futurus sit adulter inque rebus Veneris intemperatus, quot autem sit cogniturus mulieres, et Clodiam ne an Albinam, Gaditanam ne an Syracusanam,

91 divino quodam spiritu *R*] divino quodam numine *F* **94** quaeramus *R*] quaeremus *NL* **97** futuros item *R*] futuros etiam *F* **98** certa *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$*VbP*] *om. TVb* **102** disserunt *R*] dixerunt *N* **103** quo die *R*] qua die *Ve* **107** quod dici iure possit *R*] quod iure possit appellari *F* **109** si urbium *RVb*^{2}] urbium *Vb* **110** signa *R*] *om. VeVen* **112** idem *RVe*^{2}] iddem *Ve* **116** flegmaticis *R*] phlegmaticis *VbSSum*, plegmaticis *Vb*, flagmaticis *Ven*

ut nominatim etiam patriam ac parentes explicet, praedicere mathematicus nec potest nec debet: est enim aut omnino impossibile aut maxime omnium difficile.

[34] Tomasucius, qui patrum nostrorum memoria in Umbria clarus habitus est vates, Fulgineae cum esset, et vatum more multa praediceret, civibus quibusdam consulentibus quando Trincii, qui in ea civitate principatum obtinebant, diem essent obituri, respondit qua hora campana praetoria effringeretur; quod non multo post contigit. [35] Nam cum Fulginates adversus Trincios coniurassent, convenissetque inter coniuratos de die et item loco, signum autem adoriundi praetoriae illius campanae sonus constitutus esset, demandatumque id ex coniuratoribus uni, is cum signum daret, et illi facinus, signo accepto, agressi iam essent, inter primos pulsatus campana fracta | est, ut eodem pene momento ipsi 7v etiam domini caesi fuerint.

[36] Paucis ante annis in Aegypto, in urbe quam Cairum hodie vocant, cum equites duo, quos Mamalucos dicunt, simul equos ad fontem appulissent, vatem ferunt quendam exclamare coepisse, ad eius autem clamores frequentem populum convenisse, quosdam etiam percunctatos esse clamoris causam, tum vatem respondisse videre sese duos simul soltanos (sic enim reges appellant) equis insidere. [37] Quod vaticinium non multo post comprobatum re ipsa fuit, nam qui tunc regnabat diem cum obiisset, duo illi de regno inter se digladiati dicuntur. [38] Quae Marcius vates Romanis olim vaticinatus fuerit tum aliis de rebus tum Cannensi de clade, apud Livium est videre.

120 ut nominatim *R*] aut nominatim *F* etiam patriam *R*] et patriam N^2, *om. N* **120/121** nec potest nec debet *RVe*^{2}] non potest nec debet *VeF* **122** Tomasucius *RTDVb*] Thomasucius *F*, Tomasutius *UVenVb*^{2}*Sum*, Thomasutius *Ve* **125** effringeretur *R*] effringerereretur *Ven* **126** contigit *R*] contingit *VeFN* **129** et illi facinus *R*] illiqui facinus *F* agressi *RVb*] aggressi *Vb*^{2}*Sum* **133** equites $R^{2in\ ras.\ et\ mg.\ manu\ Pont.}$*VbS*] milites *UVeVenTFDVb* equos ... vatem $R^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] equos potarent, vatem *UVeVenTFDVb* **136** videre sese R^2*VbS*] videre sese ad aquam illam *UVeVenTFDVbR* **137** non multo post *R*] *om. Ve* **138** inter se *RU*^{2}] *om. U* **139** Marcius *RTD*] Martius *UVeFVbSum*, Mortius *Ven* Romanis *RVb*^{2}] Romanus *Vb*

122 Tomasucius: Friar Tommasuccio da Foligno (1319–1404?) was a famous hermit and preacher, to whom numerous prophecies are attributed; among these, there is also one concerning the death of the lord of Foligno, Trincia Trinci: 'Nel mille e Trecento/Sette con sectanta/In Folignj se pianta/La morte de Trince': the text has been edited by Michele Faloci Pulignani, 'Le arti e le lettere alla corte dei Trinci di Foligno', *Giornale storico della letteratura italiana*, 1 (1883), pp. 189–229, at p. 224; see about him Antonio Montefusco, 'Tommasuccio da Foligno' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Encilopedia Italiana, 2019, XCVI, pp. 159–62. **124** Trincii: the noble and powerful family of Trinci ruled over Foligno (a small town in the province of Perugia) from 1305 to 1439, when Pope Eugene IV sent the Cardinal Vitelleschi to overthrow their government. Pontano, *De immanitate*, XIV 7, p. 29, mentions Corrado Trinci as an example of *immanitas*. **133/134** vatem ferunt: source not found. **139/140** Cf. Livy, *Ab urbe condita*, XXV 12 3, p. 107.

[39] Hi sunt igitur quos Ptolemaeus ait particulares rerum formas praedicere divino quasi numine concitatos, quorum omnis sive furor sive concitatio ab astris est, quorum ipsi nec significationes teneant, nec illorum naturas aut motus intelligant; estque, ut Ovidius inquit, Deus in illis, quo agitante calescant, quoniam
145 'sedibus aetheriis spiritus ille venit'. [40] Ex his quae dicta sunt plane ostensum videtur quot sint praedicendi genera, et quibus de rebus sit tum mathematicorum tum furentium praedictio; quare ad | reliqua transeamus. 8r

146 tum mathematicorum *R*] cum mathematicorum *Ve*

144 Cf. Ovid, *Fasti*, VI 5, p. 138. **144/145** Cf. Ovid, *Ars*, III 550, p. 160.

TEXTUS II

Cum is qui consultat ipsum melius scrutabitur, inter id et eius formam nulla rerum differentia erit.

COMMENTATIO

[1] Haec sententia ad auspicationes, consultationes et rerum incepta atque ad animorum motus, ubi quid primum decernimus, aut aliquid aggredimur, maxime pertinet. [2] Inquit, enim, quo tempore quis facere aliquid decernit, hoc est qua hora aut agere aut facere quippiam proponit, capitque consilium aut cogitationem rei cuiuspiam aggrediundae, si coeli figuratio et coelestium corporum status inspiciatur, plane intelligetur eius propositum consiliumque ac deliberationem coeli ipsius informationem sequi, talemque formam esse rei, quae agenda suscipitur, eamque in animo decernentis factam impressionem, qualem et coelum et coelestis figuratio informavit. [3] Sed evagemur aliquanto liberius. Si coelestis motus causa est eorum quae hic fiunt, atque inferiora haec corpora superiorum corporum agitationes sequuntur, necesse est ut inquirenti rerum inferiorum causas appareat ipsum melius, hoc est id quod praestat, quod primum est et (ut ita dicam) 'principale', et a quo tanquam a meliori, id est ab agente causa, haec ipsa inferiora | moveantur: id autem est coelum et quae coelo feruntur corpora, a quibus inferiora formantur, siquidem causae sunt cur haec ipsa fiant. [4] Graece est *to critton*, quod nos non inconvenienter fortasse coeli numen diceremus. [5] Quoniam autem generatio non est a casu, et quae genita sunt materia constant ac 8v

2 qui consultat R^2(consultat *manu Pont.*)*VbS*(consultat *manu Sum.*)] cui aliquid libet *UVe*, qui aliquid vult Ve^2*VenTFDVbR* inter RT^2] in *T* **5** consultationes $R^{2\,manu\,Pont.}$*VbS*] *om. UVeVenTFDVbR* **6** maxime RVe^2] tota *UVe* **7** quis facere aliquid *R*] quid facere aliquid *Ven* **8** quippiam *RVbP*] *om. Vb* **10** ac deliberationem $R^{2\,manu\,Pont.}$*VbS*] *om. UVeVenTFDVbR* **12** factam impressionem *R*] factam esse impressionem *F* **13/14** Sed ... est *R*,$U^{2\,manu\,Pont.}$] *om. U* **14** hic fiunt RF^2] hic fuerit *F* **17** a meliori *R*] a meliore *UVeVen* **19** causae sunt *R*] causa sunt *F* **20** *critton* RVb^2] criton *Vb* nos *RVbS*] *om. TFVb* inconvenienter *RVbS*] inconventer *Vb*

2 Cum ... scrutabitur: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, II, p. 38, l. 3: "Οτε ἐπιζητήσει τὸ κρεῖττον ὁ βουλόμενος'; cf. the translation by Georg of Trebizond, *Commentarii*, f. 6^{v}: 'quando qui deliberat queret ipsum melius'. Pontano's translation ('is qui consultat') reflects the reading: ὁ βουλευόμενος, instead of ὁ βουλόμενος (which is the reading of the archetype); in the apparatus of Boer's edition the reading ὁ βουλευόμενος is recorded as a conjecture by B. Barbadorius (Boer: 'fortasse e Pontani versione'). In a previous draft (*Vb* f. 6^{v}, l. 15) Pontano had translated: 'cum is qui aliquid vult'.

forma, oportet materiam adesse idoneam, appositam, formae ipsius adventantis susceptibilem. [6] Parare autem materiam, ac postea informare, quod utrunque fit suo tempore, et celi est et coelestium corporum. [7] Quocirca, cum nec actio nec passio quae est a stellis sit a casu, sed pro natura tum suscipientis tum informantis, qui rimatus haec fuerit plane compertum habebit talia hic fieri qualium coelestes causae fuerint institutrices.

[8] Quam ob rem serenitates, pluviae, tempestates, frugum proventus, inopia, salubritas, pestilentia quaeque alia in terra, aqua, aere fiunt celi naturam ac celestium corporum agitatus sequuntur. [9] Quin etiam ipsae quoque hominum mentes ab imaginaria vi pro natura planetae imaginariam ipsam moventis afficiuntur, talisque est hominis corporatura qualem coelum ipsum in generatione concinnat, habita etiam ratione parentum ac patriae. [10] Ex quo fit ut in genituris, in consultationibus, in rebus incipiendis coeli figura coelestiumque | corporum constitutio nihil prorsus differre habeat a formis iis quae ab ipso statuuntur, imo illis similem eventum indicat effectumque promittit. [11] Nec vero audiendi sunt qui opinantur sentire hic Ptolemaeum de orbibus coelestibus utpote animatis adversus eos qui aliter crederent, haec enim verba nihil omnino eiusmodi prae se ferunt. [12] Quin Ptolemaeus, ut prudens et cautus auctor, cum de stellarum significationibus deque praedicendis earum effectibus praecepturus esset, in ipso statim initio docuit qualia a coelo decernerentur in terris fieri, quod nisi esset, vana omnis videri poterat mathematicorum praedictio. [13] At vide quam apposite quod cum superiori verbo de mathematici dixisset officio, et quod esset ostendisset, docuissetque eum in generalibus praedictionibus versari, statim subdidit talia in composito hoc mundo fieri qualia decernantur a stellis, ut ostenderet materiam, in qua mathematicus versaretur, nec vanam esse nec fallacem.

9r

22 adesse idoneam R^2(ad- *manu Pont.*)*Vb*] esse idoneam *RVe* **25** tum suscipientis *R*] quum suscipientis *Ve* **27** institutrices *RDVbS*] auctores *UVeVenVb*, auctrices *VbP* (*exp. VbS*), informatrices $T^{2 in\ ras.\ manu\ Pont.}F$ **30** mentes *R*, $T^{2 manu\ Pont.}VbP$] *om. VbT* **33** habita ... patriae $R^{2 manu\ Pont.}VbS$] *om. UVeVenTFDVbR* in consultationibus $R^{2 manu\ Pont.}VbS$] *om. UVeVenTFDVbR* **36** eventum ... promittit R^2VbS] et (*om. F*) eventum indicat et effectum promittit *UVeVenTFDVbR* audiendi ... qui *R*] audiendi sunt ii qui *F* **38** eiusmodi *R*] cuius modi *F* **42** vana omnis *R*] varia omnis *F* quam apposite *R*] quam opposite *F* **44** docuissetque eum *R*] docuisset quom *F*

36/39 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum* f. 107rb: ‘Multi homines putaverunt quod Ptholemeus loqueretur hic de electionibus quas eligebant astrologi in inceptionibus operum, sed non est ita; immo volebat improbare rationes eorum qui dicebant quod circuli non essent animalia, sed essent sicut unum quattuor elementorum’; cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 63^{v}, ll. 27–30: ‘Commentator Aly aliter exponit dicens Ptholomeus non loqui de electionibus, sed quod qui facit melius et potest semper id facere (ut est celum, quod movetur circulariter et non cognoscit aliud melius esse) semper facit illud: que expositio mihi non placet’.

[14] Non solum autem in genituris et incohandis rebus, ut dixi, coelum diligenter inspectum ac stellarum figurationes locorumque naturae probe examinatae quid et quale futurum sit indicabunt, sed in consultando quoque et in iis quae interrogatio|nes a recentioribus dicuntur, quanvis interrogationibus ipsis 9v
fides non tam certa sit adhibenda, quod nonnunquam ea quae naturalis commotio putatur voluntas est, mentisque cogitatio a consilio rationeque proficiscens. [15] Quam ob rem sententia haec non ad animi solum commotiones rerumque incepta accommodanda est, sed ad alia quoque quae in ipsis elementis fiunt, et tanto quidem magis quod elementa celestes commotiones propensius sequuntur, quibus humana mens nec statim accedere et aliqua ex parte obsistere queat. [16] Qui tamen graece haec Ptolemaei dicta explanat, de genituris et quaestionibus solum intelligit; cuius verba sunt haec: 'in interrogationibus geniturisque iusta figurationes stellarum ipsum melius, id est coeli informans corpus, nullam prorsus in aliquibus sui rerumque informatarum differentiam habet, verum sui similem eis efficaciam indicat'.

47 incohandis *RDVb*] inchoandis *VbSSum* **48** figurationes *R*] *om*. *Ve* **49** in consultando *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] in consulendo *UVeVenTFDVb* **51/52** commotio putatur *R*] commotio esse putatur *Ve* **53** non ad animi solum *R*] non solum ad animi *F* **57/61** Qui ... indicat *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$*FDVbP*] *om*. *UVeVenTVb* **59** iusta figurationes *R*] iuxta figurationem *F*

57/61 Qui ... indicat: cf. Aḥmad ibn Yūsuf on *Καρπός*, II (greek version), edited by Rinaldi, *Pontano, Trapezunzio*, p. 160: "Εν ταῖς ἐρωτήσεσι καὶ γεννήσεσι κατὰ τοὺς σχηματισμοὺς τῶν ἀστέρων τὸ κρεῖττον, ἤτοι τὸ οὐράνιον σῶμα τυπούμενον, ἀπαράλλακτα τοῖς καθ' ἕκαστα, οὐδεμίαν διαφορὰν ἔχει αὐτοῦ τε καὶ τῶν τυπωθέντων πραγμάτων, ἀλλ' ὁμοίαν αὐτοῖς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐμφαίνει' (see also the edition by Bezza-Martorello in Aḥmad ibn Yūsuf, *Commento*, p. 246).

TEXTUS III

Qui ad rem quampiam aptus est, habebit profecto et huiusmodi significationis stellam admodum potentem in sua genitura.

COMMENTATIO

[1] Superiori verbo cum esset dictum species rerum earum quae hic fierent agerenturve coeli ac stel|larum decreta sequi, convenienter subiicitur naturalem ad 10r rem aliquam hominis aptitudinem eiusque propensiorem applicationem cum facilitate et excellentia ab eisdem stellis id ipsum significantibus tribui, cum optime fuerint in nativitatibus collocatae. [2] Neque enim sine maximo fit coeli favore aut hostilitate ut ille in disciplinis aut in re bellica, alius in facultatibus aliis ammirabiliter excelleat, hic vero abiecta quadam torpescat ignavia, utpote naturali beneficio destitutus. [3] Etenim cum sit a Marte virilitas, si virilis hominis inspecta sit genitura, plane apparebit Martem in primariis coeli locis atque in signis convenientibus, sive in altitudine sua, cum aliqua etiam favorabili coniunctione aut aspectu esse collocatum. [4] Item si intelligentes sunt a Mercurio, inspecta intelligentis hominis nativitate, ipsa nobis natalitiae figurae constitutio indicabit a signis locisque propitiis Mercurii adesse praesidium, quibus ipse in locis cum maiestate quadam potestatis suae praesit. [5] Experti prodimus qui Mercurium in Geminis in domo tertia collocatum habuit, atque a Sole remotum, evasisse clarissimum in litteris, ac ingenii sui viribus assiduaque lectione absque multa praeceptorum

2 et huiusmodi *R*] huiusmodi *Ve* significationis *R*] *om*. *F* **5** Superiori *RVe*^{2}] priori *UVe* **6** stellarum decreta *RF*^{2}] stellarum secreta *F*^{1} **10** ut ille *R*] ut illae *F* **11** ammirabiliter *R*] admirabiliter *VbS*, amirabiliter *Vb* **14** in altitudine *RVe*^{2}] altitudine *Ve* **19** collocatum habuit *R*] collocatum habuerit *F* **19/20** in litteris *RVb*] in literis *VbS*

18/21 Experti ... teneret: this seems to be an autobiographical statement, cf. Pontano, *De rebus coelestibus*, II, f. E 2^{v}: 'nullus evasit bonus poeta, cuius in genitura Venus Mercuriusque in signis accommodatis, in locis idoneis, in appositis configurationibus inventi non fuerint [...]. Nos qui haec scribimus, nullo a praeceptore aut ad carmen componendum, aut ad philosophiam ediscendam, aut ad coeli significationes intelligendas instituti sumus. Sola enim natura insitaque animi vis ac veterum scriptorum lectio assidua ad haec ipsa nos traxit, quorum et pater avusque ignorantissimi fuere, et mater satis habuit lanificio ac telae intenta esse'. On Pontano's auto-horoscope see Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 138–41; Michele Rinaldi, '*Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt*. Pontano, Virgilio e l'origine celeste della divinazione naturale e dell'ispirazione poetica', in *L'Exemplum virgilien et l'Académie napolitaine à la Renaissance*, edited by Marc Deramaix and Giuseppe Germano, Paris: Garnier, 2018, pp. 271–93, especially pp. 276–77 and Michele Rinaldi, 'L'astrologia nella Napoli aragonese', *Humanistica*, 11 (2016), pp. 77–85, at p. 78, Fig. 1.

opera consequutum ut et philosophiam et astrologiam optime teneret. [6] Etenim | Mercurius in tertia geniturae domo positus, in suis praesertim signis, si a 10v
nullo impugnetur, sitque a Sole remotior, admirandum praebet nato ingenium, ut, quas ad artes eum naturaliter impellit, illas non modo facile discat, sed multa quoque per se natus ipse inveniat, cunctaque quae ad eas quas sequitur artes pertineant ingenii sui felicitate et cito et facile consequatur. Idem et de stellis reliquis dicendum.

[7] Sed quod de singulis dicimus hominibus, affirmari etiam de populis recte potest, siquidem Athenienses mirum in modum fuere litterarum studiosi, Lacedemonii vero contra; Syros avaros efficit frigida Saturni stella, at violentus Martis ardor Gallos stolidos atque inconsultos reddit, ut haec ipsa coeli ac stellarum vis etiam nationibus imperare videatur; quod cur ita sit videamus.

[8] Mens hominis quique intellectus dicitur sensibus perinde ac ministris utitur, et quicquid agit, per illorum ministerium ac famulatum agit. [9] Is, ea quae oculis cernuntur, auribus concipiuntur, naribus, lingua, tactioneque sentiuntur, sibi oblata distinguit, quorum etiam causas quaerit, quibus inventis, de iis recte iudicat. [10] Quocirca vis ea quae phantasia dicitur, quae receptaculum est et tanquam penu eorum omnium | quae sensus concipiunt, ad intellectum 11r
quae concepit transfert; ea tum visa tum simulacra dicuntur a nostris, Graeci vocant phantasmata. [11] Sed, cum sensus ad phantasiam, hoc est ad imaginariam vim (sic enim appellare placet) imaginaria ad intellectum atque ad animum concepta transmittat, ipsa quidem imaginaria ab humoribus movetur, celerius tamen aut tardius, acutius aut hebetius pro humorum qualitate ac natura, qui, licet quatuor sint, infinitas tamen atque incomprehensas misturas habent. [12] Porro humores ipsi elementorum naturas, e quibus constant, sequuntur, quae coelesti a motu corporibusque quae coelo feruntur affici manifestum est. [13] Tales itaque cuiusque instinctus atque commotiones sunt, quales ab humoribus, e quibus compactus est, excitantur. [14] Igitur cum frigus metum, calor fiduciam gignat, Mars calorem impellens animos facit, Saturnus frigus cohibens et animum cohibebit, et illum quidem imaginaria excitabit ad virilitatem, ad liberalitatem, ad elationem, ad libertatem, quae caloris sunt; hunc, vero, ad ignaviam, ad avaritiam, ad humilitatem, ad simulationem, quae frigoris sunt. [15] Atque hoc quidem

25 cunctaque quae *R*] cunctaque *F* **29** litterarum *RVb*] literarum *VbS* **32** imperare videatur *R*] imperatur videatur *VenF* **33** perinde ac *R*] perinde a *Ven* **35** concipiuntur *R*] percipiuntur *Ve* **36/37** de iis *R*] de his *F* **39** a nostris *RVe*^{2}] nostris *Ve* **43** pro humorum qualitate *R*] pro humorum qualite *Ven* **46** corporibusque quae *R*] corporibus quae *D* **47/48** e quibus compactus est *R*] quibus compactus est *Ve* **48** compactus *R*] compactum *U* gignat *R*] gingat *F*

28/32 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, I 2 3, I, p. 6: 'Itali fiunt regali semper nobilitate praefulgidi, Galli stolidi, leves Graeci, Afri subdoli, avari Syri'.

pacto et via hac planetae vires in nobis suas exercent. Has naturae commotiones | 11v
et planetarum, ut ita dixerim, influentias motus quoque voluntarii plerunque
sequuntur, et qui instinctus erat applicatioque naturalis, actio aut electio efficitur
voluntaria; atque uti stellarum temperamenta multiplicia sunt, sic ipsorum quo-
que humorum multiplices misturae. [16] Quibus e rebus haec tanta existit in-
geniorum diversitas, totque varias ad res animorum applicationes, ut quod in
singulis videmus hominibus videamus et in nationibus. [17] Namque ut vis haec
Marium bellicae, Ciceronem oratoriae studiosum fecit, sic Athenienses ad litteras,
Romanos magis ad armorum exercitationem excitavit; quas ad res patrii mores,
leges institutaque multum etiam conferunt.

[18] In omni autem hoc libro planetas nunquam sed asteres semper Ptole-
maeus nominavit, quanquam asteres solum planetas intelligi vult, quem nos in
his convertendis secuti sumus, quod praemonuisse forsitan alienum non est ut,
cum stellam legeris, nisi fixam addiderimus, planetam intelligas.

57 Quibus e rebus *R*] quibus rebus *N* **60** studiosum *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] studium *T* **61** exercitationem *R*] exercitationes *F* quas ad res *R*] quas ob res *Ve* **63** semper *R*] *om*. *Ve* **65/66** ut, cum *R*] et, cum *Ven*

TEXTUS IV

Anima ad cognitionem apta veri plus assequitur quam qui supremum in modum se in scientia exercuit.

COMMENTATIO

[1] | Et a stellarum munere et a rerum coeli peritia praedictionem esse superius 12r
est ostensum. Quando autem imitatrix naturae est ars, dubitandum non est quin naturae ipsius primae sint partes ad praedicendi veritatem, et quod a natura insit virium plerunque esse maiorum quam quod ab arte. [2] Itaque, si in quaestione sit naturalis ne vis an studium cognitionis atque doctrinae plus ad praedicendum conferat, primae partes concedendae sunt naturae, siquidem anima a stellis concitata ea sentit ex se, quae ab ipsis stellis significata, ars quodammodo mendicare videatur et, quod superius de poetis est dictum, prima in mathematico ut in poeta ingenii vis est naturalisque aptitudo, qua deficiente, ars ipsa manca videatur. Cum enim quae a natura insunt perficere ars soleat, frustra studio nitimur, ubi nullum nobis adiumentum a natura tributum est.

[3] Quarta hac Ptolemaei sententia, licet ipsa e superiore sententia enascatur, confirmantur tamen etiam illa quae in primo verbo dicta sunt a nobis de instinctu et concitatione naturali. Illud etiam inspiciendum quod vehemens vis ingenii et insita a stellis aptitudo, etiam levibus adminiculis adiuta, magnos ex sese conatus habet celeresque commotiones et ad cernendum et ad iudicandum. | [4] Verbi 12v
gratia: quae dicuntur secundaria dubium non est quin significationes suas habeant, nam cum sint a stellis excitata propter proprias actiones in primis corporibus, futuras indicant tum pestes tum siccitates tum alia permulta, quorum quidem effectus est posterior, ipsa vero quasi quaedam sunt eorum signa; [5] haec igitur secuta ingenii vis ac naturalis illa, de qua dictum est, aptitudo, et tanquam

2 supremum in modum *R*] apprime *UVe* **5** et a rerum coeli peritia *R*] et a coeli rerum peritia *Ven* **6** est ars *RVbP*] et ars *Vb* **14** perficere ars soleat *R*] ars ipsa perficere soleat *F* **16** licet ipsa e superiore sententia *R*] *om. D* **19/20** conatus habet R^2Vb^2] conatus habeat *UVeVenTFDVbR* **23** alia permulta *R*] alia multa *Ve*

2/3 On the content of this aphorism see Boll, *Studien*, p. 180 and Rinaldi, 'Nec vero terrae', pp. 271–93. **20/24** Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, ff. 107^{rv}: 'nunc dico tibi quia secunde stellarum ex opere sunt quod ipse faciunt sub circulo lunari, ut sintillationes vel iacula, et stelle cum caudis et circuli[s] qui apparent quandoque circa Solem, et multa alia que prope circulum Lune inferius fiunt'. **22** in primis corporibus: cf. Lucretius, *De rerum natura*, I 61, p. 7: 'corpora prima'.

vestigiis quibusdam inhaerens, ea sentit praevidetque (suo illo instinctu, insitaque a natura sagacitate impulsa) quae ars ipsa aut minime aut certe quam difficillime assequatur, siquidem natura paucioribus, ars pluribus indiget. [6] Quam ob rem fateamur oportet ingeniosum hominem et a natura bene institutum veri plus, hoc est maiorem rerum cognitionem, ingenio, dum illud exerceat, assequi, quam qui multo studio ad summam pervenerit disciplinam. [7] Quae sententia quoniam artes quoque ac disciplinas plane omnes complecti videtur, sic quidem sentiendum est, qui philosophiae, qui iuri civili, qui poeticae dant operam, qui denique facultatibus aliis student, eos et facilius et citius omnia consequuturos quae artis suae fuerint, si naturali beneficio adiuventur, quam qui, repugnante quodammodo natura, licet multo studio, ad illa | pervenire conantur. [8] In illis enim exiguus 13r
etiam usus exercitatioque mediocris maiores profectus adducit, quam in iis maior eruditio, summis etiam vigiliis comparata. [9] Neque tamen hoc ita intelligendum est ut natura non sit usu atque exercitatione etiam multa confirmanda; sed ut sterilis ager, licet saepius subactus, nunquam huberis agri, si is quoque solertem colonum habuerit, felicitatem assequetur, sic hebetis hominis quanvis diligens studium ac cura, nunquam ingeniosi hominis, si is sibi non defuerit, laudes atque excellentiam adaequabit. [10] Illi enim evadere solent quam clarissimi, quibus a natura cum excellens ingenium datum sit, illud hebescere non patiuntur; confitendumque est naturam in plerisque arte potentiorem esse, quod facile apparet res humanas consideranti. [11] Namque (ut de poetis exempla tradamus) adolescentulos quosdam videmus tenui doctrina praeditos, maximis tamen ingenii viribus adiutos, versus egregios facere, cum ii qui in ea facultate consenuere vix assecuti sint ut versificentur. [12] Et cum in Italia etiam sponte sua nascantur vites, eas, quanvis magno cultu operaque adhibita, alere Cimbricus ager nequit. [13] Hoc est igitur quod Horatius praecipit: 'tu nihil invita dices faciesque Minerva', atque, ut Virgilius | inquit, 'nec vero terrae ferre omnes omnia possunt'. 13v

[14] Quanquam autem in omnibus tum artibus tum disciplinis insita a natura vis sane multum potest, plurimum tamen in futuris praedicendis vis haec pollet,

33/34 qui denique facultatibus aliis *R*] qui denique facultatibus denique *NL* **36** conantur *R*] conentur *F*, conatur *D* **37** profectus *R*] profecto *D* **37/38** in ... eruditio *R*] in his (hiis *F*) maior eruditio *VeNF* **38** Neque *R*,*T*$^{2\ manu\ Pont.}$] namque *T* **39** sed ut *R*] sed sed ut *N* **40** huberis *RVe*^{2}] uberis *Ve*, *om. D* solertem *R*,*T*$^{2\ manu\ Pont.}$*DVbP*] *om. UVeVenTVb* **41/42** quanvis ... hominis *R*,*T*$^{2\ manu\ Pont.}$] *om. T* **42** studium ac cura *R*] studium atque cura *U* **48** cum ii *R*] quom hii *F*, quom hi *N* **49** sponte sua *R*] sponte *F* **50** operaque adhibita *R*^{2}*VbS*] opereque adhibito *UVeVenTFDVbR* nequit *R*] non poterit *F* **51** invita *R*] in vita *Ven* dices faciesque *R*] facies dicesque *F* **53** Quanquam autem *R*$^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] quanvis autem *UVeVenTFDVb* in omnibus *RT*^{2}] omnibus *T* tum artibus *R*] cum artibus *Ve*

51/52 Cf. Horace, *Ars*, 385, p. 325: 'tu nihil invita dices faciesve Minerva'; Virgil, *Georgica*, II 109, p. 90.

quod in artibus consilium ratioque et ipsa exercitatio maximum adiumentum afferunt, at in futuris divinandis (quod ea vis a coelo magis quam ab arte proficiscitur) natalis coeli constitutio plurimum valet, quando consilium diuturniorque cogitatio ac rerum pensitatio (quod in furentibus ac fanaticis secus est) naturales impedire commotiones solet.

[15] Quod autem ad translationem ipsam attinet (ne a graeco verbo discederem) 'animam' dixi quod accipi sic volo ut animae vis intelligatur ea per quam sentimus, intelligimus, cogitamus, atque ad rerum cognitionem scientiamque, pedetentim progrediendo, pervenimus; [16] 'animum' maiores nostri dixerunt, et cum animam habere etiam pecudes dicerent, solis hominibus animum dei munere atque concessu datum arbitrabantur. [17] Illa inquam vis potestasque per quam sentimus intelligimusque atque cogitamus et mens et intellectus dicitur, quo qui acutiore acrioreque praeditus est, ingeniosus dicitur, ut liceat hic dicere: animam ad cognitionem aptam, id est ingeniosum | hominem atque a natura ad 14r
cognitionem atque ad *gnosin* (ut Graece dicitur) aptum natumque, longe verius per se futura sentire atque vaticinari quam qui, arte longaque exercitatione ac doctrina etiam summa fretus, futura praedicit. [18] Inde enim ingenium dictum est quod a natura ingenitum insit, quanquam tum agri tum loci ingenium, id est naturam, licentia quadam loquendi dicimus.

58 ac rerum R^2T^2] rerumque *U*, ac rerumque *TDR* pensitatio *R*, $T^{2\,manu\,Pont.}$] pensatio *T* **60** a graeco verbo *R*] a verbo greco *F* **62** ad ... scientiamque *R*] ad rerum scientiamque *F* **66** intelligimusque ... cogitamus *RUTDVb*] intelligimus atque cogitamus *VeVenF* **68** animam RVe^2] *om. Ve* **69** ad *gnosin R*] gnosin *Ve* **70** per se RVe^2] *om. Ve* **72** tum[1] ... ingenium *RDVbS*] tum agri ingenium tum (etiam *add. Ve*) loci *UVeVenTFVb* **73** loquendi *R*, $T^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T*

60/65 On the differences between *animus* and *anima* see Lucretius, *De rerum natura*, III 94–416, pp. 91–102 and Cicero, *Tusculanae disputationes*, I 9 19, p. 227.

TEXTUS V

Potest qui sciens est multos stellarum effectus avertere, quando naturam earum noverit, ac se ipsum ante illorum eventum praeparare.

COMMENTATIO

[1] Cum elementa ipsa invicem convertantur, necesse est ut corpora quoque nostra, quae ex illis constant, alternas immutationes suscipiant. [2] Quod si terra in aerem transit, quanto erit facilius, adhibita diligenti opera, corporum nostrorum qualitates – hoc est calidum frigido, frigidum calido – temperare? Quod medicorum opus et studium est. [3] Cum itaque compactiones corporum, quaeque hodie dicuntur complexiones, incrementum ac detrimentum suscipere aptae sint, et quod calidum est transire ad frigidum queat, nimirum poterit calida natura, | adhibitis frigidis, temperari, ac sicca humidis, humida item siccis, quod ars, 14v
cura diligenti adhibita, procul dubio praestabit, ipsa rerum non repugnante natura. [4] Quocirca, si ob minacem Martis aspectum cognitum sit astrologo ex sua ipsius genitura atque ex anni conversione fore ut in ardentiores febres incidat, poterit solerti medicorum opera ante provisa febris vel omnino averti vel magna saltem e parte laeniri. [5] Nam cum febrem illam excitatum iri e nimio calore intellexerit, solers medicus, cibis potionibusque frigidioribus diutius adhibitis, calorem illum moderabitur, quo modificato, urens illa Martis vis, cum in humecto incendi nequeat, vel omnino extinguatur, vel magna ex parte sedetur oportet. [6] Item si hosticus Saturni aspectus perniciosos humores excitaturus intelligatur, idque per atram bilem, hoc est melancholiam, eventurum appareat, poterit prudens medicus aridum frigidumque humorem humectis calidisque, modo mensuraque adhibita, temperare.

[7] Atque haec quidem aversio non in iis solum quae ad morbos pertinent, verum in evitandis quoque aut laeniendis humanis casibus momenti multum

2/3 Potest ... noverit *R*] Potest ... earum noscit *U*$^{manu\ Pont.}$ **3** noverit *R*] noscit *UVe* **6** Quod ... terra *R*] Quod si terram *F* **12** humida ... siccis *R*] humida iterum siccis *F* **17** cum febrem *RVe*^{2}] cum *om. Ve* e nimio *RVe*^{2}] ex nimio *Ve*, et nimio *N* **19** quo ... vis *RW*^{2}] quo modico et febris causa sublata videatur atque \h/ac ratione urens ille Martis calor *W* quo modificato *RVe*^{2}] *om. Ve* **20** nequeat *RVbP*] queat *Vb* **22** hoc est *RT*^{2}] hoc *T* melancholiam *R*^{2}*U*^{2}] melancoliam *UR*

2/3 Potest ... praeparare: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 3 12, p. 18. **14/20** Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 107va: 'Ideo peritus astrologus cum timuerit ne malum eveniat, convertet ipsum in futuri mali contrarium'.

habet. [8] Nam si provisum sit naufragium, poterit a mari fluminibusque, si | 15r
vulnus, a contentionibus ac pugna continere; si Mars vulnus pectori minitetur, thorace loricaque tectus incedere, qua ratione, in conserendis cum hoste manibus, vulnera evitari saepissime soleant. [9] Etenim in casibus quibusdam (licet periculum evitari omnino nequeat) damnum certe prohiberi aut omnino aut magna e parte solet, siquidem mucro t⟨h⟩orace prohibitus pectus raro penetrat.

[10] Quoniam autem non omnia vinci prudentia possunt, iccirco Ptolemaeus dixit multos stellarum effectus averti posse. [11] Non posse vero omnia superari, quae a stellis significentur, tum alias saepissime, tum nuper docuit tanta in ora Tarentina et Crotoniensi coeli siccitas ut non armenta solum siti enecta dicantur, sed coloni iam coeperint alio immigrare, cum putei fontesque exaruerint, et pabula segetesque defecerint, aere decimum iam mensem nullos himbres mittente. [12] Quam ob rem, quando averti prudentia cuncta nequeunt, recte Ptolemaeus subiunxit posse instituere sese ad ea toleranda quae eventura sint acerba et gravia: quae enim provisa sunt minus ledunt, repentina vero afficere gravius solent. [13] Ergo coeli minae ut fames, id est annonae caritas ac victus egestas, ut bellum, ut alia permulta | diligenter provisa et cauta, necesse est multo minus offendant. 15v
Atque hic quidem est fructus qui ex celestium significationum cognitione cum maxima etiam utilitate percipitur.

[14] Illud hoc loco monuisse lectorem volumus, quae Graece est *energia* nos et effectum et vim et operationem actionemque solere dicere, expressius tamen efficacia dicitur, quo verbo usum saepissime videmus Iulium Maternum, rerum celestium scriptorem plane accuratum ac diligentem.

28 si Mars *R*]si *N*(*a blank follows*)*L* **29** thorace R^2VbS] torace *RVb* **31/32** aut[1] ... parte *R*,$W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **31/32** magna e parte *R*] ex magna parte *F* **33** autem RVe^2] *om. Ve* **34** stellarum effectus *R*] stellarum affectus *U* Non ... omnia RVe^2VenW^2VbS] vero *om. Ve*, Non posse autem omnia *ULW*, Non posse autem vero omnia *TFND*, Non posse vero vero omnia *Vb* **35** tum alias *R*] cum alias *Ve* **36** Crotoniensi $R^{2in\ ras.}VbSSum^{in\ err.\ corr.}$] Crotoniate *UVe VenTFWDVb*, Erotoniensi *Sum* ut ... solum *R*] ut non solum armenta *F* **37** sed coloni *RU*] sed coloni ipsi $U^{2manu\ Pont.}$ coeperint RW^2] inciperint *W* cum putei RW^2] quando putei *W* et pabula *R*] ac pabula *F* **39** Quam ... nequeunt RW^2] Quam ob rem quando non omnia averti prudentia possunt *W* **40** posse *R*] *om. Ven* instituere RW^2] instuere F^1W, instruere F^2 ad ea toleranda RF^2N^2] ad ea tollennda *F*, ad ea tollenda *N* quae eventura *R*] que eventura *VbSum* **41** quae enim RW^2] nam et que *W* afficere ... solent *R*] *post* solent U^2 *manu Pont. add.*: instituendi autem nostri duplex est regula: ut aut arte rationeque quae intelligimus eventura mala propellamus, aut, si propelli non poterunt, iis evenientibus ut ante perspectis nequaquam perturbati aequo animo feramus, quod in primo quoque *Apotelesmatum* libro praecipitur **43** diligenter ... offendant *R*,$W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **44** cognitione RT^2] *om. T* **46/49** Illud ... diligentem *R*,$W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **46** *energia R*] *om. Ven*(*a blank follows*)

46/49 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, III 13 14 (I, p. 191); IV 19 1 (I, p. 243); IV 25 3 (I, p. 277); V 1 1 (II, p. 3); on the Latin translation of the Greek ἐνέργεια see L. Valla, *Repastinatio dialectice et philosophie*, edited by G. Zippel, Padua: Antenore, 1982, I 16, pp. 127–28.

TEXTUS VI

Tunc dierum prodest et horarum electio, cum tempus a genitura bene constitutum est; si enim contrarium est, nequaquam profecerit, quanvis bonum fortasse exitum respexerit.

COMMENTATIO

[1] Ea coeli pars quae hora nativitatis supra terras ascendit, unde a nostris appellatur *ascendens*, Graeci *horoscopum* vocant, ea inquam coeli pars, id est primus celestis constitutionis ac figurae locus, principium et tanquam radix est omnium quae nato, volvendis annis, sint eventura; [2] ut siquis complicatum funem explicet: omnis enim illa ad finem usque explicatio ab ipso explicandi principio ortum et consequendi seriem ducit. [3] Quaecunque autem ad finem contendunt, ea suis profecta principiis per | media, quibus est ad finem via, con- 16r
tendunt. [4] Nihil vero huiusmodi fit a casu, sed ordine constat suo. Cum itaque nihil sit coelo magis ordinatum, generatio autem atque corruptio (ut physici consentiunt) sit a celi motu, satis constat quae generata sunt sua per media ad corruptionem, id est ad exitum finemque, contendere. [5] Cum autem corruptio non uno fiat modo, nec ex causa una, necesse est media ipsa talia quidem esse quae fini, id est corruptioni, conveniant; [6] quae si cum fine conveniunt, cum eadem ipsa media sint per quae ad finem eatur, non erunt ab ipso principio dissidentia, quando ab eo seriem ac progressionem trahunt, quod esse necesse est, siquidem ordine constant ac tempore. [7] Quam ob rem futurorum series in hominis vita quod cum hora nativitatis connexionem ac complicationem habeat, atque ab illa explicari incipiat, recte dicitur electiones dierum horarumque utiles esse ubi cum

2 bene constitutum *RW²*] bene constitum *Ven*, accommodatum *UVeW* **3** profecerit *RW²DVbP*] proderit *UVeVenTFWVb* quanvis *R²VbS*] etiamsi *UVeVenTFWDVbR* **4** exitum *RW²DVb²*] eventum *UVeVenTFWVb*, adventum *Ven²* respexerit *RVenW²*] inspexerit *UVeVen²W* **6** supra terras *RW²*] supra (super *F*) terram *TF*, supra terra *W* **7** appellatur *ascendens R*] ascendens appellatur *F* horoscopum *RVe²*] oroscopum *Ve*, *om*. *Ven*(*a blank follows*) **9** volvendis *RW²*] in volvendis *W* **9/10** complicatum funem *RT²*] complicatum finem *T* **10** explicet *RW²*] explicare incipiat *W* **11/12** ad finem contendunt *RW²*] ad finem properant *W*, ad finem tendunt *U* **11** ad finem *RT²*] ad *om*. *T* **12** est *RVe²*] *om*. *Ve* **16** corruptio *R*] curruptio *Sum* **17** talia ... quae *RW²*] talia quidem ut *W*

2/3 Pontano's translation — 'a genitura bene constitutum' — reflects the peculiar reading of the βγ families of manuscritps of Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, VI, p. 38, 19: 'εὔθετος ἀπὸ τοῦ γενεθλίου'.

genitura convenerint, recte reprehenduntur qui, nulla geniturae ratione habita, solam sequantur electionem. [8] Etenim in arboribus inserendis quamque arborem ex quaque arbore insitionis periti minime inserunt, sed quae naturalem inter se convenientiam habeant, nec omnibus corporibus omnia alimenta conveniunt, aut idem morbis omnibus remedium est.

[9] Quo|circa qui gerendis rebus initium a dierum atque horarum electione 16v auspicantur, inspicere ante omnia debent quae fuerit in hora nativitatis stellarum figuratio, qui situs atque significatio, quae series decernendi per loca singula, qui significatores et quales, quomodo etiam collocati, quid portendant triangula, id est triplicitates, atque earum domini, quis morum dator, quis artis, dignitatis, honoris magisteriique, quis item geniturae dominus, et quam sit commode collocatus in figura; fortunae etiam pars cum primis consideranda, et dominus loci eius aspectusque planetarum. [10] Quibus postea in unum collatis, et tanquam temperatis, ferendum est de nati vita fortunisque iudicium, videndumque non solum a quibus stellis atque a quo coeli loco quid aut quantum sit sperandum, sed quo etiam tempore, annuarum quoque conversionum diligens ratio habenda. [11] Quae omnia ubi constiterint, eritque stellarum ac coeli favor perspectus, tum electiones ipsae nimirum profuturae videntur. [12] Sin nativitas ipsa nil eiusmodi sperandum suaserit, inanis erit electio: ut siquis homini in ultima senectute constituto ac viribus defecto arma ad pugnandum affabrefacta paret, quae iuveni conveniant. [13] Quid autem inanius quam | cui nulla in religione dignitas a genitura 17r promissa sit, eum diem horamque eligere suscipiendi ad Pontificem itineris pro sacerdotio impetrando? [14] Quin etiam, cum a coelo tempora ipsa decernantur quibus quid sit eventurum, et haec quoque expectanda sunt. Poma namque tum iuvant cum sunt matura; atque ut tempora ipsa constent, anni planetarum observandi sunt, et ad quem planetam annus ille in quo fit electio iam pervenerit.

[15] Nuper familiaris quidam meus annuae suae revolutionis figuram ad mathematicum detulit, quae Solem ascendentis dominum habebat in coeli medio partemque fortunae bene collocatam. [16] Is mathematicus fore asseveravit uti

24 recte reprehenduntur *R*] reprehenduntur *F* **26** insitionis periti *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **30** ante omnia *R*] *om. Ve* **31** per loca singula *RW*^{2}] per singula loca *UVe*, per singulos locos *W* **32** quid portendant *R*] quin portendant *D* **32/33** triangula ... est *RW*^{2}] *om. W* **33/34** dignitatis honoris *RW*^{2}] *om. W* **34** magisteriique *R*] magisteriisque *D* quis item *R*] quis iterum *F* **36** tanquam *RW*^{2}] quasi *W* **40/41** tum electiones ipsae *R*] tum electiones tum ipsae *Ven* **43** ac viribus defecto *R*] *om. Ve* ac *RVbS*] et *UVenTFWDVb* **45** promissa sit *R*] promissa est *F* **46** Quin etiam, cum *RW*^{2}] Quin etiam *W* Quin etiam *R*] Quom etiam *F* **48** observandi *RT*^{2}] ille *T* **49** ad quem planetam *R*] ad quem planeta *Ven* **51** ascendentis dominum *R*] ascendentis dominium *U*

34 geniturae dominus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV 19 (I, pp. 243–57) and Pontano, *De rebus coelestibus*, lib. VIII, ff. O7^{r}-O8^{r}. **48** anni planetarum: on this topic see Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 26–27 (I, pp. 75–76).

natus ille eo anno maximo aliquo bono a principe afficeretur, eam enim revolutionem magnificam et regalem esse ac nato illi excellentem aliquam dignitatem portendere. Hoc ego cognito, vix risum tenui, quippe qui scirem nihil ei huiusmodi a genitura decerni, sed pauca quaedam eaque exilia a Sole promitti. [17] Vide quo res rediit: vendiderat Rex castellum quoddam homini pecunioso, ad cuius possessionem tradendam familiaris ille missus est meus. [18] Is eo cum venisset, sedit regio more pro tribunali, iussitque castellanos iurare in Regis primo, deinde | 17v in domini illius verba, cum interim ad eius pedes populus procumberet (qui honos regibus habetur) atque, hoc facto, domum rediit; haec itaque fuit eorum omnium summa quae a mathematico illo tam constanter promissa fuerant.

[19] Quocirca, in electione facienda, natalitiae stellae si bene se habuerint, omni oppressione obstaculoque liberae, nimirum bona accumulabunt. [20] Oportet tamen prudentem mathematicum nativitatis significationes cum electionis significationibus comparare, et tempus quaerere a nativitate decretum, ut omnia simul conveniant. [21] Quod si haec ipsa ita quidem se habuerint ut nec conveniant, quin imo ut natalitiae stellae oppressae atque impeditae langueant, nihil electio ipsa profuerit, licet felices stellarum applicationes earumque progressiones ad dominantia coeli loca suasque in domos ingressus secuti fuerimus. [22] Ut siquis nuptiis diem horamque auspicetur qua Venus idoneum coeli locum teneat, qua Luna ad Iovem feratur, idque etiam observet ut Venus aut domum suam aut signum in quo exaltatur ingressa sit, quod etsi commendari potest, tamen videndum prius est quales nuptias natalis coeli constitutio promiserit. [23] Fieri enim potest ut locus qui hac in electione septimus est, fuerit in nativitate duodecimus | aut 18r sextus aut male etiam fortunatus, quod ubi contigerit auspicatio, quantumvis prospera, infeliciter vertet. [24] Quin potius auspicandis nuptiis natale signum bene feliciterque collocandum est, ut benignis radiis a Iove Venereque illustretur, ut nuptiarum significator sit bene constitutus, ut Luna praesidium suum conferat; sin haec omnia convenire simul nequeunt, illud certe videndum ne adversis infelicium planetarum radiis feriatur.

[25] Illud tibi ex Ptolemaei sententia affirmare non dubitem, si turpes atque infelices nuptias natalis coeli constitutio portenderit, frustra horam et diem eligi, frustra felices stellarum aspectus quaeri, frustra planetarum amicas coniunctiones expectari. [26] Neque enim arbor retorrida, quanvis viridem ac valentem gemmam inseras, aut recipit aut receptam diutius alit. At ubi honestas felicesque nup-

53 aliquo bono *RW*^{2}] aliquo munere *W* a principe afficeretur *RW*^{2}] a principe donaretur *W* **55/56** a genitura decerni *R*] in genitura decerni *F* **57** Rex *RT*^{2}] *om. T* **67** Quod ... conveniant^{2} *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **68** quin imo ut *RW*^{2}] quin etiam ut *W* **68/69** electio ipsa *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] electio *T* **70** in domos *R*] in domo *Ven* ingressus *RW*^{2}] *om. W* secuti *R*] sicuti *Ven* **71** idoneum *RW*^{2}] septimum *W* **75/76** aut sextus *RW*^{2}] *om. W* **76** contigerit *R*] contingerit *Ven* **77** natale signum *R*,*W*$^{3\,manu\,Pont.}$] signum genitale *W*^{2}, signum a genitura constitutum *W* **80** certe *R*] certae *Ven* **86** aut recipit *R*] recipit *Ve*

tias genitura promiserit bonique electio auspicii fuerit, credibile est non parvum inde adiumentum natali bono accessurum. [27] Sin secus, ut dixi, licet eiusmodi auspicatio subblandiri videatur, parvi tamen futura est momenti: ut languenti corpori et in mortem iam inclinanti adhibita fomenta, quanvis aliquantulum iuvent, quanvis non nihil spei afferant, nihil tandem proficiunt. [28] Quod si genitura ipsa | infelix infaustaque nequaquam fuerit, imbecillior tamen conferendis 18v bonis videatur, sperandum est firmitatis ac praesidii aliquid felici ex auspicatione collatum iri; nam et corpora imbecilliora, sumptis melioribus cibis, confirmantur, non tamen ut vires maiores supraque corporis ipsius naturam accipiant.

[29] Sed ad ipsorum verborum Ptolemaei interpretationem redeamus, quae quidem est huiusmodi: electio dierum et horarum tunc utilis futura est cum advenit tempus ipsaque temporis opportunitas quam geniturae configuratio stellarumque genitalium efficacia promittebat, ut figura quidem geniturae cum electionis figura conveniat. [30] Fecit autem mentionem primo de dierum electione post etiam horarum, quoniam in quibusdam electionibus satis est diem eligere quo Luna coniungitur planetae accommodato negotiis pro quibus electio fit, aut planeta ipse domicilium suum, aut altitudinis suae signum ingreditur, aut ad felicem aliquem aspectum pervenit. [31] Alibi, vero, satis non est diem solum eligere, nisi horam quoque eligas ac coeli totius figuram constituas, primariisque in locis planetas et cardines statuas, ad haec cardinum ac rerum significatores bene feliciterque colloces. [32] In qua tamen electionis figura sta|tuenda stellisque 19r atque cardinibus feliciter collocandis, illud imprimis videndum est ut, perspecta natali configuratione, inspicias non solum si a genitura nato illi promissum est illud pro quo electio suscipitur, verum etiam si tempus ipsum praestandi promissi iam advenit, siquidem aliis statim in ipsa iuventa bona promittuntur a coelo, aliis ad ultimam senectutem.

[33] Quocirca temporis a coelo constituti ratio imprimis habenda est. Mendicarunt multi in adolescentia, quos postea senectus locupletissimos reddidit, quin etiam obscurissimis quibusdam homuncionibus contigit in pontifices maximos evadere. Itaque si tempus a coelo praestitutum nondum advenit, nihil profuerit felicem electionem fecisse. [34] Quam ob rem duo haec attendenda videntur: alterum, si a coelo eiusmodi res promittitur, alterum, si praestandi promissi tem-

87 bonique electio auspicii *RW²*] et electio boni auspicii *W*, boni atque electio auspicii *Ven* non parvum *R*] non parum *VeFN* **88** accessurum *R,W³*] accessurum, cum ex ipsa electione confirmetur *W* (confirmari viderimus/confirmari videbimus *W²*) quod genitura (ipsa *W²*) promiserat *W* **89** parvi tamen *R²in ras.VbS*] pauci tamen *UVeVenTFWDVbR* **90** inclinanti *R*] inclinati *UNL* quanvis ... iuvent *R*] iuvent *om. F* **91** quanvis ... afferant *RW²*] *om. W* nihil tandem *R*] nihil tamen *F* **92/93** nequaquam ... bonis *RW²*] *om. W* **93** sperandum est *R,T²manu Pont.*] est *om. T* ac praesidii *RW²*] *om. W* felici ex *R*] felici et *N* **94** imbecilliora *RW²*] debilitata *W* cibis *RT²*] *om. T* **95** vires ... corporis *RW²*] vires supra corporis *W* **96/132** Sed ... fecisse *RD,W²VbPmg. manu Pont.*] *om. UVeVenTFWVb* **102** coniungitur *R²in ras.VbP*] coniungatur *W²D* **115** obscurissimis *R²VbS*] oscurissimis *RW²VbP*

pus advenerit, etsi tempus promissi ipsius advenire nequit, si a coelo bonum ipsum initio promissum non fuerit. [35] Quod si contrarium fuerit, hoc est ut tempus illud temporisque opportunitas a coelo decreta nondum advenerit, electio ipsa, quanvis benigna, nihil omnino profecerit. [36] Etenim stirpem quantumvis valentem si tempore non suo pangas, haud multo post arescet, et semen non sua tempestate sul|cis ac terrae — etiam diligentissime cultae — commissum, 19v nullum colono profectum afferet: adeo in rebus ipsis tempus expectandum atque observandum est. [37] Quod ubi observatum non fuerit in electione suscipienda iusta geniturae constitutionem, frustra quis eliget, quanvis bonum exitum respexerit, celumque ac planetas ipsos ita in electione statuerit ut stellae totaque ipsa configuratio benignum ac felicem exitum rei suscipiendae polliceantur. [38] Quod autem dicit 'fortasse', vult innuere non putare se aliquem facturum figuram electionis praeter geniturae constitutionem, tamen si fortasse fecerit, affirmat eum frustra omnino fecisse.

119 etsi tempus $R^{2in\ ras.}VbS$] quanvis tempus W^2DVbP **120** Quod ... contrarium *R*] quod si herarium *D* **127** quanvis bonum $R^{2in\ ras.\ manu\ Sum.}VbS$] etiamsi bonum W^2DVbP

TEXTUS VII

Non potest quispiam stellarum misturas percipere, nisi naturales prius differentias misturasque cognoverit.

COMMENTATIO

[1] Primo nobis verbo declaravit Ptolemaeus versari mathematicum in futuris praedicendis, et quidem generaliter, duplicemque esse divinationem docuit; secundo, inferiora corpora coeli et stellarum motus ac naturas sequi, nequis vanam opinaretur mathematicorum praedictionem, quae a coelo stellisque deduceretur. [2] Tertio, tradidit vehementes animorum applicationes et insitam a natura ad res aliquas | propensionem proficisci a stellis atque a magna alicuius 20r earum in nativitatibus auctoritate ac viribus, ut non solum in rebus aliis compositis mistisque, sed in homine etiam ipso ostenderet et coelum et stellas vires suas exercere. [3] Ad haec cum quaeri posset ars ne atque eruditio an vis naturalis atque a stellis insita plus ad divinationem, ad scientias atque ad facultates alias polleret, in quarto haec explicavit. [4] Et quia quaeri item poterat quae foret utilitas hominum generi ex praedictione futurorumque cognitione, docuit in quinto multa mala quae a stellis portendantur, ubi cognita prius sint, averti posse. [5] Quoniam vero rerum futurarum series quaedam esset atque connexio, auspicationesque quas nunc vocant 'electiones' a nativitate defluerent, verbo superiori aperuit quando utilis futura esset electio. [6] In hoc autem de quo nunc agitur verbo, quia difficile videretur, cum stellae tam sint a nobis remotae, qua via actiones moresque hominum, qui ratione praediti essent, temperarent, docet astrologum ea quae de stellis tradat ad phisicas debere rationes accommodare, nec posse aliter recte iudicare. [7] Ex quo palam fit quae stellae in nobis agant ea naturaliter agere, quando earum est augere, imminuere, incendere, sedare, acuere, optundere humores qualitatesque ex quibus | constamus, ex quarum motu atque effectione 20v

2 misturas percipere *R*, *W*$^{2 \text{ in ras. manu Pont.}}$] misturas concipere *UVeW* differentias *RT*^{2}] differentia *T* **3** misturasque *R*, *W*$^{2 \text{ in ras. manu Pont.}}$ **10** propensionem *RW*^{2}] aptitudinem *W* **10/11** a^2 ... viribus *RW*^{2}] a magna alicuius earum potestate in nativitatibus *W* **10** a magna *R*] in magna *U*, magna *Ve* **11** in nativitatibus *R*] in nativitate *Ve* **12** mistisque *RW*^{2}] *om. W* in homine etiam ipso *RW*^{2}] in homine ipso *VeW* **13** naturalis *RVbS*] natura *Vb* **14** alias *R*, *T*$^{\text{manu Pont.}}$] *om. T* **15** explicavit *RVbS*] explicuit *Vb* **16** futurorumque cognitione *RW*^{2}] *om. W* **17** prius sint *RW*^{2}] prius fuerint *W* **19** verbo superiori *RT*^{2}*W*^{2}*DVbS*] verbo superiore *UVeVenTFWVb* **21/22** actiones moresque *RW*^{2}] actu (*not clear*) mores *W* **26** motu atque effectione *R*$^{2 \text{ in ras.}}$*Vb*^{2}] motu atque affectione *UVeVenTFWDVb*

excitentur in nobis irae, cupiditates, visa quae dicuntur phantasmata, quos motus mentis nostrae cogitationes ipseque etiam intellectus postea sequatur.

[8] Ad rem itaque veniamus. Satis constat triplicem animae vim esse, eique tres inesse (ut hodie vocant) potentias: irascendi, appetendi, ratione utendi, id est vim irascibilem, appetibilem, rationalem. [9] Iram appetitionemque virtutes quae dicuntur morales et contraria eis vitia sequuntur; ratio vero, quanquam est omnium magistra et moderatrix, tamen eae quae intellectivae dicuntur virtutes ad rationalem solam referuntur. [10] Singulis his potentiis singuli praesunt planetae (non quod aliorum radii iis non multum etiam conferant); Mars praeest irascibili, siquidem ira existit a sanguine ad cor effervescente; Martis enim est rubra bilis, quae Grace dicitur *chole*, hodie tamen in ore omnium est cholera, quae apud Celsum est morbi genus, et sanguis quidem, ubi est effervescentior, in choleram acuitur. [11] Quocirca prudens mathematicus, nati genitura inspecta, potest tum de illius moribus affectionibusque quae ad iram referantur ex Martis collocatione iudicare, tum de morbis qui excitantur a cholera. [12] Verbi gratia: si natus quispiam ascendentem Leonem habuerit et in eo Martem aut suos aut Mercurii fines | 21r tenentem, nimirum iracundus erit, et ad rixas contentionesque proclivior, tum propter signum quod pectori nostro praeest, ubi sedes est irae (cuius etiam signi natura ferventior est) tum propter naturalem Martis ardorem, quam ad rem finium quoque natura plurimum conferet, sive sint Martis ipsius, sive Mercurii, qui et ipse retorridus est motusque concitatioris. [13] Quod si quadrata Martem radiatione Sol ipse respexerit, magna hinc fiet ad iracundiam accessio, ut si arida igni fomenta adiicias, unde natus ipse futurus est iracundus et seditiosus et turbulentus et violens, qualis est natura cholerae. [14] At si Martem, ut dictum est, in Leone constitutum de tertio Iuppiter signo amicis radiis temperaverit, nimirum et ira nati temperabitur, ineritque nato illi animi quaedam magnitudo visque naturalis ad res gerendas magnas illas quidem et claras.

[15] Sed videamus quam haec physicis rationibus consentiant. Sanguinem affirmant cholerae temperamentum et tanquam frenum esse, cuius naturae cum

28 cogitationes ... intellectus *RW²*] cogitationes ipsaeque etiam intellectus *VenFW* **31** rationalem *RW²Vb²*] rationabilem *VenWVb* Iram ... quae *R*] Iram appetitionemque virtutisque quae *F* **36** existit *R*] extitit *F* est rubra *RVe²*] est *om. Ve* **37** dicitur *chole* $R^{2\text{in ras.}}$*VbS*] dicitur cholera *UVeTFWDVb*, dicitur *Ven*(*a blank follows*) **37/38** hodie ... genus $R^{2\text{manu Pont.}}$*VbS*] *om. UVeVenTFWDVbR* **40** de illius moribus *RW²*] de eius moribus *W* **42** fines *R*] finem *Ven* **46** conferet *R*] confert *F* sive Mercurii *R*] fuit Mercurii *NL* **48** Sol ipse *R*] Solem ipse *F* **49** futurus est iracundus *RW²*] futurus esset (*om.* iracundus) *W* **50** qualis est *RT²*] qualis *T* **51** de tertio Iuppiter signo *R*] de tertio Iovis signo *F* **52** ineritque ... illi *RW²*] ineritque ei *W* **55** temperamentum ... esse *RW²*] esse temperamentum et tanquam frenum *W*

37/38 Cf. Celsus, *De medicina*, IV 18, p. 143: 'Primoque facienda mentio est cholerae [...] quia commune id stomachi atque intestinorum vitium videri potest'.

sit Iuppiter, temperabit Martis vehementiores impetus et tanquam coercebit; ad haec, calidi et sicci sursum cum sit ferri (qualis est cholera) animum Mars ad alta excitabit; ne autem cholera ipsa efferatur et longius a modo recedat sanguis, id est Juppiter, | efficiet. [16] Idem modus eademque erit quaerendi via de Venere ac 21v
Mercurio et planetis aliis vel nocentibus vel iuvantibus de quibus post suo loco dicemus. [17] Ut igitur de nati moribus veram possit mathematicus proferre sententiam, oportet rerum naturae causas teneat animaeque ipsius vires ac potestates cognitas habeat, proprietates item, differentias, coniugationes contrarietatesque qualitatum, ipsarumque temperamenta et misturas, ad quas tum stellarum aspectus, tum cuiusque signi singularumque stellarum qualitates proprietatesque et comparabit et referet.

[18] Misturas vocamus eas quas Graeci *crases* dicunt, indifferenter etiam temperamenta temperationesque vocamus. Iulius Maternus ubique misturas appellat, recentiores philosophi complexiones vocant, quod verbum quomodo in hunc sensum receptum sit ignoro. [19] Et quoniam qualitates ex quibus constamus (ut physici tradunt) et plus et minus suscipiunt, atque alteram altera moderatur, hoc quoque ad stellas transferens, Saturni tristitiam cum Veneris hilaritate temperabit (ex qua temperatione moderatio existet in nato) eiusdem frigiditatem aridita-temque cum humecta et calida Iovis natura mulcebit; fervorem Martis et rabiem

59 quaerendi via *R*]quaerenda via *Ve* **61** de ... sententiam *R*] veram possit mathematicus sententiam proferre de nati moribus *F* proferre *R*] ferre *Ve* **62** ac potestates *RW*^{2}] ac potentias *W* **63** cognitas habeat *RVbS*] habeat cognitas *Vb* proprietates item *R*] proprietates iterum *F* **67/70** Misturas ... ignoro *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **67** *crases R*] *om. Ven*(*a blank follows*) **74/75** rabiem ... sedabit *R*] rabiem contrariam Veneris potestate sedabit *F*

68/69 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, I 2 1, I, p. 6; I 4 11, I, p. 14; I 10 10, I, p. 36. **69** recentiores philosophi: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, VII (tr. Plato of Tivoli), f. 107va: 'non poterit dare iudicia secundum stellarum complexionem nisi homo qui vim anime et complexionem naturalem bene cognoverit'; see also the translation by George of Trebizond, *Commentarii*, f. 6^{v}: 'nemo potest complexiones stellarum percipere nisi prius differentias et complexiones naturales perceperit'. Pontano also deals with this topic in his dialogue *Aegidius*, cf. Pontano, *I dialoghi*, pp. 282–83: 'Quid quod tum nova, tum inerudita etiam appellatione quae Graece κρᾶσις est transtulere complexionem? Nam quid, obsecro, cum complexione κρᾶσις habet? [...] Quocirca et propria et Latina eademque maxime significans dictio est temperatura, ni magis forte tibi placuerit temperatio: nam ut mistio et mistura sic temperatio in usu est doctorum hominum ac temperatura [...] Perinde nanque ut scriptura picturaque designant quid et quale sit, itemque quantum id ipsum quod scriptum ac pictum est [...] sic temperatura quae et qualis, quanta quoque coitio ipsa massaque sit corporea, humorumque ipsorum corpus constituentium concretio ac mistura. [...] Demum si rem ipsam attenderimus, et significantius diceretur et proprie magis sive corporis compactio conglutinatioque sive mistura ac constitutio [...] quam haec ipsa dicitur inter omnes tam divulgata complexio, quae prima quidem facie amatorias prae se fert delicias voluptariosque complexus'.

contraria Veneris potestate sedabit. [20] Imminutum Lunae lumen Marti | familiariter copulabit, tunc enim Luna plurimum et humecto abundat et frigido, qua e re Martis cholera Lunae pituita, id est flegmate, temperatur; contra pubescentis aut plenae Lunae radiis torporem Saturni recreabit, siquidem tunc de Sole calefacta et toto corpore ab eo illustrata, humentes ac calefactos a Sole radios suos Saturno refundens, senilem illius hebetudinem ita refocillat et tanquam fovet, ut excitatum a Saturno siccum frigidumque humorem humenti et calido temperet ac melancholiam sanguine moderetur. [21] Quae omnia rerum harum peritus commiscens et temperans, corporis etiam nati fabrica qualis futura sit probe intelliget, ad hilaritatem ne an ad tristitiam, ad temperantiam an intemperantiam, ad mansuetudinem an asperitatem, ad liberalitatem an ad avaritiam, ad taciturnitatem an loquacitatem, ad celeritatem an cuntationem nati anima, pro corporis qualitatibus, propensior sit futura. 22r

75 sedabit *RW²*] sedebit *W* **77** flegmate *RVb*] phlegmate *VbSSum* temperatur *RW²*] temperabitur *WF* **78** aut plenae *RW²*] *om. W* **80** Saturno refundens *R*] Saturni refundens *Ven* et tanquam fovet *RW²*] *om. W* **82** rerum harum peritus *RW²*] *om. W* **83** nati fabrica *RW²*] nati *om. W* **85** ad liberalitatem *R*] ad liberalitem *Ven* **86** anima *RVbP*] omnia *Vb*

TEXTUS VIII

Sapiens anima confert celesti operationi, quemadmodum optimus agricola arando expurgandoque confert naturae.

COMMENTATIO

[1] Quanquam generi animalium est omni naturaliter | insita tum mali declinatio tum boni appetitio, homo tamen propter rationem, cuius est particeps, multo quam coetera animalia et mala ipsa cautius declinare, et bona quae videntur sibi adiungere commodius potest, duplici auxilio fretus et communis naturae et propriae rationis. [2] In exquirendis autem utilibus incommodisque repellendis versatur ea virtus quae a providendis illis prudentia nominata est; eius est enim utilis et inutilis, recti ac pravi, veri item falsique cognitio atque distinctio. [3] Sed exquisita prudentia nisi multo diuturnoque comparari usu nequit, cuius ea laus est ut coeterarum virtutum dux habeatur ac magistra. [4] Quod si tanta est prudentiae auctoritas ac vis, quanto maior debet esse sapientiae? Qua nihil est in homine divinius, siquidem humanarum divinarumque rerum cognitionem habet. [5] Quocirca si (ut ante dictum est) multa quae a stellis portenduntur mala averti atque evitari possunt, ubi ante provisa et cognita fuerint, cur non et bona quae ab illis decernantur, ante etiam cognita, industria consilioque poterunt tanquam allectari priusquam eveniant et, postquam evenere, sapienti arte consilioque magis ac magis confirmari? [6] Etenim ut proventurus e terra satisque seminibus fructus plenior atque huberior esse solet, | si agricolae diligentia cultusque pro natura cuiusque accesserit, sic conferenda quoque a stellis bona, si sapiens consilium prudensque adiuncta sit opera, ea tanquam procliviore defluent rivo. [7] Ac ne a medicis recedamus, hi non modo morbos curant, sed bonum quoque habitum corporis adiuvant, sanitatem confirmant, plurimumque opera sua naturali adiungunt robori; ad haec et horum praecepta sunt de sanitate tuenda, et agricolarum de annona in horreis conservanda.

22v

23r

8 adiungere *RW²*] comparare *W* commodius *RVbS*] comodius *Vb*, cautius *Ve* et communis *RVbS*] et comunis *Vb* **9** incommodisque *RVbS*] incomodisque *Vb* **10** eius est *R*] cuius est *F* **13** virtutum *R,T²manu Pont.*] *om. T* **14** esse *RT²*] *om. T* **15** humanarum divinarumque *R*] divinarum humanarumque *Ve* **17** atque evitari *RW²*] *om. W* **17/18** cur ... quae *R*] cur non et quae *F* **18** ante etiam cognita *RW²*] *om. W* **19** eveniant *RFT²DVb²*] eveniunt *UVeVenTWVb* **20** e terra *R*] *om. F* **21** esse solet *R*] esset solet *Ve* **24** hi non modo morbos *RVbP*] hi non morbos *Vb*, ii non modo morbos *F*

9/10 Cf. Cicero, *De legibus*, I 60, p. 402: ‘quae virtus ex providendo est appellata prudentia’.

[8] Quam ob rem sapiens vir, qui rerum naturalium cognitionem habeat, qui coeli stellarumque proprias vires teneat, qui norit quid stellae ipsae decernant et quomodo, cum intelligat quibus a stellis et a quo celi loco, qua etiam ratione bona ipsa sint adventura, si deesse sibi noluerit, viam adventantibus illis aperiet, et postquam pervenerint firmitatem quoque afferet: ut siquis aquam e superiore sit clivo in hortos derivaturus, potest sulcum dirigere, obstantes lapides removere, purgamenta emundare, quo fluentiore alveo decurrat in plantas, quin ad illarum radices fossam altiorem facere, quo aqua tum abundantius influat tum diutius ibidem immoretur. [9] Itidem sapiens mathematicus felicibus stellarum promissis multum conferre poterit, prudenter agendo, recte consulendo et largam | fecun- 23v damque animi spem arte consilioque intendendo.

[10] Quocirca ad insitam a natura tum mali fugam tum boni appetitionem multum in utranque partem adiumenti habet rerum celestium prospectio et cognitio futurorum ut, quemadmodum medicina sanitatem procurat, alimentum agricultura, sic astrologia utilitatem hanc hominibus sui studiosis procuret et afferat. [11] Quia vero avertendi mali studium prius esset, boni adipiscendi posterius, siquidem medici perniciosos ante humores eiiciunt, quibus postea eiectis sanitatem conciliant, iccirco Ptolemaeus, cum ante de avertendis malis monitos nos fecisset, nunc docet posse bonis artibus prudentique consilio adiumenti plurimum promissis a coelo bonis afferri, siquidem solertes agricolae, expurgatis prius noxiis herbis, ac terrae ipsius vitiis edomitis, ad frugum hubertatem plurimum conferunt, ut non solum huberiores, verum etiam pleniores (ut dictum est) fetus proveniant. [12] Nam et ars naturalibus etiam bonis magno praesidio esse solet, quae cum defuerit, poma degenerant, armenta in annos hebetiora fiunt, bonisque homini a natura datis nisi diligens adiuncta sit institutio, non est cur perfectum aliquid suo in genere possis dicere.

28 sapiens vir *RW*^{2}] sapiens anima *W* **35** abundantius *RVb*^{2}] habundantius *Vb* **36** felicibus *R*] foelicius *N* **39** tum mali fugam *R*] cum mali fugam *Ve* **41** sanitatem procurat *RVen*^{2}] procurat sanitatem *Ven* **42** procuret et afferat *R*] procurat afferatque *F* **45** iccirco *RVb*^{2}] idcirco *Vb* **46** nunc docet *R*] nunc docet nos *F* **50** proveniant *R*] proveniat *Ven* **51** in annos *RVe*^{2}] in agnos *Ve*, in anno *F* **53** possis dicere *R*] possit dicere *NL*

41/42 Cf. Celsus, *De medicina*, I, *Prooem.*, p. 1: 'Ut alimenta sanis corporibus agricultura, sic sanitatem aegris medicina promittit'. **51** poma degenerant: cf. Virgil, *Georgica*, II 59, p. 87: 'pomaque degenerant sucos oblita priores'.

TEXTUS IX

| In generatione atque corruptione formae afficiuntur a coelestibus formis. 24r
Iccirco qui imagines faciunt iis utuntur, cum eo stellae ingressae fuerint observantes.

COMMENTATIO

[1] Ut supra est dictum, utque inter physicos constat, generationis corruptionisque causa est motus; et hic primum quidem ipse sibi materiam conciliat, quam conciliatam postea informet. [2] Deinde (quia motus ipse nunquam consistit, ac nunc ad sexangula quadrangulaque, nunc ad triangula atque opposita pergit, ac demum in se ipsum, id est unde coepit, redit) necesse est qualitates quae insunt materiae nunc excrescere atque impleri, nunc imminui, donec in excessum atque exuperantiam abeant aliquam, ex qua interitus ipse sequatur. [3] Quare, si coelum est quod materiam informationi apparat, erit profecto materia ipsa rudis atque informis, secus enim nequaquam apta esset aliam atque aliam formam suscipere, sicuti quod grave est, uti superna petat, institui nunquam potest; neque enim lingua, si certum a natura inditum haberet saporem, alium quam quem haberet suscipere ipsa posset, cum tamen, ob insitam sibi vim, nullum sit saporis genus quod non etiam distincte sentiat. Eodem modo et materia, cum sit informis, admotas formas induere apta est.

3 ingressae *RW²*] progressae (= *Va*) *UVeW* **6** Ut ... dictum *R*] Ut supra dictum est *U* **10** redit *RVbP*] *om. Vb* **11** nunc imminui *RW²VbS*] nunc imminui ac rarescere *W*, nunc iminui *Vb* **12** exuperantiam *RVe²*] superantiam *Ve* abeant *R*] habeant *N* interitus ipse *RW²*] dissolutio ipsa *W* **12/13** si ... est *R*] si coelum *NL* **14** apta esset *R*] acta esset *Ven* aliam atque aliam *R*] aliam *D* **16/17** alium ... suscipere *R*] *om. F* **17** suscipere ipsa *RW²*] ipsa suscipere *VenW*

2/3 On this aphorism see Claes Blum, 'The meaning of στοιχεῖον and its derivates in the Byzantine age. A study in Byzantine magic', *Eranos*, 54 (1946), pp. 315–25 (especially p. 324) and Boer, *Καρπός*, p. 70. The term στοιχειωματικοί refers to the makers of talismans; in his translation, George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 6ᵛ–7ʳ, had translated it with 'elementarii': 'Formae quae generantur et corrumpuntur coelestibus formis subiiciuntur atque ab eis moventur; hac de causa elementarii utuntur istis, stellarum ingressus in ipsas inspicientes'. In his *Commentationes*, IXc. 19 Pontano reproves George's choice: 'unum verbum est *stoechiomatici*, quod est ac si diceremus elementarii; sed hoc verbum latine quidem neque id quod graece, neque aliud quippiam, quod ad rem hanc faciat, significat'; then, at IXc. 21, he explains the correct interpretation (and translation) of the Greek term.

[4] Est igitur coeli coelestiumque | corporum informare, nam si elementaris 24v
materiae primaria informatio non est, et est alicunde, ut quidem est, erit profecto a celo, a quo elementa ipsa cientur et ad agendum et ad patiendum. [5] Atque ut in ipsa materia vis inest aptitudoque varias a coelo formas accipiendi, sic vicissim celo stellisque vis inest illas imprimendi; utque haec quam illa materia magis apta est hanc quam illam formam admittere, sic haec quam illa coeli pars stellaque hanc quam illam formam aptior est effigiare, quod ni esset species ipsae rerum confusae essent, at in coelo statuta sunt omnia, secus enim homocervi nascerentur et equipasseres. Eadem rursus est corrumpendi via ratioque.

[6] Quocirca naturalissime dictum est a Ptolemaeo et in generando et in corrumpendo rerum inferiorum formas celestibus a formis affici. [7] Nec vero quae fabulose tradita sunt a poetis naturali ratione carent: Arietem, Taurum, Geminos, Aquilam, Canem, Leonem, Cygnum in celum translatos, quando ea quae sunt generis eius apud nos ad sua coeli signa referantur. [8] Paucis ante annis Saturni Martisque coniunctio in Tauro horridissima hieme frigora cum excitasset, magnam bubus calamitatem attulit, et quanquam ovis tolerando frigori est imbecillior, in boves tamen vehementius pestis illa desevit propter signum coeleste, ad quod terrestris bos referretur; quae coniunc|tio si fuisset in Ariete, nimirum in 25r
oves saevius grassata esset. [9] In hominum nativitatibus cum pericula exquiruntur, si nocens stella minitetur e Geminis, nimirum malum id, pro signi natura, inferetur ab homine, cum signum illud humanum sit. [10] Cui vulnus in capite minaci a planeta infligitur, is Arietem habuit male fortunatum in genitura: praeest enim Aries capiti. [11] Membrorum quoque coeterorum mala a signis, quibus haec ipsa membra famulantur, si parum fortunata fuerint in nativitate, demanare solent. [12] Quos currus opterunt, quos quadrupedes dilaniant et hos infelicia geniturae sidera insectantur, quorum formis animales hae formae naturaliter subiectae sint.

20/21 elementaris materiae *R*] elementalis materiae *Ven* **21** primaria *RW*^{2}] *om. W* **25/26** admittere ... formam *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **27** secus enim *R*] secus *F* **29** et in generando *R*] et ingenerando *T*^{2}, et ingerendo *T* **34** horridissima ... frigora *RT*^{2}] horribilissima hieme frigora *TF* **37** terrestris *RVe*^{2}] coelestis *Ve* **38** saevius *R*] *om. F* **40** cum ... sit *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **43/44** demanare solent *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] contingere solent *UVeVenTFWDVb* **45** insectantur *RVe*^{2}] inseptantur *Ve*

33/38 Paucis ... esset: cf. Angelo De Tummulillis, *Notabilia temporum*, edited by Costantino Corsivieri, Livorno: Tipografia Vigo, 1890, p. 156 (a. 1469): 'coniunctio autem Saturni et Martis erit die secunda agusti hora nona sequentis noctis, in XVIII gradu Tauri, ascendente Leone et ipsis in medio celi existentibus; significata huius coniunctionis sunt fraudes, deceptiones, bella et guerre sine pietate, impedimenta principibus [...] grandina, frigora, nives ingentes. Ex Massahala et Hali et Tholomeo'.

[13] Rerum agri scriptores tradunt non edi a muribus vitis eius uvas quae noctu putata fuerit, Luna plena Leonem peragrante. [14] Refert Alexandrinus quidam scriptor vidisse se hominem graviter a scorpio percussum statim fuisse liberatum, ebibito thure contrito, in quo Scorpii caelatum signum fuerat, ac sciscitanti sibi in thure ne an alio commisto aromate tam praesentanea vis inesset, responsum fuisse ab eo qui remedium id attulerat in Scorpii signo quod in anulo secum ferret tam praesentis vim inesse remedii; impressam vero eam Scorpii figuram fuisse in lapide | illo anulari ascendente Scorpio, cum Luna ibidem esset 25v cardinaliter collocata, ad sanandos itaque scorpii nocentes morsus imprimenda esse eo signo aromatica, qua hora Luna in Scorpio cardinalis inveniretur, quae postea contrita in aqua potanda praeberentur.

[15] Auctor est Hermes prohiberi calculos: siquis in auro leonis figuram renibus illigatam detulerit, quae caelata sit Sole Leonem tenente, duntamen nec Luna sextam domum aspiciat, nec ascendentis signi dominus intueatur Saturnum, aut a Saturni coniunctione recedat, sanari etiam morbum hunc, sumpto thure quod

47 uvas *R*] *om. Ven* **48** plena *RTFW²DVbP*] *om. UVeVenWVb* **50** ebibito *R*, *W²manu Pont.*] epoto *W* **54** ascendente Scorpio *R*] ascendenti Scorpio *F* **55** cardinaliter *R*, *W²manu Pont.*] angulariter *W* **59** illigatam *R*] alligatam *Ven* **61** sumpto thure *R*, *W²manu Pont.*] educto thure *W*

47/48 Cf. Columella, *Liber de arboribus*, ch. 15 (*Ne sorices uvas comedant*), p. 1004: 'Vites, quae secundum aedificia sunt, a soricibus aut muribus infestantur. Id ne fiat, plenam lunam observabimus, cum erit in signo Leonis vel Scorpionis vel Sagittarii vel Tauri et noctu ad Lunam putabimus'. **48/57** Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 107vb: 'ego vidi, in temporibus Camorche regis, christianorum satellitem qui ad nos ex Romanis venit, et sapiens dicebatur; qui factus est saracenus in Egypto diutius morans, in geometria peritus, qui faciebat imagines que artificialiter movebantur; lapidum quoque et herbarum naturam cognoscebat. Quadam autem die, dum cum eo essem, armigerum eius vociferantem audivimus, quem scorpius pupugerat, qui statim ex marsupio sigilla odorem incensi habentia extraxit, eique unum porrexit et eum po[r]tare fecit, statimque, ut bibit, armiger requievit. Tunc ego aspexi illa sigilla et in uno quoque vidi vultum scorpionis impressum, interrogavique eum cum quo illa sigillaverat. Tunc ipse ostendit mihi annulum aureum cuius lapis erat beçahar, in quo scorpionis vultus sculptus erat; interrogavi eum qua hora lapidem illum sculpserat, dixit mihi: "Luna existente in Scorpione sculpsi, eratque Scorpius unus ex quatuor angulis, et sigillavi cum eo incensum masticatum in eadem hora"'. The definition of Aḥmad ibn Yūsuf as an 'Alexandrinus scriptor' depends on the fact that Pontano knows (and elsewhere quotes) the Greek translation of Aḥmad commentary on *Καρπός* — as we have already seen in the case of Pontano's commentary on aphorism II (see Pontano, *Commentationes*, IIc.16). **58/62** Cf. *Documentum Hermetis contra lapidem*, MS Florence, BML, S. Marco 194, (XIII sec.), f. 17^{r}, ll. 3–7: 'recipe aurum purissimum et fac sigillum vel anulum in quo sculpi fatias figuram leonis, Sole existente in prima fatie Leonis et Luna non aspitiente domum *VI* [*added in mg.*], et domino ascendentis non aspitiente Saturnum aut recedenti ab eo; et hoc sigillum vel anulum ligatur in lonbar circa renes. Et ego expertus sum quod illi qui tenuerunt hoc numquam passi sunt'. On this hermetic *Recipe* against the kidney stones cf. Paolo Lucentini and Vittoria Perrone Compagni, *I testi e i codici di Ermete nel Medioevo*, Florence: Polistampa, 2001, pp. 52–53.

eo sigillo esset impressum. [16] Laurentius Miniatus, familiaris meus, amico suo doloribus capitis pene quotidie laboranti, impressa Arietis imagine, remedium attulit, quam caelari in auro fecit primo Arietis gradu ascendente, Iove ibi constituto nullisque infelicium stellarum radiis percusso, imo Luna Venereque amice intuentibus.

[17] Quocirca qui signa facere aut imagines volunt dies horasque idoneas eligere debent celumque inspicere ac celi signa quibus subiecta sunt animalia quorum figuras exprimant, habendaque cum primis diligens ratio membri eius de quo soliciti sumus cui sit celi signo dedicatum, expectandusque auxiliatoris planetae in id signum ingressus; nec non salutares | noxiaeve configurationes aut ipsae 26r quoque expectandae dum fiant aut donec praeterierint. [18] Dicere autem de imaginibus ac sigillis non est loci huius, de quibus non ignoramus multa, etiam inaniter ac superstitiose, tradita esse.

[19] Quod vero ad traductionem ipsam attinet, ubi nos convertimus: 'qui imagines faciunt' graece unum verbum est *stoechiomatici*, quod est ac si diceremus elementarii; sed hoc verbum latine quidem neque id quod graece, neque aliud quippiam, quod ad rem hanc faciat, significat. [20] Sin converterimus imaginarii, verendum est ne non ad imagines ac simulacra, sed ad mentis imagines ac sensa perperam quis referat. [21] Sunt autem hoc in loco *stoechiomatici* qui sigilla atque imagines ex misturis ad stellarum cursus faciunt, tum ad sanandos morbos, tum

63 pene quotidie *R*] quotidie pene *F* **64** caelari *R*] cellari *Ve* **65** imo Luna *RW*^{2}] sed Luna *W* **67** Quocirca qui *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] itaque qui *W*, idcirco qui *F* **67/68** dies ... inspicere *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **68** animalia quorum *R*] animalia cuius *Ve* **70** soliciti *R*,*Vb*^{2}] solliciti *Vb* **71/86** nec ... stoechiomaticus *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$(*but* [20] *still missing*)] *om. W* **73** non est loci huius *R*] non est locis huius *D* **76** *stoechiomatici R*] οἱ στοιχειωματικοί *Ven* **77** hoc ... quidem *RTFDVbS*(quidem *manu Sum.*)] hoc verbum latine *UVeVenW*^{2}*Vb* neque id quod graece *RTFDVbS*(id *manu Sum.*)] neque quod graece *UVeVenW*^{2}*Vb* **77/78** neque aliud quippiam *R*] neque alius quippiam *F* **78** significat *R*] signat *D* **78/80** Sin ... referat *R*$^{2manu\ Pont.\ mg.}$*VbS*$^{mg.}$] *om*. *UVeVenTFWDVbR* **81/82** tum^{2} ... affectus *R*] tum ad effectus *UVeFD*

62/66 Cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 70^{r}, ll. 34–40: 'Ego vero, Laurentius Bonincontrius Miniatensis, feci fieri anulum aureum Gezio Caseo mercatori florentino, qui erat mecum Neapoli, qui valde patiebatur ex dolore capitis, in quo, celo inter cetera bene disposito, sculpiri feci imaginem arietis, Iove primum minutum Arietis ingrediente; et mirabiliter operabatur: nam, non solum illum supra se ferentem liberavit, sed etiam alios cui, ad tempus averse illius valitudinis, exhibebat; nec feci in eo fieri alia signa nisi tantum nomine Iesu invocato cum funderetur'; the anecdote is repeated (with some different details) at ff. 70^{v}, l. 29–71^{r}, l. 2: 'ut feci ego fundi et sculpiri anulum aureum cum imagine arietis, Iove existente vel intrante primum minutum Arietis, et liberavi Gitium ex familia Case, qui valde patiebatur ex dolore capitis; et Honoratus, Fundorum comes, cum eadem egritudine vexabatur, petebat a Gitio illo ut sibi per aliquibus horis anulum mutuaret, et sic liberabatur' (both texts are edited in Michele Rinaldi, 'Un sodalizio poetico-astrologico nella Napoli del Quattrocento: Lorenzo Bonincontri e Giovanni Pontano', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas*, 4 (2004), pp. 221–44 (pp. 239–40).

ad affectus alios, vel corporis vel animi, procurandos; et *stoichion* quidem, quanquam graece sit elementum, astrologi tamen pro imagine, forma ac signo utuntur, ut cum dicunt *urania stoichia*, hoc est celestes imagines sive celestia signa, in qua significatione hac in parte accipiendum est et *stoechion* et, quod ab eo deducitur, *stoechiomaticus*.

82 et *stoichion* quidem *RUVenW²DVbS*] et stoechion quidem *VeTVb*, et stocchion quidem *F* **84** *stoichia RUVenTW²DVb*] *stoechia VeT²*, *stocchia F* hoc est celestes *R*] id est coelestes *F* **85/86** et *stoechion ... stoechiomaticus RVb*] et *stocchion* et ... *stocchiomaticus F*

TEXTUS X

In dierum horarumque electionibus utere maleficis, perinde ut optimus medicus ad curationem venenis utitur moderate.

| COMMENTATIO

26v

[1] Nec omnes morbi eisdem curantur remediis, nec eadem medicamentorum omnium est natura. Etenim scamonea vehementer alvum citat, quam sistunt mala cidonia, et quibus leviores sunt morbi leviora adhiberi remedia solent, acriora qui gravius affecti iacent; his levia si admoveris, nihil aut parum omnino profeceris, illis si attuleris valentiora, morbum magis exacuas. [2] Quam ob rem solertes medici in curanda aegritudine, tum aegroti ipsius tum morbi natura prius inspecta, medicamentis utuntur accommodatis, quin – ubi opus fuerit – etiam venena miscent, quod illa salutarem aliquando vim habere intelligant, quandoquidem pestilentes humores, nisi potionibus quam acerrimis, quae aut e calidissimis aut e frigidissimis temperatae sunt, e corpore non educuntur. [3] Atqui quae frigida calidave vi exuperant, quanvis humanis corporibus noxia sint, pro morbi tamen natura, ubi solertis medici accessit opera, salutaria efficiuntur; quod in morali quoque philosophia praecipi solet, siquidem ipse aliquando excessus medium est, quod nonnunquam inde quaeritur ubi alias extremum constitutum videbitur.

[4] Itaque non haerbis modo radicibusque salutaribus, sed iis nonnunquam | 27r medici utuntur quae per se sunt perniciosa, letalemque vim habent, quam etiam rationem sequentur et mathematici in electionibus capiendis. [5] Nanque ut illi morborum naturam scrutantur, qua comperta, remedia quae conducant adhibent, sic hi rei naturam qua de agitur ante perspicient, ea deinde perspecta, stellas

2/3 In ... moderate *R*, *W*$^{3\,manu\,Pont.}$] In dierum horarumque auspicationibus (electionibus *W*^{2}) utere maleficis moderate perinde ut optimus medicus ad curationem utitur venenosis (venenis utitur moderate *W*^{2}) *W* **3** ad curationem *R*] *om. Ve* **5/6** nec^{2} ... est *R*] nec^{2} eadem est medicamentorum omnium *F* **7** quibus ... morbi *R*] quibus leviores sunt morbis *F* **8** affecti *R*] effecti *F* omnino *R*] *om. F* **9** morbum magis *R*] morbum morbum magis *N* solertes *R Ve*^{2}] sollertes *Ve* **15** noxia sint *R*$^{2in\,ras.}$ *Vb*^{2}] noxia sunt *UVeVenTFWDVbR* **19** sed iis nonnunquam *R*] sed his quandoque *Ve* **22** quae conducant *R W*^{2}] *om. W* adhibent *R*$^{2in\,ras.}$ *VbS*] admovent *UVeVenTFWDVb* **23** sic hi rei *R T*^{2}] sic hi rerum *T*, si ii rei *F* perspicient *RTDVbS*] perspiciunt *UVeVenWVb* ea deinde *R*, *W*$^{2\,manu\,Pont.}$] ea *W*

6 scamonea: cf. Aponensis, *Conciliator*, diff. 60, f. 89^{r}, A2: ‘elleborus enim albus, quia calidus et levis, purgat superius, scamonea, eo quod sit calida et gravis, inferius’. **8** qui gravius affecti iacent: the relative pronoun *qui* stands for: ‘iis qui’.

eligent et signa et domos et aspectus ipsam ad rem conducentes. [6] Ut siquis serendis arboribus tempus auspicetur, Saturnum Lunamque cum primis debet inspicere, quanvis maleficam Saturnus vim habeat; itaque, inspecta prius agri atque arboris natura, tempus auspicabitur quo Saturnus in bona coeli parte collocatus sit, aspiciatque horoscopum, quem Aquarium aut Taurum eliget, in quorum altero sit etiam Luna constituta, quando Taurus est exaltatio Lunae, Aquarius vero Saturni domicilium. [7] Iccirco autem Saturnum Lunamque eligi serendas ad arbores iubemus quod Luna maxime corporibus iis quae vegetabilia dicuntur dominatur, Saturnus vero sationi ac seminibus praeest. [8] Qui hostem aggredi parat, imprimis debet Martem aspicere, eumque in ascendente collocare, videbit etiam ut aut Mars ipse sit ascendentis dominus, aut a salutari stella, quae sit ascendentis domina, | familiariter aspiciatur. [9] Videndum etiam ut dominus secun- 27v
dae domus aut sit in domo ipsa positus aut Marti feliciter copulatus, sintque potentes ambo, et oppressionibus plane liberi, quo alter atrocibus radiis septimam impugnet domum, alter octavam: quae loca sunt adversarii. [10] Eunti in venationem statuendus est Mars in septima, videndumque ut benefica stella tueatur ascendens. Qui cavere vult testamento ne sit irritum, eligat Saturnum cum crescentis Lunae radiis irroratur.

[11] Igitur ut ea quae per se laetalia sunt pro morbi natura efficiuntur medicorum ope salutaria, sic et stellae quae maleficae dicuntur atque infortunantes fiunt saepenumero felices pro rei natura mathematicique prudentia. [12] Atque ut medicus venenosa salutaribus temperat, sic nocentes stellae salutarium stellarum aspectibus coniunctionibusque sunt a mathematico temperandae. Imprimis autem nati genitura celestiumque decretorum series consideranda est (quod superius in capiendis electionibus est praeceptum) multos enim natalitiae stellae, quae alioquin maleficae iudicantur, adiuvant. [13] Eorum etiam quae agenda proponuntur natura diligenter inspicienda est; videndae item stellae quae illis dominentur, siquidem bellis Mars praeest, aedificationibus Saturnus, rebus aliis alii.

[14] | Sin incerta genitura fuerit, poterit patris nativitas inspici, atque inde 28r
quantum ars disciplinaque tulerit sumi; ad haec nati ipsius mores, actiones artesque considerandae eaeque suos ad planetas referendae. [15] Stellas etiam ipsas commiscere oportet; etenim qui bellicis in rebus clari sunt, eorum actiones Mars,

24 conducentes *R*] redducentes *Ven* **26** Saturnus vim habeat *R*] vim habeat Saturnus *F* **26/27** agri ... arboris *RW²*] loci atque arboris *W* **27/28** in ... sit *RW²*] in bona sit caeli parte atque in sua aliqua dignitate collocatus *W*(= *Va*) **28/29** in ... altero *R*] in quo altero *F* **30** domicilium *RW²*] *after* domicilium *W reads*: quoniam autem venenosa temperanda sunt oportebit Saturni maliciam, idest frigidam atque aridam vim, placido Iovis aspectu, cuius calida humidaque vis est, temperare (= *Va*) **33/34** videbit etiam ut *RVbP*] ut *om. Vb* **39** Mars *RT²*] *om. T* **40** ne sit irritum *R*] non sit irritum *F* **41** irroratur *R*] irroretur *F* **43** ope *RT²*] *om. T* **47** celestiumque decretorum series *R*] coelestisque decretorum series *F* **49** alioquin *R*$^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] alias *UVeVenTFWDVb* **53** disciplinaque *R*] disciplinamque *Ven* **54** suos ad *R*] ad suos *F* Stellas etiam *RW²*] adhec stellas *W*

bene collocatus bonisque adiutus aspectibus, decernit, qui si male constitutus in genitura fuerit atque in deiectis coeli locis positus, artes dare solet quae ferro ignique exerceantur. [16] Quocirca si fabri ferrarii, si centurionis cuiuspiam sit ignota nativitas pro quo auspicatio quaeritur, Mars erit considerandus, siquidem ars ipsa indicio est in illius nativitate Martem plurimum valuisse. [17] Merito igitur accusandi sunt qui, nullo rerum delectu habito, nulla geniturarum observatione adhibita, ubique stellas beneficas sequuntur, maleficas negligunt, atque illas quidem in bonis ac primariis locis statuunt, has vero in abiectis in quibus languescant ac tanquam torpentes iaceant.

[18] Ptolemaeus quos hodie nostri fortunantes aut infortunantes planetas dicunt, *calopios* atque *cacopios* asteres vocat, nos eum in interpretatione secuti, ut verbum verbo reddamus, beneficas atque maleficas, id est salutares ac nocentes stellas dicimus; et benefici quidem planetae sunt | Iupiter ac Venus, malefici vero 28v
Mars atque Saturnus.

56 adiutus *RD*^{2}] adiuntus *D* **57** dare *R*] *om. TF* **59/60** ars ... illius *R*] ipsa ars inditio est in ea *F* **62** illas quidem *R*] illas *Ve* **65/69** Ptolemaeus ... Saturnus *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W*(= *Va*) **65** nostri *R*] *om. F* aut infortunantes *RVbP*] *om. Vb* **66** in interpretatione *RVb*^{2}] in *om. UVb* **67** reddamus *RVb*^{2}] redamus *Vb* **68** planetae sunt *R*] planetae *Ve*

TEXTUS XI

Diem horamque non ante eligas quam propositae rei noveris qualitatem.

COMMENTATIO

[1] In iis quae ad electiones pertinent primum hoc praeceptum traditum est: ut electio ipsa nativitati conveniat; secundum, ut maleficis etiam stellis, adhibita salutarium temperatione, utamur; tertium est ut, ante quam diem aut horam auspiceris, rei ipsius, quam tibi agendam proponis, naturam optime noscas, qua ignorata, eligere nequaquam recte valeas, siquidem pro rei natura tum planetae ipsi tum coeli loca signaque aut fugitanda aut capienda sunt. [2] E quibus efficitur ut in diebus horisque auspicandis duo in primis consideranda sint: agendae rei qualitas et eius qui agere vult nativitas, quorum alterum si male fuerit observatum utilis esse suscepta electio vix poterit, quandoquidem et agricola, priusquam serit, tum agri ipsius naturam tum etiam seminis qualitatem considerat, ‘neque enim — ut Virgilius ait — terrae ferre omnes omnia possunt’.

[3] Itaque, quando non omnibus sunt omnia a coelo stellisque promissa, nec omnes planetae in rebus omnibus aeque | influunt, non solum genesis ipsa inspi- 29r
cienda est, sed rei quam quis agendam sibi proposuit qualitas naturaque pensitanda, qua pensitata et cognita, poterit in electionibus commodas stellas admittere, illisque pro rei ipsius suaque ipsarum natura uti, quo simul omnia conveniant, siquidem citharedi, ubi quam modulari cantionem volunt, ante cantionis ipsius numeros expendunt, chordas inde pertractant, et iis quidem in locis quae cantici numeris consentire habeant. [4] Medici quoque non ante remedium aegroto adhibent quam morbi naturam probe teneant. Idem itaque eveniet astrologo quod et medico: ut uterque plurimum peccet, ille si morbi curandi, hic si rei pro qua fit electio naturam ignoraverit. Neque enim artifex, ignorata materiae qualitate, commode apparare illam operi suscepto potest.

2 non ... eligas *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] ne prius auspiceris *W*(= *Va*^{2}) **4** In iis *R*] In his *Ve* **6** utamur *R*,*W*^{2}] uteremur *W* **9** fugitanda *R*] fugienda *F* **14** omnes omnia *R*] omnia *F* **16** aeque *RW*^{2}] iusta *W* **17** agendam sibi proposuit *R*] sibi agendam proponit *Ve*, sibi agendam sibi proposuit *F* **21** et iis quidem *R*] et his quidem *Ve* quae cantici *W*^{2}] quae percussi cantici *W* **23** adhibent *R*$^{2\,in\,ras.\,manu\,Pont.}$*VbS*] admovent *UVeVenTFWDVbR* eveniet astrologo *RW*^{2}] continget astrologo *W* **26** apparare *RT*^{2}] apparere *T* illam *R*] illa *F*

13/14 Cf. Virgil, *Georgica*, II 109, p. 90: ‘nec vero terrae ferre omnes omnia possunt’.

[5] Convenienter itaque Ptolemaeus sententiam hanc superiori statim subiecit, docens signis ac planetis pro subiectae rei qualitate utendum esse. [6] Etenim qui diem equestribus concursionibus statuit, videre debet uti Luna Martem minaciter aspiciat, sitque — si fieri poterit — in Martis domicilio collocata, atque in Ariete praesertim, nam Scorpius insidiis aptior est. [7] Qui ad concurrendum egreditur horam eliget qua Mars ipse vel ab orientis cardine exurgat, vel ad coeli | 29v medium progrediatur, qui si Venerem iis in locis elegerit, nihil dignum ea concursione geret. [8] Qui iter suscepturus est domum nonam et item septimam atque octavam fortunabit, siquidem nona eorum quae in itinere eventura sint significationem habet, septima locum indicat ad quem iter suscipitur, octava vero index est eorum quae illo sint in loco eventura. [9] Contra qui peregre domum revertitur, primam et secundam et tertiam fortunabit domum, quando altera locum ad quem regressio fit indicat, altera quid illic post reditum, tertia quid in ipsa reversione sit eventurum.

27 superiori statim *R*] statim superiori *F* **29** concursionibus *R*] concursibus *F* **31** insidiis aptior est *R*] aptior insidiis est *F* **33** iis in locis *R*] his in locis *Ve* **34** suscepturus est *R*] est *om. F* **35** siquidem nona *R*] siquidem nonam *D* **37** illo ... eventura *R*] illo in loco sint eventura *Ve* peregre domum *R*] domum peregre *F* **39** quid illic *R W*^{2}] quid *W*

TEXTUS XII

Amor odiumque ne vera eveniant iudicia prohibent, siquidem minuunt maxima, augent minima.

COMMENTATIO

[1] Amor odiumque, sive animae sint affectus sive hominis ipsius, qui ex anima constat et corpore, mentem a vero deflectere rationemque ipsam labefactare, ubi maiores vires habuerint, solent. [2] Nam et in eos quos amamus indulgentiores sumus, siquidem pro magno peccato paululum supplicii satis est patri, et quos odio habemus eorum suppliciis ac malis exatiari vix possumus. [3] Has passiones et in consulendo et in iudicando plurimum obesse non | est qui dubitet; nam et 30r
qui res publicas administrant, si amicitia simultateve vincantur, fieri non potest uti in commune consulant. [4] Et qui de hominum capitibus sententias dicit, si affectus hos sequatur, illum quanvis graviore pena dignum, propter amorem aut absolutum dimittet, aut longe minori quam quod a lege statutum est supplicio afficiet; ab hoc vero (quod odio praeceps rapitur) pro levi peccato etiam gravissimas penas exiget. [5] Nam in iis quos amamus et graviora errata praeterimus, et virtutes, quanquam leviores, magnificis tamen laudibus prosequimur; contra, in adversariis levissima peccata conviciosissime incessimus, moresque, licet spectatissimos, despicienter abiicimus atque oscuramus.

[6] Iure igitur Ptolemaeus cavendos affectus hos praecipit et in nativitatibus et in electionibus iudicandis, ne (si ex felici stellarum constitutione otium, pecunia supelexque multa, promittatur, rursus si ex infelici radiatione labores, paupertas, graviaque pericula portendantur) odio aut amore victi, impediamur quominus veras sententias proferamus. [7] Quemadmodum itaque praetor ac iudex aequus legum ipsarum personam in iudicando induit, sic verus mathematicus stellas ipsas ac coeli statum decretaque sequetur, a cuius significationibus atque | ab artis dis- 30v

2 iudicia *RW*] decreta W^2, *del.* W^3 **3** augent *RTW²VbP*] extollunt (= *Va*) *UVeVenWDVb*, aliter extollunt T^2 **10** nam *RT²*] *om. T* **14** dimittet *R*] admictet *F* aut ... minori *R*] aut minori *F* **16** penas *R*] *om. Ven* in iis *R*] in his *Ve* graviora errata *R*] graviora peccata *F* **17** quanquam leviores *RW²*] quanquam minores *W* prosequimur *RVbP*] prosequuntur *Vb* **19** despicienter $R^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] quam possumus (= *Va*) *UVeVenTFWDVb* **22** ex infelici radiatione *RW²*(-dia- *manu Pont.*)] ex infelici ratione *W* **26** sequetur *R*] sequatur *F* **26/27** disciplinaeque institutis *RW²*] disciplinaeque institutis minime *W*

7/9 Nam ... possumus: cf. Terence, *Andria*, 903, p. 43: 'pro peccato magno paulum supplici satis est patri'.

ciplinaeque institutis, ob benivolentiam malivolentiamve, nullo modo recedet, aut demendo aliquid, aut addendo. [8] Quam ob rem in ferendis sententiis futurisque praedicendis non solum regulas quae supra positae sunt servare mathematicus debet, sed in primis cavebit ne, affectibus his victus, bona malave a stellis decreta aut significata maiora minorave futura pronunciet, sive de amico seu de inimico iudicium sit laturus.

[9] Iudicium ac sententiam indifferenter dicimus quod graece est apotelesma, nam et hodie astrologi iudicare dicuntur, et eorum praedictiones iudicia vocantur; alibi, cum de stellis loquimur, et effectus et decreta et significationes nec non eventa pro arbitrio dicimus.

27 nullo modo *RW*^{2}] *om. W* **28** Quam ... rem *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] Itaque *W* **31** aut significata *RW*^{2}] *om. W* **31/32** seu de inimico *R*] sive de inimico *Ve* **33/36** Iudicium ... dicimus *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* (= *Va*) **34** vocantur *R*] dicuntur *F* **35** alibi, cum *R*] aliabi, cum *VbS* (*sic!*) alias, cum *VeVenTFW*^{3}*DVb*, alias, ut cum *UW*^{2}

TEXTUS XIII

Cum celestis constitutio quippiam significaverit, adiutricibus etiam corruptivis stellis, hoc est secundariis, utere.

COMMENTATIO

[1] Dictum est in primo verbo oportere mathematicum signa sequi atque coniecturas, quod etiam apud Ciceronem in primo libro *De divinatione* Quintus frater confirmat, cum ait augurum, astrologorum quin etiam medicorum artem opinabilem esse | coniecturaque contineri, et iure quidem, quando et medici et 31r agricolae et nautae signa sequuntur ex quibus futura coniiciunt. [2] In urina enim quae cernuntur signa magna ex parte morbum indicant, his accedunt vigiliae, horrores, pallor, suspiria; permulta in oculis, in naribus, in lingua, in voce, in aliis etiam corporis partibus signa sentiuntur. [3] Et vespertina matutinaque coeli sive serenitas sive obscuritas aut rutila innubilatio futuras tempestates decernunt; ad haec pluvia solstitialis, hiems serena, ver pluvium et alia multa (est enim prognosticorum magna vis) futurum segetis proventum indicant. Nec vero diuturna observatio ratione caret.

[4] Atque, ut ad mathematicos veniamus, signa quae ipsi persequuntur sunt ea quae secundaria dicuntur, quae in elementis ipsis cernuntur ut cometae, ut mo-

2 Cum *RW*^{2}] Quando *W* celestis constitutio *RTFWDVb*] coelestis affectio *U*$^{2\,in\,ras.}$*VeVenT*^{2}*W*^{2} *Vb*^{2}(*v. l.*), affectio/constitutio *W*^{3}(*v. l.*) significaverit *RW*^{2}] significaverit, utere *W* adiutricibus *RU*^{2}*W*^{2}] *om. U*, conferentibus *W* **3** secundariis, utere *RW*^{2}] secundariis *W* **9** futura *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* **11** permulta *R*$^{2\,in\,ras.}$*W*^{2}*DVb*^{2}] quam multa (= *Va*) *UVeVenTFWVb* **13** rutila innubilatio *R*] rutilia innubilatio *TF* **14** prognosticorum *R*^{2}*Vb*^{2}] pronosticorum *RVb* **17** ipsi *RW*^{2}] iidem *W* persequuntur *R*] prosequuntur *F*

2/3 Cum ... utere: In Pontano's version 'celestis constitutio' translates the Greek 'ἡ οὐρανία διάθεσις'; this is a peculiar reading of the βγ families of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XIII, p. 40, 2. **5/9** Dictum ... coniiciunt: cf. Cicero, *De divinatione*, I 11, p. 7: 'Duo sunt enim divinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturae' and I 72, p. 44: 'Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis animadversa ac notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices, augures coniectoresque numerantur'. **15/16** diuturna observatio: Pontano also deals with the topic of 'diuturna observatio' in his dialogue *Aegidius*, cf. Pontano, *Dialoghi*, p. 274: 'Haec igitur ipsa cum tantopere inter se dissentiant ac tam sint quam profecto sunt cognitu difficilia, nata est hinc observatio; cuius proprium est intueri quae appareant signa, eaque animadversa multumque retenta in mente quid tandem afferant expectare; indeque a re ipsa prognostica dicta sunt'.

tus terrae, ut vehementiores tum pluviae, tum siccitates, ut venti et eius generis alia. [5] Motus igitur progressionesque coelestium corporum qualitates elementorum, quae illis subiecta sunt, cient, quorum postea mutationes corpora et ipsa nostra sequantur; neque enim pestes, frigora, annonae inopia, diluviones, exustiones fiunt nisi a causis antegressis, etenim quaecunque fiunt ut ab aliqua fiant causa necesse est. [6] Quocir|ca mathematicus qui ab aliqua eclypsi aut stellarum 31v coniunctione, quae in aliquo coeli cardine facta est, aut pestilentiam, aut aliud morbi genus indicari sentit, si hieme plurimos austros, si vere continuas pluvias, easque ab eisdem austris fundi viderit, nactus haec signa, cum intelligat futurum ut, adventantibus caloribus, humida illa vis corrumpatur, nimirum affirmare poterit multas aestate futuras aegritudines, quod et sagax quoque medicus sentiet. [7] Itaque, secutus signa haec, ex iisque coniecturam capiens, cum a secundariis sese adiuvari intellexerit, veras nimirum sententias proferet: intellectis enim causis, habitisque causarum ipsarum signis, a futuris rerum eventis non decipietur.

[8] Ex quibus efficitur ut quemadmodum prudentes medici non statim, inspecto aegroto, de illius morbo iudicant, sed signa prius videre volunt, pro⟨g⟩nosticaque expectant, sic diligens cautusque mathematicus, in iis maxime quae in universum spectant, ubi minaces eclypses aut coniunctiones viderit, ut praedicere certiora valeat, secundaria considerabit, quae ubi una consenserint, vix illi relinquitur an quod praesenserat de illo habeat dubitare; quod iccirco dicimus quod non semper activis passiva consentiunt. [9] Ubi vero secundaria | visa fue- 32r rint, certum est patientium naturam suscipiendis agentium stellarum qualitatibus aptam esse.

[10] Stellae autem corruptivae quaeque coelestium stellarum decreta adiuvant sunt ea quae in elementis cum exuperantia et vi quadam maiore fiunt, ut siccitates aut pluviae nimiae, ut venti diutius ab eadem mundi parte flantes, ut cometae, ut frequentes traiectiones ignium, qui per aerem feruntur, ut serenitates assiduae diuturnaeve innubilationes quaeque alia confirmandis stellarum decretis plurimum momenti habent. [11] Nam in revolvendis mundi annis, hoc est Sole Arietem ingrediente, si coeli constitutio morbos pestilentiamque indicaverit propter iniquam Martis Saturnique collocationem, et hyems humida calidaque praecesserit, hac tanquam secunda causa mathematicus ad praedicendum utetur, siquidem, ubi calidum humidumque hieme exuperaverit, propter eam quam habent corrumpendi naturam celesti constitutioni plurimum conferent.

19 ut vehementiores R^2] ut *om*. *R* ut venti RVe^2] et venti *Ve* **25** facta est RW^2] *om*. *W* **27** nactus RVe^2W^2] naptus *Ve*, natus *W* **27/28** futurum ut *R*] futurum aut *F* **30** ex iisque *R*] ex hisque *Ve* **35** pro⟨g⟩nosticaque *Nos*, Vb^2] pronosticaque *UTVbR* **35/36** in ... quae *R*] in his maxime quae *Ve*, in iis quae maxime *F* **36** in ... spectant RVe^2] universum spectant *Ve* **44** ab eadem *R*] ab eodem *D* **48/49** propter ... collocationem *R*] propter Martis Saturnique collationem *F* **50** mathematicus *R*] *om*. *F* **51** hieme exuperaverit *R*] exuperaverit hyeme *F*

[12] Quae iccirco secundaria Ptolemaeus appellavit quod secundas vires habeant, quando prima vis in coelo stellisque coelestibus inest, secunda in elementis quae ab illis cientur; vocavit et corruptiva, quod omnis elementorum exuperantia corruptionem adducat. [13] Conferre | autem atque opitulari propterea dixit quod, ubi elementorum qualitates accidentiaque cum stellis ipsis consenserint, longe valentius atque acrius celestia influant corpora; quocirca secundas stellas nominavit propter secundam vim illis insitam. [14] Secundae vero hae causae primis non semper conveniunt causis ob praeteritas stellarum constitutiones. Nam ubi planetarum configuratio praegressa est huic, de qua dixi, Saturni Martisque constitutioni contraria, quod illa prius elementa pro natura sua affecerit, nequaquam poterit subsecuta Martis Saturnique constitutio materiamque sibi adversantem nacta tantam ad nocendum potestatem vendicare. 32v

[15] Sunt tamen qui stellas has, id est secundaria, intelligi velint stellas quae extra zodiacum a septentrione meridieque ferantur, quod vires impares viribus stellarum quae signifero feruntur habeant, ac siquae in ipso signifero collocatae sunt, pares vires paresque omnium irradiationes sint; quocirca falso videntur opinari, quin Ptolemaeus, cum ad praedictiones faciendas a signis coniecturisque vehementer adiuvari mathematicum iudicet, de iis potius stellis praecipit in quibus signa et tanquam notae futurorum cernantur, quas a virium potestatisque similitudine stellas vocavit, quod cele|stes stellae primae causae cum sint, elementa ipsa secundae stellae, id est secundae causae, essent. Atque haec quidem regula superiori regulae recte subiicitur a mathematicis observanda. 33r

53 secundaria Ptolemaeus *R*] Ptolemaeus secundaria *F* **53/54** vires habeant *R*] vires habeat *D* **56** corruptionem adducat *RW²*] ad corrumpendum impellat *W* **57** dixit quod *R*] dixit qui *D* cum stellis ipsis *RW²*] *om. W* **58** celestia influant corpora *R²VbS*] celestia corpora influant *UVeVenTFWDVbR* **61** configuratio praegressa est *RVe²W²*] configuratio aliqua praegressa est *UVeW* **62** affecerit *R*] affecerat *Ve* **64** nacta *RVe²*] napta *Ve* **65** velint *R*] volunt *Ve* **73** id ... essent *R*,*W²manu Pont.*] idest causae *W* **74** a mathematicis *RVbS*] a mathematico *UVeVenTFWDVb*

65/68 Sunt ... sint: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 24ʳ, ll. 12–17: ‘praeter haec illud apprime tenendum secundaria sidera nuncupari que extra zodiacum sunt, sicut: Serpens, Ursa, Orion, Canis et huiusmodi; primaria, quae in ipso zodiaco sunt, sicut Aries, Taurus et cetera’.

TEXTUS XIV

Quantis in erroribus versatur astrologus, cum locus septimus atque eius dominus afflicti erunt!

COMMENTATIO

[1] Cum multa praecepisset quae mathematicis servanda censeret, illud etiam addit quod inspici ante omnia in quaestionibus, hoc est interrogationibus, debeat. [2] Etenim si est aliqua coeli pars quae detur interroganti, et mathematico sua dabitur. Datur autem interroganti ascendens, et iure quidem, quando ea coeli pars, cum moveri supra terras incipiat, videtur esse causa cur aliquis ad consulendum, id est interrogandum, moveatur. [3] Eius autem qui quaerit interrogatio et quaerendi finis eo spectat ut id, de quo incertus est, sciat; accedit is itaque ut ignorans ad scientem. [4] Ignorantia vero et scientia e regione sibi adversantur, dabitur itaque mathematico utpote scienti locus qui sit ignorantis loco oppositus; opponitur autem ascendenti occidens, itaque occidens, id est septima coeli domus | in 33v figura constituenda, danda est mathematico, ut consultoris sit prima domus, consulti septima.

[5] Scio quantos hinc mihi concitem adversarios, sed veritas praeferenda est; quis est enim nostrorum astrologorum — viventium dico — qui, nullo mathematicis loco attributo, occidentem celi cardinem, id est septimam domum, non attribuat rei quaesitae? [6] Omnes hoc sentiunt, secuti Arabes seu Syros quosdam scriptores, a quorum libris in linguam nostram male translatis utinam hic solus ductus error esset! [7] Sed ne solus ipse hoc sentire videar (quanquam hoc ipsum

2/3 Quantis ... erunt *RW*^{2}] Longe maxime astrologus fallitur, cum septimus locus atque eius dominus male se habuerint *W* (= *Va*^{2}) **5** mathematicis *R*] mathematicus *Ven* **5/6** illud etiam addit *RVe*^{2}] *om. Ve* **6** addit *R*] addidit *F* in ... est *R*,*Ve*^{2}(*reading not clear*)*W*^{2}] in interrogationibus *VeW* hoc est *R*] id est *F* **7/8** et ... interroganti *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **7** et mathematico *R*] et amathematicho *Ven* **9** videtur esse causa *R*] videatur esse causa *Ve* **11** quaerendi finis *R*] quaerendis finis *Ve* **14** autem *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **17** praeferenda *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **22** ductus error esset *R*] ductus esset error *U* sentire videar *R*] sentire videor *U*

20/22 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108rb: 'cum sint ascendens et eius dominus significatores interrogantis, septimum et eius dominus erunt significatores rei quaesitae'; Bonincontri, *Comentum*, f. 73^{v}, ll. 24–26: 'nulli dubium esse debet quod prima domus semper detur illi qui interrogat et septima comuniter illi pro quo interrogatur; potest et esse res de qua interrogatur, non tamen semper'.

sentire Ptolemaeum ex suis ipsius verbis manifestum est) ne solus, inquam, sentire hoc videar audiatur et graecus quidam interpres: 'ascendens eiusque dominus, ubi quis de re aliqua mathematicum consulit, pro consultore accipiendus est, pro ipso autem consulto septima domus atque eius dominus, qui si male affecti fuerint astrologo damnum portendunt: damnum autem erit ipsum ad quod quaesitum est vera nullo modo responsurum. Quam ob rem Indi mathematici, cum septimum locum eiusque dominum male se habentes inveniebant, ad ea de quibus consulebantur nihil respondebant, veriti ne falsa pronunciarent'. Haec graecus auctor.

[8] Accidet autem ma|thematico, cum domus septima et eius signi dominus 34r
male se habuerint, quod accidere solet cum offusae oculis nebulae prospectum eripiunt, quodque et philosophis et usu etiam probatis viris saepenumero accidit, ut ad propositas de rebus etiam levioribus quaestiones aliquando caligent, quod acumen eorum, quodam quasi situ obducto, intorpuerit propter crassos hebetesque humores, qui spiritus ipsos optundunt.

[9] Graece, ubi a nobis astrologus dicitur, est *epistimon*, hoc est sciens, uti in primo et quinto enunciato; placuit autem hoc in loco magis astrologum dicere, quoniam, particulare nomen cum sit astrologus, sciens vero generale, rem expressiorem reddimus astrologum quam scientem convertendo. [10] Ad haec ubi graece est *cecacomeni*, a nobis traductum est afflicti, quanquam etiam posset non minus proprie dici male affecti; alibi quoque *cacosin* afflictionem convertimus. [11] Quid autem sit afflictio malaque affectio, seu malus loci aut planetae habitus,

23 ex suis ipsius verbis *RW*^{2}] ex verbis eius *W* **25** de re aliqua *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] de reliqua *T* accipiendus *R*] accipidendus *VbSum* **26** qui ... fuerint *RW*^{2}] qui si male se habuerint *W* **28** nullo modo *RW*^{2}] minime *W* **28/29** cum ... locum *RW*^{2}] cum inveniebant septimum locum *W* **29** male ... inveniebant *RW*^{2}] male se habentes *W* **35** aliquando *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **38/47** Graece ... impediti *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **38** ubi a nobis *R*] ubi a nobi *Ve epistimon RVb*] ἐπιστήμων *Ven* **39** et quinto *R*,*U*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. U* **40** particulare ... sit *R*] cum particulare nomen sit *F* **41/42** graece est *cecacomeni R*^{2}*U*^{2}(est *manu Pont.*)*Vb*] graece *cecacomeni UVeTW*^{2}*DR*, graece κεκακωμένοι*Ven*, grece comeni *F* **42/43** afflicti ... quoque *RU*^{2}(afflicti; etiam posset; *and* male affecti; alibi quoque *manu Pont. in ras.*) **43** *cacosin R*] κάκοσιν [*sic*]*Ven*

24/30 ascendens ... pronunciarent: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, on *Καρπός*, XIV (Greek version), edited by Rinaldi, *Pontano, Trapezunzio*, p. 160: 'Επὶ ἐρωτήσεως τινὸς γινομένης πρός τινα τῶν ἐπιστημόνων λαμβάνεται ὡροσκόπος εἰς πρόσωπον τοῦ ἐρωτῶντος. αὐτὸς δὲ ὁ ἐρωτηθεὶς ἐπιστήμων λαμβάνεται ἀπὸ ἑβδόμου τόπου καὶ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. καὶ ἐὰν ὁ ἕβδομος τόπος καὶ ὁ κύριος αὐτοῦ κακοῦνται, δηλοῖ βλάβην τοῦ ἐπιστήμονος, ἡ δὲ βλάβη ἐστὶ τὸ μὴ ἀληθεῦσαι τὸν ἐπιστήμονα πρὸς ὃ ἠρωτήθη. διὰ γοῦν τοῦτο οἱ μαθηματικοὶ τῶν Ἰνδῶν ὅτε εὕρισκον κεκακωμένον τὸν ἕβδομον τόπον καὶ τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ ἐρωτήσεως πρὸς αὐτοὺς γινομένης οὐκ ἀπεκρίναντο, πτοούμενοι ἵνα μὴ σφάλωσιν' (see also the edition by Bezza-Martorello in Aḥmad ibn Yūsuf, *Commento*, p. 270). Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 24^{v}, ll. 12–16: 'In questionibus querentis personam ascendens signum et dominus eius denotat; astrologi autem, a quo queritur, personam septima domus et dominus eius significat'.

45 declaratur a nobis trigesimo nono et quadragesimo primo enunciato. [12] Sunt qui hodie dicant ‘loci impedimentum’ et ‘planetam impeditum’, et quod a nobis dictum est ‘male affecti’ aut ‘afflicti’ ab ipsis dicitur ‘impediti’.

47 male ... afflicti *RVbP*] male affecti aut affecti *Vb* ab ipsis dicitur $R^{2in\ ras.}$*VbS*] ab ipsis dicatur *UVeVenTDW*^{2}*R*, ipsis dicatur *Vb*, ab ipsis dicantur *F*

| TEXTUS XV

34v

Ascendentia inimicorum regni sunt signa ab ipsius regni ascendente declinantia, amicorum vero ascendentia sunt cardines locaque succedentia; idem et in dogmatibus.

COMMENTATIO

[1] In nativitatibus, in electionibus, in regnis auspicandis, in magistratibus ineundis, in inceptis denique omnibus, primae ac potissimae significationes quatuor sunt cardinum, secundae succedentium illis locorum. [2] Cardines voco ortum, occasum, medium coeli — id est culmen — et imum, eosdem etiam angulos cuspidesque coeli vocari a recentioribus video; Graeci appellant *centra*; loca vero eis succedentia *epanaphoras*. [3] Primo cardini, id est ascendenti, succedit secunda domus; cardini huic opposito, id est septimae domui, succedit octava; culmini, id est domui decimae, succedit undecima; imo coelo, quae est quarta domus, quinta succedit. [4] Signa itaque cardinalia in regno auspicando illisque succedentia indicant regni proceres, amicos, consiliarios, fautores defensoresque illos fore in quorum nativitatibus ascendentia ipsa fuerint.

[5] Verbi gratia: cui regno Aries ascenderit, signa ascendentia amicorum fauto|rumque eius erunt Libra, Capricornus, Cancer et idem ipse Aries, quae sunt 35r
signa cardinalia in ea figura; item Taurus, Leo, Scorpius, Aquarius, qui succedunt illis. [6] Contra vero signa ab ipsis angulis, id est cardinibus, declinantia, adversantium inimicorumque ascendentia sunt: Pisces, qui cadunt ab Ariete, Sagittarius, qui declinat a Capricorno, et Virgo quae, Libra cardinem tenente, descendit. [7] In tertio autem signo, licet illud a cardine imo cadat, alia ratio sequenda est, quod ascendens ipsum amicis radiis intueatur, atque ad illud festinet, ex infimo ad superna progrediens; quae ratio diversa est in domo nona, quanvis enim e

7 potissimae *R*] potentissimae *F* **10** *centra R*] κέντρα *Ven* **11** *epanaphoras R*] ἐπἀναφορὰσ (*sic!*) *Ven* **12** id ... domui *R*] *om. F* **14** cardinalia *RW²*] angularia *W* **15** consiliarios *R*] consiliatores *F* **16** ascendentia ipsa *RW²*] ascendentia illa *W* **19/20** qui succedunt illis *RW²*] qui succeddunt illis suntque cardinum anaphorae *W*, qui succedunt illi *Ve* **20** id est cardinibus *RW²*] *om. W* **20/21** adversantium inimicorumque *R*] adversariorum inimicorumque *Ve* **23** sequenda est *RT²*] sequenda *T* **24** ipsum *RW²*] *om. W* ad illud *R*] ad aliud *F* **25** diversa est *RT²*] diversa *T* **25/26** e triangulo *RVb²*] est triangulo *Vb*

3 idem ... dogmatibus: Pontano's translation — 'idem et in dogmatibus' — reflects the peculiar reading of the βγλ families of *Καρπός*: 'τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XV, p. 40, 11–12.

triangulo domum primam aspiciat, praeceps tamen deiicitur, et ab alto deorsum ad occasum rapitur.

[8] Nec vero haec sine ratione dicuntur, quando nec Virgo Libram, nec Sagittarius Capricornum, nec Pisces Arietem intuentur, quibus in signis regni de quo loquimur cardines positi sunt. [9] Quanquam autem Taurus non intuetur Arietem, succedit tamen illi tanquam auxilium allaturus, locumque eius subiturus, eodem modo Aquarius succedit Capricorno, Leo item Cancro et Scorpius Librae; cum signa praecedentia et deiecta non solum non aspiciant subsequentia, sed illa deserant, | ab eisque tanquam praecipitentur, appareatque alio ea tendere atque 35v inclinare; contra, signa succedentia ad angulos quaeque suos proficiscantur, eoque contendant.

[10] Quocirca priscos Aegypti reges tradunt instituisse ut, eorum qui nascerentur genituris inspectis, siquorum geniturae inventae fuissent horoscopantes in signis a regni horoscopo decidentibus, quae potentes beneque collocatos in figura dominatores habuissent, ut ii statim occiderentur, nequando adversum se movere arma possent.

[11] In cuius vero nativitate ascenderit signum ex regni cardinibus aut ex succedentibus, is erit ex regni primoribus, atque e regis ipsius familiaribus, pro stellarum benignitate atque praesidio. [12] Quod autem ait Ptolemaeus 'idem et in dogmatibus' nonnulli etiam ad initia religionum ac sectarum transferunt, sed cum Cicero dogma decretum interpretetur, ut de civilibus factionibus, decretis edictisque sentiamus, factionis cuiusque sectatores amicique, rursus contemptores adversariique eadem ratione cognoscentur. [13] Civilibus item constitutionibus decretisque publicis ferendis dissuadendisque, qui aut suffragatores aut dissuasores futuri sint, eadem via intelligetur.

27 ad occasum *RW²*] *om. W* **28** quando *R*] quanto *F* **29** intuentur *RW²*] prospiciunt *W* **30** loquimur *R*] locuntur *F* **33** non aspiciant *RW²*] non intueantur *W* **35** contra ... succedentia *RVe²W²*] cum signa succedentia *UVeW* **36** contendant *R*] contendat *F* **39/40** in ... dominatores *RW²*] in figura significatores *W* **40** ut ii *R*] ut hi *Ve* **43** is erit *R*] iis erit *F* **44** Quod autem ait *RVbP*] ait *om. Vb* **45** sectarum *RVe²*] septarum *Ve* **46** decretis *R*] *om. F* **47** sectatores *RVe²*] septatores *Ve* **50** eadem via *R*] *om. F* intelligetur *R*] intelligentur *Ve*

37/41 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108rb: 'reges antiqui omnium in suis regnis nascentium nativitates observabant, et cuiuscumque nativitatem regno competentem deprehendebant, et eius ascendens domum inimicorum suorum vel 6 aut 9 aut 3 interficiebant eum puerum, quia regnum ipsius esset contra regnum eorum'. **44/45** nonnulli: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108rb: 'ascendens sectae est in quo ipsa secta incipit praevalere super sectam illius civitatis et susceperint eam immorantes illam; et illud significat quamdiu duraverit esse quod accidet de illa'. **46** Cf. Cicero, *Academica*, par. 27, p. 40: 'ipsa autem philosophia, quae rationibus progredi debet, quem habebit exitum? Sapientiae vero quid futurum est, quae neque de se ipsa dubitare debet neque de suis decretis (quae philosophi vocant δόγματα)'.

[14] Urbis etiam cuiusque horoscopus signum est illud quod ab oriente cardine in pri|mis eius fundamentis iaciendis ascenderit, a quo significantur quaecunque seu bona seu mala civibus eventura sint pro figurae ipsius constitutione. 36r
[15] Ubi quispiam civitatis alicuius dominatum adeptus est, ab ascendente adeptionis eius intelligetur imbecilla ne an valida futura sit in populo domini potentia.
[16] Horoscopus dogmatis, sive edictum sive decretum seu factionem sectamve interpretari velis, est signum quod ascendit ubi vel decretum fit vel edictum publice edicitur vel factio praevalere in civitate incipit.

51 Urbis etiam cuiusque *RW²*] Urbis alicuius *W*, Urbis etiam uniuscuiusque *Ve* horoscopus *RW²*] horoscopus, ut Graecus tradit interpres cuius paulo ante memini *W* signum est illud *RTFDVbS*] est signum illud *UVeVenWVb* ab oriente cardine *RW²*] ab oriente *W* **52** ascenderit *RTFDVb²*] ascendit *UVeVenWVb* **56** Horoscopus *RVe²*] oroscopus *Ve* **56/57** sive¹ ... velis *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* **57/58** vel¹ ... vel *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* **58** in civitate incipit *R*] *after* incipit. *add. UVeW* (= *Va*): Demum in hominum etiam genituris haec eadem loca qui amici qui inimici futuri sint etiam denuntiabunt, *exp. Ve²W²*

TEXTUS XVI

Cum in octavo loco beneficae dominabuntur damnum a viris bonis afferunt, quae si bene affectae fuerint, illud dimovebunt.

COMMENTATIO

[1] Maleficae stellae, quas et malevolas et nocentes et infortunatrices vocamus (Ptolemaeus *Cacopios* appellat) si mutare naturam pro locis in quibus reperiuntur, proque natura rerum quae ab ipsis significantur, solent (ut ante auctor ipse docuit) profecto consequens erit uti beneficae fortunatricesque pro rerum locorumque natura et ipsae potestatis suae naturam mutent; quod nunc docet inquiens beneficam, si octavo loco praefuerit, damnum | inferre. 36v

[2] Sunt in figura loca quaedam pigra, deiecta, minacia, quippe quae nulla cum horoscopo radiatione iungantur, qualis est octavus et duodecimus locus, eorum quae sunt in parte coeli superiore, et huic oppositus sextus locus, in coeli parte inferiore. [3] Quocirca Graeci veteres sextum locum 'malam fortunam', duodecimum vero 'malum daemonem' a nocendi potestate vocaverunt; nostri autem alterum aegritudinis, alterum moeroris et carceris dicunt locum, at octavum, quod eius natura sit perniciosior, 'mortis locum' nominant. [4] Octavo itaque loco, quam *epicataphoram* Graeci vocant, unde damna malaque proficisci Ptolemaeus innuit, benigna stella si praefuerit, propter loci ipsius malitiam detrimentum afferet, quod probi et honesti viri causa operaque afferetur; quae quidem opera honesta et recta per se sit, coeterum quae nato illi vertat male: ut siquis arcessitus in iudicium abnegatae pecuniae gratia, integri alicuius viri ad iusiurandum adacti testimonio convincatur; an non vides damnum hoc dari pecuniam abneganti ob viri boni testificationem perperam iurare nolentis? [5] Ex quo fit ut beneficae stel-

2 in octavo *RVe*^{2}] in *om. Ve* loco *RT*^{2}] *om. T* **3** quae ... dimovebunt *RW*^{3}] quae si bene affectae fuerint dimovebunt illud *W*^{2} sin bene se habuerint prohibebunt illud *W* quae si bene *R*] sin bene *U* illud dimovebunt *R*] dimovebunt illud *U* **5** malevolas *R*^{2}*Vb*^{2}] malivolas *UVeVenTFWDVbR* **6** Ptolemaeus *Cacopios* appellat *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **7** auctor ipse *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] Ptolemaeus *W* **10** damnum *RVbS*] danum *Vb* **11** Sunt ... figura *R*] Sunt autem in figura *Ve* pigra *RT*^{2}] *om. T* **15** nostri autem alterum *RVe*^{2}] nostri autem *Ve* **18** *epicataphoram R*] ἐπικαταφοράν *Ven* damna *RVbS*] dana *Vb* **21** nato illi *R*] nato illo *F* **22** abnegatae *R*] ab negare *Ven*, ob negatae *F* **24** nolentis *R*] volentis *F*

14/17 Cf. Paulus Alexandrinus, *Elementa*, ch. 24, pp. 57–59, 70; Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 17, I, p. 60. **17/19** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 17, I, p. 60 and II 19 9, I, p. 63.

lae, pro loci reique natura, vim potestatemque aliquando mutent. Quando autem insi|ta stellae benignitas non facile vincitur a loci malitia, si felicibus stellae alterius 37r
radiis benefica in octavo posita illustrabitur, damnum illud felici hac illustratione prohibebitur. Atque haec quidem ad Ptolemaei sententiam explanandam satis sint.

[6] Sed convertamus, si placet, hanc tam appositam naturalemque iudicandi regulam, quod et quidam ante nos fecere, dicamusque si bono rursum loco malefica stella dominetur, eventurum nato bonum improbi cuiuspiam viri opera et beneficio: ut si vili emamus a raptore praedam, quam postea carissimo vendamus aliis, quod quidem lucrum oblatum nobis est raptoris ac nefarii hominis beneficio. [7] Sed cum coeli loca suapte natura sint aut minacia aut favorabilia, et planetarum alii benefici alii malefici esse cernantur, efficitur ut alias bonis locis planetae salutares praesint, alias noxii; rursus ut locis malis nunc beneficae stellae, nunc maleficae dominentur.

[8] Qua e re quatuor misturae quaedamque quasi temperationes stellarum ac locorum fiunt, de quibus singulis haec praecepta traduntur: ut bonis locis si bonae stellae praefuerint, bonum, lucrum, favorem per bonos et claros viros ac bonorum virorum opera, aut ex bonis artibus promittant, quae si felicibus stellarum | aliarum testimoniis adiutae fuerint, promissa bona duplicabuntur; contra 37v
minuentur, si noxii planetae infelicibus radiis easdem percusserint. [9] Sin maleficae stellae favorabilibus locis praefuerint, improbi et nefarii viri opera aut per flagitium futurum bonum decernitur, quod accumulabitur, si benevolae fuerint stellae radiis illustratae; sin hostiliter a nocente planeta feriantur, decreti boni magna fiet imminutio. [10] Rursus ubi minacibus locis planeta infelix dominabitur, damnum ac malum a viris malis sceleratisque, aut per impuritatem ac turpe facinus, futurum obnunciatur; quod augebitur, si maleficae alterius violentia accesserit. [11] Sin bonus planeta malo loco praefuerit, boni et incorrupti viri

25 reique natura *R*] rerumque natura *Ve* **26/27** si ... radiis *RW²*] si felicibus stellae alterius radiis noxii loci benefica dominatrix illustrata *W* **27** benefica ... illustrabitur *RW²*] *om. W* damnum illud *RVbS*] danum illud *Vb*, damnum *om. F* felici hac illustratione *RW²*] *om. W* **28** explanandam *R*] explicandam *Ven* **30** tam appositam *R*] tamen appositam *Ven*, tam oppositam *F* **31** quod et quidam *RT²*] et quod et quidam *T*, quod et quid *F* **36** alii benefici *R*] *om. D* **42** si felicibus *R*] si fecilicibus *D* **42/43** stellarum aliarum testimoniis *R*] aliarum stellarum testimoniis *Ve* **46** si benevolae fuerint *R²Vb²*] si benivolae fuerint *UVeVenTWDVbR* **48** imminutio *RVbS*] iminutio *Vb* **51** viri *RVe²*] *om. Ve*

31 quod ... fecere: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108va: 'et erunt hic quatuor commixtiones: una ut presint locis timendis fortune, et veniet malum a bonis, sicut testantur super illud iusti propter confirmandam veritatem et nocebunt ei; secunda ut presint locis timendis infortune et fiet ei malum ab iniustis [...] tertia est ut presint fortune locis fortunarum, et venient commodum, honor et sublimitas a bonis et iustis. Quarta est ut praesint infortunae locis fortunarum, et accidet bonum et utilitas a malis et iniustis'.

opera, aut benefaciendo recteque agendo, malum damnumque obveniet; quod erit maius ac nocentius, si nocens illum radius percusserit, contra prohibebitur si (ut Ptolemaeus ait) benefica ipsa stella bene affecta bonisque irradiationibus illustrata fuerit.

[12] Hae sunt igitur stellarum ac locorum misturae ex quibus potissimum tam multae variaeque bonorum malorumque vicissitudines tantaque rerum varietas contingit, ut alios maleficia iuvent, alios benefacta condemnent; hos malae artes efferant, illi ob virtutem deprimantur; huic | prosint scelera, illi noceant recte 38r facta; huius bonae actiones ob invidiam ingratitudinemque nullum praemium consequantur, illius locupletetur ignavia; hic ditescat per rapinas, ille, dum continenter vivit, omnia adversa patiatur; quorum exemplorum vita mortalium plena est.

54 benefica ipsa stella *R*] benefica stella *Ve* bene affecta *RW*^{2}] bene collocata *W*
57 vicissitudines *R*] vicissitudines vicit *F* **61** locupletetur *R*^{2}] locuplectetur *R*

TEXTUS XVII

Cum de senis cuiuspiam vita iudicas, non ante iudicium feres, quam dimensus fueris quot ille possit annos vivere.

COMMENTATIO

[1] Hoc Ptolemaei dictum plerique sic interpretantur ut putent non debere de nati vita deque eius eventis ante iudicari quam compertum fuerit an ea genitura sit hominis, ne quando, belluae cuiuspiam genitura proposita, fortassis affirmaretur diutius illam, quam a natura tributum est, victuram. [2] Quam nos opinionem minime condemnandam ducimus, potius tamen cum ipso Ptolemaeo sentimus, qui in libris *Apotelesmatum* ait ridiculos esse mathematicos eos qui de nati moribus, felicitate eventisque aliis ante iudicant quam videant an ille tam diu sit victurus dum ad felicitatem infelicitatemve a coelo decretam vivendo perveniat. [3] Quod ipsum Ptolemaei verba satis aperte dictant, quando ait: | cum de 38v senis alicuius vita iudicas (id est de iis quae illi obventura sunt in vita, dum senescat) nolis prius iudicare quam videris quot eum annos a coelo permissum sit vivere, hoc est quam probe noveris an decretum boni malive tempus possit attingere; quod idem ait in tertio *Apotelesmatum* libro, ut paulo ante testatus sum.

[4] Et profecto prima mathematici perscrutatio de constituto vitae termino esse debet, quando ad viventes eventa rerum, non ad mortuos pertinent. [5] Ac ne forte in hoc pertinaces videamur, licet graeca verba hoc non innuant, utrunque tamen praeceptum mathematico servandum statuimus in genituris inspiciendis, ut et videat ne fallatur, belluae forte genitura proposita, et diligenter annos nati dimetiatur, quos exacte colliget, ut ante quam de iis, quae inter vivendum even-

2/3 feres ... vivere *RW*^{2}] facies quam dimensus fuerit quot eum liceat annos vivere *W* (= *Va*) **2/3** dimensus ... ille *R*] dimensus fueris quot illae *T*, dimensus fuerit quot illae *D* **5** dictum *R*] aedictum *F* non debere *RVe*^{2}*VbP*] non haberent *Vb*, non *om. Ve* **5/6** de nati vita *RVe*^{2}*W*^{2}] de nati alicuius vita *UVeW* **14** de iis *RVe*^{2}] de illis *Ve* **20** utrunque *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* **21** servandum statuimus *R*] sic servandum statuimus *T*, sic observandum statuimus *F* **23** dimetiatur *R*] dimentiatur *TF*

2 de senis cuiuspiam vita: Pontano's translation reflects the peculiar reading of the βγ families of *Καρπός*: 'περὶ ζωῆς τινὸς γέροντος'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XVII, p. 40, 18. **5** plerique: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108va: 'intendit in hoc capitulo Ptholemeus quod astrologus, cum sibi fuerit porrecta alicuius nativitas, non debet iudicare quicquam de vita eius, aut de quolibet esse eius, nisi prius indagaverit cuius originis sit, quia possibile est ut sit nativitas bestiae, vel huic simile'. **9/13** Cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11 1, p. 202.

tura sunt, sententiam suam ferat, probe noverit quod illi vivendi spatium sit ab astris tributum. [6] Etenim sicut in auspicationibus faciendis servandum supra praecepit uti propositae rei qualitas, ante diem horamque capiendam, inspiceretur, sic in genituris explicandis, ante quam mala bonave obventura pronuncientur, inspiciendum hic praecipit an ad bona malave a coelo promissa natus ille perventurus sit. [7] Nam si ad promissam a stel|lis felicitatem infelicitatemve per- 39r
venturus non est, frustra opera insumitur ad ea praedicenda quae in cassum cessura sunt.

27 ante ... bonave *R*] antequam bona malave *VeF* pronuncientur $R^{2in\ ras.}$*VbS*] obnuntientur *UVeVenTFWDVb* **29** infelicitatemve *R*] infelicitatemque *F* **29/30** perventurus non est *RW*^{2}] minime venturus est *W* **29** perventurus^{2} *R*] venturus *U*

TEXTUS XVIII

Cum ambo luminaria in eodem minuto fuerint, si ascendit benefica, natus aeque sane in omnibus quae inciderint bene fortunatus erit; simili modo si et invicem opponentur ab ortu atque occasu. Sin malefica est in ascendente, contrarium sentias.

COMMENTATIO

[1] Post generales has regulas paulatim ad explicandas planetarum vires Ptolemaeus progreditur; et quia Solis ac Lunae maxima potestas est non in iis solum quae corporis sunt, sed quae ad animum quoque atque externa etiam bona pertinent, de Lunae Solisque apotelesmatibus primo praecipit. [2] Ac prima quidem de bonis malisque externis sententia traditur, ut, cum tanta utriusque vis in externis sit, manifestior fiat eorum in corporibus dominatus.

[3] Pars fortunae in nativitatibus explicandis summa diligentia est videnda, ea enim male cognita, quae potest esse de fato hominis vera certaque praedictio? Haec ab intercapedine, hoc est distantia, Solis Lunaeque inter se capitur, deduci|turque ab ascendentis gradu per signa locaque subsequentia. [4] Quocirca qui 39v
Solem Lunamque in eodem minuto nascens habuit, salutari stella horoscopum tenente, is cum locum fortunae in ipso ascendente (id est in primo cardine ac praecipua coeli parte) cum stella fortunatrice sortitus sit, in omnibus mirifice fortunabitur, rerumque illi copia plurimarum affluet, ut propter ascendens partemque fortunae et beneficam illic praesidentem in bonis tum corporis tum

2/5 Cum ... sentias *R*, *W*$^{3manu\ Pont.}$] Cum utrumque luminare in eodem minuto fuerit ascenditque benefica, natus in omnibus in quibus versabitur bene fortunatus erit; idem etiam si invicem opponentur ab ortu atque occasu. Sin malefica fuerit in ascendente contrarium sentias (= *Va*)*W* **3** aeque *R*^{2}, *VbS*] *om*. *UVeVenTFW*^{3}*DVbR* in ... inciderint *RVenTFW*^{3}*DVb*] in omnibus in quibus versabitur (= *Va*) *UVeW*$^{1-2}$ **5** sentias *R*] senties *F* **8** Solis ... Lunae *R*] Solis et Lunae *VeF* **9** externa etiam bona *R*] externa bona *Ve* pertinent *R*^{2}*Ve*^{2}*Vb*^{2}] pertinerent *UVeVenTFWDVbR* **12** dominatus *R*] dominatum *Ven* **15** Solis Lunaeque *R*] Solis et Lune *Ve* **18** is cum locum *R*] his cum locum *T* id ... cardine *R*] id (est *Ve*^{2}) primo cardine *Ve* **18/19** ac praecipua *RW*^{2}] ac potissima *W* **20/23** ut ... tractabuntur *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W*

fortunae quam fortunatissimus futurus sit, et (ut graecus textus habet) in omnibus quae ad ipsius perventura manus sunt, quaeque ab ipso tractabuntur.

[5] Quod si contingat duo haec coeli lumina, Solem Lunamque, ab ortu atque occasu in eodem opponi minuto, salutaremque stellam in oriente cardine collocari, qui genituram hanc habuerit erit etiam abunde felix fortunatusque, quippe qui, sortitus fortunae partem in cardine occidenti, habeat fortunatricem stellam cum altero luminari in ascendente. [6] Contra vero multis ille malis undique vexabitur, in cuius nativitate Solis haec Lunaeque coniunctio oppositiove contigerit noxia stella ex horoscopo minitante, siquidem fortunae pars, in ortu aut in occasu posita, hostilibus maleficae stellae radiis, quae in primo ac potissimo coeli loco prin|cipatum habet, infeliciter impugnatur. 40r

22 quam fortunatissimus *RTFW²DVbS*] fortunatissimus *UVeVenWVb* **23** perventura *R*$^{2\,in\,ras.}$*FVbS*] *om. W*, perventurae *UVeVenTW²DVbR* **25** in oriente cardine *RUTFVb*] in orienti cardine *U²VenW²VbS*, in orientis cardine *VeW*, in orientem cardine *D* collocari *RW²*]collocatam esse *W* **28** cum altero luminari *RW²*] *om. W* malis undique *RVe²TFW²DVb*] undique malis *UVeVenW* **29** haec ... oppositiove *RW²*] ista Lunaeque oppositio *W* contigerit *R*] contingerit *F* **30** ex horoscopo minitante *RW²*] in horoscopo minitante *W*, in hoc horoscopo minitante *F* in ortu aut *RW²*] *om. W* **32** habet *RW²*] habeat *W*, *om. Ve* infeliciter *R*, *W*$^{3\,manu\,Pont.}$] oppressa *W²*, *om. W*

22 ut graecus textus habet: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XVIII, p. 41, 3–4: ‘ἐν πᾶσιν ἔσται εὐτυχὴς τοῖς ἀνὰ χεῖρα ὁ γεννώμενος’.

TEXTUS XIX

Vis purgationis hebetatur, cum Luna fuerit Iovi coniuncta.

COMMENTATIO

[1] Corpora nostra Lunae motum sequuntur, unde et dominari Lunam corporibus dicunt; idque tum alias tum maxime aegrotantibus nobis cernitur, quod physicorum nemo est qui neget. [2] Etenim si corpora inferiora superiorum corporum motus sequuntur, cum sit Luna stellarum citima terrisque finitima, necesse est ab eius progressionibus corpora nostra tum vehementius affici propter vicinitatem, tum saepius propter celeritatem, nam cum velocissimo cursu diebus septem et viginti coelum omne circueat, interim a planetis quibuscum diversis modis rationibusque coniungitur, diversas potestates mutuatur, misturasque multiplices suscipit, quas corporibus nostris refundit.

[3] Itaque, ut inferius dicemus, cum incrementa nostri corporis ad Iovem referantur, ac vita ipsa nostra calido humidoque potissimum constet (cuius qualitatis Iupiter est dominus) quotiens Luna Iovi copulatur, mirificum corpora ipsa nostra vigorem inde suscipiunt. [4] Quae ubi vegetiora facta sunt, viresque maiores sump|sere, vim pharmacorum superant, et medicamenta ipsa concoquunt, ex 40v
quo fit ut ea noxios eiicere humores nequeant.

[5] Haec igitur ratio est cur medici providere debeant atque cavere ne potiones aegrotis dentur, cum Luna Iovi coniungitur, ex qua coniunctione tantum corpori roboris adiicitur ut vis potionis, hebetata corpore fortiter reluctante, succumbat. [6] Quantopere autem Lunae cursus sit a medicis in curationibus observandus docent tum septimi quique dies, tum alia etiam multa, imprimisque quod misceri aegrotis potiones, cum Luna Soli cohaeret, prohibitum est.

4 motum sequuntur *RW²*] motum sequuntur, nam crescente eius lumine venae medullaeque complentur, decrescente tenuantur (= *Va*) *W* **5** tum maxime aegrotantibus *RW²*] tum maxime languentibus *W*, tum egrotantibus *Ve* **6** corporum *RVbP*] *om*. *Vb* **7** citima *RVbP*] citissima *VenVb* **8** tum vehementius *R*] cum vehementius *TF* **10** circueat *R*] circuat *F* **13** incrementa nostri corporis *R*] incrementa nostra corporis *F* **14** potissimum constet *R*] plurimum constet *Ve* **16** inde suscipiunt *R*, *W²manu Pont.*] inde sentiunt *W*, suscipiunt *Ve* (*om*. inde) **17** et medicamenta ipsa *R*, *W²manu Pont.*] epotaque medicamenta *W* **19** atque cavere *RW²*] *om. W* **20** coniungitur *RW²*] copulatur *W* ex qua coniunctione *RW²*] ex qua copulatione *W* **21** roboris adiicitur *R*] roboris adiungitur *Ve* **22** in curationibus *RW²*] *om. W* **23** septimi quique *RW²*] septimi *W*

TEXTUS XX

Membrum ferro ne percutito, cum Luna signum tenuerit quod membro illi dominatur.

COMMENTATIO

[1] Cum duplex sit medicina, et altera potionibus curet, altera manu (unde et *chyrurgia* dicta est a Graecis) de utraque Ptolemaeus praecepta tradit. [2] Cumque verbo superiori Lunae cursum in purgandis corporibus observandum praecepisset, cavendamque Lunae ac Iovis coniunctionem dixisset, hoc quod statim sequitur enunciato docet in feriendis venis tuberculisque caedendis cavendum etiam esse ne Luna id coeli signum permeet cui membrum feriendum | sit attri- 41r
butum. [3] Etenim, cum Luna totum corpus humectet, id tamen membrum humoribus affluentius implet, quod signo illi subiectum est per quod tunc ipsa discurrit, ex cuius nimia humectatione magnum membro nocumentum afferatur, si ferro tunc ictum fuerit, ex quo non modo difficilis, verum etiam periculosa curatio sequatur, siquidem ulcera, nervorum distentiones, aliaque item mala consequi soleant.

[4] Atqui ut quod signum cui membro praesit exponamus, caput attributum est Arieti, collum ac cervix Tauro, humeri et brachia Geminis, Cancro pectus, latera et stomachus Leoni, venter Virgini, Libra vendicat sibi renes ac vertebras, Scorpius pudenda, coxas Sagittarius, genua Capricornus, Aquarius crura, Piscibus, cum sit ultimum coeli signum, pedes, hoc est postrema corporis pars cessit in sortem.

[5] Est itaque prudentis et cauti medici Lunae cursum optime tenere, ne forte aliquam corporis partem scalpello feriat quo tempore praeter coeteras humectatur a Luna. [6] Periculosiora sunt etiam vulnera illata Luna peragrante signum quod parti vulneratae dominatur: difficulter, enim, ac vix absque magno membri eius sanantur incommodo.

2 percutito *RUVeTWDVb*] tangito *VenT*^{2}*FW*^{2}*VbP* (*exp. Vb*^{2}) **3** dominatur *R*] dominabitur *TF* **7** verbo superiori *RTFD*] verbo superiore *UVeVenWVbSum* **8** cavendamque ... dixisset *RW*^{2}] *om. W* dixisset *R*,*U*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. U* **8/9** hoc quod statim sequitur *R*(statim *R*^{2})*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* **8** statim *R*$^{2\,manu\,Sum.?}$*Vb*] *om. DR* **9** sequitur enunciato *RW*^{2}] sequitur verbo *W* **10** id coeli signum *RVbP*] ad coeli signum *VenVb* **12** implet *R*] implet quod implet *D* **17** exponamus *RW*^{2}] dicamus *W* **19** ac vertebras *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **25** etiam vulnera *R*^{2}] vulnera etiam *R* **26** difficulter *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] difficile *UVeVenTFW*^{2}*DVb*, lesione difficile *W* (= *Va*) **27** sanantur *R*] sanatur *Ve*

| TEXTUS XXI

41v

Cum Luna fuerit in Scorpio aut Piscibus, dominusque ascendentis stellae sub terram positae copulabitur, bonum est purgationibus uti. Si vero copulatur stellae supra terram constitutae, potionem qui sumpserit evomet.

COMMENTATIO

[1] Rerum coeli peritia et eorum quae Luna in corporibus nostris agit cognitio ad medicos vel in primis pertinet, ut salutaris remedii mistura cum stellarum signorumque misturis ac temperationibus conveniat, celestisque actio rerum terrestrium actionibus consentiat. [2] In signifero tria signa humentia esse perhibentur, unde et humida triplicitas, hoc est triangularitas, a nostris dicitur Cancer, Scorpius, Pisces. [3] Cum itaque similia similibus vires addant, contraria demant, humida signa videntur plurimum adiumenti purgando corpori conferre, ubi Luna corporum ipsorum domina iis in signis collocabitur; quod solertem medicum — nisi maiora cogant pericula — expectare oportet, ut, Lunae signique auxilio addito, maiores vires educendis humoribus potio ipsa capiat. [4] Quoniam autem medicus eo respectat ut pestilentes | sordes alvo subducantur, eligendum 42r
est tempus quo Luna iis signis feratur quae tum humida sint tum inferioribus nostri corporis membris praesint, quales sunt Scorpius ac Pisces, ut non modo propter convenientem signi qualitatem Luna magis ac magis sordes atque alvum citet, sed quod citatum fuerit ut ad loca inferiora, praesidentis signi beneficio, eiectet.

2 fuerit in Scorpio *R*] fuerit in Scorpione *Wa* **4** potionem ... evomet *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] potio evometur *W* **10** hoc est triangularitas *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **12** adiumenti *RW*^{2}] *om. W* **13** iis in signis *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] in iis signis *UVenTFWDVbR*, his (in *add*. *Ve*^{2}) signis *Ve* collocabitur *RT*^{2}] dominabitur *T* **16/17** eligendum est tempus *R*] tempus *om. F* **17** iis signis *R*] his signis *Ve* **17/18** tum^{2} ... membris *RU*^{2}*W*^{2}] tum membris inferioribus nostri corporis *UW* **20** sed quod citatum *RVe*^{2}] sed cum citato *Ve* ut ad loca *R*] ad loca *Ve*

10 humida triplicitas: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108vb: ‘triplicitas humida, hoc est aquatica, tota prodest potatori medicine solubilis. Quia, cum medicina ingreditur corpus, in illis membris humiditas non obstat fortitudini eius. Cumque hora sumptionis medicine coniunctus fuerit dominus ascendentis planete existenti sub terra, movebit medicinam sub terra et erit actus eius utilis. Cumque dominus ascendentis iunctus fuerit planete existenti super terram movebit ad superiora et qui acceperit nauseam patietur et minuetur eius effectus’.

[5] Quod vero ad Cancrum attinet, licet Lunae domus, licet humidum signum sit, citandis tamen deorsum humoribus non est aptus, siquidem ei praeest corporis parti quae vomitum potius moveat. [6] Quando autem (ut dictum est) maxima est ascendentis vis, inspicere medicum oportet ut, qua hora purgatio datur aegroto, ascendentis signi dominus sit planetae subterraneo aut aspectu aut coniunctione copulatus, quo, duplicatis viribus, noxiae sordes trudantur inferius. [7] Nam si stella ascendentis domina coniungatur stellae quae coelo superiori feratur, excitata nausea, movebitur stomachus, quem motum subsequens vomitus purgationem ipsam impediat. [8] Quam ob rem non modo potiones ipsae temperandae sunt, ut salutaris actio consequatur, sed coeli quoque ac stellarum vires miscendae, quando (ut in secundo verbo dicitur) tales effectus talesque actiones aut passiones hic proveniunt quales coelum | stellaeque moliuntur. 42v

26 ascendentis ... sit *R*] ascendentis dominus sit *Ve*^{2} (dominus *om. Ve*) planetae *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **28** coelo superiori *RT*^{2}*FWVbS*] coelo superiore *UVeVenVb*, coelo superiorem *TD*

22/24 Cf. Bonincontri, *Comentum*, ff. 77^{r}, l. 37–77^{v}, ll. 1–8: ‘sed posset aliquis querere: qua ratione Ptholomeus nullam signi Cancri fecerit mentionem, sed tantum de signo Scorpionis et Piscium meminerit, cum hec tria signa aequam habeant in humiditate potestatem? Tu dic quod ideo Ptholomeus de signo Cancri obmisit ne esset ipse sibi contrarius; nam, cum dixisset: “tangere membrum ferro Luna esistente in signo eiusdem membri esse verendum” ideo dixit quia videbat in illo ex situ Lune humiditates augeri, sed cum stomachus sit principalis medicine sedes, nec aliter possit eius virtus per totum corpus diffundi nisi prius ibi fuerit concocta secundum aliquam sui partem, ne hoc nimia humiditate impediretur si Luna esset in Cancro (cui illa pars corporis attributa est) obmisisse videtur’.

TEXTUS XXII

Vestem nec primum induas, nec incidas, ubi Luna fuerit in Leone collocata; est autem peius, si eadem male affecta fuerit.

COMMENTATIO

[1] Nec in coelo quicquam est supervacuum (cum ex omni parte tantopere constet sibi, tantoque feratur ordine) nec eorum quae ad generationem interitumque conveniunt est aliquid quod causa careat sua, cum nec generatio nec interitus fiat a casu. [2] Sed cum sit aliud alio diuturnius, longiusque perennet, diuturnitas autem constet e spatio quod medium inter principium exitumque interlabitur, quemadmodum nec generatio nec corruptio, sic nec medium illud erit absque ratione, nam cuius et principii et finis causa existit, existet etiam et medii interfluentis. [3] Constat autem fieri haec a motu, motusque principium a coelo esse, erit ergo et coelestis motus diuturnitatis ac brevitatis causa.

[4] Ex quo factum est ut, observatione usuque monstrante, dixerint in coelo, id est in regione signiferi unde generandi et moriendi causae praecipue deducuntur, esse signa quaedam fixa, a stabilitate videlicet eorum quae ipsis aut ascendentibus incoa|rentur, aut a planetis significarentur ibidem collocatis. [5] Omnium 43r autem planetarum manifestissima in rebus mortalibus est Lunae Solisque significatio ac potestas, et Sol quidem vitalis potentiae fons, Luna naturalis esse perhibetur. [6] Quod si est, ut quidem est, corporum dominatus ad Lunam maxime referendus videtur, quae cum — ut dictum est — pro signi quod peragrat qualitate temperamentum suscipiat, aliasque atque alias vires ac potestates adipiscatur, nimirum ea quae in signis fixis collocata decreverit firmiora erunt.

[7] Res autem quae corporis usus gratia fiunt, eiusmodi esse debent ut corpori famulentur, quod enim alterius gratia fit imperfectius est eo ad cuius usum fit;

3 peius $R^{2\,in\,ras.}VenT^{2}W^{2}Vb$] deterius (= *Va*) *UVeTFWDR* si ... fuerit RW^{2}] si eadem male se habuerit *W* **5/6** tantopere constet sibi RW^{2}] tam constet sibi *W* **5** tantopere $R,T^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* **6** constet sibi RVe^{2}] sibi constet *UVe* feratur ordine $RVe^{2}W^{2}$] ordine feratur *UVeW* **7** interitus RW^{2}]dissolutio *W* **11** erit *R*] *om. F* absque ratione RW^{2}] ab eventu *W* **15** moriendi $R,W^{2\,manu\,Pont.}$] dissolvendi *W* deducuntur *R*] educuntur *FN*, dicuntur *L* **17** incoarentur *RVe*] incoharentur *UVenTWDVb*, inchoharentur *F*, inchoarentur *VbSSum* collocatis *R*] collatis *F* **20** corporum dominatus *R*] corporum quidem dominatus *Ve* maxime referendus *R*] referendus *Ve* **23** decreverit *R*] decretaverit *T*, decreta ve erit *F* **24** corporis RT^{2}] corporalis *T*

14/17 Cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 12 4, p. 47.

quocirca, cum praestantius sit, imperare debet. [8] Igitur pallia, vestes aliaque indumenta quae vestiendi atque ornandi corporis gratia fiunt, corpori ad cuius parantur usum subiecta esse debent, videndumque ne aut cum inciduntur aut, consutis illis, cum primum induimur, Luna sit in signis stabilibus collocata, ac praesertim in Leone, quod signum coeteris fixis signis efficacius est, quando terris nostris quam coetera fixa magis imminet, easque directioribus radiis ferit. [9] Quod ubi contigerit, vestes ipsae cum diutius perennaturae appareant, fit significatio aut morbos | aut alia mala causam futuram ne illis uti possimus, aut 43v saltem ut, sepositae atque in arca conservatae, ad nullos corporis domini usus comparatae sint, ac tanto magis si ab infelicibus radiis Luna percutitur, ex qua percussione seu ex alio Lunae ipsius malo habitu, obnuncientur carcer, morbi, aut mala alia pro natura planetae percutientis ac pro loci signique et habitus ipsius malitia. [10] Quocirca in faciendis vestimentis, inspiciendum illud est ut ea tanquam fluxa fragiliaque veterascant, corpus permaneat incolume, atque ut, iis consumptis, novi comparentur ornatus.

28 ne aut cum R^2(cum *manu Pont.*)*VbS*] ne aut *UVeVenTFWDVbR* inciduntur $R^{2\,in\,ras.}$*VbS*] incidantur *UVeVenTFWDVb* **29** consutis ... induimur $R^{2\,in\,ras.\,manu\,Pont.}$*VbS*] consuta primo induantur *UVeVenTFWDVb* Luna ... collocata R^2(sit *manu Pont.*)*VbS*] Luna in signis stabilibus collocata *UVeVenTFWDVbR* **29/30** ac ... Leone *RVe*^{2}] ac presertim est in Leone *Ve* **30** fixis signis *R*] signis fixis *Ve* **31** quam coetera fixa *RW*^{2}] *om. W* **32** contigerit *R*] contingerit *F* **33** uti possimus *R*] uti possumus *F* **36** carcer *RT*^{2}] carceres *UVenT* **39** veterascant *R*] veterescant *Ven* **40** comparentur *RVb*^{2}] comperentur *UTDVb*

26/31 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 108vb: ‘per *facere* intendit scindere et consuere, per *exercere* induere et uti; signa vero fixa vitanda sunt in omnibus operibus que intendimus alterare, et precipue signum Leonis quia, cum hoc sit fixum, significat multitudinem victorie omnium que exercentur, et malum dominium in illis’.

TEXTUS XXIII

Lunae ad stellas figuratio natum bene agilem facit, quae si potentes fuerint effectivam, sin imbecillae, inertem ad agendum commotionem indicant.

COMMENTATIO

[1] Quanta in corporibus nostris, etiam in iis quae contingunt extrinsecus, Lunae potestas sit, licet ex iis quae dicta sunt patere satis posset, tamen ut et in iis quae ad animum quoque pertinerent vis eius manifestior fieret, docet nos Ptolemaeus et secordiam ingeniique hebetudinem, et dexteritatem agilitatemque a Luna nobis tribui pro aspectibus coniunctionibusque | planetarum. [2] Nam 44r
cum sit corporum domina, corpora ipsa nostra afficit, perinde ut ab aliis ipsa stellis afficitur quotidianis discursibus, applicationibus, coniunctionibus defluxionibusque proprias illarum qualitates viresque pro signorum ac locorum natura sibi mutuata.

[3] Et quoniam satis etiam constat Solem generationis parentem esse vitalemque ab eo spiritum veluti a fonte quodam fluere, iccirco, in inspiciendis nativitatibus, luminaria ipsa in primis consideranda sunt, cum alterum corporibus praesit, alterum vitali substantiae. [4] Videndumque quibus ipsa coeli partibus ferantur et qua etiam radiatione, et a stellis quibus et a quo coeli loco aspiciantur, ut corporis ac spiritus nati qualitates misturasque temperare possimus.

[5] Atque, ut de Luna loquamur, quemadmodum ipsa lumine proprio caret, accipitque a Sole ipso lumen, sic corpus cui Luna dominatur vitalem a Sole spiritum haurit. [6] Cumque Luna ipsa, utpote infima ceterorumque planetarum radiis subiecta, propter celeritatem suae orbiculationis varias ab illis qualitates temperationesque suscipiat, eius naturam affectionesque nati corpus secutum, veluti materia quaedam suscipiendis impressionibus apta, refusas a Luna qualitates suscipit, proque illarum susceptione afficitur, a qua etiam | affectione et anima 44v

2/3 Lunae ... indicant *RW*^{3}] Lunae ad stellas figuratio natum bene agilem facit, quae si potentes fuerint acrem (effectivam *W*^{2}) ad agendum commotionem, sin imbecillae ignaviam indicabunt *W* (= *Va*) **3** imbecillae *R*] imbecilles *FTo* inertem *RT*^{2}*W*^{3}] inanem *UVeTFW*^{2}, in inertem *D* **6** ex iis *R*] ex his *Ve* et in iis *R*] et in his *VeF* **7** ad *RVe*^{2}] *om. Ve* pertinerent *R*] pertineret *Ven* **8** et dexteritatem *R*] ad dexteritatem *F* **9** nobis *RT*^{2}] *om. T* **10** corpora ipsa nostra *R*] corpora nostra ipsa *F* ab aliis ipsa *R*] ab illis ipsa *F* **11** coniunctionibus defluxionibusque *RW*^{2}] coniunctionibusque *W* **12** viresque *R*] vicesque *Ven* **13** mutuata *R*] mutata *Ven* **15** in inspiciendis *R*] inspiciendis *U* **18** aspiciantur *R*] inspiciantur *Ve* **21** accipitque *R*] recipitque *F* **22** haurit *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] habuerit *WF* ceterorumque *R*] ceterorum *VenD* planetarum *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **26** et anima *R*] anima *Ve*

corpori iuncta movetur, secuta motiones concursationesque quae in corde fiunt, atque in diversis cerebri locis, siquidem sentimus appetimusque priusquam aut intelligimus aut agimus.

[7] Atque ut de singulis planetis singillatim aliquid naturae cuiusque proprium tradamus: Saturnus dat cunctationem, gravitatem, patientiam, taciturnitatem, parsimoniam, cautelam; Iupiter benignitatem, modestiam, maturitatem, probitatem, rectitudinem; Mars virilitatem, fiduciam, perfidiam, iracundiam, crudelitatem, protervitatem; Sol nobilitatem, elationem, religionem, superbiam; Venus splendorem, venustatem, hilaritatem, simplicitatem, luxum; Mercurius astutiam, computationem, calliditatem, mobilitatem, concitationem, turbulentiam. [8] Luna ipsa dat acumen, elegantias, nec non splendorem gratiamque popularem. In cuius itaque nativitate Luna felici fuerit radiatione a Iove conspecta, bonitatem, moderationem ac rectitudinem, quam a Iovis stella sibi mutuatur, nato refundet, quod eveniet propter sanguinis temperamentum, siquidem (ut dictum est) Iovis stella sanguini dominatur. [9] Sanguinis autem moderatio plurimum ad animi ipsius moderationem confert, propter motus | ipsius temperantiam. [10] Eadem 45r
Luna si Veneris radios in alicuius genitura amico e loco senserit, nimirum ad proprium splendorem multum de Veneris splendore gratiaque adiunget; contra, si a Saturno respiciatur, diminuet de suo splendore propriisque elegantiis, ac propter ariditatem frigiditatemque ad parsimoniam declinabit. [11] Etenim liberalitas est a calore, a quo et fiducia, at avaritia est a frigore, a quo et metus; mutuabitur tamen a Saturno gravitatem, tarditatem, patientiam, propter frigus siccitatemque, frigida enim aridaque, qualis est terra, gravia sunt et firma atque ad tolerandum magis apta. [12] Ad haec, cum motus sit caloris causa, quin etiam, ubi vehementior est, cum ignem excitet, male aptus est ad calefaciendum Saturnus propter tarditatem.

[13] Si Lunam Mars de propitio aspexerit loco, ex hoc aspectu ad proprium Lunae splendorem acumenque multum addetur, siquidem ignis penetrabilis et splendens est, quin etiam de Martis virilitate sibi non nihil assumet, quod tribuat

28 in ... locis *R*] in adversis cerebri locis *Ven* **29** aut agimus *R*] aut agamus *TF* **30** singillatim *R*] sigillatim *Ve* **36** calliditatem *RVb*^{2}] caliditatem *Vb* concitationem *R*] contionem *Ven* **37** dat acumen *R*] dat anacumen *Ve* nec non *R*] nec non et *U* **38** felici fuerit *R*] fuerit felici *Ve* **39** moderationem ac *RVbS*] moderationemque ac *UVeVenTFWDVb* **40** propter sanguinis *R*] propterea sanguinis *D* **41** sanguini dominatur *R*] sibi mutuatur sanguini dominatur *Ven* **42** confert *R*] conferet *Ven* **47** at avaritia *R*] ac avaritia *Ven* a quo et metus *R*] a quo metus *Ve* **53** aspexerit loco *R*] aspexit loco *U* **54** addetur *R*] medetur *Ven*

30/36 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, I 2 2, I, p. 6: 'Saturnus facit cautos, graves, tardos, avaros ac tacitos, Iuppiter maturos, bonos, benignos ac modestos, Mars crudeles, perfidos ac feroces, Sol religiosos nobiles ac superbos, Venus luxuriosos, venustos et honesto gratiae splendore fulgentes, Mercurius astutos, callidos et concitati animi mobilitatibus turbulentos, Luna acutos, splendidos, elegantes et popularis splendoris gratia praevalentes'.

nato. [14] Quod si a faventibus Solis radiis in nati alicuius genitura Luna conspecta fuerit, addet ad splendorem suum, addet ad favorem popularem, calefactaque de amico Solis igne, nati animum, quando ignis sursum contendit, ad nobili|ta- 45v
tem, ad magnitudinem, ad honores excitabit. [15] Cum vero Mercurii radios amico excepit aspectu, ad proprium acumen adiunget calliditatem, mutuabiturque ab illo concitationem et turbulentiam; nam cum sit Mercurius retorridae ac pene exustae naturae, qualis est cholera, quae, ubi exusta est, in melancholiam declinat, procul dubio natus et cito movebitur, et rixas turbasque excitabit, quod est faeculentiae melancholicae.

[16] Has itaque stellarum proprias impressiones naturasque miscere oportet, iisque Lunam ipsam temperare pro stellarum ipsarum aspectu, potentia aut debilitate. Si enim potentes fuerint, Lunam potenter afficient, sin imbecillae, parum quid omnino ei conferent. [17] Erunt autem potentes si directae, si in suis dignitatibus constitutae fuerint, si in cardinibus aut in succedentibus invenientur locis, si alicuius stellae fixae, quae eiusdem naturae sit, coniunctionem exceperint. [18] Fit enim pro potentia imbecillitateve ut nunc commotiones illae et animi ad agendum impulsiones principio maiores videantur quam re ipsa sint in exitu, nunc vero minores, utque natus ille sit concitatior celeriorque, hic tranquillior ac tardior, et alius quidem in ipsis actionibus obscurus et tacitus, alius apertus et loquax, alius cautus simulatorque, alius temerarius.

[19] Has itaque stellarum qualitates af|fectionesque corpora nostra referunt a 46r
Luna dominatrice in genituris acceptas. Sed stellarum aspectus qui plerunque noceant sunt aut ex oppositis coeli locis aut ab intercapidine signorum trium, qui aspectus tum quadratus tum quadrangulus dicitur, quod tria signa, quater ducta, duodecim zodiaci signa compleant. [20] Itaque planeta in Ariete constitutus planetam in Libra positum opposito intuetur aspectu, quadrato autem eum qui perambulet vel Cancrum vel Capricornum. [21] Qui vero felices dicantur aspectus sunt aut sextiles hexagonique, duorum signorum intervallo interiecto (siquidem duo signa, sexies multiplicata, totum conficiunt zodiacum) aut trigoni triangularesque, qui sunt ab intercapedine quatuor signorum, quatuor enim ter ducta, duodecim constituunt. [22] Stella igitur in Ariete collocata videt sextili aspectu stellam in Aquario aut Geminis positam, trigono quae sit in Leone aut

58 quando ignis sursum *R*] quando sursum ignis *Ve* **67** afficient R^2Vb^2] afficiunt *UVeVenTFWDVbR* **68** ei *RVbP*] *om. Vb* si² ... suis *R*] sin suis *Ven* **69** aut in succedentibus *RVbS*] in *om. Vb* locis RW^2] *om. W* **71/72** et animi ad agendum *R*] et cum ad agendum *Ven* **72** in exitu *R*] in ipso exitu *Ve* **73** natus ille *R*] natus illae *D* **73/74** tranquillior ac tardior RW^2]tranquillior lentiorque *W* **75** alius cautus *R*] alius alius cautus *D* **76** corpora nostra RVe^2] *om. Ve* **77** acceptas $RVe^2W^2Vb^2$] accepta *UVeVenWVb* **78** ab intercapidine RT^2] intercapidine *T*(*om.* ab), ab intercapedine *Vb* **79** tum quadrangulus *R*] *om. F* **80** compleant *R*] complent *Ven* **82** perambulet vel Cancrum vel *R*] perambulat Cancrum aut *Ve* **83** intervallo interiecto *R*] intervallo interiecti *F* **84** trigoni RW^2] trini *W* **85/86** ter ducta RT^2] traducta *T* **86** duodecim constituunt RW^2] XII faciunt *W* **87** trigono RW^2] trino *W*

Sagittario constituta. [23] Nec tamen ignorare nos oportet triangularem aspectum quadranguli vim aliquando suscipere propter signa quae paucorum sunt temporum, contra quadrangulum aspectum aequari triangulo, quando sunt multorum temporum signa. [24] Habenda itaque cum primis horum aspectuum itemque coniunctionum ratio, et a quo planeta ad quem pla|netam Luna ipsa 46v deferatur, ut possimus de vitiis et virtutibus hominum veras sententias dicere, qualitates, affectiones impressionesque stellarum miscendo et temperando pro Lunae ipsius in nati corpus refusione.

[25] Videnda sunt etiam coeli loca signaque consideranda in quibus stellae ipsae reperiuntur in themate geniturae, id est in figura constitutioneque nativitatis; ad haec diligentissime videndum sint ne regredientes an progredientes planetae (ut paulo ante dictum est) in sua ne exaltatione an in depressione, in finibus propriis an planetae alterius positi, et cuius etiam planetae, in domo propria an aliena, dominus etiam domus eius quomodo sit in figura constitutus, an propriam aspiciat domum. [26] Haec igitur aliaque diligentissime sunt examinanda ut (quod pictores faciunt in exprimendis liniamentis) possimus et nos, in explicandis corporis nati qualitatibus, tanquam adumbratis coloribus uti, planetarum qualitates miscendo et Lunae affectiones temperando, habita etiam signorum ac locorum ratione diligenti.

[27] Quod autem ad explanandam Ptolemaei sententiam attinet, Luna nati commotiones ad agendum pro stellarum aspectu configurationeque indicat; quae si, verbi gratia, cum Iove coniuncta fuerit, aut felici ab eo irradia|tione illustrata, 47r Iupiterque ipse feliciter collocatus ac bene affectus fuerit, nati actiones effectivas significat, ut ad quod intendit natus ipse ex sententia consequatur, praesertim si ab aliis quoque planetis praesidium afferetur. [28] Contra natus frustra agendo nitetur, inanesque conatus eius erunt, si Iupiter imbecillus maleque affectus, atque infeliciter collocatus, invenietur. [29] Qualitates autem actionum pro naturis stellarum ipsarum erunt, aliae enim alias in animis natorum commotiones excitant. [30] Quis autem dubitet inertem ignavumque atque inanem et (ut Graeci dicunt) *apracton* illum fore, in cuius nativitate Luna sine aspectu configurationeque, ut destituta ac deserta et, ut ita dixerim, vidua per celum feretur?

88 constituta *R*] constitutam *F* triangularem aspectum *RW²*] trinum id est triangulum aspectum *W* **88/89** aspectum ... aliquando *R,W²manu Pont.*] aspectum vim aliquando quadranguli *W* **92** Luna ipsa *RW²*] Lunae ipsa *Ven*, Lune *W* **96** signaque *RW²*] *om. W* **98** diligentissime *R*] diligentissimae *UVenD* an ... planetae *RVe²*] an progredientes an progretes (*reading not clear*) planetae *Ve* **99** an in depressione *RVe²*] in *om. Ve*, aut depressione *F* in finibus *R,W²manu Pont.*] in terminis *W* **100** alterius ... planetae² *R*] *bis D* **100/101** propria an aliena *R*] propria aliena *F* **104** coloribus *R*] *om. F* **107/118** Quod ... feretur *R,W²manu Pont.*] *om. W* **107** ad explanandam *RUVeVenW²DVbP*] ad explicandam *TFVbSum* **110/111** effectivas significat *R*] affectivas signat *D* **112** Contra ... frustra *RW³DVb²*] Contra frustra natus *UVe*(*frusta*)*VenTFW²Vb* **117** *apracton R*] ἄπρακτον *Ven* **118** vidua *R*] viduam *Ven*

TEXTUS XXIV

Defectus luminarium in cardinibus geniturae annuarumve conversionum noxius est; accipiunt autem locum ab intervallo ascendentis ac loci defectus. Ut autem ab hora solaris eclipsis annos, sic ab eclipsis lunaris horis menses capis.

COMMENTATIO

[1] Si Sol ac Luna spiritus et corporis imperium habent, necesse est nos ipsos, qui e corpore spirituque | constamus, affici perinde ut luminaria afficiuntur. 47v
[2] Unde quod ab Homero dicitur, ab ipso etiam Aristotile comprobatur: 'tales nobis mentes inesse quales singulis diebus Sol afferat planetarum princeps ac moderator'. [3] Itaque cum Sol Lunaque patiuntur et nos ipsos pati ac laborare necesse est. Eorum vero manifestissimae passiones sunt, quos nos defectus et item deliquia atque obscurationes, Graeci eclipses vocitant. [4] Nec vero sic aliquis accipiat ut laborare ac pati eos in coelo credamus, quod corruptibilium est corporum, cum ipsi perpetui sint nullisque incommodis obnoxii; sed nos ita loquimur ut passiones eas ad nos nostraque potius referamus, ut cum dicimus Solem nubilum aut Lunam rubicundam, quae passiones sunt in aere, indicantque futuros ventos aut pluvias, quae a stellis ipsis excitentur.

[5] Sol autem, cum deficere eum dicimus, nihil ipse prorsus patitur, prohibentur tamen eius radii terras attingere, obsistente Luna; at Luna fortasse patiatur, quando corpus eius, quod opacum est, Solis radios, terrae umbra impediente, non accipit. [6] Sed haec sive passio, sive accidens, sive quo alio nomine dici opor-

3 accipiunt autem locum *RUW²*] accipiunt autem tempus *U²*, capiet autem locum *W* **6** spiritus *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* **7** spirituque constamus *R*] spiritusque constamus *D* **11** necesse est *R*,*W²manu Pont.*] oportet *W* manifestissimae *RW²VbS*] manifessimae *Vb*, manifestimae *W* **11/12** et ... obscurationes *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* **12** eclipses *R*] ἐκλείψεισ *Ven* **12/13** Nec ... accipiat *R*] Nec vero quis accipiat *Ve*, Hec vero sic aliquis accipiat *F* **13** quod corruptibilium *RW²*] corruptibilium *W* **14** obnoxii *RW²*] obnexi *F*, aonoxii *W* **15** potius *RW²*] *om. W* **16** sunt ... aere *R*] sunt in are *U* **18/23** Sol ... sunt *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* **18** Sol autem *RVbP*] Sed autem *Vb* **19** at Luna *RVe²W³*] Luna vero *UVeW²*, et Luna *Ven*

3 accipiunt autem locum: Pontano's translation reflects the peculiar reading of the βγ families of *Καρπός*: 'λαμβάνουσιν τὸν τόπον'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXIV, p. 42, 8–9. **8/9** Cf. Homer, *Odyssea*, XVIII 136–37: 'τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,/οἷον ἐπ'ἦμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε'; Aristoteles, *De Anima*, III 3, 427a 25–26. **18/21** Cf. Macrobius, *Commentarii*, I 15 12, p. 62: 'in defectu ergo Sol ipse nil patitur sed noster fraudatur aspectus, Luna vero circa proprium defectum laborat non accipiendo Solis lumen, cuius beneficio noctem colorat'.

teat, nullum lunari corpori detrimentum, nullum incommodum affert, sed elementis atque corporibus quae ex illis composita sunt.

[7] So|lis igitur Lunaeque defectus nunquam non malum aliquod portendunt, 48r
tum vero maxime nocent cum in cardinibus fiunt. Ipsa vero mala validiora erunt, ubi eclipses longiores fuerint, atque a nocentibus stellarum radiis luminaria ipsa percussa. [8] Erunt autem mala ipsa ex natura locorum in quibus defectus ipse contigerit, a cuius initio statim ascendens capiendum est, ab eoque ad alia figurae loca progrediendum. [9] Eclipsium autem cardinalium perniciosior est ea quae fit in angulo geniturae, quam quae in cardine revolutionis, quippe quae loca nativitatis insedit, ut siquis arborem a radicibus succidat aut evellat. [10] Cum itaque continget defectus in signo quod ascendebat in alicuius genitura, portenditur nato illi malum in corpore vitalique substantia, eritque malum ipsum magis minusve perniciosum pro eclipsis qualitate constitutioneque eorum qui domini ac significatores fuerint in figura. [11] Cum primis autem videndum quomodo se habeat ascendentis ipsius dominus. Si autem contigerit in angulo Medii Coeli iuxta figuram nativitatis, obnunciantur damna non modo in vita verum etiam in magisterio nati, ac detrimentum dignitatis eius, portendunturque mala quae a potentibus et magnis viris inferantur. [12] Ubi autem in signo illo eclipsis facta
fuerit quod in nativitate Imum, | id est cardinem subterraneum, tenebat, damna 48v
patrimonii denunciantur et rerum aliarum, quae a domo quarta significantur, et sic deinceps in aliis geniturae domibus. [13] Quae ut acutius perspiciantur, repetendus est natalis coeli status, conferendusque cum coeli statu qui erit eclipsis tempore; inspiciendae fortunatrices stellae num quo favore loca illa tueantur, rursus an maleficae impugnent e potentibus ac minacibus locis; nati etiam anni considerandi, videndumque cuius stellae imperio annus ille subiiciatur, ne parte in aliqua iudicium titubet.

[14] Futuri vero mali decretum tempus hac ratione colligitur: quotiens Luna deficit, necesse est Solem ei e regione obsistere, id est integro ab ea hemisperio remotum esse, quod coeli spatium centum et octoginta partium est, quos gradus

26 longiores fuerint *R*] longiores erunt *F* **27** Erunt ... ipsa *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] Sed erunt mala *W* defectus ipse *R*] ipse defectus *Ve* defectus *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **28** a cuius initio *R*] a cuius vitio *Ven* **29** perniciosior est ea *R*] perniciosior ea *Ven* **30** quam quae in *R*] quam quem *Ven* **35/36** se habeat *R*] *bis Ve*, *exp. Ve*^{2} **36** Si autem *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] Si *W* **37** iuxta figuram *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] secundum figuram *W* **39** Ubi ... illo *RW*^{2}] Ubi autem in imo celi, idest in cardine subterraneo nativitatis *W* **40** quod ... tenebat *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **42** deinceps *R*] deimpe *Ven* **49** ei e regione *RW*^{2}] e regione *W* **50** octoginta *R*] octuaginta *VeF*

39/42 Ubi ... domibus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 19 5, I, p. 62: 'hic locus [quartus] ostendit nobis parentes, patrimonium, substantiam, fundamenta, mobilia, et quicquid ad latentes et repositas patrimonii pertinet facultates'.

hodie dicimus, qui signa sex constituunt, quod quidem coeli dimidium est. [15] Constituamus itaque Arietem in ortu, Libram in occasu, Capricornum in medio, et in eo Lunam deficientem ubi geniturae tempore angulus fuerat, observemusque a defectus principio ad finem horae quot interlabantur; eaeque sint tres, tunc dicemus trium lunarium mensium tempus omne periculosum et noxium nato fore, longe tamen medium tempus periculosius, quod est mensis unius integri et alterius | dimidiati, quando coeli spatium quod erat a gradu 49r Lunae ad ascendentis gradum est graduum octoginta, quae portio est totius hemisperii prope media. [16] Sed ut malum ipsum fiat manifestius videndum est eo tempore quonam aspectu benefici planetae locum aspiciant, et quae sit coeli totius constitutio. Si enim coelum male se habuerit, gravius malum erit, contra minus, si beneficae stellae praesidium accesserit.

[17] Sin Sol eodem in loco defecerit, erit post annum et menses sex gravius malum pro natalis anguli qualitate, quod quidem perniciosius erit, si in ipso angulari gradu defectus fit; sin pluribus ab eo gradibus aberit, mali vis aut evanescet penitus, aut, quicquid erit, periculum magis quam damnum, et metus potius quam discrimen erit. [18] Singulae autem horae lunaris eclipsis singulos menses indicant, quo tempore Luna cursum suum conficit, solaris vero eclipsis horae annos, quo spatio Sol cursum suum peragit. [19] Sed nec praetereundae sunt horarum fractiones et quae minuta dicuntur, ut dierum quoque certus colligi numerus possit. [20] Quod autem Ptolemaeus dixit 'accipiunt' non 'accipis', indicio nobis est omnes quidem astrologos idem hoc, et ante ipsum et eius etiam tempore, de horis sensisse, ac tam Egyptios quam etiam Persas.

51 quidem *RW²*] *om. W* **53** angulus fuerat *RTFW²DVb²*] angulus fuerit *UVeVenWVb* **58** ad ascendentis gradum est *RVe²*] ad ascendentis est *Ve* octoginta *R*] octuaginta *F* **59** prope *R,W²manu Pont.*] *om. W* **60** quonam ... planetae *R*] quo benefici planetae aspectu *U* **60/61** coeli totius constitutio *R*] coeli ipsius constitutio *Ve* **63** Sin Sol *RVbP*] Sol *om. Vb* eodem in loco *R²*] eodem loco *TDR* defecerit *R*] defecit *Ven* **64** pro ... qualitate *RVe²*] pro talis anguli qualitate *Ve* quidem *RW²*] *om. W* **65** aberit *RW²*] *om. W* **66/67** potius quam *RVbP*] postquam *Vb* **68** eclipsis horae *RW²*] *om. W* **69** cursum suum *RW²*] cursum *W* peragit *RVb²*] conficit *Vb* **71** numerus possit *R*] possit numerus *U* **71/73** Quod ... Persas *R,W²manu Pont.*] *om. W* **72** et eius etiam *R² in ras. VbS*] et suo etiam *UVeVenTFWDVb*

52/59 Constituamus ... media: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 109ra: 'cuius rei exemplum est quod invenimus Lunam eclypsari in principio Capricorni, et est Medium Celi nativitatis, et moram eclypsis tribus horis'.

| TEXTUS XXV 49v

Dominatoris progressionem, cum in medio coeli positus est, per sperae ascensiones, cum vero in ascendente constitutus est, per climatis ascensiones facito.

COMMENTATIO

[1] Quia de temporibus colligendis computandoque illorum numero mentionem fecit, statim subiungit docens in percensendis temporibus nunc sperae ascensiones nunc climatis, ubi constituti fuerimus, attendendas esse. [2] Cum enim singuli gradus singulos annos denunciare dicantur, hoc sic accipiendum est ut gradus alibi plus temporis ascendendo occupent, alibi minus, idemque in descendendo. [3] Nam cum Leo antequam totus ascendat horas duas et tertiam horae partem occupet, Aquarius vero horam unam et horae alterius partes octo (ut in partes duodecim horam distribuamus) efficitur uti Leonis gradus Aquarii gradibus maiores sint. [4] Quocirca aequandi videntur ad pares ascendendi portiones, atque ad eos aequatos anni referendi, quando singuli Aquarii gradus singulos annos non implent, Leonis vero unusquisque gradus anno id plus occupet, quod supra duas aequas horas totus Leo occupat in ascensu, tertiam illam horae partem aequis sibi portionibus assu|mens, facta aequali in triginta gradus distributione. 50r

[5] Sed iam ad rem ipsam veniamus. In genituris inspiciendis ut possimus decretum a planeta tempus pronunciare, primum videre oportet in qua coeli par-

2/3 Dominatoris ... facito *R*,*W*$^{3\,manu\,Pont.}$] Significatoris (Dominatoris *corr. W*^{2}) progressionem, cum in medio celi positus est, per sperae ascensiones effice (effice *del. W*^{2}), at cum (cum vero *corr. W*^{2}) in ascendente constitutus est, per climatis ascensiones effice *W* (facias *W*^{2}, facito *corr. W*^{3}) **2** sperae *R*] spaerae *Vb*, sphaerae *VbSSum*, spherae *F* **6** sperae *R*] spaerae *Vb*, sphaerae *VbSSum*, spherae *F* **8** denunciare *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] indicare *W* **9/10** alibi^{1} ... descendendo *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] alias plus temporis ascendendo occupent alias (alia *Ven*) minus, idemque in descendendo *UVeVenFWDVbP,* occupent...descendendo *VbP,om. Vb* **11** et horae alterius *R*] et alterius *Ve* **13** aequandi *R*$^{2\,manu\,Pont.}$] aequadi *R* ad pares *R*] ad partes *F* **14** singuli *RW*^{2}] *om. W* **15** singulos *RW*^{2}] *om. W* unusquisque *RW*^{2}] *om. VeW* **16** totus Leo *RW*^{2}] Leo *Ve*, *om. W* **16/18** tertiam ... distributione *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **17** assumens *R*] assument *Ve* **20** pronunciare *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] obnuntiare *UVeVenTFWDVb*

2 per sperae ascensiones: Pontano's translation reflects the peculiar reading of the βγ families of *Καρπός*: 'διὰ τῶν ἀναφορῶν τῆς σφαίρας'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXV, p. 42, ll. 16–17. **10/13** Nam ... sint: in the given example, the rising times of Leo and Aquarius are calculated for the latitude of Alexandria in Egypt, according to the so-called 'method of the Egyptians', cf. Paulus Alexandrinus, *Elementa*, ch. II, pp. 5–7.

te planeta ipse constitutus sit, qui si medium coeli tenuerit, iusta sperae ascensiones tempora metiemur; sin in oriente positus fuerit, iuxta climatis ascensiones tempora supputabimus. [6] Quid autem sequendum sit si inter duo haec loca constituatur, hic quidem Ptolemaeus non aperuit, sed id intelligendum reliquisse videtur, quod ipse alias docuerat: hoc est ut utraeque ascensiones capiantur, simulque misceantur invicem temperando; qua de re in tertio *Apotelesmatum* libro a Ptolemaeo multa traduntur praecepta, et nos alias longius atque expressius disseremus.

[7] Praecipit igitur ut significatoris, id est dominantis in figura stellae, progressionem (quam hodie, et sane inepte, directionem vocant) hac ratione faciamus. [8] Graeci dicunt *peripaton*, nos et inambulationem et permeationem et progressionem et peragrationem et profectionem recte dicimus, quae vox tempus, id est et annos et menses et dies significat quibus ad locum illum quem quaerimus, cui planeta minabatur, decurso spatio interiecto, progressio pervenerit: veluti cum Mars ex primo Capricorni gradu Arietis gradus quadrangulariter ferit, sumpto gra|duum intervallo, gradibusque ipsis coaequatis, quaerimus post quot annos 50v
mensesque malum illud portenditur, quod tum quidem portenditur, cum ad gradum illum, id est ad annum a gradu significatum, progressio ipsa pervenerit.

21 si ... tenuerit *RVb*^{2}] si medium coeli parte tenuerit *Vb* iusta ... ascensiones *RVb*] iusta spherae ascensiones *VbS* **25** hoc est *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] hoc *T* ut utraeque *R*] utraeque *Ven* **26/27** de ... nos *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] de re et non multo post et *W* **30** quam ... vocant *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] quam nunc directionem planetae vocant, quam cur ita vocent vix intelligo (= *Va*) *W* **31** Graeci dicunt *R*] Hanc Greci dicunt *VeVen* *peripaton R*] περιπατὸν *Ven* et^{2} ... progressionem *add*. *R*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om*. *R* **31/32** progressionem et *R*^{2}*VbS*] *om*. *Vb* **33** significat *RW*^{2}] indicat *W* **34** decurso spatio *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] percurso spatio *UVeVenTWDVb*, percusso *F* progressio *RW*^{3}] profectio *W*^{2}, *om*. *W* **35** Arietis gradus *R*] Arietis gradum *VeVen* sumpto *RW*^{2}] capto *W* **36** gradibusque ipsis coaequatis *RVbP*] gradibus coaequatis *Vb* post quot *R*] quot post *Ve* **37** illud portenditur *RVeTFW*^{2}*DVb*^{2}] illud portendatur *UVenT*^{2}*WVb* tum quidem *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] tum *W*

26/27 in tertio *Apotelesmatum* libro: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11 18–22, pp. 214–17; and George of Trebizond, *Commentarii*, f. 34^{v}, ll. 16–22: 'is invenitur, si stella cuius profectio capitur est in gradu ascendenti, cum ascensionibus climatis; quando in angulo Medii Coeli est, cum ascensionibus recte sperae; quando vero inter haec loca: mixtim, ut ipse Ptolomeus in tertio *Quadripartiti* docet'. **30** quam ... vocant: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 109ra: 'in directione significatorum'.

TEXTUS XXVI

Latet plane res, cum stella eam significans aut sub terra aut in loco alieno Soli coniungitur; contra patet, cum e depressione in altitudinem tollitur, proprioque in loco collocatur.

COMMENTATIO

[1] Solem si lucis fontem esse constat, omnis ab eo claritas erit; si tenebrae de lucis amotione fiunt, erit Solis absentia tenebrarum atque obscuritatis causa. [2] Occulta autem omnia obscura sunt, manifesta vero clara, et haec quidem ob praesentem lucem, illa ob lucis amotionem. Solis igitur praesentia claritatis, absentia obscuritatis prima causa est. [3] Ad haec si voluntatem sensus excitant, a qua ipsi ad agendum impellimur, ipsi autem sensus corporei sunt, cum inferiora haec corpora coelestium corporum agitationes sequantur, necesse est uti actiones ipsae hominum a celo ipso movendi principium habeant.

[4] Docuit autem diuturna sapientissimorum hominum observatio cui planetae, | cui etiam coeli loco (quod in duodecim loca domosque distribuerunt) quam 51r
rem actionemque attribuamus, sive laude sive vituperatione digna sit. [5] In quo quidem secuti sunt tum corporeorum humorum qualitates, vires, naturas, effectus, tum locorum coeli ipsius motusque coelestis, a quorum quidem humorum commotionibus, ubi moderatae ipsae fuerint, et actiones moderatae proficiscentur; ubi vero modo mensuraque caruerint, immodicae atque inordinatae erunt. [6] Ex quo efficitur ut actiones hominum aut moderatae sint aut immoderatae, nam aut medium retinebunt, aut in alterum extremum propendent pro modo naturaque commotionum. [7] Eaedem autem actiones, sive turpes ut furta, adulteria, sive honestae ut dicta factaque commendatione digna, aut manifestae et clarae sunt, aut occultae obscuraeque, quod evenit e Solis collocatione in coelo ipso agendi tempore, atque e coniunctione et statu planetae qui actionis est reique significator.

[8] Verbi gratia: navavit egregiam quis operam adversus hostem quo tempore Mars Soli coniunctus erat aut sub terra in hemisperio inferiori, aut in loco impro-

8/9 ob praesentem lucem *RT*^{2}] ad praesentem lucem *T* **11** ipsi autem *RW*^{2}] ipsi vero *W* **17** corporeorum humorum *R*] corporeum humorum *Ven*, corporum humanorum *F* **21** efficitur ut *RVb*^{2}] ut *om. Vb* actiones *RW*^{2}] *om. W* **23** Eaedem *RW*^{2}] eidem *Ven*, iidem *W* autem *RW*^{2}] actus *W* **25/26** in ... coniunctione *R*$^{2mg.\ manu\ Pont.}$] *om. R* **25** in coelo *RVe*^{2}] *om. Ve* **29** in hemisperio inferiori *RT*^{2}] in hemisperio inferiore *UVeT*

prio et alieno, ubi Mars, eius actionis significator, nullam praerogativam, nullum ius habebat (puta in signo non suo, in finibus alienis locoque depresso) erit facinus id obscurum et fama, id est hominum | celebritate, carebit; quo tempore 51v
siquis parricidium fecerit, latebit atque ignorabitur, quod lucis auctor sub terra absit, significatrixque facinoris stella, Solis radiis victa oppressaque, ita delitescat ut nec loci nec signi nec finium auctoritate ulla efferre illud in lucem possit. [9] Etenim candentissima lux minimum lumen hebetat, quod dies ipse declarat, siquidem stellae diurno tempore solaris lucis maiestate occuluntur, et accensus cereus, si meridianis Solis radiis admoveatur, nullum lumen emittit.

[10] Ex hac igitur Ptolemaei sententia argumentari licet hominum actiones facinoraque manifesta aut occulta futura pro collocatione Solis stellaeque significatricis tempore perpetrati facinoris. [11] Erunt enim clara et nota, si planeta significator fuerit a Solis radiis remotus liberque vagabitur, eoque notiora si in cardinibus hemisperii superioris, si in sua domo aut in altitudine inveniatur, contra obscura atque ignota, si stella significatrix radiis Solis occulatur in hemisperio inferiori, atque eo magis si in signo alieno et ubi meret atque deiicitur. [12] Sed haec ita temperanda sunt ut res ipsa plane latere dicatur, ubi omnia quae dicta sunt simul convenerint, sin non omnia, magis minusve manifesta futura res est perinde ut plura pauciorave | convenerint. [13] Fieri enim potest ut stella sit Soli 52r
coniuncta in loco alieno atque in depressione sua, tamen in medio coeli cardine; contra ut in imo coniungatur, in exaltatione tamen sua, atque in finibus suis.

[14] Graeci quam nunc exaltationem dicimus *hypsoma* vocant, eadem a nostris altitudo et sullevatio dici solet; et quae a nobis depressio, ab illis *tapinoma* dicitur, quae et humilitas et deiectio vocatur, a quibusdam etiam casus. [15] Exaltatur autem Saturnus in Libra, deprimitur in Ariete, tollitur Iupiter in Cancro, deiicitur in Capricorno, sullevatur Mars in Capricorno, cadit in Cancro, Sol in Ariete, Venus in Piscibus, Mercurius in Virgine, Luna in Tauro cum maiestate resident, at in signis quae sunt his contraria oppressi iacent. [16] Quanquam autem Ptolemaeus de re negotioque hic loquitur — utrunque enim sonat *pragma* — sunt

30 eius actionis significator *R*] eius significator actionis *F* praerogativam *R*, $W^{2manu\ Pont.}$] dignitatem *W* **31** in finibus alienis *R*, $W^{2manu\ Pont.}$] in termino alieno *W* **35** nec finium *R* W^{2}] nec termini *W* efferre *R*] afferre *VenF* **36** minimum lumen *R*] imminimum lumen *F* **37/38** accensus cereus *R*] accessus certus *F* **44** occulatur *R*] occultatur *D* **44/45** in hemisperio inferiori *R*] in hemisperio inferiore *UVe* **47** magis minusve $R^{2in\ ras.}$ *VbS*] magis minusque *UVeVenTFWDVb* **50** in exaltatione *R*] in axaltatione *D* in finibus suis *R*] finibus suis *Ve*

58/59 sunt tamen qui dicant: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 109rb: 'Iam inciderunt plures ex malo intellectu huius capituli in impedimentum magnum; quod autem intendit in hoc est id quod occultatur aut est homo vel actio huius: sicut aliquis timens principem vel aliquem qui eum insequeretur et absconderet se; actio est ut si quis manifestaret secretum suum alteri quod vellet occultari et nulli patefieri; et in his iudicia sunt diversa; cum enim fuerit actio, utilius est in significatoribus ut sint euntes ad coniunctionem Solis [...] in homine vero removeantur hec, quia hec

tamen qui dicant siquis ob patratum scelus iram magistratus fugiens delitescat
60 qua hora stella scelus significans Soli, ut praedicitur, coniuncta est, fore ut is aut pereat in latebris, aut saltem gravissima patiatur.

60 stella *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **61** saltem *RW*^{2}] *om. W*

iudicant quod qui abscondit se morietur in ipso patibulo'. Cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 82^{r}, ll. 27–33: 'Duo sunt que Ptholomeus in hoc verbo nos instruit nam, cum querimus aliquid esse occultum, aut hoc est homo — utputa qui se vult abscondere, timens suum superiorem — aut est actio, ut qui vult aliquam rem esse occultam et non manifestari — utputa secretum aliquod; et in hoc bene dicit Ptholomeus. Si autem esset homo et occultaret se, cum significator suus iret sub radiis Solis, male intelligeres textum, nam significaret illum talem mori in illo latibulo'.

TEXTUS XXVII

Venus nato voluptatem affert in membro cui signum, in quo ipsa est, dominatur; idem et in ceteris stellis.

| COMMENTATIO 52v

[1] Cum triplex sit animae nostrae vis, una ad Martem (ut dictum est) potissimum refertur; nam cum ira e sanguinis accensione concitetur, ob quam commotionem rubra bilis succensa effervescat, iure vis haec Marti tribuitur, qui huic humori dominatur, unde rixarum ac bellorum deus ab antiquis dictus est.

[2] Altera, cuius proprium est oblectari et suavia quaerere, Veneri ab antiquis attributa est, quod eius stellae proprium sit in iis quae animalia dicuntur voluptatem infundere atque ingenerare. [3] Etenim quaecunque sensibus utuntur, ea necesse est oblectatione afficiantur, sequanturque laeta ac iucunda, quandoquidem haec naturaliter appetuntur. [4] Si enim physicis credimus, quae sensibus praedita sunt omnia et laetantur et dolent: laetantur iucundis, dolent tristibus atque ad ea quae voluptatis speciem prae se ferunt, ab appetitu moventur, cuius quidem cupiditas dux est, neque enim sine cupiditate quicquam appetitur. [5] Iucundorum, autem, licet non sit una species, omne tamen iucundum oblectat, contra quod est triste dolore afficit, et illud quidem, ut bonum, et appetitur et cupitur et delectat; hoc ut malum et angit et turbat et cavetur, atque ut ad illud naturali instinctu ferimur, sic mala | fugimus, et pro virili declinamus. 53r

[6] Si igitur ita se res habet, sicque a natura comparatum est, ut omne quod sentit appetat, quodque appetit cupiat, cupianturque iucunda, laeta et commoda, iure huic animae parti, quae concupiscibilis dicitur, Venus praeposita est, cum ex ea appetitione et cupiditate titillationes illae in animalibus cieantur ad voluptatem, cuius Venus conciliatrix esse dicitur, ideoque a Lucretio ‘hominum divum-

3 stellis *R*] *om*. *Ven* **10/26** quod ... est *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] propter frigidum atque humectum quae genitalis materiae qualitates sunt, cuius quidem cum sit proprium formam appetere, fit uti ex ea appetitione titillationes illae \in animalibus/ cieantur ad voluptatem cuius Venus conciliatrix esse dicitur, ideoque a Lucretio ‘Hominum divumque voluptas dicta est’, traditumque a poetis eam mari ortam, quod genitali materiae propter frigidum humectumque presideat (= *Va*) *W* **10/11** voluptatem infundere *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] voluptatem influere *UVeVenTFWDVb* **12** iucunda *R*] iocunda *Ve* **14** iucundis *R*] iocundis *Ve* **19** et delectat *R*] et oblectat *Ven* **20** et pro virili *R*] ut pro virili *D* **21** se res habet *R*^{2}] res se habet *R* **24** titillationes illae *RVe*^{2}] illae *om*. *Ve* cieantur ad voluptatem *RVe*^{2}] ad *om*. *Ve*

25 a Lucretio: Lucretius, *De rerum natura*, I 1, p. 2.

que voluptas' dicta est. [7] Aptissime igitur ut Marti vis animae irascibilis, sic Veneri concupiscibilis attribuitur, cum eius stellae proprium sit iucundi cupiditatem in animalibus excitare. De tertia vero post dicemus.

[8] Nec vero eorum omnium quae planetae in nobis agunt ubique sua ratio reddi potest, quae ne in haerbarum quidem actionibus semper redditur, qua in re satis est dicere quod ea vis a natura insit, quodque effectus ipse sic esse demonstret. [9] Venus igitur ab insita vi propriaque auctoritate voluptates excitat, id quod etiam vulgus non ambigit. [10] Unde et odoratus et iecur et caro Veneri attribuuntur, ac praesidere illis dicitur. [11] Volunt autem ex iecinore appetitionum et cupidinum fontem emanare, ex quo fit ut iure id Veneri membrum attribuatur, et in carne quidem, quod in ea | tactus collocatus est, titillationes positae 53v
sunt. [12] Odoratus vero quantum conferat ad delectationem, quae humanae naturae praecipua quaedem conservatrix et custos est, illud docet quod a dolore et putore hominis natura, medicorum sententia, sic offendatur ut ab iis prosterni et confici eam putent.

[13] Cum autem duodecim coeli signa alia aliis corporis membris praesint, plurimum ipsa ad animae concupiscentiam conferunt; quin imo voluptas ac iucundi studium pro natura signi, in quo geniturae tempore fertur, a Venere suscitatur; quae causa est cur alii alias ad voluptates studiaque propensiores sint. [14] Quam quidem ad rem perscrutandam terminorum quoque, quos veteres Latini fines, Graeci *oria* vocant, qualitates attendendae sunt, videndumque qui sint ipsorum terminorum domini, et quomodo in genitura collocati, quos etiam aspectus ac temperamenta habeant. [15] Sed nec facies, id est signorum decani, quas decurias appellare latino verbo placet, negligendi sunt. Qua in re imitandi potissimum sunt medici, qui non solum qualitates morbi naturamque humoris, qui morbum excitavit, inspiciunt, sed aegroti quoque aetatem et anni tempestates et regionem et victum quo, dum sanus esset, utebatur, et quas etiam artes sit secutus, aliaque hu|iusmodi diligentissime considerant. [16] Nihil enim aut in medicina aut in 54r
astrologia artificiosius quam miscere ac temperare, siquidem medicis, inventa morbi natura, mathematicis, coeli stellarumque locis compertis, tunc magna opus est arte, qua illi ea temperent quibus, pernicioso humore depulso, sanitatem concilient, hi quae ad indicandas corporis atque animae nati qualitates moresque

27/28 cum ... excitare R^2(-bus excitare *in ras.*)*VbS*] cum eius stellae (stellae eius Ve^2) proprium sit iucundi cupiditatem in animalia influere $UVe^2VenTFW^2DVb$, *om. VeW* **29/40** Nec ... putent $R, W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **29** Nec vero eorum RVe^2] eorum *om. Ve* omnium quae RT^2] omniumque *T* **31** demonstret R^2UW^2Vb] demonstrat *VeVenTFDR* **32** Venus ... excitat $RVbSW^3$] Venus igitur in nobis ab insita vi propriaque auctoritate voluptates excitat *UVeW*, Venus igitur ab insita vi propriaque auctoritate voluptates in nobis excitat Ve^2W^2Vb auctoritate RT^2] *om. T* **33** etiam T^2] *om. T* et iecur $R^{2in\ ras.}VbS$] et epar *UVeVenTFWDVb* **34** ex iecinore $R^{2in\ ras.}VbS$] ex epate *UVeVenTFWDVb* **38** conservatrix *R*] observatrix *F* **43** in ... fertur RW^2] *om. W* **53/54** aut in astrologia *R*] ut in astrologia *Ve* **54** miscere RVe^2] immiscere *Ve* **57** ad indicandas R^2] ad indicanda *DR*

conveniunt in genitura. In quo vis omnis medici quidem ad sanitatem restituendam, astrologi ad futura praedicenda versatur.

[17] Quocirca cum appetibilem animae vim Venus moveat, commotionesque eas ipsa moderetur, iure voluptates ac iucundi studium a Venere in genitura exiguntur pro signi natura figuraeque constitutione. [18] Verbi gratia: nascente aliquo, Venus ascendit in Ariete constituta; quia capiti Aries dominatur, voluptates potissimum excitabit ab oculis, cuius sensus obiecta cum sint colores, nati eius oblectamenta erunt ex ornatibus, picturis atque munditiis. [19] Quod si Venus in suis posita finibus erit, natus ille ex picturis lascivis et floridis atque ex gemmis vestibusque elegantioribus voluptatem capiet; delectabitur item unguentis, odoribus, sertis et suavibus sonis aliisque quae nares auresque demulceant, et comae studiosus erit.

[20] Sin in Tauro collocabitur, natus qui Ve|nerem sic collocatam habuerit, 54v
amabit cantus et carmina poetica, delectabitur fabellis et cantilenis, capietque voluptatem ex gustu propter Taurum, qui collum in homine possidet. [21] Eadem Venus libidinis appetitum magis provocat in Libra residens, quod id signum in corpore nostro renes, vertebras et pectinem habeat. [22] Sed aliorum planetarum boni malive aspectus multum, in utranque partem, conferunt et ad demendum de libidinis appetitu voluptatumque aliarum, et ad illum augendum incendendumque. Atque haec quidem ratio in reliquis signis sequenda est.

[23] In quibus iudicandis ne fallamur, summo studio videndum est quis planetarum animae qualitatibus magis imperet, et qua sit Veneri planetisque aliis familiaritate coniunctus, quibus cognitis, animae nati qualitates tanquam liniamenta quaedam adumbrari poterunt. [24] Quoniam autem non sola Venus sed coeteri omnes planetae pro natura signi quo feruntur vires suas exercent, iccirco Ptolemaeus subiecit 'idem in coeteris stellis', hoc est erraticis sentiendum, siquidem signi naturam non solum in iis quae sunt corporis, sed quae animae quoque sunt sequuntur. Quas ad res coniiciendas coeli etiam situs et natalis constitutionis series con|sideranda est. 55r

[25] Imprimis autem intelligere oportet quid quisque planeta in quoque signo et in quibus etiam coeli locis significet. Locum autem Veneris iure Ptolemaeus inspiciendum vel imprimis monet, quod appetibilem animae vim prima omnium Venus moveat, per quam amamus, odimus, appetimus, abhorremus, laetamur, dolemus. [26] Ne autem in aliquo falleremur, imo ut omnis nati qualitas manifesta fieret, signum etiam in quo unusquisque planeta geniturae tempore invenitur, diligenter considerandum subiunxit, quod praeceptum non modo ad voluptates,

62/63 nascente aliquo *RW*^{2}] ascendente aliquo *W* **64** potissimum *RW*^{2}] *om. W* **68** et comae *RVbP*] et omne *Vb* **70** Sin in Tauro *R*] Signi in Tauro *Ven* qui Venerem sic *RVb*^{2}] qui sic Venerem *Vb* **72** collum in homine *R*] collum hominis *F* **74** habeat *RW*^{2}] *om. W* **76** de libidinis appetitu *RVe*^{2}] de libidinibus appetitu *Ve*, delibidinis appetitu *TW* **78** ne fallamur *R*] infallamur *Ven* **87** Imprimis autem *R*] In primis *Ve*

verum ad omnes animae qualitates inquirendas referendum est. [27] Quas ad res,
95 si erraticarum omnium locus inspiciendus est, videntur Martis Mercuriique loca praecipue consideranda, qui quam vel artem vel disciplinam, vel facultatem natus secuturus sit decernere dicuntur.

95/96 loca praecipue consideranda *R*] praecipue consideranda loca *F*

TEXTUS XXVIII

Cum praestare non poteris ut duabus Lunam stellis coniungas, id praesta ut stellae fixae eam coniungas illarum misturam habenti.

COMMENTATIO

[1] In rebus incohandis principiisque auspicandis cum primis inspiciendum videtur ascendens ipsiusque | ascendentis dominus, et item domus ea cui agenda 55v
res attribuitur, ac dominus domus eius. [2] Etenim si dominus ascendentis et signi in quo negotium suscipiendum collocatur bene se habuerint, exitus rei eius bonus atque ex suscipientis sententia portenditur. [3] Quoniam autem praeceptum hoc ad electiones potissimum pertinet, meminisse debemus sententiae illius qua monemur electiones tunc utiles esse cum tempus fuerit a genitura accommodatum, quocirca natalis coeli constitutio in iis suscipiendis ante omnia consideranda est, ad eamque electio referenda. [4] Nam et agricolae in semente facienda naturam soli primum inspiciunt, qua inspecta, et genus seminis solo aptum deligunt, et tempus sationi idoneum capiunt.

[5] Cum igitur Lunae potestas ac vis tanta sit, monet in suscipiendis negotiis felicem eius configurationem observandam cum domino tum ascendentis tum signi cui peragenda res attribuitur. [6] Quod autem de domino ascendentis dicimus et de domino medii coeli, deque aliorum cardinum dominis, dicimus pro natura electionis, quod, ubi praestari non poterit ut utrique domino Luna iungatur, tunc ex iis quae fixae dicuntur stella perquirenda est, quae naturae amborum sit particeps, ex cuius coniunctione | atque ob susceptas a fixa qualitates illis fami- 56r
liaris efficiatur. [7] Verbi gratia: si cum dominus ascendentis sit Iupiter, septimae vero Mercurius, nec Lunam potes in oportuna utriusque configuratione collocare, fixam inquiras stellam Iovis et Mercurii participem, cum qua Lunam amice constituas. [8] Idem servabis si dominus medii coeli Saturnus, duodecimae vero

2 Cum praestare *RW*^{2}] Quando praestare *W* ut duabus Lunam *R*] ut duabus Luna *F* **3** illarum misturam habenti *R*] illarum misturarum habenti *To* **7** domus eius *RW*^{2}] domus eius, ut si iter ingressurus sis, domus nona inspicienda est, et qui signi eius dominus est planeta *W* **8** negotium suscipiendum *RW*^{2}] res suscipienda *W* **11** tempus ... accommodatum *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] tempus bene a genitura constitutum fuerit *W* **18** peragenda res *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] res suscipienda *W* **19** et ... dicimus *RVbP*] *om. Vb* **20** non poterit *RW*^{2}] minime poterit *W* **22** ex cuius *R*] et cuius *D* illis familiaris *RVb*^{2}] illis quam familiaris *UVeVenVb* **24** nec Lunam *R*] nec Luna *Ven* **25** amice *RT*^{2}]*om. T*

10 sententiae illius: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, VI, p. 38, ll. 18–20.

domus Iupiter dominus fuerit, et sic deinceps pro rei qualitate ac natura. [9] Quod medici quoque servant, qui miscendis potionibus siquo vel succo vel radice aut semine carent, persimili aliquo utuntur, quod vires easdem habeat. [10] Etenim Luna, stellae fixae radiis feliciter illustrata, si non per aspectum aut coniunctionem, per similes tamen naturas, planetis illis familiaris amicaque effecta, eorum significationes adiuvabit, et quaedam tanquam mediatrix, ut sic loquar, eosdem simul componet, quibus compositis et in hanc familiaritatem adductis, de felici eventu optime promittendum erit: similia enim similibus conferunt.

[11] Hoc etiam civilibus in negotiis atque causis observare cives solent, qui, dum ad praetorem aut regem habere aditum ipsi nequeunt, aliquem notum atque amicum adeunt, cuius opera se insinuent, negotiaque commendent. [12] Ex hoc Ptolemaei praecepto facile iudicari po|test quam solerter in rebus om- 56v
nibus Lunae cursus observandus sit. Quocirca in nativitatibus quoque animadvertendum diligenter censeo an Luna, cui planetae per radios coniuncta non est, sit fortasse per stellam fixam hac ratione coniuncta. [13] Neque enim contemnenda est coniunctio haec, quae similibus e qualitatibus potestatibusque existit, quod enim possunt fines propter naturas dominorum, et stellae fixae poterunt propter similitudinem naturarum.

29 persimili aliquo *R*] pro simili aliquo *Ven* **34** promittendum erit $R^{2in\ ras.}$*VbS*] pollicendum erit *UVeVenTFWDVb* **40** diligenter *R*] *om*. *Ven* **42** similibus e qualitatibus *R*] similibus qualitatibus *F* **43** quod enim possunt *R*] quod possunt *F*

TEXTUS XXIX

Stellae fixae irrationabiles atque admirabiles felicitates afferunt, quas tamen plerunque calamitatibus insigniunt, nisi et planetae ad felicitatem conveniant.

COMMENTATIO

[1] Maiores nostri, cum res coeli non satis compertas haberent, ignes illos aethereos tum stellas, quod stare illas putarent, tum sidera a sidendo vocavere, ut Martiano placere video. [2] Post vero, cum coelestium motuum cognitio, quae astronomia dicitur, in lucem venisset, septem has inferiores ab errore, hoc est peregrinatione motusque diversitate, 'erraticas', coeteras vero, quod earum motus post centum annos vix cerneretur (quod humanae vitae spatium longissimum videtur) 'fixas' cognominarunt; | quanquam nulla coeli pars est, praeter polos 57r (quae firmamenta a posterioribus dicta sunt) quae non continue moveatur.

[3] Erraticarum autem stellarum, quos planetas Graeci dixere, potestates naturaeque facilius comprehensae sunt propter propinquitatem motusque celeritatem; nam et cursus earum et tempora quibus illos peragunt, et quid in coniunctionibus, quid item in aspectibus et in singulis tum signis tum locis annuncient, humana solertia pedetentim assecuta est. [4] At ex infinito illo fixarum numero paucae admodum notae sunt, quas tamen nec frustra moveri, nec in

2 irrationabiles atque admirabiles *RW²*] repentinas et admirabiles *W* atque admirabiles *RVbP*] *om. Vb*, admirabiles *om*. *Ven* tamen *RW²*] *om. W* **3** plerunque *RVb²*] plerumque *Vb*, *om. F* conveniant *RVenTFW²DVb*] concordent (= *Va*) *UVeW* **5** non satis *R*] satis *F* **6/7** ut Martiano *RW²*] quod etiam Martiono *W* **8** astronomia *RT²*] astromia *VeT* **8/9** hoc est peregrinatione *RW²*] hoc est a peregrinatione *UVeW* **10** vix cerneretur *R*] cerneretur *Ve* **11** cognominarunt *RVb²*] agnominarunt *UVeVenTWDVb*, agnominauerunt *F* **15** illos *R*] illos *bis D* **18** nec frustra *R*] nec frusta *Ve*

3 nisi ... conveniant: Pontano's translation — 'nisi et planetae ad felicitatem conveniant' — reflects a peculiar reading of the β family of manuscripts of *Καρπός*: 'εἰ μὴ καὶ οἱ πλάνητες τῇ εὐτυχίᾳ συνάδουσιν'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXIX, p. 43, l. 14; Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 198–204 has shown that in many cases — like this one — Pontano's translation derives from a manuscript of the β family very close to Laurentianus Gr. Plut. XXVIII 20 and Marcianus Gr. 314. **5/7** Maiores ... Martiano: cf. Martianus Capella, *De Nuptiis*, VIII 817, p. 310: 'Hoc igitur praemonito illud insinuo, quod quidam Romanorum non per omnia ignarus mei stellas ab stando, sidera a considendo, astra ab Astraeo dicta fuisse commemorat'; Varro, *De lingua latina*, VII 2 14: 'sidera quae ⟨qua⟩si insidunt'; on this distinction see Le Boeuffle, *Les noms*, pp. 5–23. **9/11** erraticas ... fixas: cf. Le Boeuffle, *Les noms*, pp. 47–52; Le Boeuffle, *Lexique*, pp. 131–32, nr. 488.

cassum munera sua obire credendum est. [5] Diuturna itaque observatio docuit stellas quasdam maximas afferre felicitates solere, quotiens, nascente aliquo, in orientis aut medii coeli cardine, aut cum ipsa parte fortunae, aut cum Sole Lunaque, partiliter reperirentur.

[6] Sed quanvis lucidae stellae permultae sint, et in variis signis diversisque coeli locis positae, quae tamen 'regiae' atque 'augustae' dicuntur, et perpaucae sunt, et in quatuor tantum signis collocatae, hoc est Tauro, Leone, et in iis oppositis signis, Scorpio et Aquario; quae in primis quos dixi geniturae cardinibus partiliter inventae, maximas facultates decernunt, quando | natum ita extollunt ut et legio- 57v nibus praeficiant, et moderandis populis principem ac regem statuant, licet ipse sit obscuris parentibus atque humili loco natus.

[7] Hoc igitur illud est quod ait Ptolemaeus 'irrationabiles et admirabiles': nam quod filius magni ducis, in re militari a patre institutus, ac primo sub illius auspiciis, deinde suis, exercitum ducat, atque ut regis filius a patre institutus in regno paterno succedat, nec mirum videtur nec absque ratione (quod graece verbum *alogon* significat) quando institutio disciplinaque et civiles item leges in hominibus atque hominum rebus tantopere valent. [8] At repentinum, id est sine ratione et admirabile, visum est Nicolaum Picininum, lanii filium, Mutium Sfortiam, agricolae etiam ignobilis, eo magnitudinis pervenisse. [9] Sed cum repentina et quae sine ratione sunt parum sint diuturna (videntur enim quodammodo violenta), iccirco insigni aliqua calamitate confici consuevere.

19 sua obire *RVe*^{2}] subire *Ve* **20** quotiens *RVb*] quoties *VbSSum* **22** reperirentur *RW*^{2}*Vb*^{2}] reperientur *Vb*, inventae sunt *W* **23** lucidae stellae *R*] lucidae *Ve* **25** in quatuor tantum signis *R*] in quattuor signis tantum *F* **26** quos dixi *R*] *om. Ve* **28** principem ac regem *RVe*^{2}*W*^{2}] principes ac reges *UVeW* licet ipse *RW*^{2}] licet natus ipse *W* **29** humili ... natus *RW*^{2}] humili loco *W* **30** irrationabiles *RW*^{2}] repentinas *W* **31/32** ac ... institutus *R*] *om. F* **33** nec mirum *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] nec repentinum *W* **33/34** quod ... significat *R*] quod verbum graece alogon significat *F* **35** rebus *RT*^{2}]*om. T* tantopere valent *RW*^{3}] tantopere valent quanquam et *alogon* 'ineffabile' interpretari possimus, ut etiam dicamus 'divitias ineffabiles', id est quam dici possit maiores atque huberiores *UVe*, quanquam et *alogon* \fortasse/ 'ineffabile' ... huberiores *W*$^{2\,mg.}$ (*del. W*^{3}) id ... ratione *RW*^{2}] *om. W*, id est *add. VbP* **36** Picininum *R*] *om. F* Sfortiam *R*^{2}*Vb*^{2}] fortiam *UVeVenTFWDVbR* **38** ratione *RW*^{2}] *om. W* **39** consuevere *R*] consuenere *D*

24 regiae ... augustae: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VI 2 1, II, p. 69: 'claras stellas et augusta maiestatis radiatione fulgentes in signis omnibus invenimus, sed regales in quatuor: in Leone scilicet, in Scorpione, in Acquario et in Tauro'. **36** Picininum ... Mutium: Niccolò Piccinino (1386–1444) and Muzio Attendolo, called 'Sforza' (1369–1424) were two of the most famous and influential military leaders of fifteenth century Italy; see Serena Ferente, 'Piccinino, Niccolò', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2015, LXXXIII, pp. 175–77; and Piero Pieri, 'Attendolo, Muzio detto Sforza' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1962, IV, pp. 543–45.

[10] Graeci quidam textus habent: ‘Saturni calamitates’, quod Ptolemaei verbis additum iudicamus, cum etiam Martis calamitatibus multos quibus stellae fixae ingentia bona contulerant periisse sciamus. [11] Iidem textus non habent id quod de planetis dictum legitur, hoc est: ‘nisi planetae | ad felicitatem convenerint’, 58r quod licet additum videri possit, summa tamen cum ratione dictum est, ut eorum praesidio fixae stellae muniantur; maximum autem praesidium Iovis videtur propter naturae temperantiam.

[12] Bona quae a planetis conferuntur parcius pedetentimque et per labores, arte industriaque adhibita, homines assequi solent; contra quae a stellis fixis dantur, obiici potius videntur, nullo quodammodo, aut perquam exiguo merito: quocirca ea magis repente obiecta, quam ratione comparata videri possunt. [13] Sed cum stellae, quas dixi, tam sint remotae, Luna vero finitima utpote omnium citima, quas ab eis qualitates accepit terris refundens, illarum actionibus plurimum confert, quae partiliter cum illis inventa, in primo aut medio cardine, immensas facultates promittit, praesertim si lumine plena sit, quas mirum in modum Iupiter stabiliet, si salubribus Lunam radiis illustraverit.

[14] Constituamus itaque nasci aliquem regia stella Tauri horoscopum tenente: eius stellae vis natum eum supra paternas facultates evehet, sed vis ea nec satis stabilis nec admodum fidelis videtur, cum propter radiorum tam longinquam remotionem, tum quia connexione ac vinculis caret: quae enim nullis vinculis connexa | sunt, facile solvuntur. [15] Luna igitur, ut corporum domina, si radios 58v eius exceperit et tanquam media in natum transtulerit, praesertim in sua altitudine atque in primo cardine posita, mirum in modum et augebit et confirmabit bona ab regia stella promissa. [16] Quod si Venus Tauri domina de Piscibus, in quibus exaltatur, et Lunam et domum suam aspexerit, plurimum addet et ad felicitatem et ad perpetuitatem; de cuius quidem felicitatis magnitudine constantiaque nihil omnino verendum est, si Iupiter in Cancro, ubi exaltatur, et in domo Lunae constitutus, ascendentem cum regia stella Lunam intuebitur, praesertim si nec Saturnus nec Mars in hac constitutione infeliciter collocati fuerint.

[17] Quocirca quae bona planetae largiuntur stabiliora sunt, quoniam et propinquiores ipsi sunt, et se ipsos invicem aspiciunt, simulque congrediuntur, et

40 Graeci quidam *R*] graeci quidem *F* **49** potius *RW²*] *om. W* **51** Luna vero *R*] Lune vero *Ven* **54/55** si ... stabiliet *R*] *om. Ven* **55** stabiliet *R*] stabiliverit *F* si salubribus *R*] si salutaribus *F* **57** natum ... paternas *R*] natum cum supra natum paternas *F* eum *R*,*T*²*manu Pont.*] *om. T* vis ea *R*,*T*²*manu Pont.*] vis *T* **58** longinquam *R*] longinguam *Ve* **61** in sua altitudine *RW²*] in sua exaltatione *W* **67** Lunam intuebitur *RW²*] Lunam de celi medio intuebitur *UVeW*

40 Saturni calamitates: this alternative reading is not recorded in the *apparatus* of Boer’s edition (cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXIX, p. 43, l. 14). **63/68** On these exaltations cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 20 6, p. 68; Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 3 5, I, p. 44.

mutuis praesidiis tuentur, ac vinculis prope quibusdam innectunt, atque ultro citroque dant accipiuntque; cum stellae fixae nec una inter se coniungantur, nec ad mutuos aspectus accedant. [18] Itaque, tametsi ex altissimis coeli culminibus in elementa influunt, ipsarum tamen influxus inconstantior est, si nullis planetarum praesidiis munitus, nec tanquam mediis | quibusdam nexibus vinctus fuerit. 59r
[19] Quare fit ut, quod extimam et supremam sedem teneant, vires quidem potissimas et admirabiles pro loci maiestate habeant; quod vero tam sint remotae, planetarum praesidiis quasi nexibus quibusdam indigeant, quibus deficientibus, tanquam praesidiis destitutae, quod largitae sunt parum tuentur; ex quo fit ut concessae felicitatis finis calamitosus sit. [20] Quod nec mirum videbitur res humanas consideranti, quae ita natura comparatae sunt ut quanto maiores sunt, atque altiore in loco positae, tanto et difficilius custodiantur, et periculosius concidant.

[21] Quoniam autem stellae fixae et ad septentrionem et ad meridiem sparsim collocatae sunt, probe inspiciendum est ne gradus nos fallat; linea enim a primo Arietis gradu ad polos utrosque deducta, nobis, qui in hoc climate habitamus, pari modo non exoritur, siquidem ubi pars septentrionalis sese extulerit, australis depressa iacebit. [22] Ex quo fit uti, Sole in primo Arietis gradu exoriente, non exoriatur cum eo fixa in eadem linea ad austrum posita, sed aliquot post gradibus; contra ad septentriones posita, citius exorta, Solem antecedat, ut nec cum Sole simul oriantur nec occidant.

[23] In omni autem sermone, qui de stellis fixis habe|tur, ante omnia videndum est beneficarum ne an maleficarum stellarum qualitates naturasque sortitae sint, ut certius de illis ferri iudicium possit. [24] Atque haec quae de stellis fixis a nobis dicta sunt, sic intelligi volumus ut existimemus potius eas ob insitam quandam vim efficaciamque talia efficere atque praestare, quemadmodum de magnete ferrum ad se rapiente, deque quarundam herbarum admirandis viribus dicitur; atque eo magis quod illae nihil elementare habent, nihil caducum. 59v

71 vinculis prope *RW*^{2}] vinculis quasi *W* **72** inter se *RW*^{2}] *om. W* **78** quasi nexibus quibusdam *RW*^{2}] *om. W* **79** tanquam praesidiis destitutae *R*] tanquam praesidiis constitutae *Ve* praesidiis *RW*^{2}] *om. W* **81** comparatae *R*] comperatae *D* **88/89** non exoriatur *RVb*^{2}] non exoratur *Vb* **89** sed aliquot *R*] sed aliquod *Ven* **92** ante omnia *R*] an omnia *D* **93** ne an maleficarum *R*] *om. Ven* **93/94** sortitae sint *RW*^{2}] adeptae sint *W* **94** ferri iudicium possit *R*] iudicium fieri possit *F* ferri *RW*^{2}] tradi *W* **94/261** Atque ... dicemus *R*, *W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W*

88/91 Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 37^{r} l. 13–37^{v}, l. 1: 'Ita fit ut maxima differentia in ortu et occasu sit; verbi gratia: si oriatur principium Arietis, et duae stellae fixe in eodem Arietis principio secundum longitudinem sint, sed altera borealis, altera australis a Sole per decem gradus, quanto citius quam principium Arietis stella borealis oritur et tardius occidit, tanto tardius australis oritur et citius occidit; id ab ipso Ptolomeo in ultimo ultimi libri *Magnae Compositionis* capitulo demonstratur. Non ergo solum gradus longitudinis attendendus, ut eas stellas in gradu ascendente vel occidente cum principio Arietis ponamus, sed etiam latitudo'.

[25] Earum, cum aliae quidem beneficis, aliae maleficis planetis similes vires nactae sint, quin etiam sint nonnullae quae nec maleficis nec beneficis simile aliquid habeant, sed planetis illis similiores sint qui communem quandam naturam sequuntur, non omnibus eodem modo fidendum videtur; nam quae martiae saturninaeque qualitatis esse perhibentur, eas parum fideles fore par est: quod enim conferunt propter insitam malitiam parum tuentur. [26] Sed nec illis omnino fidendum videtur quae benefici simul maleficique planetae vires, tanquam e repugnantibus qualitatibus compositas, habent.

[27] De ipsarum vero stellarum fixarum naturis qualitatibusque haec a maioribus tradita invenimus: stellae quae in Arietis capite collocatae sunt Martis ac Saturni qualitati|bus similes qualitates habent; quae in ore Mercurium imitantur, 60r quadam etiam ex parte Saturnum; quae in posteriore Arietis pede collocantur, Martis, quae ad caudam, Veneris qualitatem sequuntur.

[28] Taurus ab antiquis sic in coelo formatus est ut pars eius posterior, tanquam a reliquo corpore abscisa, latere dicatur; stellae igitur quae ad Tauri abscisionem positae sunt, veneriae temperationis esse dicuntur, quanvis saturninum etiam quiddam una mistum habeant. [29] Stellae autem illae quae a Babyloniis dicuntur Atorage, Graece Pliades, latine Vergiliae, quod extremo vere, cum aestas incipit, oriantur, Lunae ac Iovis naturas imitantur. [30] Has stellas qui hora geniturae cum Luna horoscopantes habuerit, magnus et clarus erit; quas si Iupiter feliciter irradiaverit, exercitum ducet, ac terra marique multa geret, demum, offenso principe, mala morte peribit. [31] Licet autem, ut dictum est, Ioviae naturae sint, tamen qui eas ortus sui tempore in occiduo cardine habuerit a maleficis stellis percussas, naufragus morietur; quod si beneficae etiam stellae illas feliciter intuebuntur, nihilominus repentina illi mors ex nimio coitu aut inter vina epulasque portenditur. [32] Quin etiam, siquis Lunam in Pliadibus lumine vacuam nascens habuerit, a Marte aut Saturno ho|stiliter percussam, oculis capietur: quae 60v hoc in loco ideo attigimus ut, iuxta Ptolemaei sententiam, re ipsa intelligatur finem plerunque calamitosum ab stellis fixis inferri. [33] Ex Hyadibus, quas Lati-

111 quae ad caudam *R*] quae ad eandem *Ven* **113** abscisa R^2Vb] abscissa *RD* ad Tauri abscisionem *R*] ad Cancri abscisionem *Ve* abscisionem R^2Vb^2] abscissionem *VbR*, obscissionem *D* **115** Stellae autem illae *R*] Stellae quidem illae *Ve* **116** Atorage *R*] Ataroge *F* Vergiliae *R*] Virgiliae *VeT* **117** Lunae ... imitantur *R*] Lunae ac Iovis (Martis *corr.* Ve^2) naturas imitantur *Ve* **119** irradiaverit *RTFDVbS*] irradiabit *UVeVenWVb* **122** naufragus morietur *R*] naufragiis morietur *Ven* **126** attigimus RVb^2] attingimus *Vb* **127** finem ... inferri *R*] finem plerunque calamitosum ab stellis fixis afferri $T^{2manu\ Pont.}$, *om*. *T* inferri $R^{2in\ ras.}Vb^2$] afferri *UVeVen*T^2*FWDVb*

107/261 On this catalog of stars cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 9 1–24, pp. 30–41, Ptolemy, *Liber Quadripartiti*, I 9, ff. 14^v–17^v; and Rinaldi, *Per gli studi*, pp. 371–74. **116** Vergiliae: cf. Servius, *in Georg*., I 138, III/1, p. 164: 'latine Vergiliae, a verni temporis significatione'. **127** Ex Hyadibus: cf. Le Boeuffle, *Les noms*, pp. 157–58 ('Suculae').

ni veteres Succulas dixerunt, ut alii volunt in ore, alii in fronte, alii in Tauri capite constitutis, una illa fulgens ac rutila, quae graece Lampadias, chaldaice Aldebaran dicitur, martiam efficaciam habet, reliquae saturninam, quanvis etiam aliquantulum Mercurii habeant; quae in summis cornibus positae sunt, solius Martis naturam sequuntur.

[34] Stellae quae ad pedes Geminorum constitutae sunt, similes Mercurio vires habent, quadam etiam ex parte Venerem imitantur; limpidae stellae quae in femoribus collocantur, Saturno similes sunt; ex iis quae in capite anteriori splendescunt, altera, quam Chaldaei vocant Anhelar (graece Apollinis astrum dicitur) ea Mercurio similis est; altera, quae in capite posteriori fulget, Marti; a Graecis Herculis stella cognominatur, a Chaldaeis dicitur Abrachaleus.

[35] Stellae quae ad Cancri pedes sitae sunt, easdem quas stella Mercurii vires habent, Martis quoque naturam quadam ex parte sequuntur. Quae sunt ad chelas, vocanturque a Chaldaeis Azubene, Saturni ac Mercurii quali|tates retinent; 61r
nebula quae est in eius pectore (quod Praesepe complures e nostris vocant) chaldaice est Meelleph, graece *Nepheloides Systrophe*, Martis Lunaeque vires habet. Stellae autem qui Asini vocantur, ad ipsum Praesepe constituti, Marti ac Soli similes esse perhibentur.

[36] Duae stellae quae ad caput Leonis describuntur Saturno similes sunt, aliquantulum etiam Martis habent. Tres illae quae Leonis collum constituunt Saturno etiam similes sunt, quadam etiam ex parte Mercurio. Lucida quae est ad cor Leonis, vocaturque a nostris Regia, Basiliscus a Graecis, Marti ac Iovi similis est. [37] Hanc stellam qui hora geniturae cum Luna crescente habuerit in horoscopo, aut in ipso coeli medio, ad magnas facultates magnaque imperia promovebitur, neque enim temere Regia vocata est. Quotiens tamen Mars aut Saturnus ad eam pervenerit, rixas, contentiones, et gravia illi bella concitabit. [38] Lucidae stellae, quae ad lumbum caudamque Leonis formantur, Saturno Venerique, quae in femoribus item Saturno similes sunt, quadam etiam ex parte Mercurio.

[39] Virginis signum alatum in coelo formatum est, ad cuius caput atque ad apicem australis alae stellae constitutae Mercurii naturam referunt, habent etiam Martis | aliquantulum. Reliquae stellae eiusdem alae, quae quidem lucidae sunt, 61v
similiter quae ad pudenda figurantur, Mercurii, et quadam e parte Veneris natu-

128 alii in fronte *R*] *om. Ve* **135** in capite anteriori *R*] in capite anteriore *UVe* **137** in capite posteriori *R*] in capite posteriore *UVe* a Graecis *R*] a Graeci *T* **138** Abrachaleus R^2] abracaleus *R* **142** complures R^2VbS] plures *UVeVenTFWDVbR* **148/149** quae ... Leonis *R*] quae est cor Leonis *F* **149** Marti ac Iovi *RVbS*] Marti et Iovi *Vb* **153** concitabit *R*] concitabunt *Ven* **157** naturam referunt *R*] natura referunt *Ven*

150/153 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VI 2 2, II, p. 69: 'in hac stella, si crescens lumine Luna fuerit inventa, horoscopi aut Medi Coeli partiliter possidens cardinem, regna et maxima potestatis decernit imperia'.

ram sequuntur. [40] Stella lucida quae est ad alam septentrionalem, qui Vindemitor dicitur a nostris, a Graecis *Protrygeter*, a Chaldeis Almucedie Alaraph, Saturni Mercuriique qualitates habet. [41] Quae autem vocatur a nostris Spica, a Graecis *Stachys*, chaldaice est Alzimon Alazel, Veneris qualitatem retinet, habet etiam Martis aliquantulum; quae est ad summos Virginis pedes, quaeque dicuntur in ipsa veste constitutae, Mercurio et quadam e parte Marti similes esse perhibentur.

[42] Veteres Scorpium ita in coelo effigiavere ut duo illum caeli signa occupare vellent; et priorem quidem eius partem, quae a nostris Libra dicitur, Chelas Graeci vocavere. [43] Stellae igitur quae sunt ad summas chelas, quae Cornua dicuntur a nonnullis Latinorum, ioviae mercurialisque qualitatis sunt; quae ad medias chelas saturninae, quadam etiam parte martiae: haec de Librae stellis.

[44] Lucidae stellae quae in Scorpii fronte perlucent, martias vires habent, Saturni etiam aliquantulum. E tribus stellis in Scorpii dorso distinctis, media illa rutila, quae lucidior est, martia est, aliquantulum etiam iovia; | ea graece dicitur 62r
Autaris, a recentioribus Latinis Cor Scorpii. [45] Quae in caudae internodiis sitae sunt saturninae quadamque ex parte mercuriales sunt; quae in aculeo mercuriales martiaeque. Quae sequitur nebulosa caterva Martis Lunaeque naturam sequitur: has stellas in nebula hac constitutas Chaldaei vocant Alacha, Graeci *Nepheloiden Systrophen*, id est Nebulosum Globum.

[46] Stellae Sagittarii quae sunt ad sagittae cuspidem positae martiam lunaremque efficaciam habent; quae sunt in arcu, ad capulum, hoc est ubi manus arcum capit, iovias martiasque vires habent; globus stellarum, quae in eius sunt corpore, Solis ac Martis naturam imitatur; quae sunt in commissura atque in dorso, Marti similes sunt, quadamque e parte Mercurio; quae in pedibus Iovi Saturnoque. Stellae ad caudam positae in figuram quadranguli Veneris naturam sequuntur, habent et saturninum quiddam.

[47] Stellae in Capricorni cornibus positae Venerem imitantur, licet Martis non nihil habeant; quae in ore collocantur Saturno similes sunt, quadamque ex parte Veneri; quae sunt in pedibus atque in ventre Martem Mercuriumque imitantur, quae ad caudam Iovem atque Saturnum.

[48] Stellae ad Aquarii humeros positae, quaeque sunt in eius sinistra atque in veste, Mercurio Saturnoque similia faciunt; quae in femoribus magis Mer|curio 62v

161 a nostris RT^2] *om*. *T* **162** Quae autem vocatur *R*] Quae aut vocatur *T* **163** Alzimon R^2] Azimon *VeTR* **167** vellent *R*] velint *F* **171** in Scorpii fronte *R*] in Scopii fronte *Ven* **172** E tribus *R*] et tribus *Ven* in Scorpii dorso *R*] in Scorpii collo *Ve* **174** Autaris ω] *probably for*: Antaris **175** saturninae ... sunt[2] *add*. $R^{2mg.}$] *om*. *R* mercuriales[1] R^2Vb^2] mercurales *Vb*, *om. R* quae ... mercuriales[2] RVb^2] quae in aculeo mercurales *Vb* **177/178** Graeci ... Globum *R*] *om*. *Ven* **180/181** manus arcum capit *R*] manu arcum capit *F* **182** naturam imitatur *R*] natura imitatur *T* **182/183** Marti similes sunt *R*] Martis similes sunt *Ve* (Iovis *corr*. Ve^2) **183** quae ... Saturnoque *RVe*] quae in pedibus Iovis Saturnique Ve^2 **187/188** ex parte Veneri *RVe*] ex parte Veneris Ve^2 **191** Mercurio[1] ... faciunt *R*] Saturno Mercurioque similia faciunt *Ve*, Saturni Mercuriique similia faciunt Ve^2

minus Saturno similes sunt; quae ad effusionem aquae Saturni naturam sequuntur, non nihil etiam Iovis habent.

[49] Pisces cum gemini sint, et alter quidem notius, id est australis, alter vero boreus, id est septentrionalis, stellae quae sunt ad Piscis australis caput eadem quae Mercurius efficiunt, Saturni quoque aliquantulum habent; quae in dorso eadem quae Iupiter et Mercurius agunt. [50] Quoniam autem Pisces hi quodam filo colligati figurantur, quod alii linum alii lineolam alii ligamentum vocant, stellae quae sunt ad Piscis australis caudam atque ad lineolam australem, saturninam naturam retinent, quadam e parte Mercurium quoque imitantur; quae sunt in dorso et spina Piscis septentrionalis, Iovi similes sunt, nonnihil etiam Veneris habent; quae sunt in lino septentrionali Saturni ac Iovis naturas sequuntur. [51] In hac coeli parte, id est inter Pisces atque Arietem, sunt stellae quaedam in orbem dispositae, Graeci *Syndesmon*, Latini Nodum Celestem vocant; nodi huius lucidae stellae martiae sunt, quadam etiam ex parte mercuriales. [52] Atque haec de stellis fixis Zodiaci orbis, ut ab antiquis auctoribus tradita sunt, prodimus.

[53] Quae ad Minorem Ursam lucidae sunt stellae Saturni qualitati similem qualitatem habent, aliquan|tulum etiam venereae similitudinis; quae vero ad 63r
Ursam Maiorem Martis similitudinem referunt; Chorus stellarum, qui est sub huius caudam, Lunae Venerisque qualitatibus persimilis est.

[54] Lucidae stellae quae sunt ad Serpentem, quem alii Draconem alii Anguem vocant, saturninae martiaeque efficaciae sunt. Stellae Cephei, qui a Babyloniis Ficares dicitur, sunt ioviae itemque saturninae; quae ad Booten sunt, mercuriales saturninaeque. Rutila et fulgens stella cui nomen est Arcturo (chaldaice dicitur Azimech Aramer) Martis ac Iovis qualitatem retinet.

[55] Quae in septentrionali corona dispositae sunt, quam Chaldaei vocant Malfelcare, eadem quae Venus ac Mercurius agunt. Quae ad Engonasim, qui latine Geniculatus dicitur, Mercurio similes sunt; quae in Lyra, quae chaldaice vocatur Asange, Veneri ac Mercurio: hoc signum a maioribus tum Graecis tum Latinis Lyra dicebatur, nunc Vulturem Cadentem nostri vocant. [56] Eandem quoque Veneris Mercuriique naturam sequuntur stellae quae Gallinam constituunt; quae sunt ad Cassiopiam Saturni ac Veneris.

[57] Quae ad Perseum Iovis et Saturni qualitates retinent. Globus stellarum qui est ad capulum gladii martius est; lucidae stellae quae sunt in Eniocho, | quem 63v
nostri Aurigam vocant, Marti Mercurioque similes sunt. [58] Quae in Serpenta-

198 lineolam *RVe²*] linnelam *Ve* **201** Iovi similes sunt *RVe*] Iovis similes sunt *Ve²* **203/204** in orbem dispositae *R*] in orbe dispositae *D* **204** Nodum Celestem *RVbS*] modum celestem *Vb* **208** etiam venereae similitudinis *RVb*] etiam Venere similitudinis *D*, etiam veneriae similitudinis *Vb²* **213** mercuriales *RVbS*] mercurales *Vb* **217** Malfelcare *R*] Malfecare *Ve* **217/218** qui latine *R*] qui latinae *Vb* **218** quae chaldaice *R*] quae a chaldaice *Ven* **219** Asange *R*] Assagne *F* **222** ad Cassiopiam *R²F*] ad Cassiepiam *UVeVenTWDVbR*, ad Casiopiam *Sum*

rio, qui graece Ophiuchus dicitur, Saturni qualitatem retinet, habet et Veneris quiddam.

[59] Quae in ipso Serpente collocantur qualia Saturnus et Mars efficiunt. Quae ad sagittam positae sunt Martis naturam imitantur, non nihil etiam Veneris habent. Stellae Aquilam constituentes Martiae ac Ioviae naturae sunt; hoc signum a recentioribus Vultur Volans dicitur. Quae Delphinum constituunt Saturno Martique similia operantur.

[60] Lucidae stellae quae ad Equum sunt Marti ac Mercurio similes sunt. Quae in Andromeda veneriae, quae in Triangulo mercurialis qualitatis esse perhibentur. Haec de stellis quae in signis ab orbe signifero in septentrionem vergentibus constituuntur dicta sint.

[61] Earum quae in Austrum vergunt, lucida stella quae in Piscis australis ore fulget, operationes venereis mercurialibusque similes facit; quae in Pristice, qui Cetus etiam vocatur, saturninae sunt. [62] Earum quae ad Orionem, quem recentiores Fortissimum cognominant, stella quae in humeris collocatur Marti Mercurioque similis est, quae aliae lucidae stellae ibidem sunt Iovis ac Saturni naturas imitantur.

[63] Earum quae in Flumine, quem Eridanum multi vocant, ultima quidem | 64r et fulgida Iovia est, coeterae saturninae. Quae in Lepore saturninae ac mercuriales; quae in Cane, veneriae sunt omnes, praeter eam quae in ore lucet, quae iovia est, aliquantulum etiam Martis habens; ea dicitur a Chaldaeis Asceher.

[64] In Procyone, quem nunc Antecanem vocant, est lucida stella quae Mercurii qualitatem habet, nec non et Martis aliquantulum. Stellae quae ad Anguem fulgent, qui et Hydrus vocatur (recentiores, tamen, nescio qua ratione ducti, Magnanimum dicunt) saturninae sunt atque veneriae. Quae in Cratere similiter veneriae sunt, quadam etiam e parte mercuriales.

[65] Quae ad Corvum martiae ac saturninae; quae in Navi Argo perlucent Saturni ac Iovis qualitates sequuntur. Quae ad Centaurum, hoc est stellae illae quae in parte humana corporis sunt, Veneris ac Martis efficaciam habent; quae vero in parte splendescunt equina tum Iovis tum Veneris vires assecutae perhibentur.

[66] Quae ad Beluam, id est Lupum, sunt lucidae stellae Saturnum imitantur, habent et Martis quiddam. Quae in Thuribulo veneriae sunt, atque ex parte

226 Ophiuchus *R*^{2}*Vb*^{2}] Ophiucus *R*, Ophiochus *UVenTWDVb*, Ophiocus *VeF* **234** in Andromeda *R*] in Andromedam *Ve*^{2}, ad Andromedam *Ve* quae in Triangulo *RVe*^{2}] in *om. Ve* **235** constituuntur *R*] constitutae sunt *UVe* **238** mercurialibusque *RVb*^{2}] mercurialibus *Vb* Pristice *R*^{2}*VbS*] Pristice *UVeTFWD*^{2}*VbPR*, Pristrite *VenVb*, Pristrice *D* **244** Quae ... mercuriales *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **248** Stellae ... Anguem *R*] Stellae quae Anguem *D* **249** Hydrus *RVe*^{2}] ydrus *Ve* **250** Magnanimum dicunt *R*] Magnanimum vocant *F* **254** Veneris ac Martis efficaciam *R*] Veneris ac Marciam efficaciam *Ven* **258** Thuribulo *RU*^{2}*FDVbS*] turibulo *UVeVenWVb*, turribilo *T*

aliqua mercuriales. Stella quae splendescit in Australi Corona tum Mercurii tum
260 Saturni qualitati similem qualitatem habet. Haec de stellis fixis hac in parte dixisse
| sufficiat; alias fortasse huberius atque expressius de iis dicemus. 64v

260 qualitati similem qualitatem *R*] qualitati qualitatem *F* qualitati *RVbS*] qualitatis *Vb* hac in parte *RVbP*] in hac parte *Vb*

261 alias ... dicemus: cf. Pontano, *Urania* II 65-IV 810.

TEXTUS XXX

Inspice primorum generis regum creationes; si enim ascendens creationis convenit cum ascendente geniturae regis filii, is regis successor erit.

COMMENTATIO

[1] Superiori verbo Ptolemaeus docuit eas esse fixarum vires ut infimi loci homines aliquando in reges eveherent. Sed regno stabilito, regiisque rebus compositis, cum liberi succedere ex lege consueverint, docet nunc ex filiorum genituris iudicari posse quis e liberis patri sit in regno successurus; atque ubi unicus fuerit, an ille successor sit futurus. [2] Quocirca primo inspiciendum iubet coeli statum, qua hora primus regni eius rex gubernacula accepit – antiqui creationem et designationem vocabant, nunc sunt qui coronationem vocent, alii qui thronizationem – deinde nati genituram considerandam, cuius ascendens si cum ascendente paternae, id est primae, designationis convenerit, is profecto regni successor erit.

[3] Signorum autem convenientia potissimum videtur ex triangulari et sexangulari aspectu constare, quamquam quae maior convenientia esse potest | quam si 65r
idem signum utriusque sit ascendens? [4] Nec vero praetereundum est quod dicit primorum ex genere regum creationes, non primi, fit enim uti aliquando nepotis genitura cum avita designatione magis conveniat, quando et physici consentiunt nepotes saepenumero avitam corporis speciem et animae quoque qualitates magis quam paternas referre.

[5] Sunt qui, alias rationes secuti, dicant etiam a culmine, hoc est a loco medii coeli regiae creationis, indicari aliquando successorem, non nunquam etiam a

2 Inspice ... creationes *RW²*] Creationes regum gentis eius primorum inspice *W* (= *Va*) **5** Superiori *RW²Vb*] superiore *UW* Ptolemaeus *RW²*] *om. UW* **5/6** ut ... homines *RUTFWDVbS*] que infimi loci homines *VeVenW²Vb* **6** eveherent *RW²*] extollerent *UW* **11** thronizationem *RVbS*] tronizationem *Vb* **16** constare *RW²*] esse *W* quamquam *R²in ras.VbS*] quanvis *UVeVenTFWDVb* **18** ex genere *RW²*] *om. W* uti *R²*] ut *R*

11 nunc sunt qui: cf. the translation by George of Trebizond in his *Commentarii*, f. 8ᵛ, ll. 5–9: 'animadverte coronationes primorum regum, et si ascendens coronationis convenit congruitque cum ascendente hominis qui speratur succedere, succedet in eo regno huiusmodi homo'. **22** Sunt qui: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 109ᵛᵃ: 'precipuum [...] est ut sit ascendens nativitatis eius vel Medium Celi conveniens ascendenti vel Medio Celi hore intronizationis eius regis vel congruat ascendenti coniunctionis minoris vel medie que significavit sectam illam'.

statu coeli atque a primis cardinibus coniunctionis Solis Lunaeque aut oppositionis quae regiam creationem proxima antecessit.

[6] Memoriae proditum est a graeco quodam mathematico Aaronem in Aegypti regno successisse Achimeto patri, idque Temimen mathematicum ab eo consultum praedixisse ex avi eius creatione, in qua Scorpius ascenderat, fueratque Sol in Virgine, cum idem ascendens eundemque Solis locum in Aaronis nepotis genitura fuisse conspicaretur. [7] Idem Graecus mathematicus – Graecum dico quod graece scripserit – accusat eos qui dicunt non successuros filios in regno paterno, ubi filiorum nativitates stellarum orientalitate aut angularitate caruerint, cum magis inspicere debeant ascendentium et item culminum designationis paternae aut avitae aut primi ex ea gen|te regis cum filii nativitate convenientiam. 65v

[8] Primos reges dico qui primi in urbe et regno aliquo regnare incipiunt, ut Alexandriae Ptolemaeus, in Regno Neapolitano Carolus, quanvis ipse alios ex eo pepulerit, ut non multis ante annis Franciscus Sfortia, licet ipse Mediolanensem dominatum uxori suae Blancae asserere videretur; ut nuper qui a Ferdinando rege aut duces aut barones instituti sunt.

[9] Sed hac ipsa de re, id est de filiorum successione, qui iudicaturus est, ante gentium ac populorum leges institutaque considerare ipsum oportet, cum videamus apud Syros non Soltanorum, id est regum, liberos, sed aliquem e servorum numero, qui soli apud eos militant, succedere; [10] tametsi tanta interdum coeli vis, tantus stellarum favor est ut nothus legitimo praeferatur, quod comprobatum est in Leonello Extensi, qui, praeteritis duobus fratribus legitimis, ipse spurius, Nicolao Ferrariensi Marchioni sine ullo bello successit. [11] Quid de pontificum Romanorum, quid de Venetorum Ducum successionibus dicam, qui suffragiis

25 proxima antecessit $R^{2in\ ras.}$(-xima ante- *manu Pont.*)*VbS*] propior antecessit *UVenW*, proprior antecessit *VeTFDVb* **27/28** ab eo consultum $R^{2in\ ras.}$*VbS*] a se consultum *UVe*^{2}*VenTFWDVb*, esse consultum *Ve* **30** conspicaretur *R*] conspiceretur *F* **44** nothus R^{2}] notus *R* **44/45** comprobatum est *RW*^{3}] visum est W^{2}, visum *W*

26/34 Cf. Ahmad Ibn Yūsuf, *Commento*, pp. 288–92 (on this anecdote: Rinaldi, *Pontano, Trapezunzio*, p. 161). **36** Ptolemaeus...Carolus: Ptolemy I Soter (367/66–283/82 b.C.), a Macedonian general of Alexander the Great, was the ruler of Egypt (323–285 b.C.) and founder of the Ptolemaic dynasty. Charles I of Anjou (1226–1285), son of the king of France Louis VIII, was king of Naples and of Sicily (since 1266) see Peter Herde, 'Carlo I d'Angiò, re di Sicilia' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1977, XX, pp. 199–226. **37** Franciscus Sfortia: Francesco Sforza (1401–1466) husband of Bianca Maria Visconti, since 1450 was duke of Milan, see Antonio Mennitti Ippolito, 'Francesco I Sforza, duca di Milano' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1998, L, pp. 1–15. **45** Leonello Extensi: Leonello d'Este (1407–1450), son of the marquis Niccolò III and his mistress, Stella dei Tolomei dell'Assassino, became lord of Ferrara in 1441. See Giampiero Brunelli, 'Este, Leonello, d'', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1993, XLIII, pp. 374–80.

tantum creantur? [12] Apud Britannos non tam leges, in optinendo regno, quam factiones bellicaque vis possunt. Apud Gallos et Hispanos filius natu maximus, quem 'primogenitum' vocant, in regno succedit, quo ante patrem | mortuo, ex eo 66r nepos regni haeres avo substituitur. Sed de hoc satis.

[13] Nunc id agamus cur oriens mediumque coeli et regnum et regni successorem denuncient, cum aliis in nativitatibus ab Imo patrimonium quaeratur. Ac ne physicis semper rationibus agamus, quemadmodum in habendo senatu atque in capiendis de re publica consiliis locus eminentior sedesque augusta summo magistratui statuitur, sedetque in suo rex solio, sic in imperiis dominatibusque exquirendis in natorum genituris a celi culmine, id est sublimiore mundi parte, res exigitur; [14] iure quidem, quando summis summa conveniunt; unde nanque in terras radius aut rectior aut vehementior quam a medio, ubi celi culmen statutum est, mittitur? Quo e loco apertissimus liberrimusque in terras despectus est.

[15] Quod vero ad orientem attinet cardinem, cum motus causa sit omnium quae sub coelo fiunt, ab oriente rerum principia metienda sunt: sicuti enim principia in actionibus seriem ex se agendarum rerum explicant, sic orientis coeli motus reliquum coeli volumen secum trahit, qui motus, quando maxime ordinatus est, necesse est ut ordinatam a principio ad exitum seriem adducat. [16] Recte itaque Ptolemaeus iubet ascendens creationis regiae et regii filii natale ascendens observandum ad cognoscen|dam successionem esse: haec enim si convenerint, 66v necesse est ut et res, quarum principia ipsa sunt, simili modo conveniant.

49 Hispanos *RVbS*] Ispanos *Vb* **50** primogenitum *RVeVenVbS*] primigenitum *UTWDVb*, primo genitum *F* **53** denuncient *RW²*] indicent *W* **56** sic in imperiis *R*] sic imperiis *D* **57** id est sublimiore *R*] id est a sullimiore *Ve* mundi parte *R*] celi parte $F^1N^1L^1$, al(iter) mundi $F^2N^2L^2$ **58** summis summa *R*] sumis summa *D* **65** necesse est ut *RVbS*] est *om. Vb* a ... adducat *R*] a principio ad exitum seriem ex se adducat *TF* **68** quarum *R*] quorum *Ve*

TEXTUS XXXI

Cum regni dominator in locum climactericum inciderit, tunc aut rex aut e regni principibus magnus quispiam morietur.

COMMENTATIO

[1] Graeci quidam codices etiam hoc habent: ‘si in revolvendo anno regni stella in signo depressionis inventa fuerit, magnus aliquis vir, ex stellae ipsius natura, morietur’. [2] Sed ad sententiae enarrationem veniamus. Quod est ante dictum, ut generationis sic etiam corruptionis causa motus est, futurorumque malorum perinde ut bonorum indicia et causae in coelo constitutae sunt, quando haec est ad corruptionem via. [3] Etenim ut generatio interitui, sic felicitati miseria, bono malum adversatur; atque ut generationis est incipere, sic interitus est desinere; utrunque autem a motu efficitur. [4] Coepit quispiam aliquando rex esse: desinet etiam aliquando; tunc vero desinet cum minaces planetae ad locum nocentem atque letalem pervenerint.

[5] Atque ut corporis nostri fabrica ex contrariis constat, sic et ipsa contraria, ex quibus constamus, | a coelo affecta corrumpuntur. Sunt itaque et in coelo con- 67r
trariorum affectuum atque effectuum indicia, significationes et causae. [6] Neque enim tanta rerum diversitas inconstantiaque esset ex sola materia, cuius tamen proprium est pati magis quam agere, et affici potius quam afficere. [7] Incommodorum itaque et morborum, et corruptionis, et mortis coeterorumque malorum significationes ex noxiis locis aspectibusque, qui illorum causae sunt, oriuntur;

2 dominator *RW*^{3}] praedominator *W*^{2}, significator *W* climactericum *RVb*] climatericum *VbS* **2/3** tunc ... morietur *RW*^{2}] tunc aut rex morietur aut in eo eius ex primoribus regni aliquis *W* **3** quispiam *RVbS*] quippiam *Vb* **5** etiam *RVe*^{2}] *om. Ve* habent si *R*] habentes *Ven*, habent *Ven*^{2} **5/6** si ... depressionis *RW*^{2}] in revolvendo regni anno si stella in sua depressione *W* **5** si *RVbP*] *om. Vb* **7** ad sententiae *RVb*^{2}] ad *om. Vb* **10** interitui *RW*^{2}] corruptioni *W* **11** interitus *RW*^{2}] corruptionis *W* desinere *RW*^{2}] desinire *U*, desinere ac finire *W* **13/14** nocentem atque letalem *RW*^{2}] *om. W* **16** a coelo affecta *R*] a coelo effecta *T* Sunt ... coelo^{2} *R*] Sunt itaque in coelo *Ve* **17** affectuum atque effectuum *RT*^{2}] effectuum atque effectuum *TD* **18** tamen *R*$^{2manu\ Pont.}$*VbS*] *om. UVeVenTFDWVbR* **19** afficere *R*] efficere *Ven* **21** significationes *RW*^{2}] indicia *W* oriuntur *RW*^{2}] significantur *W*

5/7 Cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXI, p. 44, ll. 1–3: ‘καὶ ἂν εὑρεθῇ ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τοῦ ἔτους τῆς βασιλείας ἀστὴρ ἐν τῷ ζῳδίῳ τοῦ καταντήματος, μέγας τις κατὰ τὴν φύσιν τοῦ τοιούτου ἀστέρος [τελευτήσει]’: this is a peculiar reading of manuscripts of the β family of *Καρπός*.

[8] quae quidem mala tunc evenient cum perniciosus planeta ad locum progredietur in quo res coepit, aut ad loca hostilia ac minacia, hoc est quadrata vel opposita, quaeve minacibus tunc radiis feriebat, aut ad loca quae graece dicuntur *aphetica*, a nostris hodie *ilegialia*, barbaro nomine, vocantur.

[9] Quae loca, quoniam Graeci vocant *climacterica*, anni quoque progressionis eius climacterici dicuntur, quod nomen inde ductum videtur, quod ex ascensionibus planetarum secundum climatis rectum aut obliquum circulum cognoscatur tempus quo planeta sit ad locum eum perventurus. Nos ea loca interimentia et letalia et perniciosa et noxia, a loci malignitate, vocamus.

[10] In creando igitur rege, ut certa et statuta celi loca sunt, quae tum regi tum regno felicitatem pollicentur, sic contra quae infe|licitatem minentur; et quia 67v creati regis aliquando futurus est exitus, necesse est locum esse aliquem certum statutumque, in quem cum dominator inciderit, rex ipse moriatur, si aut nullum omnino beneficae stellae praesidium contulerint, aut beneficarum ipsarum radii hebetes atque imbecilli erunt.

[11] Fieri tamen potest ut periculum mortis, quod a creatione portenditur, rex ipse beneficio geniturae securus evadat. Quocirca prius quam de morte certum aliquid affirmetur, genesis inspicienda est, considerandumque regi ne mortem an regis dignitati finem potius videatur afferre, ipso rege superstite, an alicui ex regni primoribus mortem minitetur, ut nuper in Roberto principe salernitano vidimus comprobari.

22/24 quae ... feriebat *R*] *after* barbaro nomine vocantur (*l. 25*) *trans. Ven* **23** minacia *Nos*, *FVbSSum*] minantia *UVeVenTWDR*, minatia *VbR²* **24/25** aut ... vocantur *RW²*] *om. W* **25** *ilegialia R*] elegi alia *Ven* **26/27** Quae ... dicuntur *RVbP*(climaterica ... climaterici *corr. Summonte*)] *om. Vb* **29** quo ... perventurus *RVe²W²*] quo ad locum planeta sit perventurus *Ve*, quo ad eum locum planeta sit perventurus (proventurus *W*) *UW* interimentia *RVb²*] interimenta *Vb* **31** ut certa et statuta *R*] ut certa est statuta *D* **32/33** et quia creati $R^{2in\ ras.}$(-ia *manu Pont.*)*VbS*] et quando creati *UVeVenTFWDVb* **33** necesse ... aliquem *R*] necesse est esse aliquem locum *Ve* **35** contulerint *R*] contulerit *F* radii *R*] *om. F* **36** imbecilli *RW²*] oppressi *W* **37** potest *RW²*] *om. W* quod ... portenditur *RW²*] quod regi a creatione portenditur *U*, quod regi a creatione proceditur *W* **37/38** rex ipse *R*] ipsae *U*, rex (*om. W*) ipsae *W²* **38** certum *R*] *om. Ve* **39** considerandumque *R*] *om. F* **41/42** minitetur ... comprobari *R*] minitetur, ut nuper in Rege Ferdinando a Laurentio Miniatensi, et nos in Roberto principe salernitano vidimus comprobari *T*(in Rege ... et nos *manu Laurentii Bonincontri*), minetur, ut nuper in Rege Ferdinando a Laurentio Miniatensi et nos in Roberto principe salernitano vidimus comprobari *FNL*

41 in Roberto principe: Roberto of Sanseverino (1428–1474) count of Marsico, in 1463 became prince of Salerno; Pontano dedicated to him the *De Obedientia* and recalled Roberto's virtues in his *De bello Neapolitano* (see Pontano, *De bello*, I 36, 1–5, pp. 262–65); he died on 2 December 1474 (cf. Raffaele Colapietra, *I Sanseverino di Salerno. Mito e realtà del barone ribelle*, Salerno: Laveglia, 1985, pp. 17–44, at p. 44 n. 111).

[12] De qualitate autem mortis consulendi sunt planetae illam minitantes, et loca et gradus et signa in quibus atque e quibus portenditur. [13] Idem regni significator, cum in revolvendis regni annis in depressione sua languere inventus fuerit, potentis alicuius et clari viri, ex natura sua, mortem denunciat. [14] Sed hoc, ut dixi, Graeci quidam codices tantum habent, quanvis nec absonum videatur, nec ratione carere. [15] Regni autem dominator significatorque is est qui plures potioresque praerogativas in medii coeli cardine habet, quem tamen mutari contingit, | siquidem alium par est fuisse Romani imperii significatorem, cum 68r primi consules magistratum iniere, alium cum decem tribuni, alium cum Iulius Caesar in sella curuli regio more sedit, alium cum Imperator Constantinus Imperium atque imperii iura Bizantium transtulit, alium cum vigintiquatuor ante annis Mahometus, Turcarum rex, Constantinopolim cepit, caeso imperatore ac Graecorum rebus attritis; quae observari summa diligentia a mathematico debent.

47 Graeci ... habent $R^{2in\ ras.}$(quidam *and* tantum *manu Pont.*)*VbS*] Graeci quidem codices non habent *UVeVenTFWDVb* videatur $R^{2manu\ Pont.}$*VbS*] videtur *UVeVenTFWDVbR* **48/55** Regni ... debent *R*,$W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **53/54** vigintiquatuor ante annis *RVeVenTFW*^{2}*DVb*] viginti ante annis *UW* **55** a mathematico *RVe*^{2}*T*^{2}] mathematico *VeT*

48/55 Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 38^{v}, l. 15–39^{r}, l. 3: 'sed advertendum est ne, quoniam eiusdem urbis imperium sit, primum eundemque praedominatorem (sic enim Graeci appellant) semper teneamus: mutatur enim regni atque imperii praedominator secundum rerum mutationes; alius certe Imperii Romanorum a tempore quo Romulus sedit usque ad expulsos reges fuit predominator; alius posteaquam, mutato statu, senatu et consulibus rem publicam administrabant [...] alius cum Caesar in urbe, pulso Pompeio, ut princeps sedit'. **54** Constantinopolim: Constantinople was conquered by the Ottoman troops led by Mehmed II on 29 May 1453.

TEXTUS XXXII

Concordiam inter duos facit conveniens stellarum figuratio speciem rei significantium, ex qua benivolentia in utriusque genitura constituta est.

COMMENTATIO

[1] De ingenii aptitudine deque naturali ad rem aliquam instinctu in verbo tertio abunde dictum est. Quia vero in iisdem non solum artibus, verum etiam facultatibus disciplinisque alii inter se inimicitias exercerent, alii singulari quodam consensu simul viverent, redditur hic a Ptolemaeo et discordiae et consensus ratio, quam ex natalitiarum stellarum collocatione artem et facultatem eam significantium proficisci docet. [2] Etenim, si naturalis ad rem aliquam | propensio a stellis 68v manat, a quibus corporis est formata fabrica, si felices infelicesque, amici inimicique in coelo stellarum ipsarum aspectus sunt, si earum radii nunc coniuncti, nunc obliqui, nunc etiam adversi irradiant, fieri necesse est ut inter eos qui artes facultatesque ab illis significatas exercent concordia discordiave, pro radiorum collocationisque necessitudine aut hostilitate, oriatur.

[3] Quocirca, inspectis genituris eorum qui ad mercaturam, qui ad easdem artes facultatesque exercendas a coelo applicantur, facile prudens mathematicus iudicabit futura ne sit inter illos concordia an discordia, odium an familiaritas, commodatio an incommodatio, quod stellarum collocatio ac coeli status demonstrabit. [4] Si enim facultatis eiusdem stella significatrix in eodem coeli loco signoque in illorum nativitatibus, aut in trigonis hexagonisque signis reperta fuerit, dubitandum non est magnum inter eos vivendi consensum fore; contra, si in signis locisque oppositis invenientur, lites discordiasque ob artem facultatemque ipsam orituras.

[5] Quas ad res certius cognoscendas multum etiam conferent in utranque partem aliorum planetarum irradiationes atque constitutiones; quod si in figura natali nulla significatricis stellae, nulla si|gnorum locorumque convenientia, nul- 69r lus etiam planetarum aliorum bonus aspectus accesserit, quae inter artifices illos convenientia familiaritasque esse poterit? [6] Itaque exercebunt illi quidem artem

2 figuratio *RW²*] configuratio *W* **3** benivolentia *RW²*] amicicia *W*, benevolentia *Vb* constituta est *RW²*] constituitur *W* **6** vero *RT²*] *om. T* **7** disciplinisque alii *R*] disciplinisque aliis alii *F* **8** discordiae *R*, *W²manu Pont.*] simultatum *W* **13** necesse est *RW²*] *om. W* **14** significatas *R*] significata *Ve* **16** ad mercaturam *R²Vb²*] ad mercaturam exercendam *UVeVen TFWDVbR* **16/17** ad easdem artes *RW²*] ad artes easdem *W* **19** collocatio ... demonstrabit *RW²*] collocatio statusque indicabit *W* ac ... status *R*] a coeli statu *F* **20** eiusdem *RW²*] eius *W* **26** quod si *RW²*] sin autem *W*

30 facultatemve a coelo promissam, familiaritatem vero inter se nullam, quando parum a stellis conceditur, exercebunt.

TEXTUS XXXIII

Amor odiumque tum ex luminarium concordia discordiaque, tum ex utriusque geniturae ascendentibus deprehenditur; adaugent autem benivolentiam obedientia signa.

COMMENTATIO

[1] Hominem natura sociabilem esse constat, unde et coetus amat, et civitates colit. Ad hanc naturalem societatem accedit ea quae dicitur amicitia, quae nomen ab amore duxit. [2] Cur autem uni quam alteri magis afficiamur, et benivolentia iungamur maiore, Sol Lunaque efficiunt, et signa quae grato aspectu sese intuentur. Etenim Luna, cum sit corporum domina, Sol spiritum corporibus infundat, ita corpus animumque afficiunt ut in quo maior similitudo sit, ad eum magis magisque amandum impellant. [3] Quocirca, quia de familiaritate et convenientia illa, quae a planetis ob artium ac facul|tatum similitudinem conciliatur, abunde 69v praeceptum est, statim subditur regula per quam, inspecta nati alicuius genitura, amicitias eius iudicare possimus, et qui sint quos amore intimo natus is complexurus videatur.

[4] Quod ut apertius ostendamus, unius atque alterius geniturae figuram subiiciamus: natus est Marcus ascendente Ariete, Sole in Ariete ipso, Luna in Capricorno constituta; Lucius vero natus est Capricorno ascendente, Sole Capricornum, Arietem Luna peragrante: iudicandum est futuram inter hos arctissimam familiaritatem propter commutata luminarium signa in utriusque genitura. [5] Similiter si Marcus habuisset Solem in Tauro, Lunam in Piscibus, Lucius vero Lunam in Virgine, Solem in Cancro, quibus e signis triangularibus se invicem radiis Sol Lunaque intuentur; aut si in Marci genitura Sol fuisset in Aquario,

3 ascendentibus *R*] ascendente *F* deprehenditur *RW²*] capitur *W* adaugent *RW²*] accumulant *W* autem *RVbP*] *om. Vb* benivolentiam *RW²*] amiciciam *W*, benevolentiam *Vb* **6** Hominem ... constat *R*] Hominum naturam sociabilem esse constat *F* constat *RVb²*] constant *Vb* **8** uni ... magis *R*] uni magis quam alteri *Ve* **11** afficiunt ut *R*] efficiunt ut *F* **12** impellant *R*] appellant *Ven* **14** alicuius *RW²*] *om. W* **15** qui sint quos *RW²*] qui essent quos *W*, qui sint qui *Ve* **16** videatur *RW²*] esset *W* **17** unius atque alterius *R*, *W²manu Pont.*] *om. W* alterius geniturae figuram *R*] alterius figuram *F* **18** ipso *RT²*] *om. T* **21** propter ... genitura *R*] propter commutata luminarium in utriusque genitura domicilia *UVe* signa *RW²*] *om. W* **24** aut ... Marci *RVe²*] aut in Marci *Ve*

7 dicitur amicitia: cf. Cicero, *Laelius*, par. 26, p. 56: 'amor [...] ex quo amicitia nominata est'.

Luna in Geminis, in Lucii vero nativitate Luna in Sagittario, Sol in Leone, quibus e locis sexangulari e loco luminaria se aspiciunt.

[6] Signa quoque grato lumine se aspicientia amorem conciliant: ea sunt signa sexangularia et triangularia. Amabunt enim mutua se benivolentia in quorum genituris ascenderint Aries, Leo aut Sagittarius, Taurus, Virgo aut Capricornus, quae signa triangulari | gratoque aspectu se intuentur; et item quibus ascenderint 70r Libra, Aquarius ac Gemini, seu Gemini, Leo et Libra. [7] Arctius tamen vinculum erit inter illos quos triangularia signa coniunxerint, propter maiorem convenientiam qualitatum ac radiorum. [8] Illorum tamen arctissimum vinculum erit, quorum eadem signa iidemque gradus fuerint ascendentes hora nativitatis; quae signa, si obedientia fuerint, mirificum inter utrosque amorem ingenerabunt cum singulari quadam convenientia et pacati animi aequabilitate: utputa si in alterius genitura Scorpius, in alterius vero genesi Pisces ascenderint, utrunque enim signum obediens est, et signa quidem obedientia natorum animos ad invicem obtemperandum impellunt, qua e re convenientia stabilitasque amoris comparatur.

[9] At Leo Sagittariusque licet triangulares sint, tamen cui Leo ascenderit, tametsi afficiatur erga eum cui ascenderit Sagittarius, illius tamen amor erit cum quodam quasi imperio et auctoritate, at huius cum subiectione et famulatu, cum Leo signum sit imperiosum, Sagittarius vero signum obediens.

[10] Sed ne in aliquo falsi simus, inspiciendum etiam qua se planetae signorum domini ratione conspiciant, num etiam signa ipsa maleficis a stellis occupata sint, aut inimicis radiis feriantur; quae omnia miscenda | sunt, ut de amoris magnitudi- 70v ne aut exiguitate ac familiaritatis firmitate infirmitateve certius tradi iudicium possit. [11] De futuris vero odiis ac simultatibus facile iudicari poterit, quotiens ascendentia ipsa sibi invicem adversabuntur, nec luminarium similitudo aut signorum commutatio accesserit; quae odia tanto acerbiora erunt si luminaria ipsa quadratum oppositumve alterum alterius insederit locum.

26 luminaria *RW*^{2}] *om. W* **28** mutua se *RVe*^{2}] se mutua se *Ve* **31** seu Gemini *R*] seu Genitura *Ven* **35** signa *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **36** aequabilitate *RT*^{2}] aequalitate *T* **36/37** si ... Scorpius *RVb*^{2}] si in alterius nativitate genitura Scorpius *Vb* **45** ne in aliquo *R*] ne aliquo *D* inspiciendum ... se *RVe*^{2},*W*$^{2manu\ Pont.}$] inspiciendi sunt etiam *UVeW* **45/46** planetae ... domini *RVe*^{2}*W*^{2}] planetae signorum domini qua se *UVeW* **46** a stellis *RVbP*] stellis *Vb* **48** ac familiaritatis *RVbS*] ac familiaritatum *VbP*, ac familiarita *Vb* **50/51** aut ... commutatio *R*,*W*$^{3manu\ Pont.}$] aut domorum commutatio *UVe*,*W*$^{2manu\ Pont.}$, permutatiove *W*

TEXTUS XXXIV

Dominator seu hospitator interlunii, si cardinalis fuerit, quaecunque illo mense futura sint significat.

COMMENTATIO

[1] Haec sententia, tametsi ad aeris statum ex Lunae Solisque coniunctione cognoscendum plane pertinet, fuere tamen qui ad hominum genituras eam referrent, rati Ptolemaeum de cardinibus geniturarum omnino sentire – ut locus dominatoris novilunii aut plenilunii uni ex angulis geniturae congrueret – idque in hominum tantum genituris probatum esse, in ortu vero coeterorum animalium nequaquam contingere.

[2] Quod cur ex hoc Ptolemaei enunciato coniicere voluerint non satis intelligo, cum eius verba manifesta sint: dominus — inquit — loci | in quo Solis Lunae- 71r
que coniunctio fit, siquem coniunctionis tempore coeli cardinem tenuerit, index erit eorum omnium quae mense illo ad alteram usque copulationem futura sunt, hoc est siccus ne an pluvius, an mistim nunc pluvius nunc serenus, item calidus ne an frigidus, an moderati temperamenti mensis futurus sit, qui etiam venti flaturi sint, et in qua mensis ipsius parte.

[3] De aeris autem statu sentire Ptolemaeum declarat etiam subsequens de Sole enunciatum: more enim suo Solis Lunaeque apotelesmata simul annectit. Cumque sententia hac qualitatem mensis ex Lunae Solisque coitu cognoscendam tradidisset pro collocatione planetae dominatoris, aut domini signi eius in quo

2/84 *R*,*W*$^{2 manu\ Pont.}$] *om. W* **2** hospitator *RW*^{2}] dispensator *W* si cardinalis fuerit *RW*^{2}] in cardine inventus *W* **3** futura sint *RW*^{2}] futura sunt *UVeFWM* significat *RW*^{2}] indicat *W* **5** statum *RW*^{2}] *om. W* **6** eam referrent *R*] eas referrent *Ve* **13** siquem *RVe*^{2}] si *UVe* coeli cardinem tenuerit *R*,*Ve*$^{2 (apparently)}$] *om. Ve*, aliquem celi cardinem tenebit *U* **19/20** Cumque sententia hac *RW*^{2}] Cumque sententiam hanc *W* **21** aut ... eius *RD*^{2}] aut domini signis eius *D*, aut tantum signi eius *F* aut domini *RW*^{2}] aut dispensatoris *W*

6 fuere ... qui: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 110ra: 'sensus huius capituli est quod in nativitate hominis semper oportet quod gradus ascendentis vel medii coeli sint in toto gradu sui signi in quoto fuerit almusteuli super coniunctionem vel preventionem sui signi; et si hoc non fuerit, non erit illa nativitas hominis sed alterius animalis'; Cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 86^{r}, ll. 5–11: 'sensus huius capituli est quod in nativitatibus hominis semper oportet ut gradus ascendentis vel medii celi sit in tot gradibus sui signi in quot fuerit dominator gradus coniunctionis aut preventionis sui signi; et si hoc non fuerit, non erit illa nativitas hominis sed alterius animalis: et hoc Ali dicit se expertum fuisse et invenisse verum esse'.

coniunctio ipsa contigisset, statim subdidit de Sole sententiam, quem ait ciere aerem pro natura planetae ad cuius planetae locum Sol ipse profectus fuerit. [4] Ad haec, Luna cum sit mensis domina, futuri mensis indicium ab hora et puncto coniunctionis sumendum docet. De Sole vero, cum sit anni totius dominus, sic praecipit ut dicat a Solis reditu ad principium Arietis decerni posse quas commotiones in aere Sol ipse intra annum facturus videatur, quo tempore ad planetae cuiusque locum perveniet.

[5] Sed sententiam iam ipsam aperiamus. Dominus signi in quo Luna | cum 71v
Sole coit, sive planeta ille qui plures ac maiores eo in loco praerogativas habuerit, qualis mensis ille per singulas sui partes futurus sit declarabit, si tempore interlunii (interlunium autem ac novilunium voco Lunae ac Solis copulationem, quam synodum Graeci vocant) in aliquo coeli cardine dominabitur. [6] Quo dicto monemur menstruum hoc iudicium a dominatore sumendum semper non esse, sed tunc solum cum in aliquo coeli cardine praesidere inventus fuerit; cardinalis enim praerogativae ratione tantum iuris atque auctoritatis illum sibi vendicare ut ab eo, tanquam praefecto quodam, iudicium exigatur.

[7] Haec sententia ipsa per se tametsi clara atque absoluta videtur, volenti tamen iudicare aliquanto difficilior ac perplexior apparebit, siquidem natura planetae ipsius inspicienda est, item signi non solum ubi coniunctio fit, sed in quo dominator aut hospitator ille reperitur; attendendae coniunctiones et configurationes toto mense futurae, quae item coniunctionum atque aspectuum tempore signa ascensura sint. [8] Ortus quoque atque occasus siderum considerandi, et Lunae ipsius defluxus atque configurationes, et quae mansiones dicuntur, quaeque alia multa exactissime diligentissimeque pensitanda sunt: est enim res ple|na difficultatis. Sed nec regionis qualitas, aut anni pars praetereunda est. 72r

[9] Imprimis autem scire oportet quae sit cuiusque planetae in elementis efficacia; alius enim densat, contra alius rarefacit, alius humectat, alius rursum exiccat, hic frigus excitat, ille calorem affert, est qui cogat, contra qui coacta solvat. [10] Ipsorum quoque signorum gradus quales sint et cuius planetae finibus attribuantur diligenter inspiciendum est; cardinum quoque ipsorum naturae perquirendae, ne in parte aliqua decepti labamur.

[11] His dictis, aperiendum relinquitur quem dominatorem quem etiam hospitatorem vocemus. Differunt enim inter se, quanvis idem ipse planeta simul et dominator et hospitator aliquando inveniatur. [12] Dominatorem eum dicimus qui graece est *epicratetor*, inde dictus quod *epicratesim*, id est dominatum,

24 mensis domina $R^{2manu\ Pont.}$,T^2] domina *RTD* **26** a Solis *RW*^{2}] a Solis ipsius *W* **28** perveniet *RW*^{2}] perveniret, quo in loco planeta ipse tempore ingredientis Arietem Solis reperiri contigerat *W* (*del. W*^{2}), perveniret *Ve*, pervenerit *Ve*^{2}, pervenient *Ven* **31** futurus sit *RVbS*] sit *om. Vb* **41** dominator ... hospitator *RW*^{2}] dominator aut dispensator *UVeW* reperitur *RVbS*] reperietur *Vb* **45** exactissime *R*] exactissimae *D* **53/54** etiam hospitatorem *RW*^{2}] etiam dispensatorem *W* **55** et hospitator *RW*^{2}] et dispensator *W*

inter alios planetas optineat, sitque in tota figura coeteris pollentior, qua e re placuit latine dominatorem nominare, quod eius auctoritas aliis praeferatur, sitque penes eum dominandi licentia. [13] Quidam etiam, praeposita praeposition-
60 ne, qua rem magis exprimerent, praedominatorem vocavere; hunc eundem significatorem aliquando dicimus, quod constitutionis figuraeque totius primam maximamque significationem habeat.

[14] Hospitatorem | intelligi eum volumus qui graece vocatur *oecodespotes*, ac 72v
tametsi expressius dicatur 'pater familias' sive 'domus dominus' (hoc enim graece
65 sonat) maluimus tamen uno quanquam novo verbo hospitatorem, quod domo sua suoque hospitio alium accipiat, appellare. [15] Graeci hunc ipsum *oecodespoten* aliquando *cyrion geneseos*, id est 'dominum geniturae', vocant, quod etiam Iulius Maternus in *Matheseos libris* testatur; sed de domino geniturae alias. [16] Dicitur autem planeta alterius planetae hospitator et tanquam pater familias
70 cum in domo sua illum accipit, cuius etiam curam patrociniumque hospitii iure susceperit; nam si Venus in Virgine constituta sit, Mercurium Veneris hospitatorem, quod Virgo Mercurii domus est, dicimus. [17] Si Sol in Ariete inveniatur, quod Aries domicilium Martis est, Solis patrocinium iure hospitii Mars accipit, quippe qui perinde ut pater familias propria Solem domo accipiat.

75 [18] Igitur qui mensis totius qualitatem praedicturus est, inspicere accuratissime debet an quem coeli cardinem lunaris coitus tempore teneat aut dominator, id est planeta plures ac maiores praerogativas in loco coniunctionis habens, aut hospitator, hoc est signi eius dominus in quo Luna cum Sole coiverit. [19] Quid autem sequendum | foret, ubi neuter cardinalis esset, Ptolemaeus non attigit, 73r
80 praeceptum hoc, ut minime fallax, tradidisse contentus; ex quo coniici recte potest in mensis statu praedicendo non modo locum lunaris cum Sole congressionis inspiciendum esse, verum etiam cardines cardinumque ipsorum dominos, item

59 Quidam etiam *R*] Quidam *T* **59/60** praeposita ... exprimerent *RW²*] *om. W* **60** vocavere *RVbP*] evacuare *Vb* **63** Hospitatorem *RW²*] Dispensatorem *W* **64/65** sive ... sonat *RW²*] *om. W* **65** uno *R*] *om. Ve* quanquam novo *RW²*] *om. W* **65/66** hospitatorem ... accipiat *RW²*] dispensatorem quod pro arbitrio dispenset *W* **67** aliquando *RW²*] *om. W* **70/71** sua ... susceperit *RW²*] *om. W* **70** accipit *R*] accepit *D* **71** nam si Venus *R²in ras.VbS*] ut si Venus *UVeVenTFWDVb* hospitatorem *RW²*] dispensatorem *W* **73** quod ... est *R*] quod Martis domicilium est Aries *F* patrocinium ... Mars *RW²*] dispensationem Mars *W* **74** propria Solem domo *RW³*] suo (sua *W²*) Solem hospitio *W* **77/78** aut hospitator *RW²*] aut dispensator *W* **79** attigit *R*] attingit *F*

68 Iulius Maternus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, III 2 23, I, p. 103: 'sed et fortiora mala decernit quotienscumque sic collocatus contra dominum geniturae quem Graeci "oecodespoten" vocant, vel si contra datorem vitae fuerit collocatus'; and IV 19 1, I, p. 243: '⟨geniturae⟩ dominum quem Graeci oecodespoten vocant qua debeas ratione colligere'.

planetas illic praesidentes, quive ipsos cardines intuentur, ac quo etiam e loco et quali e signo aspiciant observari oportere.

83 quive ipsos *R W*^{2}] aut eos *W* intuentur *R*] intuetur *T*

TEXTUS XXXV

Sol cum in alicuius stellae locum devenerit, vim eius excitat quam in aere habet.

COMMENTATIO

[1] Sol, ut est temporum auctor, ab eo enim est et dies et annus, sic frigoris atque caloris, humidi atque sicci, quae temporum anni qualitates sunt, excitator et index est; movet enim qualitates aeris pro natura erraticae stellae, quam, in signo quod ipse permeat, reperierit: ut si Mars in revolutione anni fuerit in Geminis, Sol Geminos ingressus, et Martis loco vicinior factus, calores excitabit, et quidem solito maiores; contra frigora et nives, si, Capricornum ingressus, illic Saturnum invenerit; rursum si Geminos ingressus, illic Saturnum invenerit, remissior calor erit, item frigus remissius, si ad | Capricornum profectus, in Martis 73v locum devenerit.

[2] Quam ad rem qualitates quoque signorum multum conferent; signi enim calor ad Martis calorem plurimum addet, demetque de Saturni frigore, contra frigida signi vis Saturni frigus augebit, Martis calorem imminuet. [3] Quocirca partes anni eam sequentur qualitatem quam Sol ipse movebit pro natura planetae, quem planetam, sive locum eius in signo quoque, illud ingressus invenerit. [4] Nam cum planeta pro natura sua proque signi etiam qualitate aerem infecerit, Sol ad locum planetae ipsius profectus, quod ab illo infectum erat praesentia sua commovet, occultasque planetae commotiones manifestas facit. [5] Aspectus quoque et situs planetarum aliorum considerandi sunt, et Lunae cursus in primis attendendus, ut tanquam in statera quadam examinari cuncta certius queant, sive in maius sive in minus propendant.

2 in[1] ... locum *R*] ad alicuius stellae locum *M* devenerit *RW*[2]] pervenerit *W* **2/3** vim ... habet *RW*[2]] vim excitat (*apparently*) quam stella illa in aere habet *W* **2** vim eius *R*] vim etiam eius *Ven* **7** qualitates aeris *RW*[2]] qualitates eas *W* **8** reperierit *RW*[2]] invenerit *W* in[1] ... anni *RW*[2]] *om. W* **11** rursum ... Saturnum[2] *R*[2in ras.]*VbS*] rursum, Geminos ingressus, si illic Saturnum *UVeVenTFW*[2](*om. W*)*DVbR* **11/12** invenerit[2] ... profectus *RW*[2]] *om. W* **12/13** in ... devenerit *RW*[3]] illic Martem invenerit *W*[2] (*om. W*) **18** quem planetam *RVb*[2]] quem planetam in signo *Vb* planetam ... eius *RW*[2]] *om. W* invenerit *RW*[2]] repererit *W* **19** proque ... qualitate *RW*[2]] *om. W* **21** manifestas facit *RW*[2]] manifestas facit. Qua ratione pluvia ne an sicca, ventosa ne an tranquilla anni tempora futura sint iudicari recte poterunt, quod iudicium ut certius sit *W* (*del. W*[2]) **22** considerandi sunt *RVbS*] inspiciendi sunt *UVeVenTFWDVb* **23/24** ut ... propendant *RW*[2]] *om. W*

[6] Nec vero me praeterit opinari quosdam dici hoc a Ptolemaeo de Solis peragratione in signis quibusque, ut, Sole ipso in Ariete constituto, ea sit aeris qualitas, ni alia obstiterint, qualem Mars ibidem positus excitaret, sic in Piscibus, sic in Tauro, sic in Geminis, ac si Iupiter in Piscibus, Venus in Tauro, Mercurius in Geminis positus esset. [7] Cui opinioni quominus | accedam tum alia multa, tum 74r
praecipue hoc me movet quod auctor ipse non signum dicit, sed locum; est enim graece *topon*, id est locum, non *zodion*, quod signum est. [8] Nam signum est in zodiaco cuique planetae suum, et semper quidem suum, ubique enim Aries signum et domicilium Martis est, Pisces Iovis, Aquarius Saturni; sed loca mutantur, et qui nunc locus est Veneris paucis post diebus poterit esse Mercurii, Martis, Saturni. [9] Singulorum enim planetarum locum eum dicimus quem, in coeli constitutione facienda, unusquisque planeta tenere tunc inventus fuerit; sunt enim loca occupantium, signa vero ac domicilia dominorum, et illa quidem, hoc est loca, mutantur pro tempore, haec, id est domicilia, perpetua sunt et uniuscuiusque planetae propria.

[10] Quidam textus, ubi nos dicimus 'in aere', habent 'in stella', ut sit sensus: Solem excitare vim quam locus habet in stella, ad cuius stellae locum Sol profectus est. [11] Quocirca sunt qui putent sic intelligendum esse: si stella frigidae naturae ad locum, hoc est signum (locum enim pro signo accipiunt) frigidum pervenerit, sitque hibernum tempus, fore ut frigus magis ac magis augeatur, sin fuerit signum calidum, fore ut frigus remittatur, quod signi calor frigidae stellae frigus imminu|at, et quodammodo temperet, quod si calidum signum fuerit, et 74v

27 obstiterint *R*] constiterint *D* qualem *R*] quale *D* **32/33** ubique ... est $R^{2in\ ras.}VbS$] ubique enim Aries et signum et domicilium Martis est *UVeVen*W(enim W^2)*Vb*, ubique enim Aries est signum et domicilium Martis *TFD* **33** mutantur *R*] mutuantur *Ven* **36** unusquisque RW^2] *om. W* tunc RW^2] *om. W* **37/38** hoc est loca RW^2] *om. W* **38** id est domicilia RW^2] *om. W* **38/55** et ... remoto $R, W^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **44** magis ac magis *R*] magis *F* **45** remittatur *R*] remutatur *D*

25 opinari quosdam: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 42^{v}, ll. 3–16: 'Movet, inquit, Sol actionem eius loci et signi quam illud signum habet in ea stella; solet autem planetas "stellas" appellare tunc maxime quando vult Lunam excipi. Dicit autem "movet" quia ad illam temperiem declinat quam solet efficere stella, id est planeta, in illo suo loco; verbi gratia: quando Sol est in Ariete, tempus est tale, ceteris semper paribus, quale est quando Mars est in Ariete; et quando Sol est in Tauro tale est tempus quale fere si Venus esset in Tauro et sic de coeteris'. **40** in stella: 'ἀστέρι' (instead of 'ἀέρι') is a peculiar reading of the γπ families of manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXV, p. 44, l. 18. **42** sunt qui putent: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 110ra: 'intendit quod cum stella pervenerit ad aliquod ex signis hyemalibus, et fuerit frigida, ut Saturnus, et confortabit idem et augmentabit frigus illius hyemis; et si calida fuerit, contemperabit naturam illius hyemis, quod si fuerit stella illa calida perveneritque ad signum calidum, augebitur calor illius estatis; et sic erit in ceteris, scilicet in siccis et humidis'.

planeta calidus, planetae calorem signi calore intendi. Idem in coeteris anni partibus qualitatibusque.

[12] Cui opinioni nihil in hoc refragamur, in illo vero dissentimus quod hi locum pro signo accipiunt, nos locum ipsum intelligendum censemus, et in anni revolutione ut hoc inspiciatur praecipi a Ptolemaeo iudicamus, ut superiori enunciato diximus. [13] Quid enim opus erat de Sole mentionem facere nisi hoc ad Solem pertineret? Imminui enim planetarum qualitates a contrariis qualitatibus signorum, augeri a similibus, suapte natura contingit, Sole etiam longius a signis, ubi planetae fuerint, remoto.

47 planetae ... intendi *R*] addi planetae calorem signi calore intendi *Ven* anni *R*] enim *Ven* **49** in hoc *R*] in hac parte *F* refragamur *RVeVenFDSum*$^{in\ err.\ corr.}$] refragramur *UTWVbSum* **51** ut superiori *RVb*] ut superiore *UVeVen* **53** Imminui *RVbS*] minui *Vb* **54/55** Sole ... remoto *R*] Sole etiam a signis ubi planetae fuerint longius remoto *F*

TEXTUS XXXVI

In condendis urbibus stellis fixis, quae conferre habeant, utere; in aedificandis vero domibus, erraticis. Reges cuiuscunque urbis, quae Martem culminantem habuerit, gladio plerunque pereunt.

COMMENTATIO

[1] Quanta coeli ac stellarum vis sit in corporibus rebusque inferioribus singulis pene sententiis hoc libello nobis Ptolemaeus ostendit, docetque non ea solum, quae in ipsis elementis naturaliter con|tingunt, ad stellas referenda esse, sed hominum quoque opera non alium eventum habere quam quem in operibus ipsis exordiendis coeli stellarumque constitutio ab initio portenderit. [2] Quocirca, cum de Solis Lunaeque et planetarum aliorum actionibus in aere praecepisset, ut ostenderet hominum quoque opera stellarum decreta sequi, ipsosque homines plurimum conferre inceptis suis posse, felicem coeli statum eligendo, statim subiecit quid observandum in condendis urbibus censeret, quarum magnitudo fortunaque, sive prospera sive adversa, aedificationis hora cum a stellis portendatur, docet humano fieri consilio posse uti condendae urbis tum firmitati tum felicitati optime consulatur, ubi bonum coeli statum edificationis tempore quis elegerit, siquidem, ut ante dictum est, ab ipso movendi initio reliqua motus series explicatur. 75r

[3] Cumque ab initio ad finem ipsum progressio sit, talia quidem rerum eventa futura sunt qualia fuerant a coelo in initio significata. [4] In condendis igitur urbibus duo potissimum quaerenda videntur: urbis diuturnitas ac felix civium status, quas ad res cum planetarum vires minores essent, fixarum vero bona, quanquam locupletiora, solere tamen (ut dictum est) calamitatibus con|fici, nisi felicibus planetarum radiis iuvarentur, iccirco Ptolemaeus iubet in condendis 75v

3 erraticis *RU²W²*] erraticis stellis *UW* cuiuscunque *RVe²*] cuiusque *Ve* **3/4** quae ... habuerit *R*] quae Martem culminantem habuerint *To* **3** culminantem *RW²*] in celi medio *W* **4** plerunque pereunt *RVbS*] plerumque pereant *Vb* **13** plurimum *RW²*] non parum *W* inceptis suis *R*,*W²manu Pont.*] *om. W* statim *R*] statum *Ven* **14** subiecit *R*] subicit *F* **15** sive[1] ... adversa *RW²*] prospera aut adversa *W* **17** consulatur *R*] consulant *F* **21** fuerant *RTW²DVb²*] fuerint *UVeVenT²FWVb* a ... initio *R*] in inicio a celo *Ve* in initio *RW²*] initio *F*, *om. W* **23** minores essent *R*] in mores essent *F* **25** radiis *RW²*] *om. W*

18 ut ante dictum est: cf. Pontano's commentary on the aphorism XXXc.15.

oppidis utrunque inspiciendum, ut et planetae ipsi bene in coelo constituti sint, et fixarum stellarum praesidium e felicibus ac primariis locis accedat.

[5] Quam ob rem Ptolemaeus cum ait utendum esse fixis quae conferant, id est simul operentur (hoc enim sonat graecum verbum *synergois*, id est cooperantibus sive cooperatricibus) innuere videtur ut planetae primum bene collocentur, deinde ut illorum vires fixarum praesidiis firmentur, aut simul eas coniungendo, aut in benivolis aspectibus ac primariis coeli locis collocando. [6] Maxima vero cardinum vis est, qui cum sint quatuor, prima auctoritas ac potestas est medii coeli et horoscopi. Cum primis autem cavendum iubet ne in primis iaciendis fundamentis Mars medium teneat, quod ea domus principi tribuatur, quodque Mars, cum sit sanguinolentus et minax, violentam principi mortem minitetur.

[7] Ideo autem dixit plerunque, non semper, quod felix Veneris Iovisque irradiatio tutari aliquando principem poterit, et a vi gladioque defendet. [8] Si enim Mars in domo et finibus Iovis repertus fuerit, ipse autem Iupiter feliciter collocatus liberque impedimentis, Martis rabies Iovis moderatione temperabitur, atque eo | magis si Veneris quoque aut fixae alicuius, quae ioviae veneriaeque naturae sit, 76r praesidium accesserit. [9] Atque ut Mars cavendus est, sic etiam fixa Martis naturam habens, quando noxii fixarum effectus repentini sunt, et impetus acriores habent.

[10] Quocirca in auspicandis urbium fundamentis fixae sunt eligendae, quae beneficorum planetarum Iovis ac Veneris naturam sequantur, videndumque uti malefici planetae, quantum disciplina ipsa fert, sic collocentur ut ab illis favor potius expectandus quam incommoda timenda sint. [11] In domo autem edificanda planetas magis sequendos iubet, quod minime tanta diuturnitas quaeratur, neque enim in plura secula ab eo qui domum aedificat prospici solet.

27 fixarum stellarum praesidium *R*] stellarum fixarum praesidium (praesidio *F*) *FT* **29/30** *synergois* ... cooperatricibus *RW*^{2}] *om. W* **31/32** in benivolis *R*$^{2manu\ Pont.}$*UVeVenT*^{2}*FWVb*] benivolis *TDR*, in benevolis *VbSSum* **36** minitetur *RU*^{2}*TFW*^{2}*DVb*] minitatur *UVeVenW* **38** poterit *R*$^{2in\ ras.}$*FVb*^{2}] poterunt *UVeVenTWDVb* defendet *R*^{2}*FVbS*] defendent *UVeVen TWDVbR* **39** in domo et finibus *RW*^{2}] in domo et termino *W*, in finibus *F* **43** noxii fixarum *R*^{2}] fixarum noxii *R* noxii *RW*^{2}] noxie *W* effectus *RVe*^{2}*W*^{2}] vires *W*, *om. Ve* repentini *RVe*^{2}*W*^{2}] repentiniores *UVeW* **48** timenda sint *RU*^{2}*W*^{2}] timenda *UW* **49** quaeratur *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] sequatur *T*

TEXTUS XXXVII

Qui Virginem aut Pisces horoscopum habent, ii potestatis suae causa erunt; quorum autem ascendens erit Aries aut Libra, ii mortis suae causa erunt; eodem modo in ceteris signis ratiocinaberis.

COMMENTATIO

[1] Coeli constitutio geniturae tempore nati vitam et artes et facultates et dignitates, quaeque alia eventura sunt, indicat pro domorum qualitatibus, planetarum configurationibus, fixarum situ, signo|rumque naturis, habita etiam parentum, regionis et patriae ratione. [2] Namque, ut saepius dictum est, omnem secum explicationis seriem motus ille natalis trahit, corporaque inferiora cum coelestium corporum agitationes sequantur, etiam quae corporibus accidunt – ut candor, proceritas, brevitas, celeritas, tarditas, gravitas, levitas – celesti a constitutione deducuntur, habita, ut dixi, parentum ac patriae ratione. 76v

[3] Cumque tales sint hominis cogitationes atque affectus quales a sensibus imaginariaque excitantur, instinctus quoque naturales et aptitudines propensionesque ad has atque illas res eadem e causa proficiscentur. [4] Appetitiones item et cupiditates et studia, quando ab humoribus pro cuiusque natura proque ipsorum mistura temperationeque commoventur, coeli quoque humores ipsos afficientis naturam affectionesque imitabuntur. [5] Cum autem tam variae multiplicesque sint humanarum actionum diversitates, et artium ac studiorum genera tam multa, aliusque huic quam illi rei magis minusve aptus sit, alius, assidua industria operaque adhibita, parum in ea quam exercet arte proficiat, alius levi et pene nullo labore studioque ad magnos perveniat profectus, hoc ipsum non modo voluntati rationique, sed coelo stel|lisque natalibus magis attribuendum videtur; [6] cumque alius quanvis parce vivendo, atque in aere salubri et e sanis parentibus natus, assiduis morbis vexetur, alius, liberalius ventri indulgendo, quanvis in aere graviore ex infirmis ortus parentibus, perpetuam sanitatem reti- 77r

2 potestatis suae *RW²*] propriae facultatis *W* potestatis *RUVeVenTW²DVbSum*] ditionis *T²W³*(*v. l.*)*FVbP*(*v. l.*), ditionis/amplitudinis *R²mg. manu Pont.*(*v. l.*) **4** ratiocinaberis *RVe²W²*] racionaberis *Ve*, rationaberis *FWWa* **7/8** planetarum configurationibus *RVbP*] *om. Vb* **9/10** omnem secum *R*] omnis secum *F* **11** etiam quae *R*] et quae *TF* **12** celesti ... constitutione *RT²*] celestia constitutione *TD* **16** Appetitiones item *R²in ras. VbS*] Appetitiones quoque *UVeVen TFWDVb* **17** et cupiditates *R*] et cupidines *F* **18** commoventur *R*] moventur *Ve* **19** imitabuntur *R*] mutabuntur *F* **21** aliusque huic *RVe²*] alius autem huic *UVe*, alius huic *Ven* **22** exercet arte *R*] exercet artem *Ven* **23** perveniat profectus *RW²Vb²*] proveniat profectus *WVb* non modo *RW²*] non *W* **26** assiduis *RW²*] familiaribus *W*

neat, quod humoris natura validaque corporis concretio praestat, hoc nisi a coeli constitutione nataliumque stellarum contingere beneficio nequit.

[7] Quid autem hunc hilarem e tristibus ortum parentibus, aut illum tristem ex hilaribus natum, nisi corporis fabrica, quam celum informavit, efficit? [8] Quid quod hic parentibus sit suis superstes, ille in incunabulis diem obeat? Ille, quanvis probus, quanvis claro loco natus, et honorum studiosus, nullos assequatur magistratus, hic degener et obscurus provinciis praesit? [9] Ille, licet strenuus ac fortis, nunquam tribunus, nunquam dux evadat, at hic ignavus et fugax cohorti praeficiatur, atque exercitum ducat? [10] Coeli inquam constitutio et stellarum vis haec cuncta efficit, et, ne singula persequar, quae, ut dixi, homini eveniunt, ea ab ipso geniturae exordio natalisque coeli constitutione indicantur, quae tamen, ut ante dictum est, partim adiuvari atque ampliari consilio et diligentia possunt, partim minui atque impediri.

[11] Diuturna autem | observatio docuit quid a prima geniturae domo, quid a 77v
secunda, quid a tertia ac deinceps portendatur, quid etiam a domorum ipsarum dominis atque ab aliorum planetarum aspectibus, coniunctionibus, collocationibusque significetur. [12] Quotiens enim geniturae tempore stella ascendentis domina cum stella dominatrice medii coeli bene collocata fuerit, nato felicitatem magisterii sui et dignitatem et honorem affert; contra vero, cum utraque male fuerit collocata.

[13] Utque ad rem veniamus, cui nascenti Virgo ascenderit, is habebit in culmine Geminos, utriusque autem domicilii idem dominus est Mercurius, cuius potestas, cum utrique signo praesit, duplicatur. [14] Quare, si bene tunc fuerit collocatus, nato illi et honores et dignitates et magistratus confert, et felices actiones promittit. [15] Simili etiam modo cui geniturae tempore Pisces ascenderint, is in culmine Sagittarium habebit, qua e re vires Iovis auctae, quod domui utrique praeest, nato quoque bonum ex proprio magisterio atque actionibus propriis honores auctoritatemque praebebunt, si tamen Iupiter feliciter collocabitur. [16] Eius autem boni causa sibi ipse natus erit, quando eadem stella est ascendentis domina, a quo motus orditur, et medii coeli, a quo dignitates, magisteria et actiones significantur: quae | res eius ingenii, industriae, consiliique fore natum 78r
indicat, uti propriis virtutibus suaque opera ad honores dignitatesque provehatur.

[17] Cui ascenderit Capricornus, is, cum in secundo loco habeat Aquarium, quae domus est rei familiaris et census, futurus est ipse sui peculii causa, quando Saturnus utrique signo dominatur, cum labore tamen et difficultate, propter stel-

31 efficit *RU*] effecit U^2*Ven* **32** in incunabulis R^2] in incunabilis *DR*, in cunabulis *VenF* **35** ac fortis *R*] *om. Ve* **41** Diuturna *R*] Diurna *F* **44** significetur *RVb*^{2}] collocetur significetur *Vb*, significentur *D* **57** motus orditur *R*] natus orditur *Ve* **62** signo *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om. T*

48/68 Cf. Ahmad Ibn Yūsuf, *Commento*, p. 301.

lae ipsius qualitatem. [18] Sin Aquarius ascenderit, cum duodecimam Capricornus domum teneat, quae est domus inimicitiarum, solicitudinis atque curarum, natus cuius haec genitura fuerit, ipse sibi causa erit provocandarum inimicitiarum, solicitudinis et merorum. [19] Cuius horoscopus fuerit Scorpius, is suae sibi aegritudinis causa futurus est, cum Aries sextam domum teneat, quae domus est morborum et egritudinis, Marsque domui utrique dominetur.

[20] Qui natus est horoscopante Libra, quia Taurus octavum locum, qui mortis est, occupat, quod utrique etiam signo Venus dominatur, hic suae morti causam afferet. [21] Eodem etiam ille modo cui nascenti Aries exoritur, quoniam in domo quae octava est Scorpius reperitur, praeestque utrique Mars signo: hoc autem evenire poterit aut propter morbos, quod insania captus ex alto se praecipitet, aut propter desperationem, quod se gladio traiiciat, aut prop|ter temeritatem, 78v
cum facere quippiam prohibitus, legi ipsi parum optemperans, in penam capitalem quasi volens incidat, aut cum praetorem aut dominum pervicaciter agendo in se provocat, aut cum monitus ut hostem fugiat, facere id recusat, aut cum evitare periculum potest, quod tamen securus negligit. [22] Sunt enim innumerabiles viae rationesque quibus homines et mortis et malorum aliorum sibi causa esse possunt.

[23] Cuius horoscopus natalis fuerit Sagittarius, is comparando patrimonio sibi auctor erit propter Iovem dominum signi ascendentis et signi in imo positi, quae domus est patrimonii, et item ille cuius ascendens fuerit Gemini, propter Mercurium dominum signi ascendentis et quarti, hoc est Virginis. [24] Sed bona malaque ex his constitutionibus significata et minuuntur et amplificantur pro collocatione dominantium planetarum proque benivolarum aut malivolarum stellarum aspectu; quanquam alia quoque multa videntur inspicienda.

63 Sin Aquarius *R*] Si Aquarius *Ve* **64/66** atque ... merorum *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om*. *T* **68** Marsque ... dominetur *R*,$W^{2manu\ Pont.}$] dominaturque utrique domui Mars *W* **69** octavum locum *RW*^{2}] octavum occupet locum *W* **70** occupat *RW*^{2}] occupet *W* **71** etiam ille modo *RW*^{2}] etiam modo ille *W* **75** in penam *RVb*] in poenam *VbSSum* **78** quod tamen *RW*^{2}] quod *W* **79** viae *R*] vis *F* **86** benivolarum aut malivolarum *R*] aut *add*. T^2VbP **87** quanquam ... multa *R*] quamquam multa quoque *F* videntur inspicienda R^2VbS] inspicienda videntur *UVeVen TFWDVbR*

TEXTUS XXXVIII

Cum Mercurius in altera domorum Saturni constitutus ac potens fuerit, coniecturativum nato dat intellectum ac rerum scrutationem; in Martis vero domo, ac prae|sertim in Ariete, facundiam. 79r

COMMENTATIO

[1] Rationalis animae vis ad Mercurium refertur, sicuti appetiscendi ad Venerem, ad Martem irascendi, quemadmodum ante docuimus. At rationalis neque in atra bili, id est terreo humore, collocabitur, quandoquidem optusus est ac nullius motus, neque in aerio, id est humido calidoque, cuius vis tanti motus acuminisque non est ut merito collocari in eo rationalis vis debeat, quando ad inquirendum contemplandumque maxima ingenii celeritate summoque acumine opus est. [2] Ad haec humori terreo Saturnus praeest, Iupiter aerio, id est sanguini; Mercurius vero cum ex quatuor humoribus, quibus concretum est corpus, nulli praesit, visque ad eum rationalis referatur, nullo in humore collocare rationalem vim possumus; an fortasse, ut intellectus in nulla corporis parte collocatus est, sic vis rationalis in nullo certo humore sedem habuit? [3] Quae tamen cum in uno quam in alio homine magis vigeat (quod e corporis textura proficisci par est), huius rei causam coelum ac stellas esse necesse est; quod suptilius inquirendum videtur.

[4] Solem generationis principem esse non est qui neget, a quo, cum sit ipse fons luminis | atque caloris, corpora animantur, vitalesque illis spiritus infunduntur. 79v [5] Animatum autem corpus ac sentientibus spiritibus praeditum, quod animal vocamus, necesse est irasci, dolere, laetari, appetere, abhorrere, aliisque

2/4 Cum ... facundiam *R*,*W*$^{3manu\ Pont.}$] Cum Mercurius, in altera domorum Saturni constitutus, potens fuerit, nato contemplativum dabit intellectum atque in rebus agendis prudentiam. In Martis vero domo, ac praesertim in Ariete, facundiam *W* **2** constitutus ac potens *R*] constitutus potens *UVe* **3** coniecturativum ... scrutationem *R*] acutum (vel coniecturalem *U*$^{2manu\ Pont.}$, vel coniecturativum *Ve*^{2}, coniecturativum *W*^{3}) nato dat intellectum ac rerum diligentiam (scrutationem *W*^{3}) *UVeW*^{2} scrutationem *R*] diligentiam *R*$^{2mg.}$(*v. l.*) **7** irascendi *RW*^{2}] irascendi, et harum quidem posterior a bili rubra, id est cholera excitatur, prior ab humido frigidoque humore, quae pituita vocata est *W* (*del. W*^{2}) **9** humido calidoque *R*] humido callidoque *D* **15** intellectus *R*,*Ve*$^{2\ (apparently)}$] *om. Ve* **17** corporis textura *R*] corporis extura *Ven*, corporis temperatura *F* **18** esse ... est *RW*^{2}] esse oportet *W* **23** abhorrere *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] fugere *W*

2/4 On this aphorism cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 14 18, p. 260.

atque aliis affectibus commoveri. [6] Quando autem homo non solum est animal, sed rationale etiam animal, cuius proprium est cogitare, quaerere, distinguere, iudicare, causas nosse, scire, necesse est hominem ipsum ad quaerendum contemplandumque moveri, celerius tamen aut tardius pro spirituum qualitate, ac spiritus item ipsos tum acui tum optundi.

[7] Quoniam vero nihil est in coelo supervacuum, videntur et alii planetae Solis munus adiuvare, et quidam tanquam ministri generationis ipsius principi obsequi et obtemperare. [8] Cum autem Mars, Venus ac Mercurius Soli propinquiores sint, ad vires animae suscitandas propius auxilium afferunt. [9] Itaque Mars irascibilem, utpote superiore in loco positus, concitavit, etenim, rubra bilis cum sit ignea, sursum fertur, Venus concupiscibilem, in loco inferiore posita, quando vis ipsa cupiditatum suscitatrix deorsum magis contendit. [10] At Mercurius rationali praefuit, quando, Soli comitatus, nunquam ab ipso generationis vitaeque auctore longius abest, ex | quo efficitur ut ratio primaria sit animae 80r nostrae vis, sitque hominis proprium ratione uti. [11] Et Venus quidem ac Mars Soli serviunt ad animal informandum, ut qui sensus excitent; Mercurius, vero, ut qui intellectum moveat, ac propter motus sui celeritatem minime quiescere patiatur: sensus enim offerunt quae post intellectus perscrutatur. [12] Etenim scire primum appetimus, deinde ad sciendum excitamur, post hanc autem commotionem intellectus et ea quae mens dicitur inquirit ac contemplatur.

[13] Ergo cum Sol naturae nostrae auctor et parens sit, iure Mercurio, qui Soli quam proximus est, ratio attribuitur, nec est in humore aliquo aut ulla parte corporis collocata. [14] Famulari autem Soli Mercurium in rationali parte hoc ipsum docet, quod cum Soli cor cerebrumque sit attributum, ubi veteres philosophi primariam animae sedem statuere, Mercurio orationem, deliberationem, memoriam, linguam quoque atque fel rerum celi scriptores attribuunt. [15] Et oratio quidem animae cogitationum interpres est, memoria thesaurus, ut inquiunt, et tanquam penu eorum quae mente et cogitatione sensibus denique comprehensa sunt. [16] Deliberatio est de utili aut inutili, recto aut pravo, bono malove, turpi item aut honesto: de his enim deliberare ho|mines solent (quod est rationis offi- 80v cium), hoc est sequantur nec ne, et quomodo etiam sequantur. [17] Lingua instrumentum est ad ea efferenda quae animus cogitando et ratiocinando conce-

24 commoveri *RW*^{2}] moveri *VenW* **27/28** spiritus item *R*] spiritus quidem *F* **29/30** Solis munus *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] Solis opus *UVeVenTFWDVb* **32** propius auxilium *RUTWVb*] proprius auxilium *VeVenFD* **35** vis ... suscitatrix *RW*^{2}] humor ille cupiditatum provocator *W* magis contendit *R*] magis contemnit *F* **39/40** Mercurius ... ac *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **42** post hanc autem *R*^{2}] post hanc *R* **46/57** Famulari ... Aristoteles *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **52** Deliberatio est de *R*] Deliberatio enim est de *Ven* **54** sequantur^{1} *R*] sequamur *Ve* nec ne *R*] nec non *Ven* et quomodo *RVb*^{2}] et *om. Vb* etiam sequantur *R*] etiam sequamur *Ve* **55** et ratiocinando *R*] et rationando *Ve*

pit; fellis natura est acris penetrabilisque, atque hic quidem humor quantas ad intelligendum contemplandumque vires habeat docet Aristoteles.

[18] Quoniam autem naturales operationes mistae sunt, ac sibi invicem nunc opitulantur, nunc adversantur, necesse est uti planetae operationum ipsarum suscitatores sibi quoque invicem misceantur. [19] Quocirca, cum tardi motus aridaeque naturae Saturnus sit, fixas stabilesque cogitationes Mercurio immistus dabit; ad contemplandum autem nihil tam confert quam assiduitas cogitandi, ad haec cum frigida et arida vis animum cohibeat, cuntatio inde oritur et in agendis rebus cautio, quae prudentiam exuscitant, e qua diligentia emanat. [20] Timentem enim et caute administrantem necesse est multa simul circunspicere; rerum autem circunspicientia et contrariorum cautio prudentia est, quam Mercurius propter rationis inquisitionem verique perscrutationem, Saturnus (hoc est signum in quo ipse dominatur) propter cautiones et cogitandi assiduitatem nato pollicentur.

[21] Ad haec cum rationis, cui | Mercurius praeest, proprium sit quaque in re 81r
quid verum sit cernere, addita a Saturno cogitationum assiduitate, necesse est natum contemplantem esse, atque in rerum inquisitione versari, multa simul et coniicientem propter signa quorum est observator, et dispicientem propter naturale acumen. [22] Sed haec tum coniecturatio contemplatioque, tum etiam prudentia, maior minorve futura est pro collocatione utriusque planetae Saturni ac Mercurii et aliorum planetarum aspectu. [23] In primis autem videndum est ut Mercurius ipse potens sit; si enim aut repedabit, aut comburetur, aut in deiecto loco erit, quia tunc imbecillus est, implere hoc non poterit. [24] Quoniam autem eorum quae mente concipimus quaeque animo sentimus oratio, ut dictum est, interpres est, idem Mercurius in Martis domiciliis inventus, natum facundum et

56 est acris *R*] est aeris *F* **57** Aristoteles *R*] Aristotiles *T* **58** Quoniam autem *RW²*] Et quia *W* **62** autem *RT²*] *om. T* **64** e ... emanat *RW²*] *om. W* **65** et caute *R*] et acute *Ve* **66** autem *R,T²manu Pont.*] etiam *T* **67** verique perscrutationem *RW²*] *om. W* **67/68** hoc ... dominatur *RW²*] *om. W* **72/74** multa ... acumen *R,W²manu Pont.*] *om. W* **72/73** multa ... coniicientem *R*] multa simul et coniicionem *Ven* **74** Sed ... coniecturatio *R*] *om. Ven* coniecturatio *RW²*] *om. W* **75/76** Saturni ac Mercurii *RW²*] *om. W* **76/78** In ... poterit *R,W²manu Pont.*] *om. W* **77** aut in deiecto *RVb²*] in *om. Vb* **79** ut dictum est *RW²*] *om. W* **80** facundum *R*] fecundum *F*

57 Aristoteles: cf. Aristoteles, *Problemata*, XXX; see also Cicero, *Tusculanae*, I 33 80, p. 258: 'Aristoteles quidem ait omnis ingeniosos melancholicos esse, ut ego me tardiorem esse non moleste feram'; George of Trebizond, *Commentarii*, f. 43ᵛ, ll. 12–18: 'Saturnus enim melancolicos facit, quam complexionem et ad intelligentiam rerum et ad omnis res grandis aptissimam demonstrat Aristotiles in *Problematibus* iuxta calcem. Ideo, ut arbitror, intellectiva virtus Saturno a multis attribuitur'. Until now, the importance of George's translation of the pseudo-Aristotelian *Problemata* in the history of the doctrine of melancholy has not been recognized (but see Rinaldi, *Le Commentationes*, pp. 73–81 and 194–98).

eloquentem reddet, propter vim enim cholerae quod sentit efferre audebit, cumque humor hic motus concitatiores habeat, vehementi quodam spiritu natus ipse pronunciabit. [25] Quam ob rem, adiutus a Marte Mercurius, hospitioque acceptus, sumministrabit ad eloquendum et animi audaciam et linguae celeritatem et in dicendo vehementiam. [26] Ideo autem in Ariete magis quam | in Scorpio 81v
acceptus Mercurius hoc praestabit, quod id signum capiti praesit, in quo lingua et os et pleraque orationis instrumenta sita sunt; quin etiam igneum cum sit signum, linguae volubilitatem maiorem propter siccitatem, et orationis vim acriorem propter calorem dabit, nam Scorpius cum humectae naturae sit, ad volubilitatem largiendam nec tam idoneus est, nec ipse capiti praeest.

83 adiutus *RW*^{2}] *om. W* **86** Mercurius *RW*^{2}] *om. W* **90** praeest *R*] potest *Ven*

TEXTUS XXXIX

Afflictio undecimi loci in creatione regis detrimentum significat et domesticorum eius et pecuniarum; secundi autem loci afflictio pecuniarum ovilis eius detrimentum significat.

COMMENTATIO

[1] Sparsim iam et, ut ita dixerim, seminatim praecepta traduntur et ad sciendum et ad iudicandum. Cumque de regis morte deque eius successione dixisset, docet hic quae sint in regis creatione observanda duobus praesertim locis: undecimo et secundo; quae ut manifestiora fiant, locorum ipsorum qualitates ac vires aperiendae sunt.

[2] Decima domus, in creando rege, regi ipsi attribuitur propter loci celsitudinem ac maiestatem: etenim locus is in tota figura domorumque constitutione praeminet, | ab eoque potentissimi stellarum radii iaciuntur in terras. [3] Locus 82r
huic succedens, hoc est undecima domus, attribuitur consiliariis et domesticis, qui regi tum consilio tum etiam opera ministrant, et parati astant; hic igitur locus in rege creando revolvendisque creationis annis si a maleficis stellis insessus, aut inimicis earum radiis percussus fuerit, damnum iacturamque portendit in domesticis et ministris regis, quin etiam rerum eius familiarium domesticique census detrimenta decernit. [4] Si enim decimum creationis locum in ascendente constituas, locus qui erat undecimus in secundam concedet domum, quae pecuniarum et rei familiaris est, quocirca malus eius loci habitus malaque affectio tum regiorum ministrorum tum regiae substantiae iacturam significat.

2/4 Afflictio ... significat *RW²*] Malitia undecimi loci in creatione regis nocumentum indicat et domesticorum eius et pecuniarum; secundi vero loci malitia pecuniarum ovilis eius damnum significat *W* **2** domesticorum *RTWW²Vb*] proximorum *D,T²W³Vb² in int. (v. l.) exp. VbS*, proximorum domesticorum *Ven* **3** secundi ... afflictio *R*] secundi autem loci afflicto *To* **11** propter loci *R*] proter loci *D* **13** praeminet *R,W³U²manu Pont.*] *om. U*, sullimior est *W²*, praecellit *W* ab eoque potentissimi *R*] ab eoque potissimi *TF* ab eoque *RW²*] quando ab eo *W* iaciuntur in terras *R²VbS*] in terras iaciuntur *UVeVenTFWDVbR* **13/14** Locus huic *R*] locus hic *F* **16** si a maleficis *R*] si maleficis *Ve* **18** et ministris regis *RW²*] et ministris eius *W* **21** malaque affectio *RW²*] *om. W*

2/3 et domesticorum eius et pecuniarum: Pontano's translation reflects the reading of β family of the manuscripts of *Καρπός*: '*τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν χρημάτων*'. Cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXIX, p. 45, l. 16.

[5] Malum habitum atque afflictionem et infelicem statum undecimi loci, quae *cacosis* graece dicitur, intelligi volumus non uno modo; non solum enim is locus male se habebit, misereque affligetur, si a malefico planeta quadrangularibus aut adversis radiis atrociter ferietur, verum etiam si dominus signi ipsius in depressione sua atque in deiecta coeli parte merens et tanquam contemptus invenietur, atque a nocentibus stellis hostiliter lacessitus. Haec quae de rege dicta sunt | etiam de proceribus ac principibus aliis et item pontificibus dicta sint. 82v

[6] Infelix etiam status secundae domus in rege designando et perniciosa ad eum locum irradiatio subiecti populi populariumque divitiarum detrimenta significat. [7] Primus enim locus, id est ascendens regiae designationis, subiecto populo attribuitur; locus illi succedens populi pecuniam et censum indicat. [8] Subiectus autem populus regis ipsius census et patrimonium est; si enim decimum creationis locum in ascendente statueris, primus qui in creatione ascendebat locus quartae domus locum occupabit, quae patrimonium indicat: quod autem regis patrimonium accipi rectius potest quam populi gentesque subiectae? [9] Quocirca secunda domus, quae popularem substantiam et censum demonstrat, a malivolis stellis occupata, detrimenta popularium divitiarum significat. [10] Detrimenta vero ipsa pro signorum ac planetarum qualitatibus iudicanda sunt, quae maiora futura sunt, si nullum illis beneficae stellae praesidium attulerint.

23/28 Malum ... lacessitus *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **24** graece *R*] *om. Ven* **28** de rege *R*] de regibus *F* **28/29** etiam de proceribus R^2Vb^2] de proceribus *UVeVenTFWDVbR* **31** populariumque divitiarum *R*] populique divitiarum *F* **38** quae ... demonstrat *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **41** illis *RW*^{2}] *om. W*

TEXTUS XL

Cum ascendens a maleficis oppressum fuerit, qui tunc natus est sordidis rebus delectatur, ac male olentes odores probat.

| COMMENTATIO 83r

[1] Venerem elegantiarum Deam veteres esse voluerunt; eius enim stella natum ad cultum, ad munditias, ad pigmenta aliasque deliciosas res invitat. [2] Iupiter dat animi claritatem, nobilitatem, splendorem, magnificentiam. Animus generosus generosis ac magnificis rebus delectatur, turpia odit et sordida. [3] Quia vero beneficentia opponitur maleficentiae, bonitas malitiae, cum Veneris et Iovis stellae beneficae sint, contra Martis ac Saturni maleficae, ipsae sibi adversabuntur.

[4] Et Iupiter quidem ac Venus natum ipsum munditiarum, splendoris, nitidi ornatus et rerum honestarum voluptate afficient; contra Saturnus ac Mars ad immunda sordidaque invitabunt. [5] Etenim Iovis Venerisque temperantia sensus quoque et animi motus temperat, contra Saturni Martisque intemperantia sensus intemperatos efficit, ex qua intemperantia rerum quoque sordidarum et male olentium et intemperati saporis delectatio nascitur, corrupti enim sensus amant corrupta, quod in aegrotis facile cernitur. [6] Quocirca qui in genitura sua horoscopum a maleficis obsessum habuerit, sordidis rebus et corruptis capietur odoribus, probabitque ea quae inconcinni saporis erunt, aspernatus | lauta atque 83v munda, quin imo immunda et fetida cum voluptate sequetur.

[7] Cum autem ascendens concretionem corporis et qualitates indicet, ascendentis ipsius dominus eas et minuet et amplificabit et immutabit pro collocatione

2 a ... oppressum *RW*^{3}*VbS*] a maleficis oppressus *UVeW*, obsessus/impeditus (*v. l.*) *W*^{2}, impeditus obsessus oppressum (a maleficis *om.*) *Ven*, a maleficis oppressum ~~obsessus/impeditus~~ *Vb*^{2} *exp. VbS* sordidis *RW*^{2}] turpibus *W* **6** ad munditias *R*$^{2\,in\,ras.}$*Vb*] ad mundicies *Ve* aliasque deliciosas res *RVe*^{2}*W*^{2}] resque alias deliciosas *UVeW* **8** turpia ... sordida *R*^{2}*VbS*] turpia et sordida odit *UVeVen TFWDVbR* **9** bonitas malitiae *RVbP*] *om. Vb* **16** corrupti enim *RT*^{2}] *om.* enim *T* **18** a maleficis *RVe*^{2}] maleficis *Ve* **20** quin ... voluptate *R*] quin imo in mundam et fetidam voluptatem *Ven* quin imo *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] contra *W* cum ... sequetur *RW*^{2}] sequens *W* sequetur *RVen*^{2}] sequens *UVeVen* **22** et amplificabit *RVbS*] et amplificat *Vb*

5/6 Cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 12 6, p. 227. **6/8** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV 19 9, I p. 246: 'Si Iuppiter dominus geniturae fuerit, faciet homines magni animi magna appetentes et quibus fides semper habeatur et qui ad magnos actus semper inflentur et qui plus sibi dent, quam patrimonii vel potentiae facultas exposcat, imperiosos et in omnibus actibus suis nobiles, gloriosos, honestos, amatores munditiarum'.

sua et aliorum etiam planetarum communicatione. [8] Si enim Saturnus ascendentis dominus nulli immistus fuerit, natus ipse acidis saporibus et fetidis odoribus capietur; si Mars acutis, amaris et salsis saporibus, odore acri. [9] Saturnus ad vetularum et sordentium mulierum coitus invitabit, Mars ad incestus, adulteria et parum legitimam Venerem. [10] Sed haec, ut dixi, temperabuntur perinde ut stellarum aliarum misturae temperationesque accesserint, ac nihilominus pars voluptatis quo in signo locoque constituatur diligenter inspicienda est.

[11] Igitur in cuius genitura horoscopus a maleficis obsessus fuerit, is probabit fetida atque immunda, abhorrebit a nitidis et suave olentibus, propter planetae intemperantiam signum id inficientis; et Saturnus quidem cum sit terrenus, ad sapores atque odores qui e rebus melancholicae qualitatis sunt natum invitabit, Mars vero cum sit igneus, ad sapores atque odores qui cholericae naturae esse dicuntur. [12] Cumque cholera violenta sit, ad violentos (hoc est illegitimos) | 84r coitus Mars impellet; melancholia vero cum sit squalida, Saturnus ad sordidam Venerem sequendam impellet.

[13] Sed ascendentis oppressio sive obsessio duobus intelligi modis potest: uno, si malefica stella signum ascendens occupaverit, aut ibidem collocata aut potentibus radiis illud percutiens, de qua oppressione hoc in loco sentire Ptolemaeum iudico; altero, si ascendens ab utraque malefica intercipiatur, quae interceptio (quam 'obsessionem' quidam vocavere) hac ratione fit: ut si in alicuius nativitate ascenderit Libra, Marte in Piscibus, Saturno in Tauro constituto, quorum alter cum ex opposito loco in Virginem, alter in Scorpium radios suos iaculentur, Libram hostiliter circumsident.

[14] Sed nec desunt qui obsessionem alia etiam ratione fieri dicant: ut si Virgo sit ascendens, et Mars in Ariete collocetur, cum Mars e trigono in Leonem, ab opposito in Libram radios suos mittat, Virgo, quae inter Leonem Libramque constituta est, Martis radiis circumsessa videatur.

28 misturae *R*] misturis *F* **32** signum id *R*] signum ad *U* terrenus RT^2W^2] terreus *UVeTW* **33** e ... qualitatis $R^{2\,in\,ras.}Vb^2$] e rebus quae melancholicae qualitatis *UVeVenTFWDVb* **36** vero RU^2] *om. U* **36/37** ad ... impellet RVe^2] ad sordidam Venerem impellet *Ve* **38** sive obsessio RW^2] *om. W* **43/44** alter ... Virginem RVe^2] alter cum ex opposito loco alter in Virginem *Ve*, alter cum exposito loco in Virginem *Ven* **47** Mars e trigono *RVbS*] Mars in trigono *Vb*

41/45 Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 44r, l. 24–44v, l. 4: 'sed a duobus etiam malignis planetis locus aliquis et signum potest obsideri, ut si Saturnus sit in Virgine, Mars in Scorpione, ab opposita enim utriusque radiatione Aries obsidetur. Nam Saturnus Pisces, Mars Taurum radiis oppositis percutit inter quos Aries collocatus est: obsidetur ergo'. **46** nec desunt qui: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 44r, ll. 15–23: 'obsessio planetae vel ascendentis ab infortunantibus est quando est in medio duorum infortunantis planetae aspectuum; verbi gratia: sit Mars in Ariete et ascendat Virgo, quae est inter Leonem et Libram, quae signa et a Marte aspiciuntur et Virginem obtinent mediam: obsidetur igitur Virgo et quicumque planeta in ipsa est a Marte'.

[15] Ego de priore obsessione magis sentio, quod praesentis planetae corpus, cum potentius inficiat, tunc potissimum hanc sensuum sive corruptionem sive intemperantiam faciat. [16] Nam interceptiones de quibus dictum est magis naturalem signi vim impedire quam inficere videntur; et aliud est impedire aliud inficere, nam | qui impedimentum affert alterius vires atque conatus hebetiores 84v
reddit, eosque imbecillos aut irritos facit; at quae infecta sunt, ea ut corrupta, et tanquam naturali vi amissa, in qualitatem naturamque aliam transferuntur, et impedimentum quidem obsessionis magis id efficiet ne natus suaves odores sentiat, ne lauta et opipara sequatur, quam ut fetidis capiatur, ac graviter olentibus delectetur.

50 de priore *R*] de prioris *F*, de prioribus *NL* **53/54** videntur ... inficere *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **54** impedimentum affert *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] impedit *W* **55** eosque imbecillos *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] atque imbecillos *UVeVenTFDVbW*^{2} (imbecillos *om. W*) aut *RW*^{2}] *om. W*

TEXTUS XLI

Loci octavi dominique eius afflictionem tempore discessus caveto, at secundi atque eius domini tempore reditus.

COMMENTATIO

[1] In itinere suscipiendo septima domus inspicienda est, cui locus quem viator petit attribuitur, octava, quae huic succedit, index est eorum quae viatori, postquam destinatum ad locum pervenerit, eventura sint. [2] Quocirca locus hic diligenter observandus est; si enim utraque domus, si uterque dominus bene se habuerint, felixque utriusque status fuerit, et iter feliciter susceptum perficietur, et res, quarum causa viator profectus est, e sententia conficientur; contra, si loca et locorum domini male se habuerint, eorumque status infelix fuerit, et iter et res, quarum gratia profectio | suscepta est, infeliciter et contra sententiam cedent. 85r

[3] Verum ne fallamur, perficiendi negotii qualitas probe consideranda est; neque enim beneficae stellae ubique sunt eligendae, ut superius ostensum est; in quo mathematici prudentia sane multa requiritur. Atque haec quidem ad electiones.

[4] Ceterum, mathematicus, ubi quempiam iter ingredi viderit, octava et septima inspectis, atque illarum dominis, et item finibus in quibus domini domorum fuerint, ac finium dominis consideratis, de itinere deque negotio id iudicium feret, quod domorum et finium et dominorum status bonaque illorum affectio indicaverint.

[5] Quoniam autem reditus motus quidam est sese in locum a quo coepit reflectens, in reditu faciendo prima domus observanda est, et secunda huic succedens. Nanque ut in abeundo septima domus locum indicat ad quem viator pro-

2/3 Loci ... reditus *RW*^{2}] Loci octavi dominique eius malitiam tempore accessus (abitus/profectionis/discessus *W*^{2} *v. l.*), at secundi atque eius domini tempore reditus caveto *W* **2** tempore discessus *RU*$^{2v.\,l.}$*Ve*^{2}*TW*^{2}*VbSum*] tempore abitus *UVe*, tempore profectionis discessus *Ven*, tempore discessus: al(iter) profectionis *T*$^{2mg.}$, tempore profectionis *W*^{3}*Vb*$^{2v.\,l.}$*DR*$^{2v.\,l.\,mg.}$ **3** atque eius domini *R*] eiusque domini *Ve*, et eius domini *F* **5** inspicienda *R*] inspienda *F* **6** viatori *R*^{2}*Ve*^{2}*TW*^{2}] nato *UVeW*, viator *DR* **7** destinatum ad *R*] ad destinatum *Ve*, destinatum pervenerit ad *Ven* **9** utriusque status *R*] utriusque *F* **14** sunt *R*] *om*. *TF* **15** ad electiones *RW*^{2}] quod ad electiones pertinet *UVe*, quantum ad electiones pertinet *W* **19** de itinere *R*] itinere *Ven* **20** bonaque illorum affectio *RW*^{2}] *om*. *W* affectio *R*] effectio *F* **22** autem *RT*^{2}] *om*. *T* **24** ut in abeundo *R*] ut ab abeundo *Ve*

14 ut superius: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, X, p. 39, ll. 15–17.

ficiscitur, sic in redeundo prima domus est ad quam viator redit: sunt enim contrariorum contraria. [6] Et quia secunda domus succedit primae, haec ipsa domus significationem eorum faciet quae post reditum eventura sunt; quae si male affectae fuerint, mala et adversa ex hac mala affectione portenduntur.

[7] Malus vero habitus et afflictio ipsa locorum ac dominorum – quae Graece *Cacosis* a Ptole|maeo dicitur – est ubi loca fuerint a maleficis aut praesentia corporis occupata, aut hostilibus radiis petita (ut supra est dictum); ubi etiam domini eorum cadentes fuerint, aut retrogradi (quos veteres repedantes dixere) aut a maleficis percussi, aut cum iis iuncti, aut in signis depressionum suarum collocati, aut in locis unde domos eas tueri nequeant. [8] Sed, ut dixi, negotiorum qualitates inspiciendae sunt, et afflictio malusque habitus qualis quantusque sit exacte pensitandus. 85v

[9] Quod vero infelicem statum octavi loci cavendum potius quam bonum sequendum monet, non caret prudentia, cuius prima laus est cavere, quod et milites in congressionibus servant, et medici in curandis morbis, et patres familias in tutanda re familiari sequuntur. [10] Sed cum e contrariis contraria proficiscantur, lectoris reliquit arbitrio iudicandam contrarii consecutionem.

27 significationem *RW*^{2}] indicium *W* **28** affectae fuerint *RW*^{2}] se habuerit *W* mala et adversa *R*^{2}*Vb*] et mala et adversa *VenTWDR* ex hac mala affectione *RW*^{2}] ex hoc malo habitu *W* **29** et afflictio *RW*^{2}] et malitia *W* locorum ac dominorum *R*] locorum ac domorum *Ven* **30** fuerint a maleficis *R*] a maleficis *Ven* **31** ut ... dictum *RW*^{2}] *om. VeW* **32** dixere *R*] dixere aut dixere *D* **35/36** et ... pensitandus *R*,*W*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. W* **37/38** Quod ... monet *RW*^{2}] Quod vero malitiam octavi loci cavendam monet potius quam bonitatem sequendam *W*

TEXTUS XLII

Morbus qui coepit cum Luna fuerit in eo signo quod malefica aliqua tenuit in genitura, sive in quadrangulo aut diametro eius, gravissimus futurus est. Si autem malefica respicit, periculosus; sin in loco ubi geniturae tempore benefica fuerit, sine periculo erit. | 86r

COMMENTATIO

[1] Lunae cursum in aegritudinibus corporum maxime observari debere dies qui critici vocantur docent, siquidem corporibus dominatur cietque humores et, cum sit omnium stellarum citima, acceptas ab illis impressiones corporibus familiariter infundit. [2] Natalium quoque stellarum loca, sive ea felicia sive infelicia sint, per omne vitae spatium ex geniturae decreto vires suas et ad iuvandum et ad nocendum retinent. [3] Tunc enim felicia geniturae loca bona geniturae tempore promissa largiuntur cum, in annis vertentibus, aut beneficos in se planetas, aut e benivolis locis felices illorum radios acceperint, contra infelicia geniturae loca decreta mala tunc adducent cum a maleficis occupata, aut earum radiis infeliciter percussa fuerint.

[4] Quae mala, ut notiora fiant, videndum est quid quisque planeta in anno revolvendo, cum in natalem alterius planetae locum impegerit, portendat, quid etiam cum in anni revolutione locum eundem benivolo malivolove aspectu intuetur. [5] Aegrotatio igitur, quae coepit Luna signum permeante, quod malefica stella geniturae tempore aut occupabat, aut e loco quadrangulari vel opposito feriebat, difficilis admodum et gravis erit; quod si | perniciosus noxiae stellae aspectus accesserit, futura est non modo difficilis verum etiam periculosa, quando natale ad malum adiungitur etiam temporale. 86v

[6] At facilis et tuta valitudo erit, si qua hora coepit tunc Luna eo in loco inventa fuerit, in quo benefica stella geniturae tempore praesidebat; et hoc adde tutissimam fore, si benefica tunc stella Lunam salutari conspicetur aspectu. [7] Sed nec facilis omnino erit, si benefica illa, quae locum hunc geniturae hora

2 Morbus qui coepit *RW*^{2}] Valitudo quae cepit *W* (= *Va*) **3** gravissimus futurus est *RVe*^{2}*W*^{2}] gravissima futura est *UVeW* **4** periculosus *RVe*^{2}*W*^{2}] periculosa *UVeW* **5** sine ... erit *RW*^{2}] erit sine periculo *W* **12/13** bona ... promissa *R*,*U*$^{2manu\ Pont.}$*W*^{2}] promissa geniturae tempore bona *UW* **13** in annis vertentibus *RVb*^{2}] in annis verentibus *Vb*, animadvertentibus *Ven* **17** ut notiora fiant *R*] ut *om*. *F* **19** benivolo malivolove *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] benivolo ve *W* intuetur *R*] intuentur *D* **21** aut^{1} ... quadrangulari *RW*^{2}] occupabat aut in loco eius quadrangulari *W* **22** feriebat *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om*. *W* **24** natale ad malum *R*] natale ad male *F* **27** tutissimam *R*] tutissimum *F* si ... stella *R*] si benefica stella tunc *D*

tenebat, male atque infeliciter aegritudinis hora collocata fuerit, quando praesidium eius serum atque imbecillum est. [8] Ac nihilominus alia quoque multa consideranda sunt, nam et Iupiter aliquando interimit. Videre etiam oportet quos morbos quis planeta afferat, siquidem eum, qui ex humecto frigidoque manat humore, Venus adauget, Mars imminuit, quando, ut medici tradunt, capitis distillationi, quem graeco nomine catarrum vocant, febricula nonnunquam utilis est, quod suo illum fervore desiccet.

33 Venus adauget *R*] vel adauget *Ven* Mars imminuit *RVbS*] Mars in minuet *Ven*, Mars iminuet *Vb* **35** fervore *RW*^{2}] calore *W*

TEXTUS XLIII

Maleficas gentis figuras contrariae temporum figurationes intendunt.

COMMENTATIO

| [1] Quae a Ptolemaeo dicuntur *schemata*, nos hac in parte et figuras et aspec- 87r
tus et constitutiones appellare possumus. Haec sententia ut clarior fiat, longiore oratione tractanda est. [2] Malivola et infelix coeli figuratio et hostilis stellarum aspectus in condendis urbibus fit infelicior, malique magnum incrementum accipit, quotiens in anni revolutione atque progredienti tempore perniciosa stellarum configuratio accesserit: natale namque malum magis magisque augetur, ubi nova fit accessio.

[3] Verbi gratia: qua hora urbis cuiuspiam fundamenta iaci coepere, ex primariis coeli locis unus aliquis infestabatur, ac signi eius dominus in deiectiore coeli parte languebat, qua e re malum urbi et genti, cuius urbs ea caput est, portendebatur. [4] Ubi mali eius decretum tempus advenit, si quadrangularis oppositusve perniciosae stellae radius signum illud male fortunatum aut signi eius dominum percusserit, aut signum ipsum malefica stella insederit, aut alia nocens vis alicunde eruperit, fit ei malo ex nova hac hostilitate maior accessio. [5] Quod si a contrariis argumentari licet, malum ipsum valde imminuetur, si felicium stellarum felix irradiatio signum illud tuebitur, praesertim si dominus eius bene fuerit collocatus. [6] Atque hoc quidem praeceptum ad | non pauca hominum negotia resque 87v
gerendas accommodari recte potest.

[7] Sed nec praetereundum quid alii quoque sentiant. Adulteria — inquiunt — et furta et sacrilegia et puerorum infames coitus a natalibus stellis significati, dum parantur, dum patrantur, si malivolus nocentium stellarum aspectus accesserit, si maleficae stellae potentes fuerint, magnum adiumentum accipiunt. [8] Si-

7 malique magnum *R*] magisque magnum *F* **9** accesserit *R*] *om. Ve* **9/10** ubi ... accessio *R*,$T^{2manu\ Pont.}$ W^{2}] *om. T*, ubi repentini mali nova fit accessio *W* **12** ac signi eius *R*] ac si eius *F* **15** perniciosae stellae *R*] eius stellae *Ve* **17** hac hostilitate $R^{2in\ ras.}$ *VbS*] hac inimicitia *UVeVenTF*(ac inimicitia)*WDVb* **18** imminuetur *R*] imminuentur *D* **19** bene *R*] *om. Ve* **20/21** resque gerendas *R*] resque gerendis *D* **24** dum parantur *R*] *om. F* dum patrantur *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om. T*

22 quid alii quoque sentiant: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 110$^{va\text{-}b}$: ‘in fornicatione vero que fit naturaliter et non secundum leges (ut in sodomitis et mulieribus se confricantibus: quae omnia sunt extra naturam et legem) nocent illis fortune et iuvant infortune; et oportet astrologum ut noscat unamquamque istarum rerum que fuerit naturaliter et extra naturam’.

quis enim furtum adulteriumve aut crimen aliud, quod honestati legibusque adversum est, animo conceperit, quam ad turpitudinem natalibus a stellis impellatur, petere atque expectare maleficis a stellis auxilium debet, quod benivolarum felix irradiatio crimina illa ne fiant prohibitura est. [9] Beneficae nanque stellae pudorem, honestatem ac leges tuentur; contra maleficae ad impudentiam, turpitudinem et legum contemptum invitant.

[10] Quod vero ad graeca verba attinet, quod nos temporum figurationes dicimus, graece est *cata parodon*, idque temporale dici commodissime potest: hi enim aspectus temporales sunt. [11] At qui in ipsis hominum aut urbium genituris rerumque incoationibus contingunt aspectus, eos natales libenter vocamus, qui graece sunt *cata pexin*. [12] Infelicem igitur urbis populique alicuius figurationem aedificationis hora, id est natalem infeli|citatem, adaugent temporales figura- 88r
tiones, ubi contrariae atque adversae fuerint. Quae sententia non ad urbes ac populos solum accommodari potest.

31 legum *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om*. *W* **33** graece est *R*] graece *Ve* **34** At qui *R*] atque *Ven* **35** contingunt *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] cernuntur *UVeW* **36/39** Infelicem ... potest *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om*. *W* **36** populique alicuius *R*] populique *Ve*

32/36 On this terminology cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 45^{v}, ll. 4–7: 'nam illos quidem *catà pexin* hoc est fundamentales Graeci solent appellare, hos *catà parodon*, hoc est transitorios vel temporales'.

TEXTUS XLIV

Noxium est cum egri ascendens geniturae ipsius figuris refragatur, neque ad beneficum aliquem tempus pervenerit.

COMMENTATIO

[1] Sunt qui putent sextum, octavum et duodecimum locum intelligi debere, quod ea loca nulla horoscopo ratione iungantur, cum pigra et abiecta sint, et in deterrimam totius figurae partem recesserint, siquidem duodecimus locus carcerem ac tristitiam, sextus morbos, mortem octavus minitetur. [2] Alii oppositum et quadrangularem natalis horoscopi locum significari arbitrantur, quod haec duo loca horoscopum hostilem in modum feriant. Cum enim ascendens nati vitam et corporis fabricam significet, quotiens loca natali horoscopo adversantia oriuntur, qua hora languere aeger incipit, vitae nati et malum et periculum obnunciant.

[3] Sed consideranti verba Ptolemaei non iniuria videri poterit de aliis quoque quam de quibus dictum est locis intelligendum esse, siquidem apud eum *schima*, id est figura, totam coeli constitutionem et planetarum aspectus | significat, ut 88v male se etiam habeat aegrotus, quotiens, hora qua languere coepit, non modo aliquis locorum de quibus dictum est ascenderit, verum si ex iis locis unus aliquis oriatur, quae geniturae tempore aut felicibus stellis aut domino horoscopi seu medii celi aut etiam fortunae parti adversa erant.

2 Noxium est *RW²*] Male se habet *W* refragatur *RVe²VenFVb²*] *om*. *Ve*, refragratur *UTW²DVb*, adversatur *W* **2/3** ad ... aliquem *R*] ad beneficium aliquem *D* **5** intelligi debere *RVe²* (*apparently*)] *om*. *Ve* **7** deterrimam *R*,*W²manu Pont.VbP*] essimam (*sic*) *W*, detrimentum *Vb* **9** significari arbitrantur *R*] significati arbitrantur *Ven* **13/14** de ... quibus *RW²VbS*] non solum de quibus *W*, de aliis quoque quam quibus *Vb*, de aliis quoque de quibus *Ven* **14** intelligendum esse *R²mg./ras.VbS*] intelligi *UVeVenTFWDVb* **16** quotiens *R*] quoties *VbSum*

2/3 ad beneficum aliquem: Pontano's translation reflects the reading of βγπ families of the manuscripts of *Καρπός*: ἐπί τινα καλοποιόν; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLIV, p. 46, l. 17. **5/8** Sunt ... Alii: George of Trebizond, *Commentarii*, f. 45ᵛ l. 23 – f. 46ʳ l. 16: '"figuris nativitatis" in plurali dixit quia utrumque voluit, meo iudicio, complecti [...] primum igitur est si egrotantis ascendens fuerit unum de tribus signis figurae quae repugnant ascendenti, quoniam omnia ab eo aversa sunt: sexte domus, octave, duodecime; alterum, est si ascendens egrotationis fuerit signum ubi fuit infortunans tempore nativitatis, vel aspectum ab infortunante per oppositionem vel quadraturam: nocivum est, inquit, huiusmodi ascendens, nisi revolutio anni in qua egritudo incepit in Iovem vel Venerem, quae sunt felices stellae, devenerit'.

[4] Quam ob rem, cum generaliter doceret, non dixit perniciosum tunc esse, aut magno in periculo aegrotum versari, sed male se habere, et contra⟨r⟩ium id ac noxium esse; in generali praecepto generale verbum posuit *enantion*, quod sonat contrarium et noxium, et, ut latinius fortasse loquamur, male est, seu male habet.

[5] Levabitur autem magna ex parte morbus, si tempus ad beneficam stellam pervenerit. Graece positum verbum est *chronos*, pro quo sunt qui annum intelligi velint, ut magno praesidio sit, si in anni revolutione beneficus planeta fuerit ascendentis dominus, isque bene fuerit collocatus, aut si signum proficiscens fuerit ascendens, in quo geniturae tempore beneficus planeta ferebatur; quod praesidium eo maius ac praesentius erit, si tum quoque benefica stella aut ibidem fuerit, aut in primariis coeli locis invenietur.

[6] Sed nos non modo de revolutione anni aegri ipsius intelligendum ducimus, verum | etiam cum anni tempora, hoc est menses et dies, ad beneficum planetam 89r
pervenerint. [7] Etenim unusquisque planeta vitae nati decennium sibi vendicat et menses novem, de quo toto tempore coeteris planetis cuique certum tempus permittit. [8] Etenim Saturnus ex decennio suo et mensibus novem primos triginta menses sibi ipsi vendicat, e reliquis mensibus Iovi duodecim, Marti quindecim, Soli decem et novem, Veneri octo, Mercurio viginti, Lunae vigintiquinque attribuit. Quae quidem distributio fit secundum seriem planetarum tempore geni-

20 generaliter doceret *R*] generaliter diceret *Ve* **21** aegrotum versari *R*] versari *Ve* et contra⟨r⟩ium *Nos*, et contraium R^2] et contrium *DR* **26** beneficus planeta fuerit *R*] beneficiis planeta fuerit *D* **29** aut ibidem fuerit *R*] fuerit *om. F* **31** non modo *RVb*^{2}] non *om. Vb* **31/32** aegri ... anni *RVbP*] *om. Vb* **33** unusquisque R^2VbS] quisque *UVeVenTFWDVbR* **37** vigintiquinque *R*] XXV *Vb*, quinque et viginti *VbSSum* **38** secundum *R*] *om. Ven*

25/26 sunt ... velint: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, XLIV, f. 110vb: 'Cum fuerit ascendens infirmitatis contrarium figure nativitatis et non pervenit annus revolutionis ad illam figuram nativitatis, pessimum erit'; see also the translation by George of Trebizond in his *Commentarii*, f. 9^{v}, ll. 11–13: 'quando ascendens aegrotantis figuris nativitatis eius repugnat et a⟨n⟩nus non devenit ad felicem aliquem planetam, nocivum est'. **33/43** On this division cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 26, 1–4, I, p. 75: 'Chronocratorem dixerunt Graeci temporum dominum; sed initium temporum in diurnis genituris Sol accipit et ceteris dividit, in nocturnis Luna; nec aliam rationem admittas, quia haec ab omnibus probatur. Cum itaque Sol dominus temporum fuerit, tenet dominatum annos decem menses novem; simili modo et Luna, cum domina temporis fuerit, tenebit annos decem menses novem. In diurna itaque genitura primum decennium Sol accipit, secundum, qui in genitura per signorum cursum in secundo loco fuerit inventus, tertium, qui post secundum fuerit, et simili modo ceteri [...] Sed quicumque decennium sortitus fuerit, licet sit totius temporis dominus, omnibus tamen stellis totam decennii substantiam dividit a se incipiens et postea illis tradens, qui sunt per ordinem positi, primo illi tradens de his qui sunt per ordinem positi, quicumque in themate secundus fuerit inventus'. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 27 1, I, p. 76: 'Quanta autem sit temporum distributio, breviter ostendemus: Sol accipit menses XIX, Luna menses XXV, Saturnus menses XXX, Iuppiter menses XII, Mars menses XV, Venus menses VIII, Mercurius menses XX.'.

turae. [9] Principium autem distribuendorum annorum fit a Sole in genitura
40 diurna, a Luna in nocturna. Sol igitur Lunave ubi suos sibi menses assumpsit, si statim Mercurius subsequatur, viginti Mercurio menses attribuit, si post Mercurium Iupiter, Iovi menses octo permittit, et sic deinceps, quae quidem res in omnibus vitae nati actionibus eventisque diligentissime consideranda est.

40 a Luna in nocturna *RW*^{2}] in nocturna vero a Luna *W* **41/42** si ... deinceps *RTVbP*] *om. Vb*, si post Mercurium Iupiter, Iovi menses 12, et si post Iovem Venus, Veneri menses octo permictit, et sic deinceps *T*^{2}(12, et si post ... Veneri menses *Laurentii Bonincontri manu*)*F*

TEXTUS XLV

Quisquis geniturae suae dominatores aut ascendens in signis humanis non habet, ab humanitate alienus etiam sibi ipsi erit.

COMMENTATIO

| [1] Naturalis hominum propensio ad mansuetudinem et laenitatem aut ad 89v
passiones his contrarias natalibus a stellis tribuitur pro signorum qualitate, in quibus ii qui geniturae dominantur invenientur, proque ascendentis signi natura. [2] Et signa quidem humanitatem, sociabilitatem, mansuetudinem, hospitalitatem civilemque consuetudinem conferentia sunt illa quae hac eadem causa de hominum nominibus vocata sunt: Gemini, Virgo, Aquarius et Sagittarius a parte anteriore, quae signa dicuntur a nostris humana propter affectus quos in hominum animis ingenerant.

[3] Contra, quae nomina ferarum habent, inhospitalitatem, immanitatem, insolentiam rapacitatemque adducunt, qualis est Leo. At Aries cum domesticum sit ac mansuetum animal, signum eius nominis nato mansuetudinem affert cum quadam humilitate et abiectione. [4] Quocirca signum ascendens ac dominus geniturae et item ascendentis dominus, seu qui plures in eo praerogativas assequutus est, quique in omni figura reliquis est potentior, nati animum ad facilitatem, mansuetudinem sociabilitatemque, aut ad acerbitatem, immansuetudinem inhospitalitatemque propensiorem faciet pro natura signi, in quo repertus fuerit; qui si Leonem peragrabit, atrocem nati animum et violentum et ad tyranni|dem 90r
impotentiamque prolabentem indicat, omnia sibi iure iniuriaque vendicantem. [5] Erit enim natus is suapte natura rapax, impotens et ad iniurias promptus, qui tamen affectus minores erunt magisque domabiles, si dominatorum unus alterque in signo humano constitutus fuerit. Sed nec patris ingenium nec nationis ac familiae natura praetereunda est: haec namque omnia simul miscenda sunt.

2 suae *RVbP*] *om. Vb* **3** ab ... erit *RW²*] ab hospitalitate alienus erit (= *Va*) *UVeW* **5** et laenitatem *RU*] laenitatemque *U²* **6** a ... quibus *R*] *om. D* **9/10** de ... nominibus *R*] de hominibus *Ve* **11** propter affectus *R²in ras.VbS*] propter effectus *UVeVenTFWDVb* **12** ingenerant *R²in ras.VbS*] habent *UVeVenTFWDVb* **13** Contra, quae *RVbP*] Contraque *Vb* **14/15** domesticum sit *RVe²*] domesticum est *Ve* **17** praerogativas *RW²*] dignitates *W*

2/3 On this kind of nativities cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 9, 2–3, pp. 195–97. In this case, Pontano's translation — 'ab humanitate alienus etiam sibi ipsi' — reflects a variant very close to the reading of manuscript Laur. Gr. Plut. 28. 16 (ἀπεξενωμένος ἑαυτοῦ) cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLV, p. 47, l. 4.

[6] In primis autem videndum cuius naturae signa sunt per quae luminaria ferantur; ambo enim in signis feris inventa, cum spiritui corporique dominentur, nati animum ad asperitatem violentiamque propellent, ut nullum familiaritati, nullum amicitiae ius relinquat, praesertim ubi signum ferox horoscopum tenet. [7] Idque in planetis usu venit quod in stirpibus ac seminibus, quae soli naturam sequuntur, quando occultum terrae saporem referunt. Nam cum rerum semina in zodiaco maxime dispersa sint, vis inde proveniens planetas sic ad se convertit, ut, quas a signis affectiones accepere, in gignendis atque animandis corporibus eas reddant.

28 cum spiritui *R*] tum spiritui *Ven* **31** usu ... naturam *R*] *om*. *Ven*

TEXTUS XLVI

Magnae in genituris felicitates conferuntur tum a stellis fixis tum ab interluniorum cardinibus tum a locis partis fortunae regni, | cum horoscopus in eis repertus 90v
fuerit.

COMMENTATIO

[1] De felicitatibus, quas stellae fixae conferre soleant, satis abunde diximus; hoc in loco Ptolemaeus etiam alia in hominum genituris observanda praecipit: ait enim ad felicitatem nati plurimum conferri, quotiens ortus eius tempore gradus ille ascenderit, qui aliquem coeli cardinem (praesertim orientis et medii coeli) tenebat, quo tempore Luna Soli fuit coniuncta, antequam matris utero prodiret infans. [2] Gradus enim illi cardinales si ascenderint in genitura, mirum in modum nato conferunt ad divitias, ad honores, ad magistratus consequendos. [3] Sed hoc non adeo simpliciter intelligendum est, ut nec planetarum status figurationesque, nec alia coeli loca, nec matutini vespertinique exortus Lunaeque defluxiones et alia item multa metienda ac miscenda videantur.

[4] Cur autem ab angulis coniunctionum interlunarium boni tantum emanet ratio quaerenda est. In omni themate et coeli constitutione cardines quatuor primas ac potissimas vires habent; cardines voco ortum, occasum, culmen et imum; Ptolemaeus *centra* vocat, sed etiam anguli et cuspides a recentioribus dicuntur. [5] Hi cardines, quando primas coeli partes optinent, iure primas | sibi 91r
vires atque auctoritates vendicant, quando coelum omne quadrare et figuram ipsam constituere videntur.

[6] Cum autem coeli motus orbicularis sit, atque ex eo series rerum constet, et quod coepit perficiatur, perveniatque ad exitum, in motu hoc quatuor exiguntur: unde incipiat, et quo progrediatur (quae quidem sese habent ut principium et

2 ab interluniorum *RW*^{3}] a noviluniorum *W*^{2}, a coniunctionum *W* **3** tum ... regni *R*] tum a stellis partis fortunae regni *To* **7** etiam ... hominum *RVb*^{2}] etiam in alia hominum *Vb* **10** fuit coniuncta *RVe*^{2}*W*^{2}] coniuncta fuit *VeW* **12** nato *R*] *om. VeF* **15** et ... multa *R*] *om. Ve* metienda ac miscenda *R*] metiendae ac miscendae *Ve* **16** interlunarium *RW*^{2}] *om. W* boni tantum *R*] bonitatum *F* **19** Ptolemaeus *centra R*] Ptolomei centradines *Ven*(*om. one line of text.*: vocat ... Hi car-) vocat *R*] vocant *D*

3 a locis partis fortunae: Pontano's translation reflects the reading of the β manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLVI, p. 47, l. 7: 'ἀπὸ τῶν τόπων τοῦ κλήρου τῆς τύχης'. **18/20** On this terminology cf. Girolamo Vitali, *Lexicon mathematicum astronomicum geometricum* [...], Paris: Billaine, 1668, p. 173 nr. 202 ('cuspis').

finis) item media duo: summum et imum; videtur enim summum, quod alio nomine culmen dicimus, medium utriusque loci, et a quo progressio incipit, et ad quem progressio suscepta est, rursus imum medium esse reflectentis se progressionis ad locum unde initio coeperat, ut rerum provenientium series sibi constet, nulloque unquam aevo desinat.

[7] Ad haec Sol et Luna eorum quae in mundo hoc fiunt potissimae ac manifestissimae causae cum sint, quando altera humoribus praeest materiamque suggerit, alter animat atque informat, iure Solis Lunaeque coniunctio, quae nati genituram antecessit, a mathematico diligenter observanda est, videndumque an coeli constitutio, quae in coniunctione luminarium nativitatem proxime praegressa est, cum figura coeli nativitatis hora conveniat, iudicandumque bene ac feliciter cum nato illo actum iri, ubi cardo antegressae coniunctionis hora ortus | 91v ascendit.

[8] In hac vero observatione, tametsi Ptolemaeus alias consueverit culmen ortui anteferre, ego tamen ortum iudico culmini praeponendum, quod tempore coniunctionis pars fortunae in ortu atque in ipso etiam minuto surgentis coeli statueretur, unde merito praeferendus videtur propter ipsam fortunae partem, quae tantas ad felicitatem nati vires habeat, nisi forte cardo alius felicioribus radiis aut tum in coniunctione conspectus fuisset, aut nunc geniturae hora conspiceretur.

[9] Et quoniam ex contrariis contraria emanant, illud quoque subiciendum videtur ut nati vita multis sit erumnis et gravibus malis exposita, si ex locis pigris abiectisque praegressae coniunctionis unus aliquis horoscopetur, sitque ascendens cardo nativitatis hora. [10] Quae omnia exactissime dimetienda sunt, ac moderatissime commiscenda: beneficarum enim stellarum beneficus favor promissa a cardine bona vehementius auget, contra maleficarum malefica impugnatio minuit.

[11] Quod autem Ptolemaeus nullam de oppositione mentionem fecerit, admiratione non caret, quanquam et ab ipsa coniunctione videtur oppositio derivari, ac totius mensis series deduci. [12] Tamen, siquid argumentando licet afferre, illud idem de oppositionis cardinibus affir|mare quis poterit, nisi occidentis coeli 92r cardinem, in quo tunc pars fortunae collocabatur, velit reliquis cardinibus anteponere in genitura propter ipsius partis fortunae auctoritatem? [13] Sed hoc —

28 rursus ... reflectentis *R*] rursus imum medium celi reflectentis *Ven* **30** nulloque unquam *RD²*] nullosque unquam *D* **33** informat *R²UVe²VbS*] format *U²VeVenTFWDVbR* **35** proxime praegressa *R²in ras. manu Pont.VbS*] statim praegressa *UVeVenWVb*, statim progressa *TFD* **40** ortum iudico *R*] iudico ortum *Ve* praeponendum *R*] praeferendum *F* **48** praegressae *R*] progressae *TF* **49** hora *R*, *W²*(*manu Pont.*)] *om. W* **54** videtur oppositio *R²Vb²*] videatur oppositio *UVeVenTFWDVbR* **57** in ... fortunae *R*] in quo pars fortune tunc *Ve*

39 Ptolemaeus: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, IV 3, 2 and IV 4, 1, pp. 288–89, 291–92.

ut dixi — etiam atque etiam considerandum videtur, et Ptolemaei dicta solam coniunctionem innuere videntur.

[14] Atque ut ad partis fortunae locum transeamus, hic locus mirificae potestatis est, ab eo enim vitae qualitas censusque ostenditur, ab eo felicitatis atque infelicitatis, paupertatis et opulentiae series indicatur; hinc amores, voluptates, atque (ut Maternus inquit) nati educatio patriaque deprehenditur. [15] Quocirca, cum in regia creatione locus hic tam augustae maiestatis sit, ut regis magnitudinem, prosperitatem, honores, regnique firmitatem et futurorum bonorum eventum indicare habeat, iure natus is fortunatus erit censendus in cuius genitura cardinaliter partis fortunae regni locus ascenderit, quando cum regia felicitate hanc communicationem habet ut qui praestantissimus regiae creationis ac regni locus erat, is in genitura nati primum figurae cardinem teneat. [16] Atque ea quidem felicitatis communicatio eo maior erit quo plures ad illam favores accesserint, si Luna, loci fortunae domina, bene fuerit collocata, si amicis radiis illustrata; si locum ipsum benivolae | stellae grato intueantur aspectu; si dominus signi eius, si 92v dominus finium tam loci quam Lunae bene se habuerint. Perinde nanque ut plura paucioraque ex his ad eam sese felicitatem adiunxerint, bonorum cumulus maior minorve futurus est.

59/60 et ... videntur *RVbP*] *om. Vb* **61** Atque ut *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] sed iam *W* **62/63** atque infelicitatis *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$*VbP*] *om. TVb* **65** ut regis *RVbP*] *om. Vb* **66/67** bonorum eventum *RVb*^{2}] bonorum eventa *UVeVenT*^{2}*FW*^{2}*Vb*, bonorum eventu *TWD* **68** partis ... ascenderit *R*] partis fortunae locus ascenderit *Ve* partis fortunae regni *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* quando cum *R*] quoniam cum *Ve* **76** futurus est *R*] fututurus est *Vb*

64 Maternus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV 17, 5–6, I, pp. 239–40.

TEXTUS XLVII

In genitura cum malefica in locum beneficae in alterius genitura inciderit, is qui beneficam habet ab eo qui habet maleficam detrimento afficietur.

COMMENTATIO

[1] De concordia discordiaque item amore atque odio superius explicavit, et qua ratione de alterutris iudicari posset docuit. Nunc rationem ostendit per quam, inspecta duorum genitura, iudicari possit futuri ne illi sibi invicem sint commodi an incommodi, et damnum ne an utilitatem alter ab altero sit expectaturus. [2] Si, inquit, Lucius cum nasceretur Iovem in Piscibus atque in secunda domo habuit, Marcus Saturnum, quando hae stellae sibi invicem adversantur, contrariasque qualitates habent, Marcus Lucio nocumentum inferet; genus autem inferendi damni a loci proprietate iudicandum est.

[3] Itaque cum secundae domui domestica substantia attribuatur, damnum id in pe|cunia futurum obnunciatur, et quidem per dolos, calumnias, fraudes, accu- 93r
sationes et occulta simulataque consilia, quorum Saturnus est significator. [4] Quod si Mars ibi fuerit inventus, erunt damna per vim, iram, direptiones, latrocinia, gladium, incendia, et alia mala quae a Marte significantur. Idem dices et in coeteris domibus pro cuiusque proprietate.

[5] Rursus, si Lucius et Marcus aut uterque Iovem in secunda domo habuerint, aut alter Iovem, alter Venerem, ipsi sibi magno invicem usui futuri sunt, atque ad familiarem comparandam rem alter alteri plurimum collaturus videtur;

2/3 In ... afficietur *R*,*W*$^{3manu\ Pont.}$] In genitura, cum malefica locum beneficae in alterius genitura tenuerit, is qui beneficam habet ab eo qui habet maleficam damnum accipiet *W* **2** cum ... locum *RW*^{2}] cum malefica locum *W* inciderit *RW*^{2}] tenuerit *W* **3** ab eo qui habet *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* afficietur *R*] afficitur *Ven* **7** sibi invicem *RW*^{2}] invicem *VeW* **8** an incommodi *RVbP*] *om. Vb* **11** inferet *R*] infert *D* **14** in pecunia futurum *R*$^{2in\ ras.}$*Vb*^{2}] pecuniae futurum *UVeVenTFWDVbR* accusationes *RW*^{2}] *om. W* **16** ibi fuerit inventus *RW*^{2}] inventus ibi fuerit *W* **21** collaturus videtur *RT*^{2}*Vb*^{2}] collocaturus videtur *TVb*

5 superius explicavit: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXII, p. 44, ll. 5–8. **13/15** On the second house cf. Pontano, *De rebus*, lib. II, f. E 4^{r}: 'locus hic habitus est ab antiquis piger ac deiectus, sic enim video appellari eum a Materno, quod nulla cum horoscopo radiatione iungatur [...] ac nihilominus ascendentem statim locum continuateque subsequitur, subitque illius vicem atque auctoritatem, ut si eum neque aspiciat neque irradiet ei tamen succedat. Itaque nec mirum est nec irrationabile si pro comparanda re familiari censuque domestico tot obeuntur labores molestiaeque tam multae ac difficultates suscipiuntur'.

contra si alter Saturnum, Martem alter habuerit, aut eundem ipsum maleficum sive Martem sive Saturnum, invicem alter alterius pecuniae incommodus erit.

22 aut eundem ipsum *RW*^{2}] aut eundem simul *W* *W* **23** sive Martem sive Saturnum *RW*^{2}] *om*.

TEXTUS XLVIII

Quando culmen domini, hoc est principis, fuerit horoscopus subiecti, aut dominatores benivola configurabuntur figura, diu inseparabiles permanebunt. Idem etiam cum sextus locus servi inventus fuerit horoscopus principis.

COMMENTATIO

[1] Inspecta heri atque asseclae genitura, an diutius si|mul concordibusque 93v
animis victuri sint hac ratione iudicandum docet: ut primo videamus an meridialis cardo geniturae herilis sit oriens cardo geniturae clientis, deinde ut inspiciamus an planetae dominatores in figura gratis se aspectibus invicem intueantur, quae ubi omni e parte convenerint, minister ille non solum diu, verum etiam summa cum fide observantiaque domino suo ministrabit.

[2] Etenim summus cardo domini ascendentem famuli cardinem subiens, quodammodo unus factus e duobus, mirificam vim ad diuturnam et constantem utriusque familiaritatem pollicetur, adeo ut heri voluntas in ministri influere animum, rursus famuli fides atque obsequium devincire heri animum videatur; quod vinculum magis ac magis obstringetur si ad hanc quam dixi cardinum unitatem benivolus dominatorum aspectus figuratioque accesserit, hoc est si alter alteri coniunctus sit, aut e sexangulari seu triangulari signo se invicem aspexerint, benignusque beneficarum stellarum radius illos complexus fuerit, aut si idem erit utriusque dominator.

2/4 Quando ... principis *R*,*W*$^{3\,manu\,Pont.}$] Quando celi medium (culmen *W*^{2}) domini, hoc est heri, fuerit horoscopus ministri (subiecti *W*^{2}), aut dominatores amice configurabuntur (amica configurabuntur figura *W*^{2}), diu inseperabiles permanebunt; idem etiam cum sextus locus servi inventus fuerit horoscopus heri *W* **2** hoc est principis *RW*^{3}] hoc est heri *UVeW* est *RVb*^{2}] *om*. *Vb* **3** benivola configurabuntur figura *RW*^{3}] amica configurabuntur figura *UVeW*^{2} benivola *RVb*] benevola *VbSSum* **4** horoscopus principis *RW*^{3}] horoscopus heri *UVeW*$^{1-2}$ **6/7** an ... sint *R*^{2}(victuri sint *in ras. manu Sum.*)*VbS*] an diutius simul vivere concordibusque animis debeant (= *Va*)*UVeVenTFWDVb* **9** gratis *R*] agratis *Ven* se aspectibus *R*] aspectibus se *Ve* intueantur *R*] tueantur *F* **12** ascendentem famuli *RVe*^{2}*TW*^{2}*D*] famuli ascendentem *UVeVenW* quodammodo *RW*^{3}] pene *W*^{2}, quasi *W*

2 domini hoc est principis: Pontano's translation reflects the reading of the β manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLVIII, p. 47, l. 15: 'τοῦ κυρίου ἤγουν τοῦ δεσπότου' (βA). On the other hand, Pontano's rendering: 'aut dominatores' reflects a reading — ἢ ἐπικρατήτορες — not recorded in the apparatus of Boer's edition (Boer's text reads: 'καὶ οἱ ἐπικρατήτορες').

[3] Sed nihilominus, si verba Ptolemaei recte intelligantur, etiam si culmen domini non sit ascendens ministri, diutius in familiaritate permanebitur, cum | 94r utriusque geniturae dominatores bene amiceque simul convenerint. [4] Neque enim Ptolemaeus copulavit, sed disiunxit alternationem cardinum et configurationem dominatorum; quod si et medium et dominatores — ut dictum est — convenerint, non est quod ad fidelem et constantem familiaritatem optari amplius debeat.

[5] Cum autem coeli culmen domino tribuatur, sextus vero locus servo ac ministro, convertamus quod supra dictum est, dicamusque diuturnum ac fidele futurum erga herum famuli ministerium, heri item in famulum constantem gratiam, quotiens sextus locus servi ascendens locus fuerit in nativitate domini: ea enim loca, quod in unum concesserint, animorum ac voluntatum convenientiam et stabilitatem inter dominum ministrumque conciliabunt. [6] Illud quoque addendum videtur futuram etiam stabilem domini in servum gratiam, rursus servi gratam et fidelem in dominum operam, si utrique dominatores concorditer collocati ac sibi invicem convenientes inventi fuerint.

[7] Medium autem coeli domino propterea conceditur, quod eius sit dominari, quippe qui superior est, atque eminentiore in loco constitutus; servire inferioris, atque humili in loco siti. [8] Humilis nanque et abiectus figurae locus est qui ab ordine sextus dicitur; et | quia inter herum servumque aliqua convenientia ex 94v natali genitura esse debet, celi medium, qui locus decimus est, sextum locum triangularibus atque eminentibus radiis illustrans tuetur.

[9] Illud quoque non sine ratione addendum videtur bene cum illo populo ac populi domino agi, cum ascendens urbis angulus ille fuerit, qui in domini creatione aut genitura coeli medium optinebat, praesertim si benivola dominatorum configuratio accesserit; quibus e rebus subiectorum fidelitas et obsequendi studium, dominique ipsius erga subiectos benivolentia singulari cum firmitate conciliatur.

21 recte *R*] rectae *UWD* **23** geniturae *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **24** disiunxit *R*^{2}*T*^{2}*FVbS*] diiunxit *UVeVenWDVbR*, si iunxit *T* **26** non est *RW*^{2}] non *W* **28** Cum autem *RW*^{2}] Cum igitur *W* **29/30** ac fidele futurum *R*] *om. F* **32** quod in unum *R*] quae in unum *Ve*, cum in unum *Ve*^{2} animorum ac voluntatum *RT*^{2}*W*^{2}] animorum ac voluntatem *VenTW* **33** et stabilitatem *RVbS*] et *om. Vb* **36** inventi fuerint *RVe*^{2}*W*^{2}] invenientur *UVeW* **37** Medium autem *R*] Malum autem *Ven* **39** in loco siti *RVe*^{2}] in loco *Ve*, in loco sui *Ven* **40/41** ex natali *RT*^{2}] ex tali *T* **41/42** celi ... tuetur *RW*^{2}*Ve*^{2}] sextum hunc locum celi medium, qui locus decimus est, triangularibus atque eminentibus radiis illustrans tuetur *UVeW* **43** sine ratione *R*^{2}] sine *om. R* **44** in domini creatione *R*] indomi creatione *D*

23/27 On this point see the previous note.

[10] Nec vero me fallit esse qui ea quae de sexta traduntur domo ad quintam atque ad septimam domum transferant, nec non et ad tertiam, ut inter virum et uxorem fidelis et tranquilla coniunctio futura sit, ubi septimus locus, qui uxoris est, fuerit ascendens viri, et inter patrem filiumque sincerus et constans amor (idem etiam inter duos fratres), ubi quintus locus filii fuerit ascendens patris, et tertius fratris locus alterius fuerit fratris ascendens; ea enim loca, tanquam in unum coeuntia, easdem voluntates affectionesque exuscitant. [11] Sed has quidem ad res atque ad coeli significationes humanae leges civiliaque instituta et quae cognationis iura dicun|tur plurimum adiumenti afferunt. 95r

49 ad quintam *R*] at quintam *Ven* **50** nec non et *R*] nec non *Ve*

49 esse qui: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 111ra: 'intendit per hoc quod minister vel sequens et captivus et uxor, cum fuerint in locis suis naturalibus, regi, vel sequenti, domino et marito erit longa prosperitas in esse eroum'; George of Trebizond, *Commentarii*, f. 48r, ll. 7–11: 'nonnulli similia trahunt [*sic!*] uxoris (si septima mulieris ascendens viri fuerit) filiorum (si quinta filii fuerit ascendens patris), fratrum: si tertia unius fuerit ascendens alterius'.

TEXTUS XLIX

Cum ascendens subiecti fuerit culmen in genitura domini, tantam subiecto illi fidem dominus adhibebit, ut ei ab illo imperetur.

COMMENTATIO

[1] Coeli medium (ut ante dictum est) dominis ac regibus attribuitur; ab eo namque rectissimi valentissimique iaciuntur in terras radii, ac vis inde diffusa vehementissime influit, ut ab eminentissimo loco coelique totius dominatum tenente. [2] Locus ab eo quartus, qui est orientis coeli cardo, dominorum patrimonium indicat. Regum autem dominorumque patrimonium sunt gentes populique subiecti; efficitur itaque magna quaedam amoris studiique reciprocatio domini in subiectum, ac rursus in dominum subiecti, quotiens cardo ascendens in genitura subiecti invenietur esse cardo meridialis in genitura domini.

[3] Quae res efficit ut herus ille ad clientis et ministri sui praescriptum victurus sit, in cuius nativitate angulus meridialis cardinis inventus fuerit in ministri genitura cardinis ascendentis angulus. [4] Verbi gratia: Statius, sive subiectus sive minister, in geniturae suae ho|roscopo primas Arietis partes habuit; Marcellus, 95v
Statii herus, qua hora natus est eosdem illos Arietis gradus habuit in culmine. [5] Ex hac cardinum commutatione tanta vis existit uti Marcellus Statii voluntatem atque sententiam suae praeferat, illius consiliis mirum in modum credat, eius denique arbitrio suas res agat, quod propter fidelitatis atque amoris studium evenire necesse est, quandoquidem idem ipse planeta dominus est signi ascendentis in asseclae genitura et signi quod in heri nativitate coeli verticem tenet.

[6] Qua e re fit ut nonnunquam homines infimo loco nati suis a dominis ad honores summos evehantur, ac non modo rei domesticae cura verum etiam rei

2 subiecti *RW²*] ministri *W* culmen *RW²*] medium celi *W* **2/3** tantam ... adhibebit *RW²*] confidet adeo ministro illi dominus *W* **3** ut ... imperetur *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] ut sibi ab eo imperetur *UVenTFW³DVb*, ut ab eo sibi imperetur *VeW²*, ut imperetur ab eo sibi *W* **7/12** ut ... domini *R*,*W*$^{2manu\ Pont.}$] *om. W* **9** indicat ... patrimonium *R*] *om. D* Regum autem *RVe²W³*] Regum *UVeW²*, *om. W* **10** efficitur itaque *RVe²W³*] efficitur autem *UVeW²*, *om. W* **12** invenietur esse *R*] invenitur esse *TF* **14** in cuius *R*] *bis Ven* **15** sive subiectus sive *RW²*] *om. W* **20** suas res agat *RW²*] suas res agat, ministri eius sententiae heri sententiis praeferantur *W*

2/3 tantam ... imperetur: Pontano's translation reflects the reading of the β manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLIX, p. 48, l. 4: 'τοσοῦτον ὅτι ἵνα προστάσσηται ὑπ' αὐτοῦ'; see also Aḥmad ibn Yūsuf, *Commento*, p. 312.

publicae ac potentatus moderatio illis credatur. [7] Sed in huiusmodi genituris domini subiectique planetarum quoque aliorum status et configurationes inspiciendae sunt, ne quid in iudicando praetermissum videatur. [8] Ipse etiam Ptolemaeus, ex iis quae verbo superiori pronunciavit, nobis innuit magnam quoque ministri auctoritatem apud dominum fore, quotiens sextus ministri locus natale domini culmen fuerit. In quibus omnibus videndum est ut iidem illi gradus aut illis maxime proximi sint in ipsis angulis constituti.

25 potentatus *RT*^{2}] potentus *T* **29** apud ... fore *R*$^{2\,in\ ras.}$*VbS*^{2}] apud dominum suum fore *UVeVen TFWVb*, apud dominum eius fore *VbS*, apud dominum suum *D*

| TEXTUS L

96r

Ne praetermittas centum et decem novem coniunctiones: in his enim posita est cognitio eorum quae fiunt in mundo et generationis et corruptionis.

COMMENTATIO

[1] Rerum inferiorum ortus atque interitus prima vis causaque esse signifero in orbe (ut saepius dictum est) perhibetur; cum autem planetae generationis atque corruptionis ministri sint, ac sub ipso signifero diversis ferantur spatiis, iure illorum coniunctiones observare iubemur, tunc enim coniunctis ac multiplicatis viribus ad res quas excitant consumandas utuntur. [2] Nec vero nisi ex antecedentibus illorum coniunctionibus imperia, novas religiones aut bella portendentium, aut regna aut religiones aut bella incipiunt, nec ante desinunt, aut mutantur subvertunturve quam tempus ab illis decretum pervenerit.

[3] Dicere autem quid quaeque coniunctio, et in quo signo, aut in qua coeli parte, significet, loci huius non est; quam autem haec naturae conveniant videamus. [4] Satis profecto constat complures ac diversas vires probe in unum coactas longe potentiores esse; constat etiam corpora inferiora e pluribus ac diversis quin etiam contrariis e rebus componi, nec est qui neget planetas ipsos diversarum | virium esse, et alios atque alios ex se effectus parere. [5] Illud etiam satis manifestum est ea, ex quibus res constant, licet sint contraria, media quadam temperatione simul necti, atque in unum coire. 96v

[6] Erraticae igitur stellae, utpote ministrae tum eorum quae in elementis fiunt, tum etiam quae in vita mortalium in alterutram partem, sive ortus sive interitus, eveniunt, cum simul iunguntur, cum una effectus suos miscent, tunc maxime fiunt peragendas ad res potentes, ac licet viribus et potestate differant, quadam

2/10 Ne ... illorum coniuncti- *R*,*W*$^{in\ a\ different\ hand}$ **2/3** Ne ... corruptionis *R*]*U*$^{manu\ Pont.}$,*W*$^{in\ a\ different\ hand}$ **2** Ne praetermittas *R*] Ne praetereas *U* centum et decem novem *RVe*] centum ac decem et novem *UVe*^{2} in his *R*] in iis *F* **3** cognitio *R*] coniunctio *Ven* **5/112** Rerum ... adiuncta *R*,*U*$^{manu\ Pont.}$ **7** ac ... spatiis *R*] *om. Ven* diversis ferantur spatiis *R*^{2}*VbS*] diversis spatiis ferantur *UVeTFWDVbR*, *om. Ven* **8** observare iubemur *R*] observandae iubentur *UVe* **10** coniunctionibus *R*] coniuncti- *W* (*from here on* W *is missing*) imperia novas religiones *R*] aut imperia aut novas religiones *U* aut bella portendentium *R*(portendentium *R*^{2})*VbS*] aut ingentia bella portendentium *UVeVenTFDVbP* (bella *om. Vb)* **10/11** portendentium ... bella *R*$^{2mg.}$] *om. R* **14** quam ... conveniant *R*] quam autem haec que dicuntur naturae conveniant *UVen* **15** complures ... coactas *R*] cum plures ac diversas vires probe in unum coactis *Ven* **17** planetas *RVbP*] *om. Vb* **20** atque ... coire *R*] atque inire in unum *F*

tamen aequabili mistura copulatae, sibique in utranque partem consentientes, nunc rerum exordia, nunc excidia moliuntur.

[7] Cumque omnia e contrariis ac mediis constent, planetae quoque ipsi partim sibi invicem contrarii sunt, partim mediam quandam potestatem habent; cuiusmodi etiam naturae signa ipsa sunt, quocirca ad ea, quae a coniunctionibus parantur, plurimum etiam signa conferunt. [8] Cum igitur haec sic se habeant, iure coniunctiones observandae sunt a mathematico, cum ex illis manet cognitio eorum quae in mundo fiunt, sive ad ortum sive ad interitum pertineant, quando potissimae ac primariae causae illorum sunt. [9] Quod si aspectuum ipsorum tanta vis est in utranque partem, quanto maior vehementiorque vis coniunctionis habenda | est, cum non per obliquam adversamque ac remotam radiorum com- 97r
mistionem vires sibi suas partim communicant, atque invicem augent, partim impediunt turbantque, sed radios suos tanquam in unam massam coactos in terras simul proiiciunt, et commistis viribus communicatisque (ut ita dixerim) consiliis, agendas ad res feruntur.

[10] Quocirca non iniuria accusandi videntur qui de rebus toto anno futuris libellos emittunt, planetarum statum solummodo considerantes quo tempore Sol Arietis primam partem ingreditur. Cum enim coniunctionum ipsarum significationibus tempus constitutum sit (nam nec agunt nisi in tempore, et ita quidem agunt ut non semper aut statim aut paucis post mensibus annisve ipsarum significationes appareant, sed alias longiori, alias breviori tempore) videndum est an quo anno de rerum eventis sententiam ferimus bona malave ab praecedente aliqua coniunctione promissa tunc demum eventura sint.

[11] Ipsarum autem coniunctionum numerus sic colligitur: duorum tantum planetarum coniunctiones, Solis Lunaeque coniunctione excepta, sunt viginti; nam Sol Lunaque luminaria cum sint, ac singulis mensibus coeant, ab planetis seiungere eorum coniunctiones voluit, quarum | quidem observatio generalissima 97v
est, quippe cum ab illis omnium iudiciorum principia sumantur. [12] Graeci namque codices non centum viginti, sed centum ac decem et novem coniunctio-

27 omnia e contrariis *R*] omnia contrariis *TF* **34** vehementiorque *R*] ac vehementior *U*, vehementiorve *Ven* **40** Quocirca *R*] Itaque *U* **41** planetarum ... considerantes *R*] solum planetarum statum considerantes *U* statum *R*] status *F* **42** Arietis primam partem *R*] Arietis primas partes *U*, primam partem Arietis *Ve* **44/45** ipsarum ... tempore *R*] sed alias longiore, alias breviore tempore ipsorum significationes appareant *U* **45** alias longiori alias breviori *R*] alias longiore, alias breviore *VeVen* **46** sententiam ferimus *R*] sententias ferimus *U* **51** voluit *R*] Ptolemaeus voluit *U* **53** centum^2 ... novem *R*] centum ac decem novem *TD* **53/54** coniunctiones habent *R*] planetarum coniunctiones habent *U*

nes habent. Qui autem ante me transtulit, aut qui post secuti sunt, parum animadverterunt excludi a Ptolemaeo hoc loco luminarium coniunctionem, quam addentes centum ac viginti dici putaverunt. [13] Quae quidem coniunctiones sunt: Saturni et Iovis, Saturni et Martis, Saturni et Solis, Saturni et Veneris, Saturni et Mercurii, Saturni et Lunae; Iovis item ac Martis, Iovis et Solis, Iovis et Veneris, Iovis et Mercurii, Iovis et Lunae; Martis quoque ac Solis, Martis et Veneris, Martis et Mercurii, Martis et Lunae; Solis etiam ac Veneris, Solis et Mercurii; nec non Veneris et Mercurii, et Veneris ac Lunae, ac etiam Mercurii et Lunae.

[14] Trium simul planetarum coniunctiones sunt numero trigintaquinque: Saturni, Iovis et Martis; Saturni, Iovis et Solis; Saturni, Iovis et Veneris; Saturni, Iovis et Mercurii; Saturni, Iovis et Lunae; item Saturni, Martis et Solis; Saturni, Martis et Veneris; Saturni, Martis et Mercurii; Saturni, Martis et Lunae; Saturni quoque Solis et Veneris; Saturni, Solis et Mercurii; Saturni, Solis et Lunae; ad haec Saturni, Veneris et Mer|curii; Saturni, Veneris et Lunae; ac Saturni, Mercurii et 98r
Lunae. [15] Dehinc coniunctiones Iovis, Martis et Solis; Iovis, Martis et Veneris; Iovis, Martis et Mercurii; Iovis, Martis et Lunae; ac Iovis, Solis et Veneris; Iovis, Solis et Mercurii; Iovis, Solis et Lunae; Iovis, Veneris et Mercurii; Iovis, Veneris et Lunae ac Iovis, Mercurii et Lunae. [16] Deinde coniunctiones Martis, Solis et Veneris; Martis, Solis et Mercurii; Martis, Solis et Lunae; item Martis, Veneris et Mercurii; Martis, Veneris et Lunae ac Martis, Mercurii et Lunae. [17] Deinceps coniunctiones Solis, Veneris et Mercurii; Solis, Veneris et Lunae ac Solis, Mercurii et Lunae; ultimo loco coniunctio Veneris, Mercurii et Lunae.

[18] Quatuor simul planetarum coniunctiones sunt etiam numero quinque et triginta: Saturni, Iovis, Martis et Solis; Saturni, Iovis, Martis et Veneris; Saturni, Iovis, Martis et Mercurii; Saturni, Iovis, Martis et Lunae; item Saturni, Iovis, Solis et Veneris; Saturni, Iovis, Solis et Mercurii; Saturni, Iovis, Solis et Lunae; ac Saturni, Iovis, Veneris et Mercurii; Saturni, Iovis, Veneris et Lunae, nec non Saturni, Iovis, Mercurii et Lunae, praeterea Saturni, Martis, Solis et Veneris; Saturni, Martis, Solis et Mercurii; | Saturni, Martis, Solis et Lunae, nec non Saturni, Martis, 98v
Veneris et Mercurii; Saturni, Martis, Veneris et Lunae ac Saturni, Martis, Mercurii

54 ante me *R*] latine *U* **55** hoc loco *R*] hoc in loco *U* **60** Solis^{2} ... Mercurii^{2} *R*] *after* Solis et Mercurii, Solis et Lunae *wrongly add*. *Ven* **61** et Veneris ac Lunae *RVb*^{2}] et *om*. *Vb* **66** Saturni, Solis et Mercurii *RVe*^{2}] *om*. *Ve* **66/67** ad haec Saturni *R*] ad hoc Saturni *VenD* **70** Iovis^{1} ... Lunae *R*^{2}] Iovis, Solis et Lunae, item Iovis, Solis et Lunae *VeVenTFDVbR*, item... Lunae^{2} *del*. *R*^{2}*Ve*^{2}*VbS* **75** ultimo ... Lunae^{2} *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om*. *T* **80** Saturni^{1} ... Lunae *RT*^{2}] Saturni, Iovis, Veneris et Mercurii *T* **81/82** Saturni^{2} ... Mercurii *R*] *om*. Solis *Ven*

54 Qui ... transtulit: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, L (tr. Plato of Tivoli), f. 111ra: 'non obliviscaris esse centumviginti coniunctiones que sunt in stellis erraticis; in illis enim est maior scientia eorum que fiunt in hoc mundo [mundum *ed.*] suscipienti incrementum et decrementum'; cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 89^{v} ll. 10–12: 'non obliviscaris esse 120 coniunctiones'.

et Lunae; ad haec Saturni, Solis, Veneris et Mercurii; Saturni, Solis, Veneris et Lunae ac Saturni, Solis, Mercurii et Lunae; item Saturni, Veneris, Mercurii et Lunae. [19] Coniunctiones quoque Iovis, Martis, Solis et Veneris; Iovis, Martis, Solis et Mercurii; Iovis, Martis, Solis et Lunae; item Iovis, Martis, Veneris et Mercurii; Iovis, Martis, Veneris et Lunae ac Iovis, Martis, Mercurii et Lunae; nec non Iovis, Solis, Veneris et Mercurii; Iovis, Solis, Veneris et Lunae ac Iovis, Solis, Mercurii et Lunae et Iovis, Veneris, Mercurii et Lunae; praeterea Martis, Solis, Veneris et Mercurii; Martis, Solis, Veneris et Lunae; Martis, Solis, Mercurii et Lunae ac Martis, Veneris, Mercurii et Lunae, et Solis Veneris, Mercurii et Lunae.

[20] Quinque coniunctiones simul planetarum sunt una et viginti hae videlicet: Saturni, Iovis, Martis, Solis et Veneris; Saturni, Iovis, Martis, Solis et Mercurii; Saturni, Iovis, Martis, Solis et Lunae; Saturni, Iovis, Martis, Veneris et Mercurii; Saturni, Iovis, Martis, Veneris et Lunae; Saturni, Iovis, Martis, Mercurii et Lunae; | Saturni, Iovis, Solis, Veneris et Mercurii; Saturni, Iovis, Solis, Veneris et Lunae; 99r
Saturni, Iovis, Solis, Mercurii et Lunae; Saturni, Iovis, Veneris, Mercurii et Lunae; Saturni, Martis, Solis, Veneris et Mercurii; Saturni, Martis, Solis, Veneris et Lunae; Saturni, Martis, Solis, Mercurii et Lunae; Saturni, Martis, Veneris, Mercurii et Lunae; Saturni, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae. [21] Item, Iovis, Martis, Solis, Veneris et Mercurii; [Iovis, Martis, Solis, Veneris et Mercurii]; Iovis, Martis, Solis, Veneris et Lunae; ⟨Iovis, Martis, Solis, Mercurii et Lunae⟩ Iovis, Martis, Veneris, Mercurii et Lunae; ⟨Iovis, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae⟩ ac Martis, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae.

[22] Sex simul planetarum coniunctiones sunt hae numero septem videlicet: Saturni, Iovis, Martis, Solis, Veneris et Mercurii; Saturni, Iovis, Martis, Solis, Veneris et Lunae; Saturni, Iovis, Martis, Solis, Mercurii et Lunae; Saturni, Iovis, Martis, Veneris, Mercurii et Lunae; Saturni, Iovis, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae; Saturni, Martis, Solis, Veneris, Mercurii et Lunae; item Iovis, Martis, Solis,

85 Saturni Solis Mercurii et Lunae *R*] *om. Ven* **87/88** item ... Lunae[1] *R*] *om. Ve* **92** et[2] ... Lunae[2] *R*[2manu Pont.]] *om. R* **93** Quinque ... planetarum *R*[2]*VbS*] Quinque simul planetarum coniunctiones *UVeVenTFDVb*, quinque simul coniunctiones planetarum *R* **95** Saturni[2] ... Mercurii *RVb*[2]] Saturni, Iovis, Martis, Solis et Mercurii *Vb* **100/101** Saturni[2] ... Lunae[1] *RVbP*] *om. Vb* **101/102** Iovis ... Mercurii[1] *UVeVenTFD*] *bis R*[2 in ras.]*VbSSum* (et Lunae *Vb*) **102/103** Iovis[2] ... Lunae[1] *R*[2mg.]*UVeVenTFD*, *VbS*[mg.]] *om. RVb* **103** Iovis[1] ... Lunae[2] *U*] *om. VeVenTFDVbR* **104** Iovis ... Lunae[2] *U*] *om. VeVenTFDVbR* **108/109** Saturni[1] ... Lunae *R*] Saturni, Iovis, Martis, Veneris, Mercurii et Lunae; Saturni, Iovis, Martis, Solis, Mercurii et Lunae *D*

Veneris, Mercurii et Lunae: quae omnes, praeter Solis et Lunae coniunctionem, sunt centum decem et novem, septem simul planetarum coniunctione adiuncta.

112 sunt ... novem R^2] et *om. R*, sunt omnino centum ac decem et novem *U*, centumdecemnovem *T* *At the end of book I*: Ioannis Ioviani Pontani Liber primus Commentationum in centum Ptolemaei sententiis finit MCCCCLXXVII $U^{manu\ Pont.}$, MCCCCLXXVII, Ioannis Ioviani Pontani liber primus Commentationum in centum Ptolemaei sententiis finit $Ve^{manu\ Pont.}$, Finit Primus liber Commentationum Ioannis Ioviani Pontani editus (edutus *T*) est (est *om*. *Vb*) in lucem *TFDVbR*, anno MCCCCLXXVII T^2FD, anno 1477 *Vb*, anno millesimo quadringentesimo ·77·/ MCCCCLXXVII *R*, MCCCCLXXXVII *T*, *explicit om*. *Ven*

| INCIPIT LIBER SECUNDUS 99v
AD PETRUM COMPATREM NEAPOLITANUM

⟨PROLOGUS⟩

| [1] Queruntur de natura, Petre Compater, et quidem non pauci, quod ea 100r
prorsus iniusta atque omnino imprudens sit in distribuendis tum suis tum etiam fortunae bonis. Atque utinam sola conquestione contenti ac non in coelum modo verum in ipsos etiam deos invecti maledictis illos atque opprobriis incesserent. [2] Qui, si reputarent corporis, e quo ipsi constant, compagem et civitatis in qua vivunt coetum, desinerent profecto tam latranter optrectare naturae, abstinerentque a conviciis tam nefariis. Quin forte, sua contenti, beatiores fortasse, nullo tamen modo non quietiores viverent.

[3] Nanque, ut de humoribus et tanquam fermentatione corporis omnino taceam, artus ipsi et ossa nervique, venae item et quae dicuntur arteriae haec ipsa inter se in universum atque inter partes non solum diversa sunt, contrariisque qualitatibus praedita, verum alia quidem aliorum ministeriis atque officiis sic videntur attributa et subdita, ut ex iis partes quaedam dominari, contra servire aliae videantur, situsque ipse ac membrorum inter se collocatio et sedes aliis dignior aliis abiectior ac pene servilis sit constituta.

[4] Itaque et venter et alvus et partes ipsae oscenae queri possunt de situ, de textu, de ministerio quoque suo, pectorique et humeris invidere; pedes capiti atque oculis, cum ipsi totum sufferant corpus, sintque pene in assidua exercitatione | et motu, etiam inter ambulandum spinis scrupulisque ac minutissimarum 100v
rerum offensiunculis obnoxii; caput autem sullime ac tanquam in curru spectandum ab ipsis devehatur; [5] oculi vero singula conspicentur, et quasi vias animis

1/2 INCIPIT ... NEAPOLITANUM *R*] Ioannis Ioviani Pontani Ad Petrum Compatrem Neapolitanum Commentationum in centum sententiis Ptolemaei liber secundus *VbS Sum*, Liber secundus incipit *TD*, *om*. *VenFVb* **4/107** Queruntur ... praescribere *only in R* (*in the hand of the scribe*) *and* Vb^2 (4/6 Queruntur ... fortunae bonis: *manu Sum*.)] *om*. *VenTFDVb* **6** Atque utinam *R*] *from here*, *maybe in a different hand in Vb* **22** ambulandum *R* Vb^2] amulandum *Vb*

4 Petre Compater: 'Petrus Compater' is the academic name of Pietro Golino (1431–1501), also called 'Compater generalis' ('the friend of all'); he was a member of the Pontanian academy, an official of the Aragonese court, and a great friend of Pontano, who dedicated to him also his *De tumulis* (see Monti and Sabia, *Studi*, I p. 29, n. 2). On the political content of this prologue see Guido Maria Cappelli, *Maiestas. Politica e pensiero politico nella Napoli aragonese (1443–1503)*, Rome: Carocci, 2017, pp. 112–13.

aperiant ad intelligendum atque decernendum, quo e ministerio et pene officina prodeant eae artes disciplinaeque, quibus homines coeteris animantibus, et ipsi quidem inter se, alius alii praestent atque excelleant.

[6] Ac deinceps membra singula de servitio, de positura, de honere ac munere queri possent, aliaque adversus alia aut ob ministerii nobilitatem aut propter collocationis excellentiam livore affici et odio; an non caput sola atque arenti cute tegitur, cum coxae lacertique carne etiam plurima succoque perinde ac vallo quodam muniantur? [7] Manus totae articulatae sunt, at collum pene universum nervis consitum. Excipit nasus cuncta capitis excrementa; ventris anus atque intestinorum; pedum quidem articuli ad incessum atque ad statum accommodati, manuum ad agendum. [8] Denique, cum una quaeque corporis fere pars famuletur, secum indigne iniusteque actum succensere hac eadem ratione posset, idque in animato quoque corpore viventi cuicunque succensendum atque indignandum contingeret; quo in corpore positus ipse | texturaque et universa concretio, 101r unde vita existit, e contrariis provenit, recte tamen accommodateque dispositis. [9] Quod etiam in musica quam manifestissime cernitur, in qua voces ipsae chordaeque singulae quidem, cum inter se dissideant, simul tamen omnes consentiunt, et concentum illum reddunt tantopere suavem virtute artificis ac temperatione. [10] Nulla enim existeret musica, si voces omnes nervique universi, soni item singuli essent sibi perquam similes, atque, ut ita dixerim, convocales, perinde ut nullum existeret corporis officium, ne motus quidem de loco ullus, si totum e carne constaret, aut e solis ossibus sive nervis.

[11] Age in oratione ipsa, quae solius est hominis, per quam etiam a coeteris animalibus differimus, quid tam contrarium quam e quibus ea constat: vocales scilicet ac mutae literae? [12] Quae tamen, sparsim diffusae affabrefacteque inter se collocatae, auribus ipsis illabuntur tam significanter ac sonore. Cum primis vero civitates ipsae coetusque hominum qua ratione conservari possent, nedum augescere, si cives ipsi una omnes aut lanificio telaeque aut, si malueris, medicinae agrove colendo, aut navigationi, militiae denique, aut cuivis uni, quanvis etiam necessario, artificio a natura essent ingenioque suo dediti? Pessime profecto nedum inutiliter | cum hominum genere esset actum. 101v

[13] Quemadmodum, igitur, corpus ipsum nostrum in varios artus, diversa item membra ac membrorum officia dispositum ac distributum est, quo sibi ad ea ad quae homo natus est omni e parte consentiat, eadem ratione et via totum ut sibi civitatis corpus exacte conveniat, atque examussim quadret, natura ipsa diversa hominum studia, diversasque animorum applicationes ad artis etiam diversas principio esse voluit, nequid, quod ad vitam vitaeque commoda humanaeque societatis conservationem generisque propagationem conferret, neglexisse, aut parum omnino curasse videretur. [14] Etenim, ut in ipso nostro corpore partes quaedam sunt sordidis etiam ministeriis appositae illisque solis accommodatae, sine quibus corpus ipsum mancum esset atque imperfectum, sic in ipsis quoque

civitatibus a natura nequaquam inerter prospectum est, uti etiam culinae quidam patinariaeque quin etiam cloacis nonnulli expurgandis sint ab eadem natura tanquam praeparati. [15] Ad quam tantam ministerii sorditiem artisque (ut ita dixerim) nidorem, qui electione atque consilio sese applicaret, nemo profecto esset, nemo, nisi haec ipsa natura civitatum consumationi humanique coetus conservationi prudentissime consulens, talis eos statueret, talique ingenio praeditos vellet, quod celi quidem stellarumque, quarum tam diversae actiones variaeque | adeo 102r informationes sunt, assequitur beneficio et munere.

[16] Cur non de alpium queratur iugis deque illo tam verticoso cacumine Rhetia; de tot tantisque paludibus ac silvis Germania; de importuno illo Syrtium tractu tantaque vastitate Africa; de illa coeli solique siccitate Aegyptus; de assiduis ac ferventissimis aestibus Aethyopia, deque gelu Sarmatia? [17] Atqui tantum terrarum spatium neque se habere aliter pro rerum natura poterat, neque terrenae molis tam spatiosa vastitas alia ratione consistere, aut generationi rerum tam diversarum probe perfecteque consultum esse. [18] Quasi non et Sol et Luna queri de deliquio, et minutissimi illi ignes de luminis exiguitate; erraticae autem stellae de motus progressionisque suae varietate atque inconstantia, elementa denique singula de loco et qualitate sua possent. [19] Paulus ille Christianae religionis antea impugnator post assertor etiam quam acerrimus monet unum quemque, et tanquam hortabundus imperat, sorte sua contentum esse debere, in eaque uti se exerceat sequaturque officinam, ad cuius opificium ac munus ab auctore ac magistro Deo vocatus videatur.

[20] Et Horatius, humanae vitae non imprudens institutor, docet sapientis viri officio eum fungi, qui sorte sua contentus ac laetus vixerit. Permittamus igitur naturam exercere magisterium suum, quod ignobilibus quoque artificibus, etiam cum lau|de, est permissum. [21] An non utitur imperator pro arbitrio suo militi- 102v bus universoque exercitu, rex populis ac nationibus? Atqui imperat agris arator, vitibus vinitor, pastor etiam pecudibus suis pabulationem ac lanificium praescribit. [22] Nolimus ergo naturae, coelo et stellis, quin etiam Deo ipsi tam impudenter, ne impie dicam, praescribere, aut quod suum est illis officium eripere. [23] At ego, Petre Compater, cum sim mortalis, immortalem me natum percu-

85 sorte sua contentum *R*,*Sum*$^{in\ err.\ corr.}$] sorte sua cotentum *Vb*^{2}*Sum* **91** est permissum *R*^{2}] permissum est *R*

83 Paulus ille: cf. Paul, *Romans* 12, 3–5: ‘dico enim per gratiam quae data est mihi omnibus qui sunt inter vos non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem unicuique, sicut Deus divisit mensuram fidei. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra’. **88** Et Horatius: cf. Horace, *Saturae*, I 1, 1–3, p. 165: ‘Qui fit, Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem / seu ratio dederit seu fors obiecerit, illa / contentus vivat, laudet diversa sequentis?’.

perem, frustra tamen: haec et eiusmodi cupiuntur; cur non splendescere etiam noctu ut stellae, ut Sol die radios effundere ipsi cupimus? An quia non est haec hominum, id est nostra conditio?

[24] Componamus, igitur, questus tam illicitos atque importunos, maledictisque temperemus, vel potius nos instituamus ad ea quae nostra sunt, quaeque a natura nobis vel sunt insita, vel ab eadem ipsa praescripto quasi quodam tradita. [25] Cumque intelligamus mortalis nos esse, qua e re et mala nostra et querelae omnes ortum ducant, quid opus est tam indignanter atque improbe de illis queri, in quibus nihil omnino tute tibi querendo proficias? Praeterquam si te ipsum velis e misero miseriorem reddere, et coelo stellisque, hoc est divinae constitutioni, insolenter frustraque praescribere.

| TEXTUS LI

In quo signo Luna est geniturae tempore, illud in conceptu fac ascendens; et in quo signo inventa fuit in conceptu, illud aut eius oppositum fac ascendens in partu.

COMMENTATIO

[1] Plinii Secundi ex septimo *Naturalis historiae* libro de partu hominis verba sunt: 'coeteris animantibus et pariendi et partus egerendi tempus statutum est, homo toto anno et incerto gignitur spatio, alius septimo mense alius octavo et usque ad initia decimi, ante septimum mensem haud unquam vitalis est; septimo vero pridie posterove plenilunii die aut interlunio concepti, nascuntur'. [2] Idem paulo post tradit Caesoniam, Caii principis uxorem, octavo mense genitam, Rufum etiam civem romanum undecimo, Lucium Papirium sextodecimo. [3] Ipse a gravissimis viris accepi Nicolaum Picininum, clarissimum ducem, duodecimo mense editum. Haec nos praefatos esse haud quaquam ab re fuerit.

3 fuit in conceptu *RVb*^{2}] fuit inceptu *Vb* **7** egerendi *RVbP*] egrediendi *Vb* **8** toto anno *R*] in toto anno *D* incerto *RSum*] in certo *DVb*

3 aut eius oppositum: Pontano's translation reflects the reading of the manuscripts of the families βγπ of *Καρπός*: 'ἢ τὸ τούτου διάμετρον', cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LI, p. 49, l. 1. About the contents of this aphorism see Hephaestio, *Apotelesmatica*, II 1, I, p. 82; Porphyrius, *Introductio*, ch. 38, p. 210. **6** ex septimo *Naturalis historiae*: cf. Plinius, *Naturalis Historia*, VII 38, II, p. 14: 'Ceteris animantibus statum et pariendi et partus gerendi tempus est; homo toto anno et incerto gignitur spatio, alius septimo mense, alius octavo et usque ad initia undecimi. Ante septimum mensem haut umquam vitalis est. Septimo non nisi pridie posterove pleniluni die aut interlunio concepti nascuntur'. **10** Idem: here Pontano seems to be quoting by heart; cf. Plinius, *Naturalis Historia*, VII 39–40, II, pp. 14–15: 'Variant haec pluribus modis. Vistilia, Gliti ac postea Pomponi atque Orfiti clarissimorum civium coniunx, ex iis quattuor partus enixa septimo semper mense, genuit Suillium Rufum undecimo, Corbulonem septimo, utrumque consulem, postea Caesoniam, Gai principis coniugem, octavo [...] Masurius auctor est L. Papirium praetorem secundo herede lege agente bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se tredecim mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videretur'.

[4] Hermen, rerum coelestium antiquissimum scriptorem tradunt affirmasse illum ipsum coeli gradum horoscopare tempore geniturae, quem conceptus tempore Luna tenuisset, rursumque gradum illum tempore conceptus | horoscopasse, in quo gradu geniturae tempore Luna fuisset inventa. [5] Ptolemaeus vero, qui multis etiam saeculis post Hermen scripsit, quod observatio tot annorum aliter docuisset, primo non gradum eundem sed signum, deinde non idem semper signum sed nonnunquam signum oppositum ascendere apertissime dicit, quanvis, quod de opposito signo traditur, non a Ptolemaeo scriptum, sed a posterioribus additum, sint qui existiment. [6] Eiusdem de signo adverso opinionis fuisse video Habraamum rerum coelestium scriptorem, non illum quidem antiquissimum, cuius etiam Iulius Maternus non semel meminit, sed alium quendam, qui non multis ante nos aetatibus scripsit, cuius verba sunt: 'ascendens gradus concepti utero seminis non erit omnino Lunae locus geniturae tempore, sed aut ipse aut oppositus, neque geniturae ascendens erit omnino Lunae locus tempore concepti seminis, sed aut ipse aut oppositus; id quod saepius a nobis observatum est'. [7] Tunc autem evenire volunt ut oppositus in genitura locus ascendat, cum Luna tempore concubitus in occiduo cardine inventa est. Sed ante quam ad haec 102vbis

23 additum, sint $R^{2\ in\ ras.}VbS$] additur, sunt *Vb*, additum, sunt *VenTFDVb*^{2} **24** video *R*] *om*. *F* coelestium *RVbP*] *om. Vb* **25** meminit *R*] menit *Ven* **29** saepius *R*] saepe *F*

15/18 Cf. Hermes, *De infusione spermatis*, p. 569b, ll. 11–21: 'dixerunt Ptholomeus et Hermes quod Lune locus in hora qua infunditur sperma est gradus ascendentis nativitatis et in gradu ascendentis hora infusionis spermatis erat iam in nativitate. Et quando orbes perfecti fuerint debet esse in gradu ascendentis in nativitate, ac si diceret quod ascendens infusionis spermatis est ascendens nativitatis cum circuli perfecti fuerint'. **23** sint qui existiment: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 49^{r}, ll. 5–20: 'apertus clarusque per seipsum aphorismus est, sed falsus nonnullis videtur propter Hermen, qui huius inventor fuisse putatur, nec ipse negaverim: illum enim semper sequar qui dixit artes additionibus esse inventas. Nam quae priores confusius minusque vere protulerunt, ea posteriores distinctius veriusque limarunt. Hermes locum scripsit et gradum ubi Luna est in nativitate ascendisse in conceptione, contra quoque gradum ubi fuit in conceptione ascendere in nativitate putavit. Ptolomeus signum solummodo scripsit, aut ipsum aut eius oppositum, quod res ipsa verum esse ostendit'. **23/29** For the references to Firmicus see Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV *Proem*. 5, I p. 196; IV 17 2, I, p. 238; for the gloss by Abraham see the text in the MS Paris, Bibl. Nat., lat. 16204, p. 570a, ll. 20–28: 'Dixit Abraham Ynrhendent: "Gradus ascendens hora infusionis spermatis non ex toto erit locus Lune in nativitate sed vel ipse erit vel eius oppositus. Et similiter erit de ascendente nativitatis, id est non erit ex toto locus Lune in spermatis infusione sed vel ipse erit vel eius oppositus". Et hoc expertus fuit multociens', cf. also Boninconti, *Comentum*, f. 90^{r}, ll. 4–5: 'dicit magister Habraam quod sic erit vel eorum opposita, et se pluries hoc expertum fuisse'. On this mysterious writer (who is perhaps Abraham Ibn Ezra) see Shlomo Sela, 'Calculating birth: Abraham Ibn Ezra's Role in the Creation and Diffusion of the *Trutina Hermetis*' in *Pregnancy and Childbirth in the Premodern World: European and Middle Eastern Cultures, from Late Antiquity to the Renaissance*, edited by Costanza Dopfel Gislon, Alessandra Foscati and Charles Burnett, Turnhout: Brepols, 2019, pp. 79–106 (especially: pp. 94–95).

ipsa veniam, ratio reddenda est cur Ptolemaeus de procreatione ac genitura simul mentionem fecerit. [8] Hominis ipsius et unum et plura sunt prin|cipia; namque 103r
et ubi semen utero genitali conceptum est, et ubi membrorum dispositio fieri coepit, etiam cum animatur fetus ipse, et cum tandem in lucem venit, principia plane sunt. [9] Nihilominus hominis principia duo potissimum consideranda sunt: alterum cum semen genitali loco admissum est, quod ex hoc ipso principio alia proficiscuntur, alterum cum fetus in lucem venit. [10] Donec enim editur, fetus est, cum primum utero egressus est, et aerem hunc hausit externum, homo vocari incipit, sive mas sit sive foemina, tunc enim viribus suis uti et suapte quodammodo sponte agere primum aggreditur.

[11] Cum igitur duo haec potissima sint hominis principia, hoc est procreatio et genitura, iure sunt a mathematicis observanda; de vita enim deque nati eventis iudicaturi ab hoc principio, per quod in lucem atque ad actiones venit, necesse est vitae totius et eorum quae contingunt seriem iudiciorum deducant. [12] Iidem si de illis, quae ante partum considerantur, iudicare voluerint, non alio a principio quam a tempore coitus, cum semen uterum implevit, deducere iudicium possunt, quae quidem principia quam sit invenire difficile idem auctor in libris *Apotelesmatum* ostendit, quibus nisi compertis, iudicari de fetus deque nati eventis nequeat.

[13] Atque, ut de principio seminali hac in parte taceamus, quis, | nisi capto a 103v
genitura principio, cum in lucem partus editur, de iis quae nato eventura sunt, dum luce fruetur, pronunciare generaliter poterit aut audebit? [14] Quia vero duo haec principia — conceptus ac genitura — ut sibi conveniant necesse est, cum Luna corporum domina sit, ex loco Lunae convenientiam hanc omnino et cerni et quaeri debere Ptolemaeus docet, dicens signum illud, in quo Luna tempore conceptus fuerat, geniturae tempore in ascendente statuendum esse; et in quo signo Luna inventa est editi partus tempore, illud tempore conceptus in ascendente collocandum. Quid his dici convenientius potest? Qua de re multi quid sentiant referemus.

36 duo potissimum *RVbP*] *om. Vb* **39** cum ... egressus *R*] quomprimum u(ter)o egressus *F*, cum primum vero egressus *L* **40** sive mas sit *RT*^{2}] sive masculus *T* **47** possunt *R*] possit *Ven* **50** nequeat *R*] nequeant *D* **55/56** et cerni *R*] *om. F* **56/57** Luna ... conceptus *RVb*^{2}] Luna tempore conceptus in ascendente collocandum *Vb* **57** fuerat *R*^{2}*Vb*^{2}] fuerit *VenTFDVbR*

48 in libris *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 2, pp. 168–72.

[15] Gestandi utero foetus triplex tempus constituunt: minus, medium, maius. Alii enim breviori, alii productiori, nonnulli medio quodam inter haec tempore nascuntur. Unde minorem, maiorem, ac mediam fetuum mansionem (quae ab ipsis 'mora' dicitur) in utero esse dicunt. [16] Nobis non placet moram dicere; quoniam fetus in utero manet, non moratur, nisi dicamus fetum morari partum, quod est in alia significatione. [17] Mediam mansionem e ducentis septuaginta tribus diebus constare volunt, cum Luna conceptus tempore ascendit in ortu, quippe quod orbes suos geniturae | tempore, perfecto cursu, iam peregerit; 104r [18] minorem e diebus ducentis quinquaginta octo, cum Luna concubitus tempore in occiduo cardine inventa, orbes non perfecerit, dum partus editur; [19] maiorem e diebus ducentis octoginta octo, quibus etiam haec addunt: Lunam, tempore editi partus, aspiciendam esse, atque ubi inventa fuerit ab occasu in ortum superiori hemisperio ferri, ibi capiendos esse gradus inter occasum Lunamque interiectos, eosque bis ducendos, ac bis ductos in partes viginti quatuor, quot horarum dies est, dividendos, quotque gradus inde deducti fuerint, totidem dies esse. [20] Quae vero partes reliquae fuerint, quae divisionem non patiantur, horas esse; hos dies item horas, mansioni quae minor dicitur, adiiciendos, quibus adiectis, tum denique omni simul numero capto, mansionis tempus constitui. [21] Tandem mansionem hanc subducendam esse a tempore geniturae, animadvertendumque annum intercalarem, qui 'bis sextilis' nunc dicitur, Lunamque ipsam cum eo, quod reliquum est, aequandam; et quo in loco tunc inventa fuerit, eum locum horoscopum geniturae esse. [22] Quod si Luna ab occasu ortum versus per inferioris hemisperii loca pergit, capiendum esse spatium quod inter horoscopum et Lunae locum interest; eademque ratione multipli|can- 104v dum, deinde dividendum, addendumque mediae mansioni, post etiam subducendum, demum etiam adaequandum, atque his in hunc modum confectis, quo in gradu Luna inventa fuerit, eum gradum geniturae tempore horoscopare.

68 perfecto cursu *R*] profecto cursu *D* **71** ducentis ... octo R^2(-inta octo *in ras.*)*VbS*] ducenties octogesies octiesque numeratis *VenTFDVb*, ducentis octog† oct† numeratis *R* **72** ubi inventa *R*] ibi inventa *D* **76/77** non patiantur *R*] patiantur *F* **80** intercalarem RT^2] utercalarem *T* bis sextilis *RVenTD*] bissestilis *F*, bisextilis *VbSSum*, bissextilis *Vb*

61/76 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 111va-b: 'In hoc concordati sunt phisici quod more natorum in uteris matrum sunt diverse, et non sint eedem in omnibus. Ex illis igitur est mora media 273, et est cum Luna et gradus ascendens perfecerint (in tempore more scilicet natorum in ventre matris) orbes equales; et invenietur tunc Luna in gradu ascendente nativitatis. Maior 288 vero mora est tempus auctum super tempus more medie, post orbes perfectos, minus uno orbe; et invenietur Luna per hoc ultra gradum ascendentem. Minor 257 vero mora est subtractio de tempore medio, et subtractio illa minor orbe, et invenitur Luna per hoc subtracta de gradu ascendente, scilicet ultra gradum in quo est Luna hora casus spermatis, qui erit gradus acendens in hora nativitatis'.

[23] Nos quod de gradu dicunt affirmare non audebimus, cum Ptolemaeus signum dicat non gradum, sed nec illud affirmaverimus, cum Lunam in occiduo cardine reperiri contigerit, signum oppositum horoscopare, quanvis Ptolemaeus, et qui post eum secuti sunt, dicant etiam signum oppositum solere horoscopare. [24] Quae tametsi verisimilia sunt, et a nobis valde probantur, ut a peritissimis viris tradita, tamen si Solis etiam via quaeratur, a mathematici circunspectione alienum non est; quam viam secutum non diffitebimur Georgium Trapezuntium, rerum coelestium studiosissimum hominem.

[25] In hominis corpore procreando finis alicuius rationem a natura haberi affirmare quis dubitet? Neque enim temere tantum opus aggreditur. Procreationis autem conceptusque quis aut certior aut magis proprius finis esse quam ipsa genitura potest? [26] Cum enim fetus ipse manibus, pedibus, membrisque aliis praeditus sit, finisque instrumentorum non alius esse cernatur quam ipsorum usus atque officia, iure finis concepti fetus genitura videbitur, per quam ad usus officiaque tum | membrorum, hoc est instrumentorum, tum sensuum ipsorum, 105r postquam editus est, fetus pervenit, cum pedum, oculorum, aurium, manuum officium in utero fetui nullum sit, quorum tamen post partum usus officiaque paulatim incipiunt.

[27] Ad haec in inspiciendis genituris actiones a loco coeli decimo quaeruntur. Quocirca si locus decimus nati actiones indicat, si finis procreationis est genitura, si denique genitura ipsa viam et principium ad agendum aperit, recte natura ipsa hominem in lucem editura non aliud commodius expectare tempus debet, quam cum generationis pater Sol in decimum pervenerit locum, decimum inquam locum progrediendo a loco illo, quem Sol ipse tempore conceptus peragrat; quem ad locum nisi novem post menses non pervenit, quo tempore fetus, quem ad agendum natura procreavit, nascitur, Sole generationis parente locum nacto, qui agendas ad res maxime idoneus est.

[28] Quia vero nunc aliquanto serius nunc paulo citius fetus ex utero prodeat, hinc fortasse triplex mansionis genus commenti sunt, illi scilicet qui, Lunae loco

88 non audebimus *R*] non audemus *F* **89** sed nec illud *R*] sed nec illum *Ven* **92** verisimilia sunt R^2Vb^2] verisimilia sint *VenTFDVbR* **98** magis proprius $R^2VenFVb^2$] magis propius *TDVbR* **104** officium *R*] *om*. *F* quorum tamen R^2Vb^2] quarum tamen *VenTFDVbR* **106** a loco coeli *R*] a loco a loco celi *Ven* **111** conceptus *RVbP*] *om*. *Vb*

94 Georgium Trapezuntium: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 49^r l. 20 – f. 49^v, l. 6: 'Mora enim embryonis in utero novem pene solarium mensium est: semper enim in exitu fere novem huiusmodi mensium ex utero funduntur homines. Cuius ratio est quod domus decima operationum largitrix est, si ergo a loco Solis ubi fuit in conceptione novem solares menses consequenter subtraxeris, erit motus Solis in ipso medio coeli angulo, hoc est in decima domo a loco suo, quae activae vitae fundamentum atque principium est'.

in genitura comperto, mansionis tempus inde aucupati sunt. [29] Hi enim post illius revolutionem, quod Lunam horoscopare invenirent, tunc semen genitali utero conceptum arbitrati sunt, parum (ut mihi videtur) consi|derantes eiusmodi 105v
Lunae motum esse, ut in quovis coeli loco eam constitueris, ac mansionis, quam ipsi dicunt, conversionem feceris, tandem revoluto illo tempore ascendere invenias. Quae quidem ratio lunaris potius motus esse videtur, quam ut a geniturae tempore necessario sit ducenda.

[30] Dicet hic aliquis neminem ob rationem hanc, quae decimo de loco dicta est, ocius seriusve nasci, quod Sol statis semper temporibus decimum ad locum propter motus sui constantiam perveniat. [31] Neque autem Sol neque Luna ipsa sic dominantur corporibus, ut non coeteri quoque planetae iura in iis sibi sua vendicent. Moratur sepenumero partum Saturnus, quod stella eius tarda sit atque difficilis, cuius nequaquam benigna vis et in ipso procreationis initio et in membris corporis disponendis et in edendo partu incommodo esse potest. [32] Contra Mars, quod praecipitantior est propter calorem, citius praestat omnia; Iupiter Venusque propter insitam moderationem cuncta moderate; Mercurius suapte natura festinus et agilis, facile tamen in aliorum sese naturam vertit.

[33] An non videmus mares partum maturare, femellas producere? Alias mulieres nimio plus in enitendo laborare, alias vix partum sentire? Quae cur accidant non Luna solum causa esse potest, verum aliae quoque, | et quidem diversae, tum 106r
coelestes tum etiam naturales causae. [34] Ad haec neque fetum edi tunc dicimus, cum ad primum decimi loci gradum Sol pervenerit, sicuti nec Ptolemaeus gradum ipsum dicit, sed signum; sed tunc edi fetum existimamus, cum ad signum illud Sol pervenerit, ubi locus decimus constitutus est, hic enim locus, ut coetera coeli loca, quae numero duodecim sunt, pluribus e gradibus constat. [35] Quin etiam, licet verum sit quod Sole constituto in imo coeli cardine, atque in primo Arietis gradu, medius coeli cardo in primo Librae gradu statuatur, tamen si Sol in aliis figurae locis (quae loca figurae cardines non occupent) collocatus est, gradus ille, in quo Sol collocatur, non semper indicat illum ipsum decimi ab eo signi

119 parum *R*] quarum F^1, quas F^2 **122** esse videtur RT^2] videtur *om. T* **131** citius praestat omnia R^2VbS] citius omnia praestat *VenTFDVbR* **134** mares RT^2] Mars *T* **142** in imo coeli cardine *R*] in uno coeli cardine *Ven* **142/143** in² ... cardo *R*] *om. D* **144** quae ... cardines RVb^2] quae loca figurae locis *Vb*

117/123 Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 49^v ll. 7–21: 'Verum quoniam paulo minus plusve plerumque morari accidit, idcirco errori locus est datus, ut maior, media minorque mora conficta sit. Hic error deinde magis per ignorantiam vulgi astrologorum comprobatus est. Nam dato in nativitate loco Lunae, moram ex ipso accipiunt, et id temporis spatium revolventes ascendere Lunam inveniunt. Quare decepti tunc omnino factam conceptionem existimant, nec intelligere possunt id ex motu Lunae ita evenire: ubicunque enim in coelo dabitur Luna si, revoluto tempore, per spatium morae quam scribunt regredieris, ascendere ipsam invenies'.

gradum decimi etiam loci principium esse; quod propter locorum inaequalitatem et signorum rectitudinem obliquitatemque contingit.

[36] Verbi gratia: in Publii procreatione fuit Sol in vigesimo tertio Tauri gradu, qui gradus medii tunc coeli culmen tenebat, occasus autem fuit in vigesimonono gradu Aquarii, qui est decimus a Tauro locus, quorum duorum locorum principia inter se graduum aliquot numero dissentiunt, siquidem angulus ille, in quo Sol collocatur, vigesimum tertium Tauri gradum occupat; angu|lus vero loci ab 106v illo decimi vigesimum nonum Aquarii gradum optinet, nonnunquam etiam eorum locorum principia pluribus gradibus differunt.

[37] Sed iam ad Ptolemaeum redeamus, cuius verba manifestissime declarant signum illud in conceptu ascendisse, quo signo Luna partus tempore ferebatur; rursum signum illud in quo Luna erat in conceptu, etiam ascendere in genitura, non tamen semper, cum compertum sit non nunquam oppositum signum horoscopare; quibus dictis ostendit Hermae regulam sibi omnino constare, cum Luna est in ascendente posita, ubi vero in ascendente non est, ita quidem sibi dissentire ut aliquando adversum signum horoscopet, idque contingere cum Luna est in occasu.

[38] Quod vero ad gradum ipsum attinet, non ita quidem sentit Ptolemaeus ut gradum illum nunquam putet horoscopare, sed illud potius sentit non illum semper sed alium atque alium signi eius gradum ascendere; atque ea ratione fieri ut signum illud semper horoscopet.

[39] Oritur autem ex iis, quae de occasu diximus, quaestio sane difficilis: idem ne an oppositum signum ascendat, cum in locis inter ortum atque occasum constitutis Luna inventa est. Sed ea quae de Sole diximus persuadere nobis possunt signum illud ascendere, quod | pro motu lunari concitatiore aut sedatiore ad 107r novem illos menses solares, de quibus diximus, propius accedet. [40] Sed ad Hermen redeamus: si eius regula tam certa fuisset, quam ipse putabat, nunquam Ptolemaeus de inveniendo horoscopo tantopere solicitus fuisset, siquidem, stante Hermae regula, horoscopi ratio certa esset, quam aliis quibusdam viis investigari oportere censet.

150 a Tauro *RVbP*] a Turo *Vb* **160** ubi vero *RVb*] ubi utero *Sum* **165** atque alium *RT*^{2}] *om. T*

159 quibus dictis: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 50^{r} ll. 17–21: ‘solum ergo quando Luna in ascendente reperitur vera est Herme regula, in aliis minime; nam, quando in occidentali angulo est, non ipsum sed oppositum signum ascendet’.

TEXTUS LII

Domini geniturae hominum procerae staturae in sublimitatibus sunt, et ipsorum horoscopi in signorum principiis; eorum vero qui sunt brevis staturae in humilitatibus inveniuntur. Ad haec inquirito signa ne recta an obliqua sint.

COMMENTATIO

[1] Accidit corporibus nostris non qualitas modo, quae substantiae comes est, verum etiam quantitas, quae tres simul iunctae et animal et animalis corporaturam constituunt. [2] Qualitatis quantitatisque corporeae cognitio (quod haec ipsa corpora coelestium corporum sequuntur agitatus) etiam ad mathematicum spectat, utranque horoscopus ostendit, et ipse utriusque significator et index est. [3] Sed qualitatis cognitio a signo, quod tempore geniturae ascendit, | magis quae- 107v
ritur; quantitas vero (licet eius inspectio etiam ad horoscopum referatur) alio tamen est modo cognoscenda.

[4] Cuius cognitionis triplex observatio traditur: prima docet situm geniturae domini videndum; secunda numerum graduum ascendentium in horoscopo; tertia signi horoscopantis ascensiones, quod signa ipsa alia sunt recta, quae dum ascendunt plusculum temporis occupant, alia obliqua, quae breviori tempore sursum feruntur. [5] Signi cuiusque partes primae, quod ab ipsis ut a principio productio incipit, atque ideo maiorum sunt virium, proceritatis causa sunt, extremae brevitatis, quoniam quae desinunt impetus ac vires remissiores habent. [6] Ex quibus coniicere licet medias partes, quod mediae potestatis sint, staturae mediocritatem indicare. Signum etiam rectum, quod tempus ascensionis suae producit, nati quoque corpus producere ac longiusculum facere videtur, at obliquum, quod tempus ascendendi corripit, nati quoque corpus corripere ac breviusculum praestare par est.

[7] Ad haec dominus geniturae cum in parte superiore orbis sui fertur, quia longiori vagatur spatio longiorem staturam, cum in inferiori, quod breviori spatio

14 situm *RVbP*] signum *Vb* **18** sursum feruntur $R^{2 in ras.}Vb^{2}$] sursum ferantur *VenTFDVb* Signi cuiusque *R*] signi cuiuscumque *Ven*

14 triplex observatio traditur: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 51^{r} l. 6–8, 51^{v} ll. 1–3: ‘De proceritate enim corporis agitur, quae significatio ascendentis maxime est. Ita in omnibus secundum rem qua de agitur praedominator eligendus est [...] Alterum est ut principia signorum ascendant. Tertium ut ascendant signa multarum ascensionum’.

incedit, breviorem corporis statum efficit. [8] Itaque tria haec ubi simul con|venerint (ut signum rectum, ut primae signi partes ascendant, ut dominus geniturae superiorem ac remotiorem orbis partem teneat) procul dubio natus ille longioris staturae futurus est. [9] Verbi gratia: nascente Marco, ascendit Libra, quae plusculum temporis recte nascendo occupat, ascendit primus secundusve gradus eius, aut tertius aut etiam quartus quintusve, invenitur etiam Venus geniturae domina, quae tunc orbis sui culmen spatiosius vagando peragrat: profecto Marcus procero corpore futurus est, atque eo magis si e parentibus bonae staturae, atque in regione ubi homines productiores sunt, nascitur. 108r

[10] Cum igitur tria haec simul convenerint, facile efficient ut ex brevioribus etiam parentibus proceri liberi nascantur. Contra, ubi postremae signi partes et obliqui quidem signi (quod breviori spatio ascendit) horoscopant, necesse est ut qui tunc in lucem editur brevi corporis statura futurus sit, praesertim si geniturae dominus in parte orbis contractiore feretur. [11] Verbi gratia: Caius cum nasceretur, ascendebat Aries, ascendebant postremae Arietis partes, inventus est geniturae dominus Mars, isque inferiorem et contractiorem orbis sui partem tunc tenebat, quis dubitet brevi corpore Caium | futurum? Atque eo magis si parentes quoque et ipsi parvi ac regionis eius parvi plerique homines sunt. 108v

[12] Sed ad geniturae dominum redeamus; hunc multum addere ad proceritatem volunt, si matutinus est, quod vires eius longe tunc maiores sint, quod licet ipse minime negem, a Ptolemaeo tamen id ne innuitur quidem hac in parte. [13] Graece est: ‘si geniturae domini in *apogeis* aut *hypogeis* sunt’; *hypogeon* verbum e verbo expressum est supterraneum, cuius oppositum est *apogeon*, unde Graeci imum cardinem *hypogeon* dicunt, quod sit coeli cardo supterraneus, id est imus, cuius oppositum dicunt *mesuranima*, id est coeli medium. Hoc tamen loco *apogeon* et *hypogeon* videntur significare orbium, quibus planetae feruntur, supremas atque infimas partes, quarum summa pars a nobis maxime recedit, contra ima terris his maxime propinqua est.

[14] Cum autem orbes hi duo esse dicantur, ‘eccentricus’ et qui ‘brevis’ cognominatur, utriusque consideratio non parum etiam conferet. Ad faciendam igitur humani corporis proceritatem brevitatemve haec simul omnia conveniant necesse est; quae ubi non ex omni simul parte convenerint, res ad mediocritatem quan-

28 breviorem corporis statum *R*] breviorem staturam et corporis statum *F* **37** facile efficient *R*] facile eveniet *F* **41** contractiore feretur *RVb*^{2}] contractione feretur *Vb* **48** tamen *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **50/52** *apogeon* ... oppositum *RT*^{2}] *om. T*

35 atque eo magis: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 51^{v}, ll. 14–16: ‘sed regionum quoque proprietas et parentum proceritas diligenter consideranda’. **56** eccentricus et qui brevis: Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 111vb: ‘per significatores intendit planetas maioris dignitatis in ascendente nativitatis. Summitas vero circuli est punctus remotior in circulo cuspidis egresse et in circulo brevi a centro terre’.

dam declinabit, perinde ut plura pauciorave convenerint. [15] Sed nec hospitator, id est dominus | signi in quo signo geniturae dominus reperitur, omittendus videtur, qui, ubi in orbis sullimitate aut humilitate inventus fuerit, non parum etiam in utranque partem conferet. 109r

[16] Dominus geniturae qui sit, et quibus rationibus capiendus, video inter auctores parum constare, alii namque geniturae dominum planetam eum capiunt, qui pluribus praerogativis ornatus est, ac plus virium in horoscopo habet; alii eum qui in quo signo positus est, in eo maiore cum potestate auctoritateque, quam coeteri in locis in quibus constituti sunt, resideat; alii planetam qui latitudinis Lunae dominus compertus fuerit. [17] Sunt qui dicant eum geniturae dominum, in cuius finibus Sol interdiu noctu Luna invenietur, quin etiam nonnulli existimant geniturae dominum illum esse, ad cuius signum Luna primum transierit, post id signum quod peragrat in genitura, praeterquam si ad Leonem aut Cancrum transeat, et planetam illum signi dominum si diurna genitura fuerit cum Sole simul, sin nocturna est genitura cum Luna, geniturae ipsius dominatum suscipere ac gerere. Nos hanc rem, quod maioris disputationis est, in medio nunc relinquimus.

62/63 non ... conferet *R*] non parum utranque partem confert *Ven*

69 Sunt qui dicant: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV 19 1–3, I, p. 243: ⟨geniturae⟩ dominum, quem Greci *oecodespoten* vocant, qua debeas ratione colligere; [...] Quatenus invenias, explicabo omnibus veterum sententiis intimatis. Quidam hac voluerunt geniturae dominum ratione colligere dicentes hunc esse geniturae dominum, qui in principalibus geniturae locis positus in signis suis aut in finibus suis fuisset inventus. Alii vero a Sole et Luna geniturae dominum requirebant eum dicentes esse geniturae dominum, in cuius stellae finibus Sol et Luna fuissent inventi, idest Sol in diurna, Luna in nocturna genitura, et habet rationem. Alii eum dixerunt esse dominum, qui altitudinis Lunae dominus fuisset inventus. Alii vero hunc esse dixerunt dominum, cuiuscumque signum post natum hominem Luna relicto eo signo, in quo est, secundo loco fuerit ingressa'.

TEXTUS LIII

|Domini geniturae macilentorum hominum latitudinem non habent, pinguium autem habent. Quod si latitudo australis est, agiles erunt, sin borealis inagiles. 109v

COMMENTATIO

[1] Humani corporis mistura qualis futura sit, et quem in humorem magis inclinatura, non solum quaeritur a mathematico, verum etiam natus ne ipse crassior an macilentior sit futurus, quanquam qui obeso sunt corpore a calido magis recessisse videntur, contra macilenti calore plurimum abundare, qui sic alimenta et cibos decoquant, ut nullo modo patiantur quicquam minus coctum relinqui, quod in crassum et pinguem humorem transeat. [2] Quocirca, cum sit ostensum corporum proceritatem brevitatemque a situ domini geniturae quaerendam esse, videndumque in summo an imo circuli sui feratur, ad haec cum longitudo lineam sequatur, cuius propria est protentio, recte sequitur de quaerenda latitudine, hoc est crassitudine, regula.

[3] Namque, ut naturale corpus dare non est absque linea, id est productione, quae et longior et brevior esse solet, sic quod latitudine careat naturale corpus dare non est; item, quemadmodum sullimitas humilitasque or|bis planetae longitudinem corporis (quam sursum protendendo metimur) ostendit, sic latitudo planetae in dextrum aut sinistrum aequinoctialis lineae latus digressi, amplitudinem corporis, quam quidem in sinistram aut dextram partem progrediendo metimur. [4] Ac de longitudine quidem ut primo loco praeciperet ratio docuit, quod mathematicus lineam ante latum et profundum contemplatur. [5] De latitudine quoque ut secundo loco praeciperet, eadem ratio fecit, cum secunda mathematici consideratio sit de latitudine (quam superficiem vocat) quae constat longi ac lati dimensione, quae duo profundum antecedunt. 110r

[6] Maior igitur corporis nostri amplitudo, quae corpus ipsum crassum atque obesum reddit, a domino geniturae arguitur, quotiens is, ab equinoctiali linea digressus, in dextrum aut sinistrum latus declinando, in meridiem aut septentrionem versus ascendendo excurrit. [7] Contra macies, quae est latitudo contractior,

2 macilentorum hominum *R*] macilentorum *To* latitudinem *RTo*^{2}] *om. To* **3** erunt *R*] *om. Ven* **8** sit futurus *RVb*^{2}] futurus sit *Vb*, sit futurusi *D* **10** decoquant *RFVb*^{2}] dequoquant *VenTDVb* patiantur *R*] patiatur *VenD* **12** a ... geniturae *R*] a situ geniturae *Ven* **18** orbis *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **25** superficiem vocat *R*] superficiem vocant *D* **27/28** atque obesum *R*] ante obesum *D* **28** ab equinoctiali *R*^{2}*Vb*^{2}] equinoctiali *DVbR*

arguitur quotiens, equinoctiali lineae inhaerens, geniturae dominus neutram in partem vergit. Sed ipsa sive macies sive crassitudo maior minorve a propinquitate ac digressione geniturae ipsius domini iudicabitur. [8] Consuevit autem crassitudo ipsa et obesi corporis | gravis habitus segnitiem quandam suapte natura inge- 110v
nerare, unde crassum ingenium dici solet. Nihilominus videmus quosdam in magna etiam corpulentia agilitatem et ad res gerendas commotionem etiam vehementem retinere.

[9] Cuius rei ratio etiam a coeli regione proficiscitur, nam pars coeli meridialis, quaeque in austrum vergit, cum sit ob Solis praesentiam abunde calida, contra borealis, quod in septentrionem ab aequinoctio vergit, maxime frigida, frigusque motum impediat, quem calor exagitat, cum etiam illud partes concretiores faciat, et catenis quasi quibusdam liget, hic relaxet et solvat, procul dubio corpulentia illa, quam geniturae dominus in septentrionali regione positus adducit, erit minus ac minus agilis, siquidem frigidioribus e partibus constat, quam quae a domino geniturae per latitudinem australem vadente decernitur, quod partes calidiores habeat.

[10] Qua e ratione videtur illud posse coniici ut magis etiam corpulentus futurus sit is qui geniturae dominum in latitudine septentrionali gradibus duobus ab aequinoctiali digredientem habuerit, quam qui pari spatio in latitudine australi, quod ille frigidiore mistura compactus sit, qua e re futurum est ut cibos | minus 111r
concoquat, qui, ubi male concocti sunt, in alimentum membrorum non satis vertuntur, neque facile penetrant, itaque resident, quodque humidi et mucosi (ut ita dixerim) sunt, simul haerent, et in crassum humorem abeunt. Parentum quoque corporatura coelique ac terrae situs in utranque partem non parum conferent.

42 catenis R^2VbS] cathenis *RVb* **52** itaque resident *R*] idque resident *F* **52/53** humidi ... sunt *R*] humidi et mucosi (ut ita dixerimus) sunt *D*

TEXTUS LIV

Dominatores in aedificationibus, ubi copulantur stellae subterraneae, aedificii erectionem impediunt.

COMMENTATIO

[1] Haec observatio ad aedificationem pertinet, in qua, sicuti coeteris in rebus, quae ab hominibus fiunt, multa in utranque partem evenire possunt. [2] Cum igitur quis prima iacit domus, templi, aedificii publici vel privati fundamenta, si stellam dominantem stellae supterraneae copulari videris, copulatione ex ipsa coniicito impeditum iri aedificium illud quominus cito consumetur, siquidem ex copulatione stellae in hemisperio inferiori constitutae videntur mirum in modum hebetari atque infringi vires stellae quae fabricae praeest, quaeque hora iaciendorum fundamentorum horoscopo imperat. Ex qua hebetatione id aedificium ad fastigium, id est | operis consumationem, non facile perducatur. 111v

[3] Evenietque dominatori huic quod homini, quanvis actioso, evenire solet: ut industria eius et in agendo celeritas valde imminuatur, multumque agilitati eius detrahatur, siquem socium collegamve hebeti ingenio et optorpenti animo nactus fuerit. [4] Cum enim humilia sullimibus opponantur, planeta in infima coeli parte constitutus fastigiis et culminibus adversabitur, in quibus aedificia ipsa desinunt. [5] Quam ob rem in iaciendis fundamentis ad ea, quae superius dicta sunt de domibus aedificandis, hoc etiam addendum est ut eum dominatorem eligamus, qui sit non modo superiori in hemisperio positus, copulatusque stellis quae idem hemisperium teneant, sed qui nullam omnino cum stellis quae inferius hemisperium peragrant copulationem habeat, ut neque ab illis aspiciatur, neque in alicuius earum domicilio collocetur, quod etiam copulationis genus est.

[6] Dicet aliquis: nonne benivolus aspectus dominatrici stellae praesidio suo multum conferet? Alia rerum aliarum ratio est; planeta in imo positus non potest adiuvare fastigium, quod sursum tollitur, nec qui est sub terra id quod in aerem erigitur. [7] Quanquam autem videri potest ad fundamenta substruenda et quae | in terrae propinquo fiunt operam suam ex bono aspectu conferre, nihilominus ob loci naturam erectioni obest et culmini. [8] Potest etiam natura stellae ipsius ipsa- 112r

2 stellae *R*] *om*. *F* subterraneae *R*] supterrenee *Ven* **5** ad aedificationem pertinet *R*] ad edificationem manifesto pertinet *Ven* **8** ex ipsa *RVb*^{2}] ex *om*. *Vb* **11** infringi *RT*^{2}] confringi *T* **13** id est operis *R*^{2}*VbS*] est *om*. *VbR* **14** dominatori huic *R*] dominatorum huic *F* **26** multum conferet? *R*] multum confert? *Ven* Alia ... ratio *R*] alia rerum alia ratio *F* **30** erectioni ... culmini *R*^{2}*VbS*] erectioni et culmini obest *VenTFDVbR* stellae ipsius *RVbS*] stellae illius *VenVb*

que copulatio eiusmodi esse ut non solum impedimentum inferat ne aedificium celerius erigatur, consumeturque, sed ut prorsus obstet, prohibeatque ne unquam ad finem perducatur.

[9] Mihi quidem, quod omittere in animo non est, videtur Ptolemaeus (ut Syro etiam fratri affirmat) haec quae tradit usu ipso comprobata tradere, eamque ob rem singula eius verba quam diligentissime observanda esse, quoniam pluribus in locis multa ab interpretibus addita comperio, quae an usu comprobata sint ignoro; quam meam opinionem, antequam ulterius progredior, decrevi testatam lectori relinquere, atque eo magis quod in enunciatis, quae sequuntur, non solum multa perperam translata sunt, sed plura etiam adiecta, quae Graeci codices non habent.

[10] Quod autem ad translationem ipsam attinet, 'dominatorem' hoc in loco converti quem duobus antecedentibus enunciatis 'geniturae dominum' vocavi; hac de causa quod in enunciato quidem quod est de proceritate cognoscenda, scriptum graece sic est: *oecodispotae geneseos*, id est 'geniturae domini'; in altero, quod est | de macilentia, *oecodispotae* tantum, pro quo etiam domini geniturae, 112v quoniam, si a domino geniturae quaeritur proceritas, per id quod summum est, quod quae in proceritatem crescunt in editum crescunt, et corpulentia a geniturae domino quaeretur per latitudinem, cum in dextrum sinistrumve amplitudo promineat. [11] In hoc tertio graece legitur etiam *oecodispotae* tantum, pro quo nos dicimus 'dominatores', quoniam ineptius nobis visum est 'dominos geniturae' in rebus edificationis dicere, cum in rebus geniturae humanae dici potius debeant (quanquam licentia quadam et domorum et urbium geniturae dicuntur); homines enim gignuntur et pariuntur, edificia vero non; quin etiam, licet tam vitae hominum quam edificiorum et urbium principium dicatur, homo tamen proprio verbo gigni, illa vero non gigni dicuntur, sed inchoari. [12] Quod si id quod nomen ipsum prae se fert 'domus dominum' (qui quidem in re familiari pater familias a nostris dicitur) interpretari voluerimus, non qui maiorem in ascendente iurisdictionem habet intelligendus erit, sed ille ipse planeta qui ascendentis signi dominus invenitur, nam *oecodispotes* a domus dominatu dictus est.

32 prorsus obstet *R*] prorsus obest *F* **43** converti R^2Vb^2] convertimus *VenTFDVbR* quem duobus *R*] quem in duobus *Ven* **45** scriptum graece $R^{2in\ ras.}Vb^2$] scriptura graece *VenTFDVbR* **47** per ... est $R^{2in\ ras.}VbS$] per id quod sursum est *VenTFDVb* **48** in editum crescunt *RVbP*] *om. Vb* **56** inchoari *R*] incohari *T* **60** *oecodispotes* R^2] oecodespotes *R*

TEXTUS LV

| Martis adversus naves noxia vis imminuitur, cum neque in coeli medio neque 113r
in undecimo est loco; in his enim locis navem corrumpit, praedonibus per vim occupantibus. Incendetur autem navis, si ascendens ab aliqua stella fixa, quae ex Martis mistura sit, affligetur.

COMMENTATIO

[1] Observatio haec accomodanda ne sit tempori quo aedificari navis incipit, an cum primum in mare deducitur, an cum e portu solvit, parum liquet. [2] Verum, cum earum rerum iudicium, quae in vita hominis, postquam in lucem venit, accidunt, a tempore ipso quo editus est quaeratur (tunc enim homo dicitur, qui ante fetus erat) videtur observatio haec ad navis ipsius deductionem potius accommodari debere, siquidem, cum in mare primum deducitur, tunc ad navigandi officium, quod eius est proprium, institui navigium incipit, quemadmodum homo matris utero eductus tunc primum ad ea, quae hominis sunt, iter ingreditur, cum ante partum nullius esset humanae actionis particeps.

[3] Verum, cum planetae huius malitiam cavendam Ptolemaeus doceat, quid obfuerit si ubique noxiam hanc Martis constitutionem | vitaverimus et in aedifi- 113v
canda navi et in solvendo e portu, quando prudentis officium est cavere? [4] Quocirca, et cum navim deducimus, et cum e portu solvimus, et cum illius carinam, hoc est fundamentum, iacimus, cavere summo studio debemus ut neutrum locorum horum Mars insideat, quibus e locis praedonum vim minetur.

[5] Cur autem praedones a Marte significari dicantur, et ii qui vocantur piratae, non est ab re novisse. Nihil est igne rapacius; ignis quam simillima est rubra bilis, quae cholera dicitur; huic humori Mars praeest, est igitur eius hominis, in quo cholera effervescit, medium mensuramque abiicere, quam qui abiicit ad exuperantiam excessumque rapiatur necesse est. [6] Rapit excessus ad iniuriam atque iniustitiam; qui iniurii atque iniusti sunt ii sibi per vim rapinasque quae cupiunt comparare student. [7] Quocirca, in quorum nativitatibus Mars potens inventus est ac geniturae dominus, si nullo stellae alius moderamento temperatur, eam choleram in hominum illorum pectoribus excitabit, ut appetitiones eorum iniustissimae sint, tumultus quaerant, bellis gaudeant, cupito quacunque ratione

2 imminuitur *R*] inmunitur *Ven* **4** Incendetur *R*] incedetur *D* **4/5** si ... affligetur *R*] si ab aliqua stella fixa, quae ex Martis mistura sit, ascendens affligetur *F* **11** observatio haec R^2] observitio haec *DR* **13** quod ... proprium *RVbP*] eius *om*. *Vb* **19** navim deducimus *RVb*^{2}] navium deducimus *Vb* **27** ii ... vim *R*] ii per vim *Ven*

potiri studeant, quales sunt latrones ac piratae. [8] Mars igitur in decimo aut unde|cimo loco inventus, navi rebusque, quae in navi comportantur, detrimento 114r erit, quod ab iis quidem, qui martiae naturae ac significationis sunt, inferetur.

[9] Superest ut cur haec potissimum loca obsint navigiis ostendamus. Decimus locus, id est coeli medium, magisteria, negotia, operationes atque actiones (ut totiens dictum est) indicat. [10] Quocirca locus hic, cum navis aut in mare deducitur, aut solvit e portu, negotiorum navis eius indicium facit, quem si Mars insederit, cum maleficus abunde sit, navis negotiis officiisque perniciosissime oberit, vim afferens per arma, latrocinia, ac praedonum rapinas, quae Martis ipsius sunt propria. [11] Praedones enim sunt qui arma in mari exercent, atque e rapinis victitant; quanvis non nunquam etiam hostes significentur, qui belli sequuntur iura. [12] Quod si navi navisque negotiis decimus attribuitur, consentaneum est uti rebus quae ipsa navi devehuntur undecimus dedicetur, sitque significator peculii censusque navalis aliorumque etiam quae negotiis ipsis adiuncta et cognata sunt, ad quae peragenda et navigatio ipsa suscepta est, et navis in mare deducta.

[13] Peculium autem et census navigii et illa quae tum navis tum susceptae navigationis negotiis adiuncta sunt, merces ac | bona, quibus navis honerata est, 114v esse videntur; quocirca tum decimus tum undecimus locus a Marte occupatus, et navigiis et rebus, quae navigiis comportantur, detrimentum allatum iri aut a piratis aut legitimis ab hostibus obnunciat. [14] Quod si Marte decimum undecimumve locum insidente, dum navis aut deducitur, aut e portu solvit, martiae naturae stella horoscopum insederit, navem ignibus absumendam portendit; [15] cum enim duo primaria coeli loca maleficis a stellis occupata fuerint, ac duae igneae stellae simul ad malefaciendum convenerint, ita quidem effervescent ut etiam per ignes incendiaque corrumpenda navis decernatur. [16] Eadem fortasse maleficentia Mars utetur in loco undecimo positus, si suae quoque efficaciae stellam fixam in orienti cardine sociam nactus fuerit. Videntur tamen signa diligenter consideranda, in quibus Mars erit positus, et domini signorum qua sint ratione collocati.

[17] Illi autem plerunque piratae futuri sunt in quorum genituris Luna diurno tempore in horoscopo partiliter constituta Martem ac Saturnum viderit alium geniturae cardinem occupare, aut secum ascendentes habuerit. [18] Luna enim cum in mari potissimum dominetur, ubi in ascendente | posita est, et genitura est 115r diurna, decernit eum, qui tunc natus est, nauticam exercitaturum, et quidem rapinarum ac praedae gratia, si perniciosa Martis irradiatio coniunctiove accesserit. [19] Quod si Saturni quoque malignitas accesserit, ad Martis maleficentiam

38 navis eius indicium *RVbS*] navis indicium eius *Vb* **39** cum maleficus *R*] cum maleficiis *Ven* **42** significentur $R^{2in\ ras.}Vb^{2}$] significantur *VenTFDVb* **42/43** belli sequuntur iura *R*] bella sequuntur iura *Ven* **47** tum navis *R*] *om. Ven* **54/55** ac duae igneae stellae *R*] ac due ignes stelle *Ven* **65** exercitaturum $R^{2manu\ Pont.}VbS$] exerciturum *VenTFDVbR* **67** malignitas *R*] malitia *F*

summa fiet accessio, qua e re futurus est natus ille perversissimus, et generi hominum maxime incommodans, cuiusmodi piratae sunt, qui humani generis hostes
70 sunt. [20] Reliquum est ut sciamus Martem in aliis coeli locis positum non adeo perniciosum fore navem in mare deducenti, aut e portu solventi, quandoquidem vires eius in terra quam in mari pollentiores sunt. [21] Hoc enunciatum satis me angit, quod video graecos quosdam codices non undecimi loci sed duodecimi mentionem facere.

73 non undecimi loci: the variant quoted by Pontano — *ἐν τῷ δωδεκάτῳ τόπῳ* (instead of: *ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ τόπῳ*) — is a peculiar reading of the manuscript now Florence, Laur. Plut. 28.20, see Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LIV, p. 49, l. 18 (with the related Boer's apparatus note).

TEXTUS LVI

Cum Luna est in primo quadrangulo, hoc est ex quo a Solis coniunctione recessit, corporum humiditates ad secundum usque effluunt; in reliquis autem decrescunt.

COMMENTATIO

[1] Ptolemaeus ipse in primo *Apotelesmatum* libro ait Lunam ab exortu ipso, cum increscere incipit, quousque semiplena sit, humiditatis amplius | effectricem 115v
esse; inde ad plenitudinem usque caloris, post plenitudinem autem, donec iterum semiplena fiat, siccitatis, atque inde ad coitum usque frigiditatis. [2] Quocirca Luna ipsa in primo orbis sui quadrante naturam aeris, in secundo ignis, in tertio terrae, in quarto naturam aquae magis sequitur, hoc est veris, aestatis, autumni atque hiemis qualitates magis excitat, ac nihilominus humida semper est, cum sit eius qualitatis domina.

[3] Ipsa autem humiditas, quoniam a calore, id est Sole, excitatur, a quo Luna lumen suscipit, tam diu in Luna increscit, quam diu Solis in eam crescit irradiatio. Ipsius vero irradiationis incrementum per primam et secundam orbis quadraturam pedetentim procedit, donec, peracta secunda quadra confectoque semicirculo, plena facta est; deinceps, quod decrescere in eius corpore Solis irradiatio incipit, decrescit etiam paulatim humiditas, quae ab irradiatione calefacta excitabatur, donec Soli coniungitur.

7 effectricem $R^{2in\ ras.}VbS$] effectivam *VenTFDVb* **8** inde ... post $R,T^{2manu\ Pont.}$] *om. T* caloris *R*] ad caloris *Ven* **10** in[1] ... quadrante $R^{2in\ ras.}VbS$] in prima orbis sui quadra *VenTFDVbR* **10/11** in[2] ... quarto $R^{2in\ ras.}VbS$] in secunda ... in tertia ... in quarta *Ven*(in quartam),*TFDVbR* **15** in Luna increscit *R*] Luna increscit *Ven* **16** et secundam RT^{2}] ex secundam *TD*

2/3 hoc ... recessit: Pontano's translation — 'hoc est ex quo a Solis coniunctione recessit' — reflects the reading of the families βγ of *Καρπός*: 'ἤγουν τῆς σελήνης ἐξιούσης ἀπὸ συνόδου τοῦ ἡλίου', cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LVI, p. 50, l. 5 (with the related Boer's apparatus note). On the contents of this aphorism see Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 8 1, pp. 29–30; Porphyrius, *Introductio*, ch. II, p. 192, ll. 7–10. **6** Ptolemaeus ipse in primo *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, I 8 1, pp. 29–30: 'ἥ τε γὰρ σελήνη κατὰ μὲν τὴν ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι τῆς πρώτης διχοτόμου αὔξησιν ὑγρότητος μᾶλλόν ἐστι ποιητική, κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ πρώτης διχοτόμου μέχρι πανσελήνου θερμότητος, κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ πανσελήνου μέχρι δευτέρας διχοτόμου ξηρότητος, κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ δευτέρας διχοτόμου μέχρι κρύψεως ψυχρότητος'. **9/13** Cf. Porphyrius, *Introductio*, ch. II, p. 192, ll. 4–10: 'ἡ Σελήνη [...] ἐμφαίνει συγγένειαν πρὸς τὰς τέσσαρας τοῦ ἔτους τροπὰς· ἀπὸ μὲν τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς πρώτης διχοτόμου τῷ ἦρι, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι πανσελήνου τῷ θέρει, ἀπὸ πανσελήνου δὲ μέχρι δευτέρας διχοτόμου τῷ φθινοπώρῳ, εἶτ' ἐφεξῆς μέχρι κρύψεως τῷ χειμῶνι'.

[4] Interea Luna ipsa Solem bis quadrangulariter aspicit, ac primum quidem quadrangulum formari incipit cum, a Sole digrediens, septimo post die semiplena cernitur, abestque ab illo gradus nonaginta. [5] Hoc igitur est quod ait ‘cum est in primo quadrangulo, ex quo a So|lis coniunctione recessit’; secundum vero qua- 116r
drangulum post plenitudinem incipit, quo tempore, semicirculo confecto, ad Solem regrediens, rursus illi propinquat, nonaginta tantum gradibus interiectis. [6] Non pervenit igitur ad secundum quadrangulum nisi post plenitudinem; eo usque autem corporum humiditates effluunt, siquidem Lunae humiditatem sequuntur inferiora corpora; cum Luna ipsa sequatur excrescentem Solis irradiationem, qua decrescente, quod Lunae quoque decrescat humiditas, corporum simul humiditates decrescunt.

[7] Quae res in caedenda materia, in cancris fluvialibus, in cerebro, in venis manifestissime cernitur; crescente enim Luna, humidum in iis effluit, decrescente decrescit. Idque nos carminibus testati sumus, cum de iis loqueremur:

emula crescenti reparant a lumine vires
et multo imprimis implentur corpora succo.

21/22 primum quidem quadrangulum $R^{2 in ras.}Vb^{2}$] primus quidem quadrangulus *VenTFDVb* **24** secundum ... quadrangulum $R^{2 in ras.}Vb^{2}$] secundus vero quadrangulus *VenTFDVb* **26** regrediens, rursus *R*] degrediens perficiturque quadrangulus ipse rursus *Ven* **35** *emula crescenti R*] aemula crescenti *Vb*, emula crescent *Ven*, aemula crescentes *F* **36** *implentur corpora R*] implent sua corpora (sua *add*. Ven^{2}) *Ven*

35/36 Pontano, *Urania*, I 50–51, p. 4.

TEXTUS LVII

Cum septimum locum atque eius dominum in aegritudine afflictum videris, medicum mutato.

COMMENTATIO

[1] Diximus superius septimum locum in quaestione mathematicis attribuendum esse, et cur ita senti|remus causas attulimus. Idem locus in constituenda 116v
aegroti figura medico attribuitur, ut, quemadmodum in consulendo mathematico ascendens attribuitur consultori, septimus locus consulto, sic in inspiciendo coelo, quo tempore quis aegrotare coepit, prima domus aegroto ipsi, septima medico attribuitur. Perinde enim ad aegrotum medicus ut ad consultorem consultus ex Ptolemaei sententia sese habet.

[2] Inquit igitur: qui mathesim profitetur de aegroto consultus, aut de illius morbo sponte sua iudicium ferre volens, quo tempore laborare aeger coepit inspecto, si septimam figurae domum infeliciter affligi compererit (ut aut a malefico planeta insessa sit, aut quadrangularibus adversisve radiis ab illo impugnetur) ad haec si dominum quoque domus eius male se habere compertum habuerit, suadebit aegroto uti, dimisso primo medico, alium adhibeat, siquidem infelix loci huius atque eius domini status curationem medici eius male cessuram, atque offuturam languenti significat. [3] Quale namque praesidium esse potest eius vel hominis vel artificis, qui, nobis laborantibus, et ipse quoque laboret, miserabiliterque affectus langueat?

[4] Nam septimus locus cum sit medici, dominusque loci ipsius cum sit medici significator, | si male se habuerint, hostilibusque radiis feriantur, medici qui ante 117r
adhibitus est ingenium atque operam sic turbari atque praepediri significant, uti de illius opera nihil omnino sperandum sit, summovendumque omnino esse, ne curatio eius in aegrotum male atque infeliciter vertat. [5] Loco enim male se habente, quae loco illi attribuuntur ut male se habeant necesse est; cumque loci dominus, id est medici significator, affligitur, medici quoque opera, qui tunc

2 in aegritudine *R*] in egritudinem *F* videris *R*] videberis *Ven* **16** si dominum quoque *R*] si dominus quoque *F* **24** praepediri *R*] impediri *F* **27** quae loco illi *R*] et quae loco illi *Ven* **28** opera *R*] *om*. *F*

2 in aegritudine: Pontano's translation reflects the reading of the β manuscripts of *Καρπός*: ἐπὶ ἀρρωστίᾳ, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LVII, p. 50, l. 10 (with the related Boer's apparatus note). **5** Diximus superius: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XIV, with Pontano's commentary.

aegroto curando assistit, male cessura videtur, quocirca primo medico summoto,
30 alium adhibendum iudicabit.

TEXTUS LVIII

Coniunctionis locum, quo in loco ab anni ascendente est, inspice; siquidem, cum profectio illuc pervenerit, tunc eventus erit.

COMMENTATIO

[1] Quam ipsi nunc coniunctionem dicimus, graece est *synodus*, quae a Ptolemaeo ubique pro Solis Lunaeque copulatione accipitur, nisi cuius alius planetae fuerit addatur. Quo magis quosdam demiror, qui de Iovis Saturnique coniunctione tradi hoc omnino velint; sed ad rem veniamus. [2] Si Lunae Solisque potestas tam efficax in nobis non esset, nequaquam in genituris contemplandis principe | 117v loco quaereretur plenilunium ne an novilunium, quam contemplamur genituram, praecesserit. [3] Etenim, cum Sol Lunaque spiritus atque corporis, id est animati corporis, auctores ac domini sint, iure illorum coniunctio primum quaeritur, eaque diligenti studio ac summa opera examinanda praecipitur; idque non solum in genituris exquirendis sed in annorum quoque conversionibus pensitandis (ut loco hoc monemur) studiosius faciendum est. [4] Etenim, ut supra est dictum, si ex coniunctionibus planetarum emanat cognitio generationis et corruptionis rerum quae hoc in mundo fiunt, quo studio, qua etiam diligentia coniunctio luminarium, quae, antequam utero quis prodiit, facta est, consideranda videtur? [5] Quandoquidem Sol princeps est ac moderator planetarum ipsorum, Luna vero continuis discursibus quinque stellarum erraticarum radios ab alio ad alium transferens, in corpora inferiora infundit et, ut ita dixerim, transmittit.

[6] Quocirca, tum in genituris contemplandis, tum in annorum conversionibus recensendis, Solis Lunaeque antegressa coniunctio diligentissime videnda est, primumque quo in signo et in quo coeli loco contigit considerandum. [7] Dein-

2/3 Coniunctionis ... erit *R*] *om*. *To* **3** tunc *R*] *om*. *F* **10** plenilunium ne an *R*] pleni lumine an *Ven* **15/16** est dictum *R*] dictum est *Ven* **25** contigit *R*] contingit *F*

7 quosdam demiror: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 112[rb]: 'Intendit Ptholemeus quod oportet aspicere ad ascendens anni in quo cadit minor coniunctio; coniunctionis etenim sunt minor, que est coniunctio Saturni et Iovis usque quo coniungantur secundo, et eius quantitas est fere 20 annorum; media est Saturni et Iovis in aliqua triplicitatum usque ad aliam, et eius quantitas est 240 annorum fere; maior est Saturni et Iovis, et est in aliqua triplicitate donec abscindat quattuor triplicitates et revertatur ad triplicitatem in qua incepit, et eius quantitas est 960 annorum fere'. **15/16** ut supra est dictum: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, L (with Pontano's commentary) and Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 3, 3, p. 174.

de, a nocentibus ne an salutaribus a | stellis, an partim a salutaribus partim a 118r
noxiis irradiata fuerit; deinceps dominus signi et item finium qui sit, et in quo coeli loco collocetur, atque a quibus aspiciatur, item recto ne cursu feratur an retrocedat, aut consistat; oriatur ne ante Solem an Solem ipsum subsequatur.

[8] Quibus atque etiam aliis inspectis, exacteque pensitatis, facile erit decernere quid aut boni coniunctio illa promittat, aut minetur mali, quo cognito, videre etiam restat quo anno bonum malumve ipsum eventurum sit — si genituram inspicias — sin anni conversionem, quo mense. [9] Ac ne a Ptolemaei ipsius verbis discedamus, cum praeceptum hoc eius ad anni conversionem pertineat, si in convertendis geniturarum annis obventuri mali aut boni, quo illud eventurum portenditur, certum mensem colligere volumus, signorum profectio inspicienda est. Singulis enim annis signa singula iusta signorum successionem in genitura horoscopi auctoritatem accipiunt.

[10] Nam cui ortus sui tempore Cancer ascendit, quia Leo Cancrum statim sequitur, secundo anno nati eius principatum Leo suscipit, anno tertio Virgo et sic deinceps, ac si per manus alterum alteri signum iuxta seriem constitutionis dominandi potestatem tradat. [11] Atque haec quidem | signorum series mutua- 118v
que successio a nostris 'profectio' dicitur; graece *peripatos* est. Eadem in convertendis annis mensium ratio est; si enim anni profectio ad Arietem pervenerit, primus mensis Arieti, secundus Tauro, tertius Geminis attribuitur, et sic deinceps. [12] Signo igitur locoque inspecto, ubi in anni revolutione Solis Lunaeque coniunctio facta est, ac loco ipso cum geniturae figura pensitato, quid et quo mense portendatur intelligi poterit.

[13] Quam ad rem plurimum conferet annorum ipsorum ac locorum climactericorum consideratio. Locus quoque partis fortunae natalitiae inspiciendus est, videndumque ad quem planetam temporum dominatus perveniat, et quid aut tunc in genitura, aut nunc in revolutione vel prosperum vel adversum planetarum status coelique configuratio promittat, quae miscendo ac temperando qualia eventura sint et quo etiam anno ac mense iudicabimus.

[14] Hoc Ptolemaei praeceptum tempestate nostra non modo non servatur, ut parum intellectum, verum, male conversum, ad Iovis Saturnique coniunctionem refertur, quod ne somniari quidem graece ex verbis Ptolemaei ipsius potest. [15] Quod autem ad translationem ipsam attinet, cum graece dicatur *sympthoma*,

30 facile erit decernere *R*] facile erit discernere (dicernere *T*) T^2, facile erit descernere *F* **39** quia ... statim *R*] quales Cancrum statum *Ven* **46** inspecto *R*] *om*. *Ven* **47/48** quid ... mense *R*] quis et quo mense *D*

56 ad ... coniunctionem: cf. Bonincontri, *Comentum*, f. 92r, ll. 23–26: 'intendit Ptholomeus quod oportet aspicere ad ascendentes anni in quo cadit illa minor coniunctio. Et iste coniunctiones sunt tres quarum minor est Saturni et Iovis [...] et est eius quantitas temporis fere 20 annorum'.

quod tum calamitas | tum ruina latine dici potest, maluimus eventum, quod id 119r
verbum communius ac generalius est, traducere.

TEXTUS LIX

De absente quod occiderit ne pronunciato, antequam videris an temulentus factus sit, neque quod vulnus acceperit, antequam exquisieris an sanguis ei missus fuerit; neque quod thesauros invenerit, priusquam scrutatus fueris ne forte depositum acceperit, cum omnium figurae similes sint.

COMMENTATIO

[1] Sunt quaedam rerum cognationes, quod natura ipsa comparatum est ut difficile sit eas secernere. Nam et morbi quidam ita cognati videntur, ut signa eadem sint, et virtutes quaedam morales adeo sibi coniunctae, ut pene eaedem videantur, nec nisi multa suptilique cogitatione secerni queant. Quae res tum medicorum tum philosophorum ingenia non parum exercet. [2] Quare mirum videri non debet, si astrologos quoque similis difficultas male habet, quibus eo maior venia danda est, quod cognationes rerum, quae astrologis offeruntur, longe plures – aut certe non pauciores – quam morborum ac virtutum sunt.

[3] Monemur igitur si quando de peregre profecto atque absente consulti fuerimus | ne pronunciemus illum diem obiisse ex coeli configuratione primo id 119v
aspectu portendente, nisi diligentius exactiusque perspectum sit an is, de quo consulti sumus, tunc temporis quo consulebamur, ebrius fortasse esset, et vino (ut poetae inquiunt) sepultus, quoniam temulenti figura mortui figurae persimilis est. [4] Temulenti namque propter vinum, quo sensus optorpuere, in somnos abeunt, quorum somnus et profundior est, et propter gravissimum sensuum torporem morti similior; [5] unde a poetis morti somnus comparatur ut:

Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti et

Perpetuus sopor / urget et

Ferreus urget somnus et

In aeternam clauduntur lumina noctem.

7 comparatum est *R*] compertum est *F*, comperatum est *D* **8** eas secernere *R*] secernere *Ven* **13** cognationes RT^2] cognitiones *T* astrologis offeruntur *R*] astrologos offeruntur *T* **16/17** primo id aspectu RT^2] primo aspectu *T* **20** Temulenti namque *R*] temulenta namque *Ven* **24** *sopor R*] *om. F* **24/25** et *Ferreus urget* RT^2] *om. T* **25/26** et *In aeternam* R^2] et *om. RF*

23 Virgil, *Aeneis*, VI 522, p. 396. **24** Horace, *Carmina*, I 24, 5–6, p. 27. **25/26** Virgil, *Aeneis*, X 745–46 p. 569.

[6] Vidimus ipsi gregarium militem vino victum triduum sub divo iacuisse, absque ullo rerum humanarum sensu. Qua vero ratione discernere possimus mortuus ne sit an vino obstupefactus edormiscat Ptolemaeus non docet, contentus hoc in loco monitos tantum fecisse; quod nos difficilius arbitramur ex figura interrogationis discerni posse non solum propter mortis ac temulentiae somnique cognationem, sed quod fieri etiam posset ut morbo comitiali esset interceptus.

[7] Monemur etiam ne, si in consulendo coelestis constitutio portendere | videatur illum de quo consulimur vulnus accepisse, pronunciemus hostile ei vulnus inflictum, antequam probe perspectum habeamus num venam eius medicus valitudinis gratia percuti iusserit; quid enim cognatius, cum utrunque ferro fiat, atque ex utroque sanguis effluat? [8] Tertio etiam loco docemur ne ante de invento thesauro pronunciemus, quam perspexerimus an apud illum, de quo quaeritur, deposita pecunia fuerit, cum depositum atque thesaurus ex pecunia constet, et depositum thesaurusque simili modo repente obiiciatur. 120r

[9] Verum, ut dixi, alterum ab altero distinguere maioris difficultatis atque operae gravioris est, cum multa suapte natura lateant, neque ad tam distinctam rerum cognitionem (ut in principio dictum est) perveniri scientia possit, tametsi Ptolemaeus consequi hoc ipsum posse nos nequaquam diffidit, cum vetet de absentis morte non ante pronunciari, quam compertum sit an is vino sopitus dormiat, ac si diligenti solertique investigatione assequi mathematicus illud possit.

[10] Memoriae proditum est Valentem mathematicum praedixisse puerum, qui Constantino augusto natus esset, in sinu aviae diem obiturum; quae mortua cum esset, praedictio eius ab omnibus irridebatur; contigit autem uti | puer is in oppido moreretur, quod ex Helenae aviae suae nomine dicebatur, quae res omnium animos, quibus praedictio illa nota erat, in admirationem convertit. 120v

30 monitos ... fecisse *RVb*^{2}] monitos tantum nos fecisse *VenTFDVb* **31** discerni posse *R*$^{2in\ ras.}$, *VbS*] discernere *VenTFDVb* **33/34** portendere videatur *RT*^{2}] portendeatur *T* **39/40** atque ... depositum *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **40** obiiciatur *R*] obiiciantur *T* **48** obiturum *RVb*^{2}] obturum *Vb* **49/50** in oppido *R*] in populo *Ven* **51** nota erat *R*] nota fuerat *F*

47 Memoriae proditum est: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 56^{r}, ll. 19–26: 'legimus astrologum nomine Valentem Constantino imperatori dixisse quod eius filius in sinu avae suae moriturus erat, quod iudicium, ava ipsius mortua, omnes deridebant. Deinde, cum in oppido mortuus esset quod "Helena" eius avae nomine vocabatur, omnes mirati Valentis ingenium fuerunt'.

TEXTUS LX

Super aegrotis criticos dies inspice, ac Lunae peragrationem in angulis figurae sexdecim laterum; ubi enim eos angulos bene affectos inveneris, bene erit languenti, contra male, si afflictos inveneris.

COMMENTATIO

[1] Qui sint critici dies non medicis solum verum etiam cuivis aliquo ingenio praedito satis cognitum est. Dicti autem critici, quod morborum ipsorum perinde ac iudices sint, siquidem ipsis illis diebus morbi ne an aegroti futura victoria sit potissimum iudicari potest, unde graece *critici*, id est iudicativi, aut, si malueris, discretivi (quod discernendi vim habeant) dicti sunt; quos esse septimum, quartum decimum ac vigesimum primum diem, ex quo aegritudo ipsa coepit, generaliter quidem medici consentiunt, quippe quos maxime observant, cum eorum maximum esse iudicium sentiant.

[2] Cur autem eos tantopere observent ratio haec est: Luna cum nostris corporibus dominetur, ob insitam sibi vim ac potestatem | ipsos corporum humores 121r
excitat, ac pro arbitrio moderatur; quocirca locus eius, ubi aegrotare quis coepit, diligenter inspiciendus est, ac locus item huic adversus et utriusque medius a dextra ac sinistra. [3] Cum enim tria haec loca quem locum egritudinis hora Luna tenebat adversis et, ut Graeci dicunt, diametris ac quadrangulis radiis hostiliter feriant, ubi ad unumquenque locorum eorum Luna transierit, necesse est uti morbus ille maiorem quam in aliis diebus commotionem faciat propter adversantium locorum naturam, ad quae Luna pervenerit.

2 criticos R^2Vb^2] creticos *VenTFDVbR* **3** angulos *RVbP*] *om. Vb* bene affectos *R*] *om. Ven* **6** Qui sint *R*] qui sunt *F* critici R^2Sum] cretici *VenTFDVbR* **7** Dicti autem critici R^2Sum] Dicti autem cretici *VenTFDVbR* **8** iudices sint RVb^2] indices sint *Vb* **9** graece critici R^2] graece cretici *VenTFDVbR* **10/11** quartum decimum *RVbP*] *om. Vb* **12/14** cum ... observent *R*, $T^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* **15** ac potestatem *R*] at potestatem *Ven* **20** ad unumquenque $R^{2\,in\,ras.}VbS$] ad unum quodque *VenTFDVb*

6/13 Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 112va: 'Ptholemeus in hoc verbo docuit nos causam dierum determinabilium, et qui sunt, et qui determinant de bono vel de malo, et alterationes secundum ordinem'. Bonincontri, *Comentum*, f. 93^{v}, ll. 1–2: 'acute quidem egritudines 4, 7 et 14a determinantur, et quando augetur dicitur 21 die'. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 57^{r}, ll. 8–15: 'cretici dies a medicis dicuntur dies in quibus maior inter naturam et morbum pugna committitur, ita ut appareat natura ne an morbus in ea sit pugna superaturus, sicut septimus, quartus decimus, vigesimus primus, qui "cretici" dicuntur graece, id est latine iudicativi'.

[4] Pervenit autem ad locum oppositum quartodecimo seu quintodecimo die, ad loca vero quadrangula, hoc est ad primum quidem quadrangulum, qui locus medius est loci Lunaris atque adversi, die septimo octavove, ad secundum vero vigesimo primo secundove die, quorum dierum quod iudicia manifestiora sunt, eam ob rem hi a medicis potius observantur. [5] Sed mathematico de morbis deque iis quae morbis accidunt praedicere volenti, alii quoque dies observandi magna etiam diligentia sunt. [6] Fieri enim potest tum propter coniunctiones fixarum stellarum, quae noxiae qualitatis sunt, tum etiam propter nocentes planetarum aspectus uti Luna in aliis etiam diebus maiores atque concitatiores | commotiones humorum excitet, contra ut diebus, quos ante diximus, propter coniunctiones aspectusve adiuvantium stellarum, motus minores atque sedatiores fiant, quod ipse non semel observavi, ea praedicere ausus quae res ipsa comprobavit. 121v

[7] Ut autem praedicere mathematicus haec possit, figuram coeli tempore aegritudinis incipientis ita constituet, ut e singulis vigintiduobus gradibus particulisque minutis triginta unum latus efficiat, qui numerus, quater ductus, quartam coeli partem implet. [8] Quae ratio docet gradus duos ac viginti cum dimidiato gradu, sexdecies multiplicatos, trecentos ac sexaginta gradus complecti; quot graduum totus coeli ambitus est. [9] Haec sexdecim latera e singulis duobus ac viginti gradibus partibusque minutis triginta constituta, figuram sesdecim laterum faciunt; qua figura constituta, et laterum angulis probe consideratis, non modo qui critici vocantur, verum etiam coeteros omnes dies inspicies, iudicabisque pro statu Lunae atque angulorum ipsorum vel felici vel adverso commotiones ipsas aut sedatiores aut graviores futuras.

[10] Quae res si a medicis observaretur, et cum ipsis cautius et cum aegrotis multo melius ageretur, neque tam fallerentur quam falluntur, ubi quo minime suspicantur die graviores commotio|nes accidunt. Ne autem fallare, morbi qualitas cum stellarum qualitate, quae Lunae angulisque configurabuntur, comparanda est. 122r

23 Pervenit *R*] *om. F* autem *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* seu quintodecimo *R*] *om. D* **34** quae ... comprobavit *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **37** ita constituet *RVbP*] ita *om. Vb* **37/38** particulisque minutis *R*$^{2in\ ras.}$ *Sum*] particulisque munitis *VbR* **40** sexdecies *R*] sexdenos *F* complecti *RVb*^{2}] completi *Vb* **42/43** figuram ... constituta *R*$^{2mg.}$] *om. R* **44** qui critici *R*^{2}] qui cretici *VenTFDVbR*

41/46 Cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 58r, ll. 23–26: 'quod dixit in angulis figurae sexdecim laterum tale est: inscribas in circulo figuram sexdecim equalium laterum, eritque singulorum arcus graduum 22 et minutorum 30'.

TEXTUS LXI

Luna significat ea quae corporis sunt, ut quae ei pro motu similia sunt.

COMMENTATIO

[1] Non solum apte verum etiam necessario enunciatum hoc a Ptolemaeo subiicitur, quo docemur rationabile esse uti Lunae motus a medicis observetur, quem corpora ipsa sequantur. [2] Luna — inquit — significationem atque imperium habet eorum quae corporis sunt. Dixit autem corporis, quod ea quae spiritus sunt Soli magis attribuuntur.

[3] Quod autem Luna corporibus imperet, incrementa ac detrimenta ipsius plane docent, siquidem, excrescente Luna, corpora implentur atque humoribus exuperant, decrescente, magis ac magis evacuantur, atque arescunt, id quod in omni silvestri materia caedenda etiam a rusticis observatur. [4] Namque materia caesa cum Luna lumine aucta est, quod humidi fiat accessio, marcet, ac brevi etiam tempore carie conficitur, siquidem humidum ipsum suapte natura et facilius et citius corrumpitur. Contra materia caesa cum decrescens Luna | perquam 122v
exiguo est lumine, diutius perennat, nam quod tunc siccior atque attenuatior est non tam facile corrumpitur.

[5] Hoc ipsum etiam in conchyliis cancrisque atque in vulneribus capitis manifestissime cernitur, estque res clarior quam ut probatione multa indigeat. Non mirum igitur si corpus febribus affectum pro motu ac statu Lunae alias maiores alias minores commotiones sentit, quando etiam ubi sanum ac firmum est ad illius motum, nunc abunde se implendo, nunc tenuiter extenuando, naturaliter moveatur.

7 Dixit autem *RSum*] dixit aut *Vb* **11** magis ac magis *R*] magis *D* **14/15** et facilius et citius *R*] et facilius cicius *D* **16** exiguo est lumine R^2Vb^2] exiguo lumine est *VenTFDVbR* **22/23** nunc^2 ... moveatur *R*] *om. Ven*

9 incrementa ac detrimenta: on this terminology cf. Le Boeuffle, *Lexique*, p. 107, n. 347 and p. 111, n. 377.

TEXTUS LXII

Cum minutum coniunctionis principium facies, potes de mutatione aeris in mense illo iudicare; erit enim iudicium iuxta dominatorem anguli figurae cuiusque, vincit enim hic aeris naturam, assumens in his etiam praesentis temporis qualitatem.

COMMENTATIO

[1] Quo maiorem atque evidentiorem probationem afferat eorum quae de Lunae observatione dixit in valitudine corporum procuranda, subdit etiam aeris ipsius commotiones Lunae qualitatem ac temperationem sequi, ne tantopere quis miraretur, si quae corporis sunt Lunae imperiis pareant, quando | aer ipse in quo 123r vivimus, quem spiramus, Lunae quoque qualitates suis in affectionibus referat, quod ni sic esset, nunquam Ptolemaeus concederet astrologo de totius mensis qualitate iudicandum.

[2] Nam cum Luna mensis domina sit, aerque pro Lunae affectione commoveatur, et aliam atque aliam temperationem suscipiat, docet totius mensis qualitatem posse ab astrologo praedici, si Lunae motum coelique constitutionem, quo tempore cum Sole coit, probe solerterque inspexerit. [3] Ratio autem modusque praedicendi hic est: inspice minutam coeli partem, in qua Sol cum Luna coit, minutam partem dico quod *lepton* Graeci dicunt, nostri minutum hodie vocant. Vult autem non modo gradum, verum etiam minutum lunaris cum Sole coniunctionis inspici: tantam in mathematico exigit diligentiam. [4] Inspecta igitur minuta particula, quaerenda est coeli pars ascendens puncto illo temporis, quo cum Sole Luna congreditur, qua parte inventa, perquirendus est dominator, id est planeta plures ac potiores praerogativas habens. De dominatore autem atque hospitatore supra trigesimoquarto enunciato satis multa diximus.

[5] Considerandaque tum ipsius tum signi ascendentis et signi in quo reperitur qualitas, | gradusque ipsius natura. Videndae etiam Lunae configurationes cum 123v stellis tam fixis quam etiam erraticis, quousque Luna ipsa quartam coeli partem ab hora coniunctionis dimensa fuerit, id est dum Solem quadrato e loco quadrangulariter aspiciat. [6] Tunc minuta etiam particula videnda est quadrangularis ad Solem aspectus, quaerendus item gradus ascendens ac dominator, et alia omnia quae paulo ante dixi diligenter examinanda, deinceps quaerenda est minuta parti-

3 erit enim *RVbP*] enim *om. Vb* **8** procuranda *R*] provocanda *F* **10** miraretur $R^{2in\ ras.}Vb^2$] admiraretur *VenTFDVb* **11** suis ... affectionibus R^2Vb^2] in suis affectionibus *VenTDVbR* **13/14** qualitate ... mensis RT^2] *om. T* **17** cum Sole RT^2] *om. T*

cula et, ut hodie dicunt, minutum plenilunii, formandaque coeli constitutio, ut dictum est.

[7] Hoc item faciendum, cum Luna ad minutam particulam alterius quadrangularis aspectus pervenerit ut, Lunae cursu in quadrantes quatuor (quas tum circuli quartas tum quadraturas hodie dicimus) diviso, de singulis circuli lunaris quadraturis suum ferri iudicium distinctius queat. [8] Quibus omnibus probe inspectis, diligenterque pensitatis, considerata etiam anni parte et regionis natura, in qua mathematicus futuri mensis statum praedicturus est, poterit de toto mense deque singulis quadraturis certa pronunciare. [9] Sed in singulis quadraturis illud in primis observabit, idem ne an alius dominator sit et, si idem fuerit, in qua sit | quadratura potentior, sin alius, utrius maiores sint praerogativae, comparandusque totius mensis dominator cum particulari quadraturae dominatore, configurationes quoque ipsorum videndae, et an procedant an regrediantur, in austrum declinent, an in aquilonem consurgant. 124r

[10] Sed nec praetermittendi sunt cometae siqui praecessere, multo minus planetarum coniunctiones negligendae. Turpe nanque est praesentibus ac futuris ita intentum esse, ut praeteritorum obliviscare. Haec ideo monemus ne quis (cum Ptolemaei praecepta faciliora videantur) incautior ad praedicendum fiat.

[11] Nunc verba ipsa Ptolemaei planius aperiamus: poteris, inquit, si minutum, in quo Luna cum Sole coit, observaveris, ab eoque seriem menstrui cursus ceperis, praedicere quae aeris commotiones universo mense futurae sint. [12] Praedicendi vero modus erit ut probe inspicias dominatorem anguli, hoc est cardinis, figurae cuiusque; quibus verbis admonemur quatuor figuras singularum quadraturarum Lunaris cursus faciendas esse, considerandumque dominatorem anguli cuiusque quadraturae id est planetam potentiorem, quo tempore Luna minutam partem quartae ipsius ingreditur, siquidem dominator | is naturam aeris vincit, hoc est in aliam qualitatem pro natura sua mutat, aut etiam auget. 124v

[13] Si enim dominator anguli primae quadraturae pluvias commoverit, et qui sequitur dominator aut idem ipse aut similis conditionis fuerit, aeris humida vis augebitur, contra arescet, si anguli secundae quadraturae dominator contrariae naturae atque conditionis fuerit. [14] Idem in reliquis duabus circuli quadraturis observandum, ut dominatores ipsi diligenter inspiciantur, qui quidem aeris naturam vincunt ac moderantur quartarum ipsarum temporibus, accipientes etiam presentis temporis qualitatem.

36 in ... quatuor $R^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$ *VbS*] in partes quatuor *VenTFDVb* **50** faciliora *R*] feliciora *T*, al(iter): faciliora $T^{2mg.}$ **53** quae aeris commotiones *R*] quo aeris commotiones *F* **60** pluvias *R*] pluvia *Ven* **61/62** vis augebitur *R*] vis angebitur *D*

55 quatuor figuras: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 59^{r}, ll. 17–21: 'ideo dixit "cuiusque figurae" ut quattuor ostenderet esse faciundas figuras in quattuor horis: coniunctionis, quadraturae primae ad Solem, oppositionis et quadrature secundae'.

[15] Praesentis autem temporis qualitatem intelligit aut quod dominator, superata natura quadraturae, quae statim praecessit, novam sumat qualitatem, aut quod considerare etiam oporteat qualitatem anni temporis. [16] Verbi gratia: si aestas fuerit, licet dominator pluvias excitaturus appareat, accipit tamen de natura temporis aliquid, hoc est demit ab humido particulam ac temporis praesentis particulam suscipit. [17] Sin dominator ipse calidae naturae, ac tempus aestivum fuerit, mutuabitur ab aestate vires ad calefaciendum longe potentiores. Illud etiam addendum est ut regionis ratio habeatur, cum | Italiae coelum plu- 125r
vium sit, Aegypti vero siccum.

[18] Meminisse hac etiam in parte debemus superioris enunciati, in quo de loci lunaris coitus dominatore tractat, ait enim dominatorem hospitatoremve novilunii in cardine repertum indicem esse omnium quae mense illo futura sint. [19] Quocirca inspiciendis quadraturarum figuris primum studium esse debet ut a dominatore hospitatoreve, si is cardini praefuerit, generale mensis iudicium capiamus. Ceterum sententia illa locum habet, iudicio meo, solum cum figurae cardinem dominator seu hospitator novilunii tenuerit, cum haec generalis sit, atque ubique sequenda.

69 aut ... qualitatem *R*] *bis D* **73** aestivum fuerit *R*] fuerit *bis D* mutuabitur *RT*^{2}] mutabitur *T* ab aestate *RSum*] ab aestatae *Vb* **80** generale mensis iudicium *R*$^{2\,in\,ras.}$] generale mensis indicium *DR*

76 superioris enunciati: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXIV (with Pontano's commentary).

TEXTUS LXIII

Cum Saturnus Iupiterque coniunguntur, uter eorum sullimior sit vide, ac iusta illius naturam pronunciato. Idem etiam in coeteris stellis facito.

COMMENTATIO

[1] Enunciato superiori docuit quotiens futuri qualitas mensis quaeritur lunarium quadraturarum angulos ipsorumque angulorum dominatores inspiciendos esse, atque ab ipsa lunaris cum Sole congressionis minuta particula inchoandum. [2] Quoniam autem coeteri planetae omnes invicem con|iunguntur, atque (ut 125v
dictum est) ex illorum coniunctionibus originem et causam ducunt quaecunque in mundo hoc fiunt, consequenter docemur quid in planetarum congressionibus quaerere debeamus, ut cuius eorum maior vis atque auctoritas sit plane intelligamus.

[3] Si, inquit, Iupiter Saturnusque coniungantur, eius scias auctoritatem maiorem ac vires ad agendum pollentiores esse qui superiore atque eminentiore brevioris circuli sui parte feretur. [4] Graeci dicunt *cathyperterein*, hoc est superare, seu malueris superiorem esse, atque extolli; hodie dicunt qui e nostris recentiores (id est linguae latinae imperitiores) sunt 'elevare', quod verbum apud maiores nostros significabat 'deprimere' atque 'deiicere', cuius contrarium est extollere; 'elevare — enim — res adversarii' est eas verbis imminuendo deprimendoque contemptiores reddere.

[5] Qua vero ratione in coniunctionibus ipsis alterum planetam altero superiorem atque eminentiorem cognoscamus, tabulae ipsae motusque per numeros plane digestus ostendit. [6] Quo comperto, cum is qui superior fertur sit potior,

2 sullimior *RVb*] sublimior *Vb²Sum* **7** ab ipsa *R²in nas.Vb²*] ab ipso *VenTFDVb* **19** contemptiores *R*] contemtiores *D*

3 in coeteris stellis: Pontano's translation reflects the reading of the families βγ of manuscripts of *Καρπός*: 'ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων', cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXIII, p. 51, l. 19 (with the related Boer's apparatus note). **8/9** ut dictum est: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, L (with Pontano's commentary). **16/17** hodie ... elevare: see, for instance, the translation by George of Trebizond in his *Commentarii*, f. 11r, ll. 18–20: 'adverte quando Saturnus et Iupiter coniunguntur quis horum in alterum elevatur, et secundum naturam illius iudica'; and Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXIII, f. 113ra: 'oportet aspicere in coniunctione Saturni et Iovis in eodem minuto ad elevationem unius eorum super alterum'; Bonincontri, *Comentum*, f. 94r, ll. 16–18: 'elevatur planeta super planetam cum sit remotio eius ab auge sui circuli brevis minori remotione alterius ab auge sui circuli brevis'; and cf. *ThlL*, V/2, coll. 360, 8 – 361, 10 ('elevare').

atque, ut ita dicam, principalior in coniunctione, ab eo significationum ratio lexque capienda videtur.

[7] Eminentia quidem ac superlatio sullimitasque | planetae in coniunctione 126r
est cum in summo circuli brevioris, qui graeco nomine 'epiciclus' vocatur, planeta ipse fertur, altero planeta partes demissiores tenente; eum locum, quanquam usitato peregrino tamen nomine, 'augem' nunc vocant, a nobis tum apex, tum circuli culmen summumque commodissime dici potest.

[8] Planeta igitur qui fuerit in apice, hoc est in sullimiore sui epicicli parte, aut ei parti propinquior, praeferendus est in coniunctione planetae qui ab epicicli apice remotior est, magisque a rotae summo declinat; nam cum in apice, hoc est in epicicli culmine, collocatus est, videtur illic quodammodo regnare, sedensque in solio ius dicere, alter vero ad illius pedes sedere, et perinde ac superiorem venerari. [9] Quocirca iure primae illi partes in significatione traduntur. Cum autem fieri possit ut pari sullimitate aut declinatione ferantur, quid tunc servandum esset non expressit, relinquens nobis consideranda permulta, quibus examinari vires utriusque atque invicem pensitari debeant.

28 demissiores *R*] dimissiores *Ven* **34** videtur illic *R*] videtur illi *F*

TEXTUS LXIV

Ubi sciscitationis dominatorem inspexeris, quam hic in anni conversione, seu in ascendente novilunii, potestatem habet inspice, | ac secundum haec pronuncia. 126v

COMMENTATIO

[1] Dixit de aegrotis, de qualitatibus anni, de coniunctionibus planetarum, id est quae servanda atque inspicienda essent in praedicendis iis, quae a coeli constitutione portenderentur, in egritudinibus, in aere, in eventis quae a coniunctionibus planetarum denunciarentur. [2] Hoc in loco quid servare debeat mathematicus, ubi de negotio aliquo suscipiendo aut re perscrutanda consultus fuerit, docet.

[3] Siquis, inquit, aut te consulet de re quam facere in animum induxit, aut scire ex te quaerat num res illa conductura sibi sit, aut fortasse de bello suscipiendo, deque humanis aliis tum negotiis tum rebus sciscitabitur, primum quaestionis, id est interrogationis ipsius, dominatorem perquires, deinde, illo invento, considerabis siquam potestatem habeat in conversione anni eius ipsius qui te consulit. [4] Quae res ammonet uti primum conversionem anni hominis illius videas, eaque inspecta, etiam perscrutere qualis quantaque dominatoris illius vis ac potestas sit in constitutione figurae annuae illius conversionis.

[5] Quod si genitura consultoris, id est interrogantis, ignorabitur, qua ignorata, conversionis annuae ratio haberi non possit, statum coele|stis constitutionis tem- 127r
pore lunaris cum Sole coitus, quae interrogationem ipsam praegressa est, perquires, videbisque siquam sciscitationis dominator in ascendente lunaris coitus praerogativam habuit, et iusta regulam hanc pronunciabis.

[6] Quaeri hoc loco potest, cognita genitura, dimensaque anni natalitii revolutione, sit ne coeli quoque status tempore lunaris synodi, quae sciscitationem ipsam antecessit, inquirendus. Mihi quidem nullo pacto perperam suasisse vide-

2 Ubi sciscitationis dominatorem *R*] ubi sciscitationis, questionis (dominatorem *add*. *Ven*^{2}) *Ven* **3** pronuncia *R*] prononcia *To* **9** perscrutanda *R*] praescrutanda *T* **11** in animum *R*] inanium *Ven* **13** tum rebus *R*] *om*. *D* **14** perquires *R*] perquiras *F* **16** ammonet *R*] admonet *Vb*^{2}, amonet *Vb* **16/17** videas ... illius *RVbP*] *om*. *Vb* **16** videas *RT*^{2}] *om*. *T* **18** illius conversionis *R*^{2}*Vb*^{2}] conversionis illius *VenTFDVbR*

2/3 Unlike Boer's edition, in Pontano's translation the ordering of aphorisms 63, 64, 65 reflects the arrangement of the text typical of the manuscripts of the families βγ of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXIV, p. 51, l. 20 (with the related Boer's apparatus note); and see Rinaldi, 'Le *Commentationes*', p. 203.

bitur quisquis utrunque servandum suaserit. [7] Nam si Ptolemaeus, ignorata sciscitantis hominis genitura, ad statum lunaris coitus confugiendum censet, atque ideo censet quod in ipsa lunaris coitus configuratione magna quaedam certitudo posita est, in cassum ne ad annuae conversionis prognosticationem lunaris etiam coitus prognosticatio addenda videbitur, ex qua prognosticorum series evidentior fiat?

[8] Quocirca, ut respondere mathematicus consultius possit, vires, posituram, qualitatem, conditionem, praerogativas naturasque dominatorum ipsorum (sive plures sive unus idemque sit) conveniantne invicem an adversentur, mereant an exultent, quo etiam aspectu et planetis a quibus aspiciantur, quomodo etiam ferantur in coelo, sint ne cardina|les an succedentes, declinantesve, aut pigris ac 127v deiectis in locis positi, quibus etiam hospitatoribus utantur, quaeque alia inspicienda sunt, diligentissime considerabit, hisque simul mistis ac temperatis, non temere ad ferendam sententiam accedet.

[9] Ubi enim natalitiae conversionis lunarisque coniunctionis dominatores invicem dissenserint, ac rei quaesitae dominatoribus aut palam adversabuntur, aut nullo amicitiae iure sociabuntur, nil causae esse video cur ipse debeat iusta interrogationis significatorem sententiam ferre, cum haec ex illis veluti principiis atque antecessionibus deducantur. [10] Quid enim affirmare aut certi tradere poterit, ubi quaestionis dominator neque cum ipso dominatore lunaris constitutionis, neque cum annuae conversionis dominatore commune aut consentiens quicquam habuerit, neque potestatem aliquam in conversione anni aut in ascendente lunaris coitus?

29 configuratione *RVbP*] figuratione *VenTFDVb* **33** posituram $R^{2in\ ras.}$(-uram *manu Pont.*)*VbS*] positionem *VenTFDVb* **35** adversentur $R^{2in\ ras.}$*VenDVb*] adversantur *TFR* **40** accedet *R*] accedat *F* **43** nil ... ipse *R*] nil causae esse video an ipse *Ven*

TEXTUS LXV

In minima coniunctione differentia mediae coniunctionis, et in media maximae coniunctionis differentia.

COMMENTATIO

[1] Plerique hoc enunciatum referri volunt ad Satur|ni et Iovis coniunctiones, 128r
de quibus tamen Ptolemaeus ipse nihil ante locutus est. [2] Me vero angit quod in graecis codicibus video Solis ac Lunae coniunctiones innui, siquidem coniunctio apud Ptolemaeum ubique luminarium intelligitur, nisi additum sit quorum ea coniunctio fuerit: utputa Martis ac Mercurii, Iovis et Saturni, aut aliorum planetarum.

[3] Praeterea, quam Solis et Lunae coniunctionem vocet maximam, quam mediam, quam item minimam, mihi non facile est intelligere. Quocirca tum sensus tum verba ipsa magnopere me addubitare faciunt propter obscuritatem. Decrevi igitur rem ipsam in medio, imo in incerto relinquere, cum sit de ea etiam atque etiam cogitandum. | [4] Ac nihilominus quid alii sentiant, atque in primis 189v

5 volunt *R*] *om. Ven* **6** ipse *R*] ipsae *D* **11** vocet *R*] vocem *Ven* **13** magnopere me *R*] me magnopere me *Ven* **15/56** Ac ... consentiant R^2(*at the end of the text*, *ff. 189*^{v}*-190*^{v})*Sum*] *om. VenTFDVbR* **15/19** Ac ... illa R^2*VbS*(*f. 174r*)] *om. VenTFDVbR* *after* cogitandum *FNL insert an interpolation*: hec Picus libro Vo adversus astrologos capite Vto, in explanationem praesentis enuntiati: ‘maximas coniunctiones ideo nuncupamus quia et maxime tunc sydera illa coniunguntur (cum nec longitudine discrepent loci nec latitudine) et maxime remota futurorum eventa portendunt; contra minimae quae singulis fiunt mensibus, et unius mensis tantum nobis indica⟨n⟩t dispositionem; mediae inter has quae ingressum Solis in signa quatuor tropica proxime antecedunt: Arietem, Capricornum, Libram, Cancrum, a quibus totum anni tempus quod sequitur nobis indicatur aut vernum aut aestivale vel autumnale vel hibernum. Quoniam igitur universalis dispositio indicat, particularis sequens distinguit et determinat, ideo mediam dixit

2/3 On this aphorism see Rinaldi, ‘Obscurus sane’, pp. 227–35. **5/15** Plerique ... cogitandum: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 60^{v} l. 19–61^{r}, l. 13: ‘obscurus sane hic aphorismus est, nec dubito de coniunctione Solis et Lunae ipsum dicere; ipsam enim solum omnes, sine additione alia, coniunctionem appellant; in aliis stellarum nomina semper ab ipsis ponuntur: “Saturni — enim — et Iovis” coniunctio dicitur, et “Martis ac Veneris”, et sic in ceteris. Quae autem sit coniunctionis medie aut maxime differentia, nisi quis excessum earum ad mediam capiat, difficile intellectu propter brevitatem est; quare tabulae modo ab extremarum una per medias ad alteram extremam dixerim procedendum, ita ut coniunctiones omnes vere capiantur. Quod autem nonnulli dicunt minimas, medias, maximasque coniunctiones de Saturni et Iovis coniunctionibus ipsum intellexisse, longe abest a veritate. Nam maximas et minimas et medias superiorum coniunctiones in iudicando nusquam ipse nominavit’.

hospes ac familiaris meus Paulus Prassicius sacerdos Aversanus, disciplinae huius omniumque bonarum artium maxime studiosus, relinquere inexpressum nolui; idque est huiusmodi: quod triplex cum sit Saturni Iovisque coniunctio, remotissima illa, quae singulis noningen⟨t⟩is annis contingit, maxima dicatur; quae autem post singulos vigenos annos ex quo coniuncti iam fuerint minima; at quae post singulos fere ducenos ac quadragenos circuitus, quod inter minimam hanc ac maximam remotissimamque illam contingit, media.

[5] Triplexque hoc ipsum coniunctionis genus per gradus quasi quosdam, perinde ac per filios nepotesque, significationes profert suas, atque ita sibi constat ut quarum rerum maxima coniunctio significatrix fuit, earundem certius ac distinctius indicium faciat media. [6] Ab illa enim generali et pene ob remotionem confusa significatione, mediae coniunctionis beneficio atque indicatione (quod ea quae propius cernuntur distinctiora appareant) ad certiorem apertioremque rerum illarum cognitionem, quae a maxima coniunctione innuebantur, progressio fit.

[7] Rursus etiam quarum rerum significatrix est media coniunctio, earumdem quoque | rerum certiorem ac manifestiorem indicationem affert coniunctio mini- 190r
ma, siquidem ea quae quam proxima sunt singillatim distincteque cernuntur, et tanquam digitis tractata particulatim numerantur, ut cum remotissimo e loco videmus quippiam nos versum progredi, quod loco moveatur, quodque incedat, iudicamus animal illud esse. [8] Ubi autem proficiscendo propius factum est, equum esse cognoscimus, aut asinum, aut bovem, post vero, ubi quam proxime

coniunctionem maximae esse differentiam, mediae vero minimam: ut si, gratia exempli, Lunae Solisque coniunctio equinoctium vernum proxime antecedens qualitatem nobis futuram veris ostenderit, sciamus tum id totum et minui et augeri pro natura coniunctionum quae sequentibus singulis mensibus rata revolutione contingent, et quam habent habitudinem menstrue iste ad illas IIIIor temporum coniunctiones, eamdem habent illae trimestres ad maiores et paucos deficientium syderum coitus atque congressus. Hec est Ptholomei oppinio de maximis, mediis, minimis coniunctionibus, quod barbari isti non intellegentes, bellissima sibi somnia fabricati sunt de Saturni Iovisque coniunctionibus, quorum maximae post 960, medie post 240, minimae post 20 annos redeunt. Quod, praeter ea quae diximus, congruere enuntiato non potest, quoniam maxima apud eos coniunctio medias minimasque complectitur; quare non poterit effectus maximae coniunctionis per minores illas determinari, per quas illa per multas saeculorum revolutiones exigitur' (cfr. G. Pico della Mirandola, *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, ed. E. Garin, V 5, vol. I, pp. 556-58) **16** Prassicius R^2VbS] Pressicius *R* **32** indicationem R^2] inditionem *R*

16 Paulus Prassicius: Paolo Prassicio, priest of Aversa, philosopher, and friend of Pontano, who introduced him as a character in his dialogue *Actius*; he was still alive in 1487; see about him Miniери Riccio, *Biografie*, pp. 162–63; and Liliana Sabia, 'Un'amicizia fantomatica con Paolo Cortesi', in Monti and Sabia, *Studi*, II, pp. 1201–13, at p. 1209, n. 1. On the temporal intervals of the three conjunctions see Abū Maʿshar, *On historical astrology*, ed. Yamamoto-Burnett, Tract. II, *Diff.* III 3, II p. 41.

ad nos accessit, etiam colorem illius totumque eius statum cognitum ac certum habemus.

[9] Itaque minima coniunctio res nobis a maxima coniunctione per nebulam quasi quandam praesignatas, atque a media indicatas, ante oculos ipsos videtur exponere, expositasque explicatim distincteque notare; quod in genituris quoque usu venit, ut quae generali quadam indicatione a natalitia configuratione nati cuiuspiam portenduntur, ea post ab anni conversione expressius decernantur, quae post etiam singulis mensibus a profectione signi cuiusque singillatim atque (ut ita dixerim) minutatim declarantur.

[10] Quocirca, si quae a media indicantur coniunctione videbuntur aliqua in parte differre inter se, aut ab illis fortasse quae a maxima | portenduntur con- 190v
iunctione, inspicienda statim ac diligenter sunt ea quae significantur a minima, quoniam quae particulatim a minima significantur ambiguitatem tibi omnem generalis illius indicationis eripient. [11] Rursus, si confusa ea quae a maxima portenduntur coniunctione ambiguum te parte ex aliqua reddiderint, quod fortasse videas significationes illas differre inter se, mediam coniunctionem inspice, qua inspecta, nihil tibi ambiguum relinquetur, vult enim Ptolemaeus mathematicum ea quae praedicit futura particulatim sic metiri ut prima mediis, media ultimis undique consentiant.

| TEXTUS LXVI 128r

Sola profectione ne utare, sed etiam attributionibus et ademptionibus stellarum.

COMMENTATIO

[1] Dicere nunc de datore vitae deque vitae spatio nec ad enunciati huius explicationem necessarium est, et res ipsa maioris est operae, quam ut hac in parte suscipienda sit. [2] Qua quidem de re tametsi Ptolemaeus in *Apotelesmatum* libris multa disseruit, tamen et obscurior illis explicandis | fuit, et quaedam minutius, 128v ut ita dixerim, atque enucleatius aperienda erant. [3] Quibus in libris ostenditur quae loca sint aspicienda ad vitae spatium percensendum, qui sit vitae dator, qui etiam ademptor, quomodo etiam quaerendae sint partes, ad quas ubi vitae ademptor pervenerit, mortem mortisve periculum afferat, quae quidem partes letales atque interimentes a nobis recte dicuntur, graece sunt *anaereticae*.

[4] Mathematicus igitur de nati vita morteque praedicturus, vitae ipsius tum datore tum interemptore invento, antequam pronunciet quot annos natus ille victurus sit, quoniam singuli planetae annos suos decernunt, exacte videbit addatur ne vitali spatio an dematur aliquid annis a datore vitae promissis ex bono malove aspectu, atque ex collocatione benefici maleficive planetae. [5] Quando autem obventura mors sit iudicabit ex planetae mortem minitantis profectione ad coeli partem illam quam laetalem interimentemque appellavimus. Ex numero etiam partium, hoc est graduum, annos computabit secundum ascensiones signorum ac tempora quibus signum quodque oritur in climate ubi natus is est, de cuius morte pronunciaturus est. [6] Tot enim futuri sunt anni, ut idem ait, quot fuerint partis cuiusque | horalia tempora, atque ubi dies fuerit, tempora ipsa diur- 129r na erunt, ubi nox, nocturna. [7] Futurusque annorum ipsorum totus atque inte-

6 est operae *RVbS*] est *om*. *Vb* **13** letales atque interimentes *R*] legales atque interimentes *Ven* **15** quot annos *RT*^{2}] quos annos *T* **21** computabit *R*] compitabit *T* **22** ubi natus is est *R*] natus is est *Ven*, ubi is est *T* (natus *add*. *T*^{2}) **25** nocturna *R*^{2}] noctura *R*

7 Ptolemaeus in *Apotelesmatum* libris: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11, pp. 202–23. **23/25** Tot ... nocturna: Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11, 11, pp. 209–10: 'ὁ δὲ ἀριθμὸς τῆς προσθέσεως ἢ ἀφαιρέσεως θεωρεῖται διὰ τῆς καθ' ἕκαστον μοιροθεσίας· ὅσοι γὰρ ἂν ὦσιν ὡριαῖοι χρόνοι τῆς ἑκάστου μοίρας (ἡμέρας μὲν οὔσες οἱ τῆς ἡμέρας, νυκτὸς δὲ οἱ τῆς νυκτός) τοσοῦτον πλῆθος ἐτῶν ἔσται τὸ τέλειον'. **25/29** Futurusque...demit: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11, 11, p. 210: 'ὅπερ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς αὐτῶν ὄντων λογιστέον, εἶτα κατὰ τὸ ἀνάλογον τῆς ἀποχωρήσεως ὑφαιρετέον, ἕως ἂν πρὸς τὰς δυσμὰς εἰς τὸ μηδὲν καταντήσῃ'.

ger numerus est ubi planetae in oriente collocati invenientur, de quibus tamen demendum erit iusta portionem remotionis eorum quousque occidentem versus in nihilum devenerit, quandoquidem stella in occasu posita neque addit, neque demit.

[8] Quamobrem volenti mortem alicuius ac mortis tempus praedicere profectio planetae laetalem ad locum observanda est; ea profectio, ut alias dixi, graece *peripatos* est, nunc (ut plurima in astrologia inepte imo barbare) 'abscisio' dicitur, et planeta ille abscisor, et quod, ut dixi, tam inepte atque improprie nunc dicitur abscindere, graece est *dierchesthae*, nos et proficisci — unde 'profectio' ducta est — et permeare, et percensere commodissime dicimus, et *peripaton* ipsam tum profectionem permeationemque, tum etiam recensionem; ipsum etiam planetam permeatorem recensoremque non improprie vocare possumus, siquidem proficiscendo recenset, id est dinumerat, coeli spatium omne quod interiectum est, dum in partem illam praefinitam perveniat.

[9] Iubet igitur Ptolemaeus annis illis recensendis non modo attendendos esse annos a planeta promissos, atque ab interiectis gradibus coelique intervallo signifi|catos, verum etiam felices infelicesque benivolarum malivolarumque stellarum 129v aspectus. [10] Boni namque bonarum stellarum aspectus etiam addunt, malarum malae irradiationes auferunt, multumque de promisso vitae tempore subtrahunt. [11] In primis etiam videndum detrimenta ne haec eventura sint ex corporum stellarum ipsarum coniunctione, quae recte dici corporalis potest coniunctio, an quod quadranguli adversive radii impingantur, quanquam et hexagoni nonnunquam radii obsunt, aliquando etiam trigoni pro naturis signorum, quae multorum aut paucorum temporum sunt.

[12] Quae autem stellae annos adiiciant quaeve adimant Ptolemaeus docuit, inquiens beneficas addere, maleficas auferre, mediae naturae Mercurium esse. Quare non modo inspiciendum est post quot annos profectio illa locum partemque letalem contingat, sed ne medio interim tempore perniciosa figuratio eveniat, quae numerum illum impleri nullo modo patiatur. Rursus felix ne felicium stellarum irradiatio configuratioque sit annis illis quippiam adiectura.

[13] Hoc praeceptum ad morborum coeterorumque malorum tempora, quae a coelo portenduntur, siquis accommodet, fortasse improbandus non fuerit. Si enim perniciosa | figuratio accesserit, malis illis fiet accessio, sin felix beneficaque, 130r malum id remittetur, eaque remissio pro natura configurationis erit. Hoc igitur est quod ait non sola profectione utendum, sed quid quisque planeta vel addat vel minuat videndum esse.

26 numerus est *R*] numerus *TF* **31/32** graece *peripatos R*] peripatos *F* **33** abscisor *RSum*] abscissor *Vb* **34** *dierchesthae RVbS*$^{mg.}$] διέρχεσθαι *VbP*(*om. Vb*)*R*$^{2\ manu\ Pont.\ mg.}$(*notabile*), διέρχεσται *T*$^{manu\ Pont.}$, διερχεφαι *T*^{2}, *del. T*^{3}, διερχεσαι *F*, περιπαθεῖν *Ven* **36/37** ipsum ... possumus *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] *om. VenTFDVb* **37/38** proficiscendo recenset *R*$^{2mg.}$*Vb*^{2}] *om. R*, proficiscendo planeta ipse recenset *VenTFDVb* **46** stellarum *RT*^{2}] *om. T*

TEXTUS LXVII

Diminuuntur anni ob accipientis imbecillitatem.

COMMENTATIO

[1] Cum dixisset sola planetae profectione letalem ad locum utendum non esse, sed considerandum an qui planeta vel addat quid vel demat, recte verbum hoc subiicitur, quo docemur quid a nobis observandum sit, ut quando planeta de promissis annis adempturus est intelligamus.

[2] Quotiens, inquit, imbecillus planeta fuerit quique vitae dator est, ob imbecillitatem suam proprium implere munus nequibit, sive longius vitae spatium, sive brevius, seu fortasse mediocre polliceri videatur, annosque illos, id est tempus promissum, non absolvet, sed tum annos, tum menses diesque pro qualitate imbecillitatis demet.

[3] Ipsa autem imbecillitas manat tum a malo planetae statu, cum regreditur, aut | declinat a cardine, aut deiectus languet, aut domicilio adversatur suo, aut ab 130v illo decidit, tum ab perniciosa configuratione. [4] Quocirca, in recensendis vitae annis, cum vitae ipsius datorem ob unam aliquam aut plures ex iis quas diximus causas languere atque infeliciter sese habere mathematicus viderit, ex tempore illo, quod largiri suapte natura posset, auferet annos, menses diesque, perinde ut imbecillitas ipsa maior aut minor fuerit. [5] Quot autem annos singuli planetae conferant, quotve pro natura imbecillitatis demant, hoc loco referre necesse non fuit, siquidem Ptolemaeus centum his praeceptis magis instituit mathematicum quomodo recte praedicat, quam quid praedicat.

[6] De accessione vero annorum nullam fecit mentionem, ut arbitror, quod eorum quae contraria sunt ratio similis sit, implebit enim numerum suum firmitas atque potentia et felix planetae status, si infirmitas infelixque eius habitus, demit, adiicietque annos nedum confirmet tempus a vitae datore promissum felix

6/7 de promissis *R*] de promissio *Ven* **7** adempturus est *R*] adempturus sit *F* **9** implere munus *R*^{2}*T*^{2}*F*] implere minus *VenTDR* nequibit *R*$^{2in\ ras.}$*VbS*] nequierit *TFDVbR*, ue quierit *Ven* **10** annosque *R*^{2}] annoque *R*, annos *Ven* **11** diesque *R*] *om*. *F* **12** demet *R*^{2}*Vb*^{2}] demit *VenTFDVbR* **14** adversatur *RT*^{2}] versatur *T* **20** conferant *RT*^{2}] auferant *T* **22** quam quid praedicat *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* quid praedicat *R*] quid praedicant *D* **25** si infirmitas infelixque *RVb*^{2}] si infirmitas atque potentia infelixque *Vb* **26** a vitae datore *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] vitae a datore *T*

2 Diminuuntur anni: Pontano's translation reflects a reading close to that of the manuscripts Dγπ: 'ἐλαττοῦνται αἱ δόσεις τῶν ἐτῶν' (rejected in Boer's edition), cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXVII, p. 52, l. 9.

beneficae stellae radiatio, contra infirmabit imminuetque hostilis infelicis stellae aspectus atque coniunctio.

TEXTUS LXVIII

Malefica cum matutina est, casum, vesper|tina vero morbum significat. 131r

COMMENTATIO

[1] Vitae non solum exitus, id est mors, mortisque dies ac qualitas a mathematico quaeritur, verum etiam illa quaeruntur quae accidere corporibus solita sunt, sive ea vitia sunt, hoc est membri alicuius debilitas mutilatiove, sive morbi adversaeque valitudines, quae quidem mala quando ex infelici geniturae constitutione intelligi possunt, cum nati alicuius vitam inspicimus, vim statumque maleficarum stellarum, signa item ac loca quibus minantur, et unde etiam minantur, probe considerare debemus, uti et partem illam corporis cui malum portenditur, et malum ipsum cuius futuri sit generis noscere possimus.

[2] Videbimus etiam ab aliquo ne pernicioso aspectu maleficae vires ad nocendum adiuventur, sit ne malum propterea eventurum quod malefica stella signum ac locum ipsum corpore insideat, an quod hostilibus radiis feriat; quae singula inspicere nos oportet. [3] Malum autem ipsum maius aut minus erit, quo plura paucioraque ad nocendum coniuraverint; etenim, ubi benefica stella opem attulerit, si bene in coelo collocata fuerit, aut omnino prohibet malum, atque in melius refert, | aut magna ex parte laenit. 131v

[4] Sed utrum futurum sit damnum rei familiaris, iactura, calamitas direptiove, an febres an quod aliud morbi genus ex maleficae observatione stellae intelligi posse Ptolemaeus docet, inquiens matutinam portendere vitia, pericula, calamitates, rixas; vespertinam morbos adversamque valitudinem.

[5] Vitium voco perpetuum aliquod corporis malum, ut oculorum orbitatem, ut claudicationem, ut manuum mutilationem, ut alia huiusmodi. Cum dico morbum, intelligi volo febres, lienteriam, opthalmiam, iecinoris capitisque mala; item alia generis eiusdem. [6] Inquit, igitur, malefica quae malum minatur, ubi matutina fuerit, decernit vulnera, impedimenta, contentiones, aut rerum iacturam familiarium; ubi vero vespertina, langorem, adversam valitudinem.

[7] Qualis autem futura sit valitudo, damnumque illud ferro ne an igne aut ruina infligendum sit, atque ab homine ne an a quadrupede, seu venenosis a

12 pernicioso aspectu *R*] pernino aspectu *Ven* **16** opem attulerit *R*] opem attulerit si bene actulerit *Ven* **25** lienteriam *R*] licentiam *Ven* iecinoris $R^{2 in ras.}$ *VbS*] epatis *VenTFDVb*

2 morbum significat: Pontano's translation reflects a reading of the βγ families of manuscripts of *Καρπός*: 'δηλοῖ νόσον'; cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXVIII, p. 52, l. 13.

beluis inferendum, accipiendumque in corpore an in bonis externis, an in fratribus, amicis, cognatis, parentibus, maleficae ipsius qualitas ac signi locique natura diligenter cognita indicabit.

[8] Cur autem maleficae stellae ubi vespertinae fuerint morbum potius quam vulnera membrorumque infelicem | habitum decernant illa videtur esse causa 132r quod vespertinae non tantum virium ad nocendum habeant; matutinae autem (quod viribus utantur maioribus) deteriora mala inferunt, maximisque ac perpetuis incommodis afficiunt. Matutinas dico stellas quas Graeci *heoas*, vespertinas quas *hesperias* vocant.

31 in bonis externis *R*] in bonis extremis *Ven*

38/39 heoas ... hesperias: on these astrological terms see Susan Denningmann, 'The Ambiguous Terms ἑῴα and ἑσπερία ἀνατολή, and ἑῴα and ἑσπερία δύσις', *Culture and Cosmos*, 11 (2007), pp. 189–210.

TEXTUS LXIX

Erit in visu nati vitium, cum Luna Soli adversa est ac nebulosis stellis coniungitur. Item, cum Luna est in occiduo cardine, ambaeque maleficae stellae in cardine orienti, Sol quoque cardinalis est, natus ipse oculis capietur.

COMMENTATIO

[1] Quod praecessit enunciatum generalem quandam vitiorum valitudinumque nati regulam demonstrat; quae sequuntur enunciata singularia vitia malaque exponunt. Et hoc quidem ad oculos solum pertinet. [2] Itaque, cum luminaria corporis nostri oculis praesint, atque ei sensui qui visus dicitur, in cuius genitura luminaria ipsa, hoc est Sol et Luna, sibi adversabuntur, atque – ut graeco verbo utar – diametrabuntur, malus oculorum eius habitus indicatur, praesertim si hoc quoque accesserit ut Luna stellis fixis, quae nebulosae sunt, coniungatur; de | quibus quidem nebulosis stellis supra satis dictum est. 132v

[3] Arguuntur enim ex hac nebulosarum stellarum coniunctione luminariumque adverso aspectu oculorum valitudines et visus ipsius caligatio, perniciosique humores visum ipsum hebetantes, quandoquidem adversus luminarium aspectus, cum sit suapte natura perniciosus, oculis ipsis perniciem minatur, et fixae illae nebulosae cum sint, caliginem oculis tenebrasque offundunt. Quocirca natus ille lippitudines, opthalmias suffusionesque oculorum patietur aut alia oculorum mala pro natura configurationis.

[4] Quod si Luna in cardine occidentis coeli, Saturnus Marsque in cardine coeli orientis invenientur, Sole etiam in aliquo cardine constituto, natus ille oculis capietur. Cum enim Luminaria ipsa in hac constitutione sint cardinalia, et ambae maleficae cardinales, ac sibi partim opponantur, partim quadrangulentur, aut etiam coniungantur, propter maximas simul omnium ad nocendum vires necesse est oculorum sequatur orbitas.

[5] Neque enim servari incolumes oculi poterunt, tot simul oppugnantibus, id est causis ipsis, quae primitivae sunt, tantopere adversantibus. Caecitas autem ipsa quibus e rebus inferenda sit: an ab ignis afflatu, an ex vitiosis capitis humori-

2 coniungitur *R*] iungitur *F* **4** ipse *R*] *om*. *F* **8/9** luminaria corporis *R*] luminaris corporis *Ven* **12** coniungatur *R*] coniungantur *D* **19** patietur aut alia oculorum R^2] *om. R* **27** incolumes oculi *R*] oculi *om*. *F*

2/4 On the same topic see Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 13, 7–8, pp. 235–36. **13** supra ... est: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXIX with Pontano's commentary on XXIXc.35 and 45.

bus, an ex ferro, planetae | ipsi pro natura tum sua tum etiam signi, atque ut quis 133r
potentior erit, indicabunt.

30 planetae ipsi *R*] ipsi *Ven* **31** indicabunt *R*] indicabit *Ven*

TEXTUS LXX

In furentibus Luna Mercurio non copulatur, neuterque ascendenti in daemoniacis. In hac figura Saturnus quidem noctu, Mars autem interdiu, cardinem tenebit maximeque in Cancro, Virgine ac Piscibus.

COMMENTATIO

[1] Furentes hac in parte intelligi volumus quos in primo enunciato numine afflatos vocavimus; hi sunt qui furore concitati vaticinantur. In genitura, inquit, eius qui numine afflatus est, quem Graeci dicunt *enthusionta*, unde Sibylla 'enthea' dicta est, invenies Lunam nulla prorsus cum Mercurio copulatione coniungi, nullo simul cognationis genere colligari. [2] Simili etiam modo in geniturus larvatorum procerritorumque, quos hodie graeco nomine 'daemoniacos' dicimus, invenies Mercurium Lunamque nullam cum horoscopo copulationem habere, nullo ei vinculo iungi, nulla denique ratione horoscopum complecti.

[3] Quin etiam in genitura ipsa sive furentis sive demoniaci si nocturna fuerit Saturnum, sin diurna Martem cardinalem invenies, eritque uterque | longe potentior ad furorem lymphationemque excitandam, si tunc in Cancro aut Virgine aut Piscibus collocatus fuerit. [4] Si enim (uti dictum est) rationi Mercurius praeest, Luna corpori, quis consilio aut rationi esse in eo homine locus potest, in cuius genitura Luna Mercuriusque nullo simul vinculo colligantur, nec horoscopum, qui corpoream nati illius fabricam significat, ullo pacto complectuntur? [5] Imo, quod perniciosius est, Saturnus noctu, quod tempus propriae Saturni conditioni adversum est, Mars interdiu (cuius stella nocte gaudet) coeli cardinem tenens, in corpore nati eius perniciosos et insaniam excitaturos humores ingenerat, cum uterque planeta alter atrae bili, alter rubrae praesit, et utraque bilis, id est cholericus melancholicusque humor, ubi vehementior fuerit, in insaniam vergat. 133v

[6] Cur vero in Cancro, Virgine ac Piscibus magis quam in aliis signis? An quia Mars Saturnusque pessime se habent in Cancro? In quo positus Mars altitudini

8 quem ... enthusionta R^2Vb^2] quem Graeci (graece *Ven*) *enthusionta* dicunt *VenTFDVbR* **14** si nocturna *R*] si noctura *VbSum*(si nocturna *in err. corr.*) **22** cuius ... gaudet R^{2mg}·*VbS*] *om. VenTFDVbR* **22/23** in corpore nati *R*] in corpore nato *F* **27** Saturnusque ... Mars^2 *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om. T*

9 enthea dicta: cf. Statius, *Silvae*, III 5, 97, p. 77: 'enthea fatidicae seu visere tecta Sibyllae'. **11** The word 'procerritorum' appears to have been formed by Pontano with 'pro' and 'cerrītus': furious (on this second word see *ThlL*, III/0, coll. 878, lin. 56–879, lin. 1).

suae, Saturnus propriae domui adversetur; in Virgine: quod illic constitutus Saturnus cadat ex Libra, in qua exultat; in Piscibus vero Mars positus, ex Ariete, id est ex domicilio suo, decidat?

[7] An fortasse quod cum Luna Mercuriusque nulla inter se nec cum horoscopo col|ligatione iungantur, hoc etiam Saturnus noctu, Mars interdiu (quando 134r
nocentiores sunt) ad malum utriusque habitum adiungant ut Cancrum Lunae, Virginem Mercurii domum insidens magis ac magis infestet? [8] Cumque in tam perniciosa configuratione necesse sit Iovem Veneremque male affici, ad malum etiam Iovis Venerisque habitum hoc quoque addant ut Pisces corpore suo inficiant, Iovis domum Veneris altitudinem, Cancrum item Iovis; an quod in Cancro ac Piscibus humores plurimos excitent? Cum lymphati maxime humidum cerebrum habeant (inde enim lymphati dicti mihi videntur) in Virgine vero bilem illam maxime exustam cuius alunna videtur insania; [9] an potius dicendum erit ab insita naturalique quadam potestate hoc fieri, idque ita se habere observatio ipsa docuerit?

[10] Qui locus uti fieret aliquanto illustrior ac distinctior, placuit Ptolemaei ipsius verba ex tertio *Apotelesmatum* libro afferre, quae sunt haec: ‘epileptici nan-

37 Cancrum item Iovis $R^{2manu\ Pont.}VbS$] *om. VenTFDVbR* **38/39** maxime ... lymphati *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **43** aliquanto *R*] aliquando *T*

44 ex tertio *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 15, 3–6, pp. 276–79: ‘ἐπιληπτικοὶ μὲν γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίνονται, ὅσοι (τῆς σελήνης καὶ τοῦ τοῦ Ἑρμοῦ, ὥσπερ εἴπομεν, ἢ ἀλλήλοις ἢ τῷ ἀνατολικῷ ὁρίζοντι ἀσυνδέτων ὄντων) τὸν μὲν τοῦ Κρόνου ἡμέρας, τὸν δὲ τοῦ Ἄρεως νυκτὸς ἔχουσιν ἐπίκεντρον καὶ κατοπτεύοντα τὸ προκείμενον σχῆμα· μανιώδεις δέ, ὅταν ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀνάπαλιν ὁ μὲν τοῦ Κρόνου νυκτὸς, ὁ δὲ τοῦ Ἄρεως ἡμέρας, κεκυριευκὼς ᾖ τοῦ σχήματος, καὶ μάλιστα ἐν Καρκίνῳ ἢ Παρθένῳ ἢ Ἰχθύσι· δαιμονιόπληκτοι δὲ καὶ ὑγροκέφαλοι, ὅταν οὕτως ἔχοντες οἱ κακοποιοῦντες ἐπὶ φάσεως οὖσαν κατέχωσι τὴν σελήνην (ὁ μὲν τοῦ Κρόνου συνοδεύουσαν, ὁ δὲ τοῦ Ἄρεως πανσεληνιάζουσαν) μάλιστα δὲ ἐν Τοξότῃ καὶ Ἰχθύσι. μόνοι μὲν οὖν οἱ κακοποιοὶ κατὰ τὸν προειρημένον τρόπον τὴν ἐπικράτησιν τοῦ σχήματος λαβόντες ἀνίατα μέν, ἀνεπίφαντα δὲ ὅμως καὶ ἀπαραδειγμάτιστα ποιοῦσι τὰ προκείμενα τοῦ διανοητικοῦ τῆς ψυχῆς νοσήματα. συνοικειωθέντων δὲ τῶν ἀγαθοποιῶν (Διός τε καὶ Ἀφροδίτης) ἐπὶ μὲν τῶν λιβυκῶν μερῶν ὄντες αὐτοὶ τῶν ἀγαθοποιῶν ἐν τοῖς απηλιωτικοῖς κεκεντρωμένων ἰάσιμα μέν, εὐπαραδειγμάτιστα δὲ ποιοῦσι τὰ πάθη· ἐπὶ μὲν τοῦ τοῦ Διὸς διὰ θεραπειῶν ἰατρικῶν καὶ ἤτοι διαιτητικῆς ἀγωγῆς ἢ φαρμακείας, ἐπὶ δὲ τοῦ τῆς Ἀφροδίτης διὰ χρησμῶν καὶ τῆς ἀπὸ θεῶν ἐπικουρίας. ἐπὶ δὲ τῶν ἀπηλιωτικῶν αὐτοὶ κεκεντρωμένοι τῶν ἀγαθοποιῶν δυνόντων ἀνίατά τε ἅμα καὶ πολυθρύλλητα καὶ ἐπιφανέστατα ποιοῦσι τὰ νοσήματα· κατὰ μὲν τὰς ἐπιληψίας συνεχείαις καὶ περιβοησίαις καὶ κινδύνοις θανατικοῖς τοὺς πάσχοντας περικυλίοντες, κατὰ δὲ τὰς μανίας καὶ ἐκστάσεις ἀκαταστασίαις καὶ ἀπαλλοτριώσεσι τῶν οἰκείων καὶ γυμνητείαις καὶ βλασφημίαις καὶ τοῖς τοιούτοις, κατὰ δὲ τὰς δαιμονιοπληξίας ἢ τὰς τῶν ὑγρῶν ὀχλήσεις ἐνθουσιασμοῖς καὶ ἐξαγορείαις καὶ αἰκίαις καὶ τοῖς ὁμοίοις τῶν παραδειγματισμῶν. ἰδίως δὲ καὶ τῶν τὸ σχῆμα περιεχόντων τόπων οἱ μὲν ἡλίου καὶ οἱ τοῦ Ἄρεως πρὸς τὰς μανίας μάλιστα συνεργοῦσιν, οἱ δὲ τοῦ Διὸς καὶ Ἑρμοῦ πρὸς τὰς ἐπιληψίας, οἱ δὲ τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὰς θεοφορίας καὶ ἐξαγορείας, οἱ δὲ τοῦ Κρόνου καὶ σελήνης πρὸς τὰς τῶν ὑγρῶν ὀχλήσεις καὶ τὰς δαιμονιοπληξίας’.

que plerunque sunt qui Luna Mercurioque nec aut invicem colligatis, aut cum orientali finitore, Saturni quidem stellam interdiu Martis vero noctu cardinalem habent, quae superiore e loco figuram despiciat. [11] Cum vero contrarium in his accidit, ut Saturnus noctu, | Mars interdiu figurae dominator sit, ac maxime in 134v
Cancro, Virgine aut Piscibus, insani sunt; vexatos a demonibus, qui humido capite sunt, maleficae faciunt, cum ita se habentes Lunam Soli configuratam optinebunt; Saturnus quidem in novilunio, Mars in plenilunio, praesertim in Sagittario ac Piscibus. [12] Solae itaque maleficae stellae quo dictum est modo figurae suscipientes dominatum et incurabiles et latentes et quae ostentui sint quas diximus passiones et animae morbos, in ea parte quae intelligit, faciunt. [13] Quibus si beneficarum stellarum Iovis ac Veneris societas accesserit, atque ipsae quidem maleficae occiduum cardinem tenuerint, beneficae vero orientalem, quae ostentui sint passiones faciunt, curabiles tamen medicorum remediis, hoc est subductione et potione, et hoc propter Iovem, sortibus vero ac deorum ope propter Venerem. [14] At cum maleficae in orientalibus cardinales fuerint, beneficae in occiduis, morbos faciunt incurabiles pariter ac divulgatissimos maximeque nobilitatos. [15] Morbum autem comitialem consequuntur compressiones, clamores, pericula etiam laetalia; insaniam mentisque externationem | motus incompositi, rerum 135r
familiarum dissipationes, corporum denudationes, execrationes et alia huiusmodi. [16] Limphationem et humidi exagitationem consequuntur furiae, numinum afflatus, verberationes, quaeque huiusmodi ostentui sunt. [17] Privatim autem et continentium locorum figura confert, loca enim Solis ac Martis ad insaniam maxime conferunt, Iovis Mercuriique ad morbum comitialem, Veneris ad daemonum vexationes, Saturni Lunaeque ad humidi exagitationes ac limphationes'.

[18] Videamus quid de his quoque Iulius Maternus dicat: 'Saturnus et Mars solidis in signis positi, si diametra se radiatione respiciant, aut unus in horoscopo sit, alter in occasu, aut unus in imo, alter in medio, epilepticos faciunt, si vero in tropicis signis constituti hac se radiatione respexerint, caducos efficiunt et qui nulla possint ratione sanari. [19] Item, si Mercurius in Virgine aut in Piscibus

45/46 nec ... finitore $R^{2in\ ras.}$ *VbS*] invicem non (*om. F*) colligatis aut in orientali finitore positis *VenTFDVb* **56** maleficae ... orientalem $R^{2in\ ras.}$ *VbS*] maleficae meridialibus in partibus fuerint, beneficae vero in septentrionalibus atque in cardine *VenTDVb*, maleficae meridialibus in partibus fuerint beneficae vero in .vij. (*sic!*) atque in cardine *F* **61/62** pericula ... insaniam $R^{2in\ ras.}$ Vb^{2}] pericula etiam laetalia (et qui sic affecti sunt vertigine aguntur) insaniam *VenTFDVb* **62** mentisque externationem *R*] mentisque absternationem *F* **63** alia huiusmodi *R*] alia huius modis *Ven* **65** verberationes $R^{2in\ ras.}$ Vb^{2}] solitudo verberationes *TFDVb*, solido verberationes *Ven* **67/68** ad daemonum vexationes $R^{2in\ ras.}$ Vb^{2}] ad daemonum vexationes solitudinemque *VenTFDVb* **69** Videamus *R*] videmus *F* **70/71** horoscopo ... in^{2} *RVbP*] *om. Vb* **72** constituti *R*] *om. F*

69 quid ... Maternus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VII 20, 8, II, p. 252. On these quotations from Firmicus see Rinaldi, *Sic itur*, pp. 198–99. **73/88** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VII 20, 13–15, II, pp. 253–54.

constitutus in horoscopo sit partiliter positus, et eum Saturnus et Mars quadrata radiatione respiciant, insanos efficient. [20] Si Mars et Saturnus ita sint collocati ut unus ipsorum in medio coelo sit, alter in imo, ex pravis humoribus vitiosam aegritudinem faciunt, sed si | hos Mercurius quadrata radiatione respexerit, deorum illis praesidio sanitas comparatur. [21] Si vero his in locis positi partili sint radiatione coniuncti, ut aequas partes possideant, insanos efficiunt, et qui nunquam possint ab his criminibus insaniae liberari. [22] Si vero in finibus suis sint positi, aut in Saturni finibus sit Mars, et in Martis finibus Saturnus, et sint in quibus diximus locis, in initiis insaniae constituti liberantur; posteaquam Martis quintusdecimus annus aut Saturni trigesimus completi fuerint. [23] Sed et cum Iupiter et Mars simili se radiatione respexerint epilepticos faciunt. Si vero sic (sicut diximus) positi in suis partibus fuerint collocati, aut Iupiter in finibus Martis, et Mars in finibus Iovis, in initiis eius valitudinis constituti liberantur, sed quando prima stellae tempora transierint, id est aut Martis quintusdecimus annus aut Iovis duodecimus. [24] Si Iupiter in horoscopo fuerit inventus et Mars in diametro eius collocatus Solem et Lunam qualibet radiatione respiciat, aut insanos efficiet aut lunaticos. Sed et si Luna aut synodica aut plena in cardinibus posita Martem quadrata radiatione respexerit, et Saturnus ei per quadratum aut per diametrum | iungatur, eadem vitia decernuntur. [25] Si in signo Saturni vel in signo Martis horoscopus fuerit inventus, aut certe locus fortunae, Sol vero in horoscopo sit partiliter constitutus, et cum eo Mercurius aequis partium societatibus iunctus, Saturnus vero et Mars in septimo sint ab horoscopo positi, epilepticos faciunt sed biothanatos. [26] Si Mars aut Saturnus in undecimo ab horoscopo loco fuerit inventus, aut si unus eorum in ipso sit loco positus, alter vero cum Luna sit collocatus, aut eam quadrata radiatione respiciat, et Saturnus aut Mars Mercurio qualibet radiatione iungatur, facit insanos, epilepticos, biothanatos. Sed hoc peius erit, si Mars in undecimo ab horoscopo loco fuerit inventus, et Saturnus in sexto'.

135v

136r

76/77 vitiosam aegritudinem *R*] vitiosam valitudinem *F* **78** his ... locis $R^{2}VbS$] in his (in iis *F*) locis *VenTFDVbR* partili *R*,$T^{2\,manu\,Pont.}$] partiliter *T* **79** et qui *R*] ut qui *F* **83** Sed ... cum $R^{2\,in\,ras.}VbS$] sed et si *TFDVb*, sed si *Ven* **88** fuerit inventus *R*] fuerint inventus *T* **89/90** aut ... lunaticos $R^{2}Vb^{2}$] aut insanos aut lunaticos efficiet *VenTFDVbR* **91** et ... ei *R*] et Saturnus et *D* per quadratum *R*] quadratum *Ven* **99** iungatur RVb^{2}] respiciat iungatur *Vb*

88/92 Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VII 21, 10, II, p. 257. **92/96** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VII 23, 15, II, pp. 262–63. **96/101** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, VII 23, 17, II, p. 263.

TEXTUS LXXI

In marium genituris cum utrunque luminare in signis fuerit masculinis, actiones eorum secundum naturam erunt. In genituris vero mulierum actiones ipsae intendentur; idem de Marte Venereque: matutini namque masculescunt, vespertini foeminescunt.

COMMENTATIO

[1] Luminaria, id est Sol ac Luna, cum alterum cor|pori praesit, alterum spiri- 136v
tui, quis dubitet, cum in signis masculinis quo tempore quis in lucem venit inveniuntur, id praestare atque efficere uti actiones eius masculinae sint, hoc est quae marium naturam sequantur, cum et corpus et animam sic afficiant ut is, marem sese intelligens, quae maris sunt praestare atque exercere contendat?

[2] Quod si quae nascitur femina fuerit, cum eius animum supra muliebrem naturam efferat masculina haec luminarium vis, nimirum in agendo maribus quam feminis similior futura est. Mars item Venusque matutini in maris feminaeque genitura inventi hoc idem praestant, contra vespertini et marem et feminam molliorem reddunt. Eadem Luminaria in signis femininis inventa viri animum muliebrem reddunt, qualem scilicet esse mulieris decet.

[3] De Marte ac Venere dixit, quod Mars praesit irae, Venus cupiditati, sintque morum datores de luminaribus, quod Sol vitae, Luna corpori praesit, utrunque autem luminare simul animato corpori, quod animal constituit. [4] Non ab re erit quid hac de re idem auctor in tertio *Apotelesmatum* libro tradat referre, cuius

3 vero *R*] *om*. *F* **4** masculescunt R^2VbS] masculinescunt *VenTFDVb*, masculesescunt *R* **5** foeminescunt $R^{2in\ ras.}VenDVbS$] femininescunt *TFVb* **7** cum ... spiritui R^2Vb^2] cum alterum corpori alterum spiritui praesit *VenTFDVbR* **9/10** hoc ... marium R^2VbS] hoc est (est T^2) marium *VenTFDVbR* **12** cum ... animum RT^2] eius *om*. *T* **16** in ... femininis R^2] in signis feminis *DR*

21 in tertio *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 15, 8–12, pp. 279–83: ‘ἐὰν μὲν μόνα τὰ φῶτα ἐν ἀρσενικοῖς ᾖ ζῳδίοις, οἱ μὲν ἄνδρες ὑπερβάλλουσι τοῦ κατὰ φύσιν, αἱ δὲ γυναῖκες τοῦ παρὰ φύσιν πρὸς τὸ ἔπανδρον ἁπλῶς τῆς ψυχῆς καὶ δραστικώτερον· ἐὰν δὲ καὶ ὁ τοῦ Ἄρεως καὶ ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἤτοι ὁπότερος ἢ καὶ ἀμφότεροι ὦσιν ἠρρενωμένοι, οἱ μὲν ἄνδρες πρὸς τὰς κατὰ φύσιν συνουσίας γίνονται καταφερεῖς καὶ μοιχικοὶ καὶ ἀκόρεστοι καὶ ἐν παντὶ καιρῷ πρόχειροι πρός τε τὰ αἰσχρὰ καὶ τὰ παράνομα τῶν ἀφροδισίων, αἱ δὲ γυναῖκες πρὸς τὰς παρὰ φύσιν ὁμιλίας λάγνοι καὶ ριψόφθαλμοι καὶ αἱ καλούμεναι τριβάδες. διατιθέασι γὰρ θηλείας ἀνδρῶν ἔργα, ἐπιτελούσας, κἂν μὲν μόνος ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἠρρενωμένος ᾖ, λάθρᾳ καὶ οὐκ ἀναφανδόν, ἐὰν δὲ καὶ ὁ τοῦ Ἄρεως, ἄντικρυς, ὥστε ἐνίοτε καὶ νομίμας ὥσπερ γυναῖκας τὰς διατιθεμένας ἀναδεικνύειν. τὸ δὲ ἐναντίον τῶν φώτων κατὰ τὸν ἐκκείμενον σχηματισμὸν ἐν θηλυκοῖς ζῳδίοις ὑπαρχόντων, μόνον αἱ μὲν γυναῖκες ὑπερβάλλουσι τοῦ

verba sunt haec: ‘cum sola Luminaria in masculinis fuerint signis, mares secundum naturam, feminae contra naturam in exercendo masculi ani|mi opere vehe- 137r
mentiores erunt. [5] Cum autem Martis ac Veneris stella, sive ipsarum altera, sive utraque masculina fuerit, mares ipsi naturalem in venerem procliviores futuri sunt, adulteri, scortatores, turpis atque illegitimae Veneris rebus semper dediti. [6] Mulieres praeter sexus sui naturam coibunt, eruntque lascivae, procacibus oculis tribades, quae puellas ad turpem coitum solicitent, clam quidem et in occulto, ubi sola Veneris stella, palam vero cum solus Mars in signo masculino fuerit, ut etiam nonnunquam perinde ac legitimis cum uxoribus rem agere sese ostendant. [7] Rursus, cum luminaria ipsa sola in femininis constituentur signis, feminae mollitie ac muliebritate animi, quanquam secundum naturae leges, mares adversus naturam ipsam mirum in modum excedent. [8] Veneris stella cum feminina fuerit, mulieres erunt in libidinem pronae, adulterae, quaeque naturaliter subigi gestiant et semper et a quibuscunque, ut quae a nullo quanquam turpi atque illegitimo coitu abstineant. [9] Mares ipsi molles naturalemque ad Venerem incensi, passuri etiam quae foeminarum sunt, clam tamen et caute. Iidem, cum stella Martis feminina fuerit, utroque libidinis genere absque rubore ullo, fede, confidenterque laborabunt, exercentes quae forni|cis sunt ac promiscuae maxi- 137v
meque opprobriosae et infamis Veneris speciem, eo usque inquinati ut inde infames habeantur ac maledictis notentur. [10] Quin etiam orientales matutinaeque Veneris ac Martis figurationes ad agendum quod marium est vehementius apertiusque impellunt; occiduae ac vespertinae magis magisque molliunt, et ad patiendum invitant. [11] Simili etiam ratione Saturni stella constituta, ut libidinosius,

22 verba ... haec R^2FVb^2] verba haec sunt *VenTDVbR* **23** masculi ... opere *R*] masculini animi opere *F* **27** praeter ... sui *R*] praeter sui *Ven* **31** in ... signis R^2Vb^2] in femininis signis constituentur *VenTFDVbR* **34** erunt $R^{2mg.\ manu\ Pont.}VbS$] *om. VenTFDVbR* **35** ut quae a nullo R^2(quae *manu Pont.*)*VbS*] ut a nullo *Ven*(ut ab n.), *TFDVbR*

κατὰ φύσιν, οἱ δὲ ἄνδρες τοῦ παρὰ φύσιν πρὸς τὸ εὔθρυπτον καὶ τεθηλυσμένον τῆς ψυχῆς, ἐὰν δὲ καὶ ὁ τῆς Ἀφροδίτης ᾖ τεθηλυσμένος, αἱ μὲν γυναῖκες καταφερεῖς τε καὶ μοιχάδες καὶ λάγνοι γίνονται πρὸς τὸ διατίθεσθαι κατὰ φύσιν ἐν παντί τε καιρῷ καὶ ὑπὸ παντὸς οὐτινοσοῦν, ὡς μηδενὸς ἁπλῶς (ἐάν τε αἰσχρὸν ᾖ ἐάν τε παράνομον) ἀπέχεσθαι τῶν ἀφροδισίων, οἱ δὲ ἄνδρες μαλακοί τε καὶ σαθροὶ πρὸς τὰς παρὰ φύσιν συνουσίας καὶ γυναικῶν ἔργα διατιθέμενοι παθητικῶς, ἀποκρύφως μέντοι καὶ λεληθότως. ἐὰν δὲ καὶ ὁ τοῦ Ἄρεως ᾖ τεθηλυσμένος, ἄντικρυς καὶ μετὰ παρρησίας ἀναισχυντοῦσι τὰ προκείμενα, καθ’ ἑκάτερον εἶδος ἀποτελοῦντες, τὸ πορνικὸν καὶ πολύκοινον καὶ πολύψογον καὶ πάναισχρον σχῆμα, περιβαλλόμενοι μέχρι τῆς κατὰ τὴν λοιδορίαν καὶ τὴν τῆς χρήσεως ὕβριν σημειώσεως. Συμβάλλονται δὲ καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ καὶ ἑῷοι σχηματισμοὶ τοῦ τε τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ τῆς Ἀφροδίτης πρός τε τὸ ἐπανδρότερον καὶ εὐδιαβοητότερον, οἱ δὲ δυτικοὶ καὶ ἑσπέριοι πρός τε τὸ θηλυκώτερον καὶ τὸ κατασταλτικώτερον· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ μὲν τοῦ Κρόνου συμπροσγενόμενος ἐπὶ τὸ ἀσελγέστερον καὶ ἀκαθαρτότερον ἢ καὶ ἐπονειδιστότερον ἑκάστῳ τῶν ἐκκειμένων πέφυκε συνεργεῖν, ὁ δὲ τοῦ Διὸς πρὸς τὸ εὐσχημονέστερον καὶ φυλακτικώτερον καὶ αἰδημονέστερον, ὁ δὲ τοῦ Ἑρμοῦ πρός τε τὸ περιβοητότερον καὶ τὸ τῶν παθῶν εὐκινητότερον καὶ πολυτροπώτερον καὶ εὐπροσκοπώτερον’.

impurius opprobriosiusque exerceat utroque (ut dictum est) modo adiuvat; at Iovis stella ut pudentius, modestius atque cautius agat, Mercurius vero ut publice magis atque cum affectuum horum maiore excitatione atque attentione, pluribusque etiam modis'.

[12] Quoniam autem de corporis animique tum vitiis tum morbis aliquot superioribus enunciatis praecepta tradidit, estque inferius de violentis mortibus traditurus, recte quod sequitur enunciatum interposuit, quod quidem ad educationem nati atque ad ea quae ad vitam faciunt cognoscendam pertineret.

47 atque attentione *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T*

TEXTUS LXXII

Quae sunt educationis a dominis triangularitatis ascendentis capito; quae vitae a dominis triangularitatis luminaris condi|tionarii. 138r

COMMENTATIO

[1] In libris *Apotelesmatum* abunde multa dicuntur a Ptolemaeo, quae observanda sunt volenti nati vitia aegritudinesque cognoscere, aliaque item permulta quae inter vivendum obvenire solent mala; iisdem etiam libris praecepta continentur quibus observandis cognoscatur an qui natus est educationis tempus impleturus sit.

[2] Educationem nutritionemque intelligi volumus eam quae graece est *anatrophe*; hoc vero loco tantum instituimur unde et planetis a quibus capere significationem debeamus tam eorum quae ad nutritionem, quam quae ad universam vitam a stellis decretam, pertinent. [3] Si vis, inquit, probe ac distincte scire quae ad nati educationem pertinent, hoc est an illi sit a coelo concessum ut crescat, quaeque, si creverit, in illo enutriendo a primulis statim annis eventura sint, inquirendi tibi sunt domini triangularitatis signi, quod ascendit in genitura, videndumque quomodo sint in coelo collocati, et quibus a stellis irradientur; bene enim collocati feliciterque irradiati educationem, et quidem bonam, pollicentur, secus vero aut educationem difficilem, aut ante annum postque paucos menses vitae exitum decernunt.

[4] Quam rem collocatio ipsa naturaeque do|minorum ipsorum illosque aspi- 138v
cientium planetarum aut una coniunctorum significabunt. Cum autem domini triangularitatis cuiusque duo sint, accedatque tertius quidam dominatus ipsius particeps, diligenter tum nocturnus tum diurnus dominus ac tertius ille particeps inspiciendus est, et ubi diurna genitura fuerit, diurnus, ubi nocturna, nocturnus dominus primo loco considerabitur; quibus consideratis, iusta ipsorum collocationem configurationemque pronunciabis.

[5] Quod si nato illi stellae ipsae integram salubremque educationem primaque infantiae tempora promiserint, uti exacte pronunciare possis quae ad reliquam

7 iisdem etiam *R*] iidem etiam *D* **18** feliciterque RT^2] feliciter *T* bonam *R*] bona *Ven* **24** diligenter ... particeps^2 $R,T^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* ac tertius *R*] aut tertius *Ven* **26** primo loco $R^{2\,in\,ras.}$*VbS*] primum *VenTFDVb*

5 In libris *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11 (*Περὶ χρόνων ζωῆς*), pp. 202–23.

illius vitam pertinent, dominos triangularitatis luminaris conditionarii diligentissime uti contempleris oportet.

[6] Luminare conditionarium dicimus illud quod temporis conditionem sequitur, siquidem cum genitura nocturna est, quoniam Luna nocturnum luminare est, domini triangularitatis signi per quod Luna fertur aspiciendi sunt; cum diurna, quod Sol diurnum est luminare, domini triangularitatis eius, cuius est signum quod tunc Sol peragrat, videndi sunt, et iusta illorum naturas, collocationem, configurationemque pronunciandum.

[7] Quam graeci astrologi *haeresim* vocant | nos, Iulium Maternum secuti, 139r
conditionem dicimus, atque uti illi *haereticum* planetam ab *haeresi*, sic nos a conditione conditionarium vocamus, quod sit eiusdem conditionis seu diurnae seu nocturnae. Quocirca, si diurna genitura fuerit, et Sol in Tauro sit inventus, domini taurinae triplicitatis inspiciantur, et primo, ut dictum est, loco diurnus propter eandem conditionem.

[8] Quam nunc triangularitatem (alibi etiam triangulum) dicimus, Graeci *trigonum* dicunt; recentiores quidam e nostris triplicitatem propter trium signorum connexionem; quem nos 'dominum triangularitatis' Graeci uno verbo *trigonicratorem* dixere, nec nos fortasse inconcinne triangulatorem diceremus.

[9] Iubemur autem quae sunt educationis a triangulatore ascendentis quaerere, quod cum ascendens principium vitae nostrae sit, iure principium educationis ad triangularitatis eius dominos spectet. [10] Quae vero ad totam vitam, si longior conferatur, pertinent, a triangulatoribus signorum, per quae Sol ac Luna feruntur, quaerere docemur, cum uterque planeta vitae hominum praecipue dominetur, siquidem Solem vitalis potentiae, Lunam naturalis fontem esse constat.

40 vocamus *R*] *om*. *F* **42** et ... diurnus $R^{2 in ras.}$ *VbS*] et primo diurnus *TFDVb*, et primo diurno *Ven* **46** *trigonicratorem* RT^{2}]trigonicatorem *T* **47** nec nos fortasse *R*] hec nos fortasse *F* **49** quod cum *RVbP*] cum *om*. *Vb* **52** uterque planeta *RVbP*] *om*. *Vb* **53** constat *R*] *om*. *F*, constant *D*

38 Iulium Maternum secuti: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 7, I, pp. 49–50. **45** recentiores ... triplicitatem: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXII, f. 113vb: 'ex dominis triplicitatis ascendentis probatur nutritio; et ex dominis triplicitatis domini nauba scilicet temporis luminarium scimus victum nati vel esse vite'.

TEXTUS LXXIII

Sol ubi repertus fuerit cum capite Gorgonis, | si neque aspicitur a benefica stel- 139v
la, neque benefica octavo loco praeest, dominusque conditionarii luminaris Marti opponitur, aut eum e quadrangulo percutit, ei qui natus est caput truncabitur. Quod si luminare culminabit, corpus eius sauciabitur. Sin copulatio a Geminis aut a Piscibus fuerit, manus ac pedes eius amputabuntur.

COMMENTATIO

[1] Sequuntur de mortibus violentis observationes quaedam, et primo quidem loco de Gorgonis capite. Hoc coeli signum, quod fabulose caput Gorgonis vocatum est a Graecis, a Babyloniis *Algol*, infelix et perniciosum est, videturque fabula illa, qua fertur Medusae caput gladio abscissum a Perseo, non ab re signo huic fuisse accommodata, quod qui nascens Solem una cum eo sidere habuerit securi percutiendus sit, ni beneficae stellae obstiterint, quae aut octavum locum, qui mortis est, corpore suo tueantur, aut malignam Solis ac gorgonei capitis copulationem felici aspectu laeniant.

[2] Haec tam infelix mors tunc futura decernitur, cum ad Solis cum capite gorgoneo copulationem illud etiam accesserit ut dominus signi, in quo Luminare | 140r
conditionarium inventum est, Martem hostiliter aspiciat, neutra benefica Solem aspiciente, aut mortis locum tuente.

[3] Copulationem dicimus eam quae graece est *synaphi*, recusamus autem dicere coniunctionem, nequis solam coniunctionem intelligeret, quae corporalis est; nomine enim copulationis intelligi volumus aspectus quoscunque. [4] Nec me fallit codices nonnullos, eosque praesertim qui e Chaldaeorum lingua traducti sunt, non de Sole, sed de Marte dicere, hoc est ut Mars cum Gorgonis capite reperiatur; [5] quod cur probem efficit primum quod Mars et Saturnus sunt violenta-

11 abscissum *RVenT²FDVb*] abscisum *Sum*, scissum *T* **16** ad Solis *R*] ad Solem *F* gorgoneo *R*] gorgonio *Ven* **17** dominus signi *R*] domino signi *Ven* **21** nequis solam coniunctionem *R*] *om*. *D* intelligeret *R*] intelligerit *Ven* **23** codices *RVbS*] textus *VenTFDVb* **25** quod cur probem *RVbS*] quod ut probem *VenTFDVb*

2 Sol ubi repertus fuerit: Pontano's translation reflects a reading shared by manuscripts of the γ family and Marcianus Graecus 314: 'Ὅτε τύχῃ ὁ ἥλιος', cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXIII, p. 53, l. 21. On the violent deaths see Ptolemy, *Tetrabiblos*, IV 9, 9–15, pp. 337–44. **24** non ... dicere: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXIII, p. 53, l. 21: 'Ὅτε τύχῃ ὁ Ἄρης'; Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXIII, f. 114ra: 'cum fuerit corporaliter Mars iunctus capiti Algol [...] nati truncabitur caput'.

rum mortium auctores, deinde quod Ptolemaeus ipse in quarto *Apotelesmatum* inquit: 'si stella Mercurii Marti configurabitur, a piratis aut latronibus grassatoribusve dilacerari facit; in signis etiam mutilatorum membrorum atque imperfectis, sive iusta Persei stellas, quae sunt capitis gorgonei, aut caput eius abscindet, aut membra mutilabit'.

[6] In hac etiam genitali configuratione si luminare culminaverit, id est Medii Coeli culmen tenuerit, nati eius corpus sauciabitur, multisque vulneribus afficietur. [7] Cum luminare tantum dicat, nec Solem aut Lunam exprimat, dubitari potest de utro sentiat, cum ante conditionarium | luminare dixerit, utrunque 140v complectens, et genitura ipsa tum diurna tum nocturna esse possit. [8] Sol et Luna cum medium in nativitate coelum possident, iuxta Ptolemaei sententiam efficiuntur graeco nomine *aphetae*, babylonico *ileges*, nostro id est latino nomine radiorum emissores seu iaculatores aut etiam proiectores.

[9] Quocirca cum medium coeli utrumvis ipsorum luminarium occupaverit, sive Sol fuerit, sive Luna, efficitur ilegis, hoc est emissor; quodque ascendens e summo mundi loco quadrangulariter ferit, videtur nati corpus, cuius fabrica atque compactio, vita etiam ipsa ab ascendente praecipue significatur, miserabiliter afficere. [10] Sed esto ut Sol hoc efficiat, an Luna etiam hoc idem praestabit? Cum videri possit ex vitiosis potius humoribus, aut ex suffocatione mortem allatura. [11] Mihi quidem videtur tam de Luna quam de Sole intelligi debere, siquidem hoc idem Lunam quoque praestare in eodem *Apotelesmatum* libro, cum de mortis qualitate loqueretur, Ptolemaeus docet, cuius verba sunt haec: 'Violentae atque insignes mortes decernuntur, cum ambo malefici planetae in locis letalibus, hoc est interimentibus, dominantur, aut coniuncti aut in quadrangularibus oppositisve locis collocati, aut cum alter ipsorum aut uterque Solem | Lunamve 141r aut utrunque luminare affliget. [12] Et mortis quidem iniquitas ab utriusque conventione statuetur, magnitudo autem a luminarium testificatione, qualitas vero ab aliorum planetarum aspectu et a signis maleficos in se planetas habentibus'.

37 graeco nomine *R*] graeci nomine *Ven* **39** occupaverit *RVbS*] occuparit *Vb* **44** humoribus ... suffocatione *R*] *om*. *F* **47** Ptolemaeus *R*] *om*. *F*

26 in quarto *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, IV 9, 12, pp. 340–42 (non-literal quotation). **47** Ptolemaeus docet: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, IV 9, 9, pp. 337–38: 'Βιαίοις δὲ καὶ ἐπισήμοις, ὅταν ἀμφότεροι κυριεύσωσιν οἱ κακοποιοὶ τῶν ἀναιρετικῶν τόπων ἤτοι συνόντες ἢ τετραγωνίζοντες ἢ διαμηκίζοντες, ἢ ὁπότερος αὐτῶν ἢ καὶ ἀμφότεροι τὸν ἥλιον ἢ καὶ τὴν σελήνην ἢ καὶ ἀμφότερα τὰ φῶτα καταλάβωσι — τῆς μὲν τοῦ θανάτου κακώσεως ἀπὸ τῆς αὐτῶν συνελεύσεως συνισταμένης, τοῦ δὲ μεγέθους ἀπὸ τῆς τῶν φώτων ἐπιμαρτυρήσεως, τῆς δὲ ποιότητος πάλιν ἀπὸ τῆς τῶν λοιπῶν ἀστέρων συνεπιθεωρήσεως καὶ τῶν τοὺς κακοποιοὺς περιεχόντων ζῳδίων'.

[13] Et paulo post: ‘Mars autem, cum Soli Lunaeve praeter conditionem aut e diametro aut e quadrangulo adversabitur, in humanis quidem signis constitutus, in civilibus seditionibus aut in proeliis facit interfici’.

[14] Vides mortis violentiam maleficis a stellis afferri, magnitudinem vero a Solis Lunaeque aspectu? Sextum quoque ac septuagesimum enunciatum, in quo de mortibus saturninis fit mentio, cum utrunque luminare complectatur, hoc ipsum confirmare videtur.

[15] Quia vero signa etiam ipsa qualitatem mortis decernant, ut paulo ante dictum est, recte subditur hominis eius pedes manusque praecidendas, in cuius genitura, ad ea quae scripta sunt, illud accesserit ut Martis copulatio, id est oppositus aut quadrangularis eius aspectus ad quadrangulatorem, id est dominum signi conditionarii luminaris, a Geminis aut Piscibus proficiscatur, cum Geminorum signum manibus, Piscium humani corporis pedibus praesit.

[16] Atque ut ad Martem Solemque cum capite Gorgonis inven|tum redeamus, sive de Sole intelligendum sit, ut graeci codices (illi quidem quos ipsi vidimus) habent, sive de Marte, quemadmodum Ptolemaeus ipse alibi tradit, et supra ostendimus, certe sic sentiendum est eam mortis violentiam et (ut ita dixerim) carnificinam a Marte inferri non a Sole, quando (ut dictum est) Mars Saturnusque violentarum ac truculentarum mortium auctores perhibentur. 141v

[17] Quod autem alias monuimus, nunc quoque monemus: omnia diligentissime pensitanda esse, cum fieri possit ut benefica aspiciat, ac nihilominus imbecilla sit ac male collocata; contra ut Mars ipse sit in finibus beneficae stellae positus, ac benefica ipsa potens sit feliciterque constituta; quae res de Martis iniquitate plurimum detrahet, benefica enim integras vires retinens, benefaciendi naturam retinet, ac sua iura suosque fines strenue tuetur.

54 Mars autem *R*] Mars aut *F* **56** in civilibus seditionibus *R*] in civilibus conditionibus *F* **59/60** luminare ... ipsum *R*] luminare hoc ipsum complectatur, hoc ipsum *F* **65** proficiscatur *R*] profiscatur *D* **68** ut graeci codices *RVbS*] ut graeci textus *VenTFDVb* quos ipsi *R*] quis ipsi *D* **69** Ptolemaeus ipse *R*] Ptolemaeus ipsae *T* **70** sentiendum *R*] statuendum *F* **71** inferri $R^{2in\ ras.}$*VbS*] afferri *VenTFDVb* **73** monuimus *R*] meminimus *F*

54 Et paulo post: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, IV 9, 12, pp. 340–41: ‘ὁ δὲ τοῦ Ἄρεως τῷ ἡλίῳ παρ’ αἵρεσιν ἢ τῇ σελήνῃ τετράγωνος ἢ διάμετρος σταθεὶς ἐν μὲν τοῖς ἀνθρωποειδέσι ζῳδίοις ἐν στάσεσιν ἐμφυλίοις ἢ ὑπὸ πολεμίων ποιεῖ σφαζομένους’.

TEXTUS LXXIV

Quicunque Martem ascendentem habet, omnino cicatricem in facie habebit.

COMMENTATIO

[1] Martis stella cum malefica sit ac vulnerum illatrix, ascendens vero cum sit prima natalitiae figurae pars, atque iccirco primam hominis partem, | id est 142r faciem, significet, eique praesit pro natura sua proque ascendentis significatione, si partiliter in horoscopo inventa fuerit, hoc est in primis exorientis signi partibus, faciem hominis eius, cuius ea genitura fuerit, vulnere fedabit, et cicatricosam reddet.

[2] Non me praeterit in graecis quibusdam codicibus scriptum etiam hoc esse: 'praeterquam si Mars signi dominus fuerit', quod, sive additum fuerit, sive ita Ptolemaeus scriptum reliquerit, ratione non caret, siquidem Mars domum suam tueri dicitur, quam cum tueatur, non fedabit os eius in cuius genitura in Ariete horoscopabit. Quod quidem ab iis quae in sequenti enunciato dicuntur plane confirmari videtur.

11 quod ... fuerit[2] *R*] *bis D* **14** Quod ... iis *R*] quod ab iis *F*

11 praeterquam ... fuerit[1]: this reading can be found (as an addition) in the manuscript of Florence, Laur. Plut. 28.20, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXIV, p. 54, l. 8 (with the related Boer's apparatus note): 'κἂν μὴ ἔχῃ ὁ Ἄρης οἰκοδεσποτίαν'.

TEXTUS LXXV

Cum Sol ascendentis domino coniungitur in Leone, nec Mars aliquam in ascendente praerogativam habet, nec benefica in octavo loco est, qui natus est exuretur.

COMMENTATIO

[1] Quibusdam in codicibus non Sol sed Mars legitur, quod magis probo propter praepositas rationes, neque ratione hoc caret; videtur enim Martis rabies, Leonis fervore magis magisque accensa, | non ad ferrum ac vulnera sed ad ignem 142v
incendiaque se convertere, cum Leo maxime igneum signum sit, ac Mars in eo collocatus mirum in modum incendatur, atque ob ardorem acerrime saeviat.

[2] Sed ad Solem redeamus; hic in Leone, in domo sua atque in flagrantissimo coeli signo positus, si ascendentis signi dominum secum coniunctum habuerit, eum sic radiis suis comburet ut nati corpus urendum portendat. [3] Nam cum ascendentis signi dominus uratur, nati quoque corpus urendum significat, nisi in octavo loco benefica (ut dictum est) fuerit collocata.

[4] Mars etiam ipse si dominus ascendentis fuerit, aut in ipso ascendente praerogativam habuerit, cum iura rationesque suas tueatur, ne comburatur prohibebit; sed utrum casu aliquo, an praetoris sententia natus ille comburendus sit, aliorum etiam planetarum aspectus indicabit: haec enim omnia exactissime considerandа sunt.

3 qui natus est R^2] est *om* R **13** ut ... urendum R] uti corpus urendum F **16** Mars etiam ipse R] Mars etiam ipsae T

2 Cum ... coniungitur: Pontano's translation reflects a reading shared by manuscripts of the γ family and Marcianus Graecus 314: 'ὅτε συνοδεύει ὁ ἥλιος' (ὁ Ἄρης: in Boer's edition), see Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXV, p. 54, l. 10 (with the related Boer's apparatus note).

TEXTUS LXXVI

Cum Saturnus celi medium tenet, opponiturque ei conditionarium luminare, ac terrenum signum est in imo, qui natus est edificiorum ruina interibit. Quod si humidum signum est, aquis suffocabitur; si vero | humanum, ab hominibus 143r
strangulabitur, aut laqueo flagellisve peribit. Verum si benefica octavo in loco est, propior his erit, non tamen morietur.

COMMENTATIO

[1] Hoc sive praeceptum sive observatio ad violentam quoque mortem pertinet, atque ad eos qui biothanati (ut Graeci dicunt) moriuntur. Ut autem mors ex ferro ad Martem refertur, sic mors ex ruinis naufragiisque ad Saturnum referenda est, pro signi tamen qualitate. [2] Post martiales igitur mortes, cum violentarum mortium Mars Saturnusque auctores sint, consequenter saturninae subiiciuntur.

[3] Qui, inquit, nascitur, Saturno coeli medium tenente, luminari conditionario e diametro illum percutiente, aedificiorum ruinis obrutus interibit, si in imo, id est in cardine coeli subterraneo, signum aridae qualitatis et (ut hodie dicunt) terrenum constitutum fuerit. [4] Quod si aqueum, hoc est humidae naturae fuerit, aquis submersus extinguetur. At ubi signum id humanum fuerit, hominum manibus occidetur, aut enim manibus laqueove strangulabitur, aut flagris ac verberibus ad necem caesus interibit.

[5] Quod si benefica stella in octavo loco bene collocata fuerit, natus hic, | licet 143v
verberibus caesus, licet ruinis obrutus ac fluctibus iactatus, licet collo laqueum acceperit non tamen morietur beneficae stellae praesidio tutus, atque ab iis periculis liberatus; quae stella primo mortis locum presentia sua tuetur, deinde imum coelum triangularibus, medium sexangularibus, hoc est amicis, radiis aspicit, quibus e rebus fit ut si periculum prohiberi nequit, mors tamen ipsa prohibeatur.

[6] Illud praetereundum non est luminare diurnum, id est Solem, non posse iusta conditionem suam diurno tempore in diurna genitura opponi Saturno in

4 aquis *R*] a quis *To*, *om*. *F* **5** laqueo flagellisve *R*] laqueove *Ven* **6** propior his *VenVbR*^{2}] propior is *F*, proprior his *TDToR* morietur *RF*^{2}] moritur *F*, in orietur *Ven* **15** subterraneo *R*] supterreaneo *D* **16** Quod ... fuerit^{2} *R*] *om. F*

26/35 Illud ... capitur: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 65^{r}, ll. 11–20: ‘patet iam a superioribus hic aphorismus; Saturnum autem in medio coeli dicit, et intelligit hic non solum super terram, sed etiam sub terra. *Mesuranin* enim graece “in medio coeli esse” significat, id utroque modo capiunt, ac ideo solent cum additione, ut plurimum, dicere *Mesuranin* super terram vel sub terra. Quare, cum hic sine additione dictum sit, pro utroque ipse capiundum censeo’.

coeli medio collocato, nisi coeli medium etiam pro imo coelo ponatur, ut sit coeli medium tum superius tum inferius. [7] Qua ratione atque via Sol in diurna genitura, in superioris coeli medio collocatus, ex opposito loco Saturno adversabitur in medio inferiori atque in adversa coeli parte constituto; aliter enim luminare conditionarium, idest Sol, in diurna genitura Saturno coeli medium tenenti opponi non potest, ac tametsi *mesuranima* plerunque pro superioris coeli medio graece accipitur, tamen etiam pro Imo, idest inferioris coeli medio, aliquando capitur.

[8] *Mesuranima* (ut verbum verbo reddamus) est coeli medium latine, sive coeli culmen; et Graeci quidem a voce | hac verbum etiam formant, quod significat: coeli medium tenet. Nos vero (cum structurae verborum huiusmodi parum apte in lingua cadant Latina) a voce simplici, hoc est a culmine, deduximus culminare, sicuti a fulmine ductum est fulminare, et a nomine nominare; ut sit culminare culmen tenere, id est in coeli medio constitutum esse. 144r

[9] Num autem benefica stella prohibere quod dictum est possit videndum est etiam atque etiam, multa enim sunt, quae stellam ipsam imbecillam et minus potentem reddere soleant.

28/29 etiam ... tum[1] $R^{2mg.}$] *om. R* **31** in[2] ... parte *R*] in adversi coeli parte *Ven* **33** *mesuranima* RVb^{2}] mesuramina *TVb*, Mesurania *F* **34** graece accipitur RT^{2}] *om. T* tamen etiam *R*] tam etiam *T* **36** *Mesuranima* $RT^{2}DVb^{2}$] Mesuramina *VenTVb*, Mesurania *F* latine *R*] latinae *D* **38** structurae RVb^{2}] structorae *Vb* **43** etiam atque etiam *R*] etiam *D*

TEXTUS LXXVII

Ascendentis profectionem pro iis quae corporis sunt facito, partis fortunae pro iis quae sunt externa, Lunae pro corporis animaeque connexione, medium coeli pro actionibus.

COMMENTATIO

[1] In praedicendis iis quae inter vivendum homini eventura sunt, primum consideranda est valitudo, sanitas et quae tum mala tum bona corpori accidunt; deinde ea quae ad rem familiarem atque ad divitias pertinent, hoc est bona malaque externa, quae fortunae dicuntur; post ea quae ad | corpus animamque simul 144v
pertinent, hoc est quales affectiones habiturus homo sit, cum contingat nunc dolore nunc voluptate, nunc tristitia, nunc gaudio et aliter atque aliter pro tempore ipsum affici.

[2] Hos affectus ac passiones Aristoteles non animae sed hominis potius, qui ex anima constat et corpore, iure putat esse, cui sententiae Ptolemaeus accedens, ait haec ad corporis animaeque coniunctionem spectare, id est ad tertium, quod ex ea coniunctione constituitur.

[3] Deinceps considerandae sunt hominis ipsius actiones et ea quae exercitaturus atque administraturus est in vita. Quae omnia, ut distincte atque expresse intelligi possint, haec a Ptolemaeo servanda traduntur; ac primum quidem, ut bona malave corpori obventura facilius cernantur, ascendentis gradus profectionem faciendam iubet, per quam, inspecta prius genitura, ad cognitionem eorum quae corpori accident, et quo etiam tempore accident, pervenietur. [4] Progressio enim gradus eiusdem ad loca perniciosa et adversa occursusque atque obviationes maleficorum ac nocentium planetarum indicant morbos, aegritudines, quaeque alia mala corpori accidunt.

[5] Nec te illud moveat quod planetarum apheticorum, id est ilegialium proiicientiumque profectiones gravissimos morbos, mortem | denique obnunciare 145r

3 externa $R^{2in\ ras.}$*VbS*] extrinseca (= *Va*) *VenTFDVb* **7** consideranda est *R*] consideranda sunt *F* **8** deinde ea quae *R*] ea quae *om*. *F* **11** aliter atque aliter RT^2] alter atque alter *T* **17** exercitaturus *RTFDVbP*] exerciturus *Vb*, exercitarus *Ven*

3/4 medium ... actionibus: Pontano's translation — 'medium coeli pro actionibus' — is a very literal calque of the Greek text (see Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXVII, p. 55, ll. 6–9: 'Ποίησον τὸν περίπατον τοῦ ὡροσκόπου διὰ τὰ σωματικά [...] τὸ δὲ μεσουράνημα διὰ τὰς πράξεις'): hence, the use of the accusative instead of the genitive.

habeant. [6] Leviora enim mala, morbique remissiores, quaeque aliae passiones corpori clementius accidunt, etiam ab ascendente significantur, siquidem minores etiam magistratus ex parte aliqua exercere solent iurisdictionem, quam etiam maiores magistratus exercent, licet iudiciorum ac rerum summa penes maiores magistratus sit, quorum est de universa quoque re publica statuere ac pro arbitrio de rerum summa decernere.

[7] Deinde quid seu prosperi seu adversi externis in rebus eventurum sit quo apertius intelligatur, profectionem gradus partis fortunae, id est loci in quo geniturae tempore pars fortunae inventa est, observandam docet; cuius accessus ad loca felicia infeliciave, occursus quoque faventium aut nocentium planetarum, rerum familiarium accessionem iacturamve, externorumque bonorum felicitatem aut infelicitatem indicabit.

[8] Tertio loco profectionem gradus Lunae, quo geniturae tempore ferebatur, inspiciendam monet, ex cuius progressione atque ex maleficorum beneficorumve planetarum occursibus atque aspectibus indicentur luctus, merores, irae, tristes cogitationes, curaeque gravissimae aut vivendi hilaritas, gaudia, voluptates, animi tranquillitas ac securae mentis cogitationes. | 145v

[9] Quarto loco, ut de actionibus atque administrationibus certa ferri posset sententia, profectionem gradus culminantis, id est coeli medii, geniturae tempore inspiciendam praecipit, ut ex eius qualitate ac planetarum naturis quales actiones futurae sint coniecturam capere possimus. [10] Huiusmodi enim profectio nobis significabit an qui magistratus fungendi dignitatesque consequendae hoc vel illo anno sint, an potius repulsa ferenda, deponendusque magistratus ante gestus, quaeque alia sunt generis eiusdem.

[11] Quoniam autem quatuor haec loca praecipue in hominum genituris observanda sunt: ascendens, coeli medium, pars fortunae ac Lunae locus, iccirco Ptolemaeus horum profectiones inspiciendas suadet, siquidem ex iis profectionibus pronunciari poterit quicquid obventurum sit in corpore sanitatis vel aegritudinis, in re familiari prosperi vel adversi, in passionibus iucundi vel acerbi, in administrationibus ac dignitatibus honoris vel inhonorationis atque infamiae. [12] Haec enim maxime sunt in vita consideranda, quippe cum in iis vita hominum praecipue versetur.

29 clementius *R Vb*^{2}] dementius *Vb* **36** pars fortunae *R*, *T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om. T* observandam docet *R*] observandum docet *F* **42** indicentur *R*] iudicentur *Ven T* **49** magistratus fungendi *R*] magistratus fugiendi *F* **50** repulsa *R*] *om. Ven* **52** quatuor haec loca *R*] haec quatuor loca *Ven* **54** inspiciendas suadet *R*] inspiciendum suadet *F* **56** in^{1} ... iucundi *R*] in recundi *D* iucundi vel acerbi *R*] iucundi vel adversi *F* **57** honoris ... infamiae *R*] honoris vel honorationis atque infamiae *Ven*, honorationis atque infamiae *D* **58** in^{2} ... vita^{2} *R*] in hiis vita *D*

[13] In libris e babylonico translatis video de Solis etiam loco fieri mentionem, quam in grae|cis voluminibus nullam esse intelligo; neque hoc tantum loco sed 146r compluribus etiam locis babylonii mathematici ad Ptolemaei dicta non pauca addidere, quod translationes ipsae quae nunc habentur, cum graeco exemplari collatae, docent. Sed, ut dixi, quatuor illa in hominum vita praecipue considerandа sunt.

[14] Ex loco autem Solis indicari volunt domini voluntatem erga hominem ipsum cuius nativitas inspicitur, hoc est sit ne a domino beneficiis an maleficiis afficiendus. Quod si ulteriora libet quaerere, cur non etiam facienda erit profectio partis filiorum, partis amicorum atque inimicorum, partis voluptatum, et aliarum quae in vita et genituris hominum considerantur? Sed, ut dixi, quatuor illa ut vitae principalia inspicienda traduntur a Ptolemaeo.

60 babylonico R^2] babyllonico R **61** nullam esse R] nullam fieri esse *Ven* **64** collatae RT^2] collocatae T

60 de ... mentionem: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXVII, f. 114rb: ‘dirige gradum ascendentem accidentibus corporis et gradum partis fortune substantie eius; gradum vero Lune ad esse corporis cum anima et gradum Solis potestati principum eius; gradum autem Medii Celi illis in quibus operatur, ad unum quenque gradum annum’. **66** indicari volunt: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 114rb: ‘dirigemus gradum Solis potestati vel dignitati quam habebit a principe vel rege suo in bono vel malo’.

TEXTUS LXXVIII

Exercet sepe vires stella quo in loco nullas habet vires, lucrum inexpectatum nato afferens.

COMMENTATIO

[1] Iulius Maternus, singularis vir disciplinae, obscuram et maxime utilem viam et cognoscendis et pronunciandis coelestibus decretis aperuit, cum antisciorum dodecatemoriorumque scientiam nobis aperuit, quam Ptolemaeum arte quadam | celasse ipse auctor est, de quorum cognitione et usu haec tradit: 'siquae 146v
itaque stellae in ordinanda genitura se non viderint, quaerendum est an sibi per antiscium sociata radiatione iungantur. Cum enim antiscium sic emiserint, ut trigonica per antiscium, vel quadrata, vel diametra, vel hexagona radiatione iungantur, sic stellae ipsae decernunt ac si sint simplici ordinatione constitutae, quod cum inspexeris, omnia quae in fatis hominum quaeruntur facile poteris invenire'.

[2] Dodecatemoriis quoque tantam fidem adhibendam censet, ut Egiptios dicat ad explicanda stellarum decreta iis potissimum usos, quippe qui existimarent ex dodecatemoriis omnem vitae substantiam inveniri posse, quorum ratio sic traditur ut, invento gradu in quo planeta collocatus est, eum gradum duodecies ducas, summamque inde constitutam ab eo signo, in quo planeta positus est, incipiens, per sequentia signa distribuas. [3] In quo enim gradu summa ipsa desinet, ille ipse gradus dodecatemorii locus erit, quo loco invento, e cuius planetae finibus gradus ille sit, cuius etiam decuria, a quibus planetis aspiciatur, et finium dominus quomodo sit collocatus videbis. [4] Etenim, si dodecatemorion Lunae, praesertim crescentis, in finibus | Martis inventum fuerit, malum portendit, quod 147r
nocens Martis vis afferat.

6 antisciorum R^2(*always so in this sentence*)*VbS*] antisiorum (= *Va*) *VenTFDVbR* **9** in ordinanda genitura RT^2] ut ordinanda genitura *TD* **9/10** per antiscium R^2*VbS*] per antisium *VenTFDVbR* **10** Cum ... sic R^2*VbS*] cum enim antisium sic *VenTFVbR*, cum enim sic *D* **10/11** ut trigonica $R^{2in\ ras.}$*VbS*] ut trigonica se *VenTFDVb* **11** per antiscium R^2*VbS*] per antisium *VenTFDVbR* **12** ordinatione *R*, $T^{2manu\ Pont.}$] radiatione *T* **15** ad ... decreta *R*] ad explicandam stellarum decreta *Ven*

5 Iulius Maternus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 29, 9, I, pp. 80–81; and George of Trebizond, *Commentarii*, f. 66^{v}, ll. 10–11: 'hic quoque aphorismus antiscia occultius tangere nobis videtur'. **14** Dodecatemoriis ... censet: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 13, 1–2, I, pp. 55–56.

[5] Huius supputationis non aliud exemplum afferemus quam quod ab Materno ipso allatum est: esto Sol in Arietis parte quinta et minutis quinque, ipsae quinque partes duodecies multiplicatae sexaginta partes constituunt. [6] Simili ratione ex quinque minutis sexaginta constituuntur minuta, quae partem unam, id est gradum unum, implent; universa haec summa constituit gradum unum et sexaginta, quos sic distribues ut ab Arietis principio incipiens, cui triginta gradus tribues, moxque per Taurum progrediens, reliquos triginta gradus Tauro adnumeres, unus ille reliquus dodecatemorii locum ostendit, isque Geminorum primus gradus erit, qui gradus cum sit e Mercurii finibus, si a Mercurio ipso hexagona irradiatione aspiciatur, id efficiet ut videri possit sexangulari aspectu Sol Mercurio iunctus esse, ex qua copulatione ea significabuntur quae significari solent cum planetae sexangulariter se aspiciunt.

[7] Quin etiam ut Mercurius ipse locum eum non aspiciat, tamen ratione finium societas et familiaritas quaedam inter eos initur; ex quo fit ut, si tunc Sol bene collocatus fuerit, et locus ille bene illustratus, | ex eo gradu bonum aliquod 147v ob Solem offeratur, insperatum quidem, quando nullo id aspectu portendebatur. [8] Ac licet Aries Geminique hexagona radiatione coniuncti sint, tamen etiam si nulla se radiatione aspicerent, bonum illud dodecatemorii ratione futurum esset.

[9] Mars in adverso geniturae loco positus etiam ex loco dodecatemorii minitatur, namque ut feliciter collocati planetae bonum, sic infeliciter constituti malum portendunt e dodecatemorii gradu, quod et augetur et minuitur pro qualitate irradiationis. [10] Multum in utramque partem conferet finium dominus, in quibus dodecatemorium reperitur, cum vel bene vel male in figura geniturae constitutus est.

[11] Nomen ipsum dodecatemorion ductum est ab eo quod est graece *dodeca*, id est duodecim, et *morion*: pars, quod pars una duodecies supputetur. Latine uno tantum e duobus compacto nomine parum commode exprimi potest, quocirca fortasse non insignificanter a nobis 'duodenaria' vocabitur; ac de dodecatemoriis hactenus.

[12] Antisciorum ratio et difficilior et occultior est, eaque e graduum aequalitate proficiscitur. Constituamus hinc Cancrum hinc Geminos, prima pars

27/28 constituunt ... sexaginta *R*] *om*. *D* **28** sexaginta constituuntur minuta *R*] sexaginta partes constituuntur minuta *Ven* minuta *R*] *om*. *F* **36** cum ... sexangulariter $R^{2in\ ras.}Vb^{2}$] cum ambo hi (ambo ii *F*) planetae sexangulariter *VenTFDVb* **37** Quin ... ipse *R*] Quin etiam ut Mercurius ipsae *TD* **38** si tunc Sol $R^{2in\ ras.}VbS$] si quando Sol *VenTFDVb* **45** et minuitur *R*] et minuetur *T* **47/48** constitutus est *R*] constutus est *D* **49** dodecatemorion *R*] duodecatemorion *Ven* *dodeca R*] duodeca *Ven* **54** Antisciorum $R^{2}VbS$] Antisiorum *VenTFDVbR* e graduum $R^{2in\ ras.}VbS$] ex graduum *DVb*

25 ab Materno: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 13, 3, I, p. 56. **54/60** Cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, II 29, 3, I, p. 78.

Geminorum in | vigesimam nonam Cancri partem mittit antiscium, secunda in 148r
vigesimam octavam, et sic deinceps; rursum Cancri pars prima mittit antiscium in vigesimam nonam Geminorum partem, secunda in vigesimam octavam et deinceps eodem ordine, quod vicissim etiam faciunt Taurus ac Leo, Virgo et Aries, Libra et Pisces, Scorpius et Aquarius, Sagittarius et Capricornus. [13] Idem etiam usu veniet si ab his ultimis Sagittario et Capricorno incipies, et in Cancrum Geminosque, ordine contrario, regrediare.

[14] Planeta igitur in primo Geminorum gradu inventus, magnam sibi in vigesimo nono Cancri gradu praerogativam vendicat propter antiscii auctoritatem; et quanvis gradum illum non aspiciat, tamen aliquando pro natura figurationis ac qualitatis suae non expectatum ex eo loco bonum aut malum afferet, quod graduum aequalitas praestat propter suam ipsorum affinitatem, siquidem Solis Lunaeque et planetarum coeterorum eadem est super terras mora, cum in alterutro graduum horum fuerit.

[15] Par enim dies est, Sole peragrante primum gradum Geminorum, ei diei, qui est Sole vigesimam nonam Cancri partem tenente. Idem namque intervallum ab aestivi solstitii atque utriusque aequinoctii punctis ad hos gra|dus invenitur, 148v
nec alia diversitas est nisi quod dies primi Geminorum gradus etiam crescit, contra vigesiminoni gradus Cancri dies decrescit. Pari tamen portione et planeta in primo gradu Geminorum constitutus ad solstitium accedit, at in vigesimonono Cancri positus a solstitio recedit, pari etiam intervallo.

[16] Haec aequalitas et cognatio graduum ipsos simul iungit, et quasi quodam affinitatis vinculo obligat, ex quo fit ut planeta in horum altero positus alteri amicus efficiatur. Nam et hospes in domo nostra acceptus hospitii iure etiam cognatis nostris domesticus efficitur. [17] Haec ratio multos planetarum effectus significationesque ab aspectibus non indicatas patefacit, quod ipse etiam expertus affirmaverim.

[18] Habuit aliquis cum nascitur in Coeli Medio Virginem, Iovem in Ariete, Iupiter itaque ex Ariete in Virginem antiscium mittens, occulto hoc praesidio natum ad magistratus adipiscendos adiuvat. [19] Interturbabit autem Iovis praesidium et magistratus administrationem Mars antiscium Iovis hostilem in modum aspiciens. Contra Venus ad Iovis beneficium adiumenti plurimum conferet,

56 in[1] ... antiscium *R*] *after* antiscium *Vb reads*: in vigesimam nonam Geminorum partem, *del. Vb*[2] mittit antiscium R^2VbS] mittit antisium *VenTFDVbR* **56/57** secunda in vigesimam *R*] secunda vicesimam *Ven* **57** et sic deinceps *RVb*[2]] sic *om. Vb* **57/58** rursum ... deinceps *RVbP*] *om. Vb* **57** antiscium R^2VbS] antisium *RVbP* **58** vigesimam[1] *RVbS*]vicesimam *VbP* (*om. Vb*) vigesimam[2] *RVbS*]vicesimam *VbP* (*om. Vb*) **61** Capricorno *R*] Capricornio *Ven* **63/64** in vigesimo nono Cancri R^2] in *om. R* **64** propter antiscii R^2VbS] propter antisii *VenTFDVbR* **67** propter suam ipsorum *R*] propter ipsorum suam *Ven* **68** cum in alterutro *RVb*[2]] tum in alterutro *Vb* **69** graduum horum RT^2] graduum *T* **72** utriusque *R*] *om. F* ad hos gradus *R*] ad hoc gradus *Ven* **81** non indicatas *RVbP*] non *om. Vb* **84** antiscium mittens R^2VbS] antisium mittens *VenTFDVbR* **86** antiscium Iovis R^2VbS] antisium Iovis *VenTFDVbR*

et administrationem felicem efficiet, si antiscio illi benivolis e locis suffragium suum contulerit.

[20] Oc|cultissimas has planetarum significationes, quaeque e dodecatemoriis 149r
antisciisque proficiscuntur, Ptolemaeus innuit, cum ait planetas saepenumero bonum aliquod et quidem non expectatum, hoc est ab aspectibus non denunciatum, afferre ex locis in quibus ius non habent; nam nec vires auctoritatemque iis in locis habere videntur ullam, cum neque loca illa intueantur, neque in signis iis aut altitudinem aut dominatum habeant; nihilominus antisciorum dodecatemoriorumque beneficiis ac meritis lucrum afferunt et, ubi minaces stellae offuerint, damnum atque incommoda.

[21] Apud Meroen Aethiopiae, quae aequinoctiali circulo est subiecta, Sole ab ea ad nos progrediente, diebus nonaginta solares umbrae orbis nostri umbris contrariae iaciuntur, deciduntque in adversum atque in sinistram partem. [22] Unde populos eos 'antiscios' aetate sua vocatos Marcellinus refert, cum regionum nostrarum umbrae in dexteram ubique decidant. Itaque antiscii nomen ab umbrae videtur contrarietate dictum.

[23] Non tamen quod in hoc ipso orbe nostrisque in regionibus ac sub hoc tractu coeli aut in adverso illo tractu gradus Geminorum Cancri gradibus contrarias umbras iaciant, aut Sagittarii gradus Capricorni gradibus adversentur. [24] Neque quod primus alicuius signi gradus umbram mittat contrariam umbrae | quam vigesimus nonus alterius signi gradus mittat, sed quod alterum 149v
signum mittat umbram excrescendo — a Capricorno enim dies crescunt usque ad solstitium Cancri — contra alterum mittat umbram decrescendo, siquidem a Cancro usque ad solstitium Capricorni dies decrescunt. [25] Ac nihilominus idem contingit dierum ac noctium spatium, idem lucis ac tenebrarum tempus,

88 antiscio R^2VbS] antisio *VenTFDVbR* **90** quaeque e *R*] quae e *Ven* **91** antisciisque R^2VbS] antisiisque *VenTFDVbR* **92** ab aspectibus *R*] ab expectantibus *Ven* **93** in quibus *R*] ex quibus *F* **95** antisciorum R^2VbS] antisiorum *VenTFDVbR* dodecatemoriorumque *R*] dodecatemorumque *T* **96/97** offuerint ... incommoda R^2VbS] offuerint damnum *VenTFDVbR* **97/107** atque ... quod *only in* $R^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$ *and* $VbS^{mg.}$] *VenTFDVb have the previous draft* (= *Va*): Videtur autem nomen ipsum ab aequalitate ductum, quod gradus ipsi sint (sunt, *Ven*) invicem equales, et dies aequales (et dies aequales *om*. *F*, et dies item aequales *VenT*^{2}*DVb*, tamen equales *T*), et planetarum illos peragrantium mansio super terras simili modo (similitudo *Ven*) aequalis; est enim antisio (antiso, *VenD*) redaequo (redequo *Ven*), et antisium (antisum *Ven*) redaequatum seu redaequatio, quod si abolitum in lucem revocare verbum volumus, significantius et latinius dicetur 'responsus', siquidem gradus illi sibi invicem aequalitate sua respondent. Sunt tamen (tamen T^2, autem *TF*) qui antiscium non antisium scribant, quod nomen, cum ab umbra ducatur, videtur significare quod gradus in gradum contrariam umbram mittat non quod **112** lucis *R*] luces *Ven*

101 Marcellinus refert: cf. Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XXII 15, 31, p. 288: 'unde Antiscios eius incolas vocant'.

quoniam partes ipsae aequaliter a solstitialibus punctis absunt. Ac de antisciis hactenus, quorum observationem maximarum manifestissimarumque significa-
115 tionum esse ipsi saepenumero experti sumus.

113 de antisciis $R^{2in\ ras.}VbS$] de antisiis *VenTFD*, de antisii *Vb* **115** experti sumus *RVbP*] expertissimus *Vb*

TEXTUS LXXIX

Mars cum in undecimo est loco, qui hunc sic habet, domino suo non dominatur.

COMMENTATIO

[1] Superius duobus in locis ante oculos Ptolemaeus nobis posuit genituras eorum, sive clientium sive subiectorum, qui heris dominisque suis non modo cari acceptique futuri essent, verum tantam apud illos auctoritatem habituri, ut imperare eis viderentur, illorumque voluntates pro suo arbitrio moderari. [2] Hoc verbo quando contrarium futurum sit nobis ostendit, figura proposita, ex qua clientis studium adversus dominum rursusque | domini in clientem benivolentiam mutuamque inter se convenientiam non modo nullam futuram intelligere possimus, sed rixas potius et odia contentionesque. 150r

[3] Atque ut ad rem ipsam veniamus, decimus figurae locus, quod non semel dictum est, heris ac dominis attribuitur, undecimus ipsorum domesticis atque clientibus. [4] Mars igitur, cum sit dissidiorum auctor ac discordiarum excitator, propter vehementissimos cholerae cui praeest motus, videtur id efficere uti natus ille, in cuius genitura ipse in undecimo loco fuerit inventus, parum fideliter concorditerque sit cum domino suo victurus. [5] Quin imo simultates, rixas ac discordias etiam manifestas Mars sic collocatus inter herum ministrumque excitabit ac, siquando in certamen ventum fuerit, ministri partes longe imbecilliores ac deteriores reddet, cum locus undecimus decimo longe sit auctoritate ac viribus inferior.

[6] Mars enim cum rapax et incontinens et audax sit, natum illum rapacem futurum indicat et infidelem et profusorem et temerarium, quibus vitiis qui praeditus fuerit, non modo in administrandis rebus domino satisfacere non poterit, qui nil prius maiusque a ministro exigit quam ut fidelis et continens et | ingenii 150v

15 Mars igitur *RT*^{2}] Mars *T* **17** fuerit inventus *R*$^{2manu\ Pont.}$*VbS*] fuerit *VenTFDVbR* **26** continens *RVb*^{2}] incontinens *Vb*

2 domino suo non dominatur: Pontano's translation reflects the reading of the βγ families of manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXIX, p. 55, l. 14 (with the related Boer's apparatus note): 'οὐ κυριεύει [...] πρὸς τὸν ἴδιον κύριον', but 'οὐ καθαρεύει' in the Boer's text. **5** Superius duobus in locis: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XLVIII and XLIX.

maxime moderati sit, sed illum in odium iramque provocabit, cum propter audaciam temeritatemque in certamen cum domino descendere dubitaturus non sit.

[7] Haec Mars in undecimo loco geniturae clientis positus praestat, qui locus, cum domini etiam substantiam ac res familiares indicet, videtur ob Martis praesentiam significare ministrum illum domini pecuniam infideliter administraturum ac rebus illius familiaribus incommodo futurum, quibus e rebus ea quae dicta sunt necesse est proficiscantur.

27 sed illum *R*] sed ullum *Ven* in ... propter *R*] in odium iramque provocabit, cum provocabit cum propter *D*

TEXTUS LXXX

Cum Venus Saturno coniungitur habetque hospitatorem aliquem in loco septimo, qui natus est sordidi coitus erit.

COMMENTATIO

[1] Appetitus libidinis et ea vis animae, quae hodie concupiscibilis dicitur, Veneri attribuitur, ut ante docuimus. Sed cum alii in coeundo sint elegantes mundique, alii sordidi atque inquinati, hoc unde proficiscatur Ptolemaeus ostendit, docens sordidi coitus Saturnum auctorem esse, si Veneri in genitura misceatur. [2] Non solum autem Venus Saturno coniuncta, verum in Saturni finibus inventa geniturae tempore spurcae libidinis cu|piditatem movet. 151r

[3] Quocirca natus ille qui Saturno Venerem commistam habet in genitura, fedissimi coitus erit, propter Saturni squalorem ac sordentem naturam, cuius contactu Venus ipsa, licet elegantiarum habeatur dea, mirum in modum inficiatur, utpote contagione corrupta; quod tunc omnino continget cum hospitator, hoc est dominus signi aut finium in quibus Venus posita est, aut planeta qui plures in signo eo praerogativas habet, in septimo collocatur, qui locus nuptiarum et rerum Veneris est.

[4] Cum enim haec omnia simul convenerint, fieri non poterit quin homo is sordidae libidinis futurus sit. [5] Ipsa vero coeundi sordities ac turpitudo unius generis non est, sunt enim qui puellas oderint, vetulas sequantur, alii qui, relictis ingenuis, ancillas ac servas depereant, alii qui nisi fedissimas atque abiectissimas meretrices nolint cognoscere, non nulli qui manibus oscena patrent, aut, cognationis iure violato, sanguini (id est filiabus neptibusque) non parcant, aut mulieribus ipsis obsceno more utantur.

[6] Quocirca hospitatoris natura qualitasque signorum consideranda est, videndusque planetarum ipsorum, hoc est Veneris, Saturni et hospitatoris status

5 concupiscibilis $R^{2 in ras. manu Pont.}$*VbS*] appetitiva (= *Va*)*VenTFVb*, appetiva *D* **16** praerogativas *R*] praerogativis *TD* in septimo collocatur R^2Vb^2] in septimo loco collocatur *VenTFDVbR* **19/20** unius generis *RVbP*] unius *Vb*, unius generi *D* **20/21** relictis ingenuis *R*] relictis ingenius *D* **21** depereant R^2Vb^2] deperiant *VenTFDVbR* fedissimas *R*] fidissimas *D* **22** nolint cognoscere R^2Vb^2] cognoscere nolint (nolunt *F*) *VenTFDVbR* **26** videndusque *RDVbP*] videndumque *VenTFVb*

2 habetque hospitatorem: Pontano's translation reflects the reading of the βγ families of manuscripts of *Καρπός*, cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXX, p. 55, ll. 17–18 (with the related Boer's apparatus note): 'καὶ ἔχει οἰκοδεσπότην', but 'καὶ ἔχει οἰκοδεσποτίαν' in the Boer's text.

ac figuratio, ut vitia ipsa notiora fiant, | cum fieri possit ut coeundi turpitudo sit 151v
etiam diversi generis.

27 ut coeundi *RVbP*] ut *om. Vb VenTFDVb* **27/28** sit ... generis *RVbS*] diversi etiam (*om. F*) generis sit

TEXTUS LXXXI

Tempora modis septem deprehenduntur: ab intervallo duorum dominatorum; ab intervallo configurationum inter se; ab accessu alterius ad alterum; ab intervallo inter se alterius ipsorum et loci rem quaesitam significantis; ab occasu stellae cum additione atque ademptione; et a mutatione dominatoris, et ab accessu planetae in locum suum.

COMMENTATIO

[1] Qua ratione quibusque regulis observandis cognoscamus quo tempore perficiendum, aut quando eventurum sit, id de quo mathematicus consulitur, quodve iam coeptum aut animo destinatum est, Ptolemaeus hac in parte docet. [2] Et prima quidem regula est uti ambos dominatores, hoc est ascendentis et loci in quo collocata est significatio rei consultae sive inceptae, aut iam incipiendae animoque destinatae, diligenter inspiciamus, et illorum configurationes statumque consideremus, hoc est quemadmodum sint in coelo collocati, quibus etiam planetis copulentur, | et ad quae loca quasve stellas ferantur, quae habeant praesi- 152r
dia, sint ipsi validis viribus an imbecillis, quaeque alia multo studio videnda sunt, quippe cum ex hac inspectione eventus qualitas intelligatur, sit ne res ipsa facilis an difficilis factu, ventura ad finem destinatum, an in ipso principio, sive in medio cursu destituenda, et si quibus adiumentis fulcienda, aut contra impedienda; quorum omnium ipsa coeli figuratio diligenter considerata index erit.

[3] Sed nec oblivisci debemus eorum quae supra de Luna deque Solis Lunaeque coniunctione ac de domino revolutionis anni praecepta sunt. [4] Nec praetereundum est id quod de Lunae observatione traditum est, id est an sicui planetae corpore aspectuve non copulatur, forte per aliquas stellas fixas qualitatis eiusdem copuletur. [5] Quibus omnibus consideratis atque in bilance, ut ita dixerim, suspensis, quaeretur rei ipsius tempus, hoc est quando res incepta destinata-

2 deprehenduntur *R*] deprehenditur *To* **10/11** Et prima quidem *RVbP*] quidem *om*. *Vb* **18** an in ipso principio *R*] an ipso principio *D* **20** index erit *R*] iudex erit *D* **21** oblivisci RT^2] obsisti *T*, oblisti *Ven*

4 ab occasu stellae: again, Pontano's translation reflects a peculiar reading of manuscripts of the βγ families: 'ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἀστέρος' (but: 'ἀπὸ τῆς δόσεως τοῦ ἀστέρος' in the Boer's text); in addition, as in the βγ manuscripts, an entire line of Boer's text is omitted: Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXXI, p. 56, l. 5.

ve perficienda sit, quod quidem tempus colligetur ex dimensione graduum inter ipsos dominatores interiectorum.

[6] Quam interiectionem Graeci *diastasin* vocant nos et 'intervallum' et 'intercapedinem' et 'interstitium' dicimus; recentiores 'distantiam' vo|citant. Gradus 152v
igitur interlabentes, servata lege ascensionum, tempus demonstrabunt, atque haec quidem prima inspectio est.

[7] Secunda contemplandi temporis via ratioque est videre qui tunc inter dominatores sit aspectus, atque ubi nullus aut nondum perfectus fuerit, quot interiecti gradus sint, dum ad coniunctionem aut mutuum ad aspectum veniant numerare. [8] Quin etiam ut rei facilitas difficultasque intelligi possit, sit ne etiam res illa consumanda, dum ipsi dominatores aut coniunguntur aut se invicem aspiciunt, videnda est tum configurationis huius collocationisque planetarum aliorum tum etiam signorum qualitas ac natura. Frustra enim tempus quaeritur, ubi destinatum opus in cassum susceptum est.

[9] Tertia regula temporum inveniendorum, sive anni sive menses diesque futuri sint, hoc praecipit ut, observato dominatorum inter se intervallo, videamus quo tempore alter sit ad locum alterius perventurus, sive dominator ascendentis ad locum dominatoris rei quaesitae aut destinatae, sive dominator rei ad locum eius qui est ascendentis dominator, sive ambo coituri sint, quo tempore eadem illa quae diximus consideranda sunt.

[10] Quartus colligendi temporis modus hic traditur, | ut iuxta legem ascensio- 153r
num dimetiamur spatium quod est inter locum rei quesitae et alterum dominatorum, quos duos esse dictum est. Ipsum enim spatium, id est gradus interiecti, annos, menses diesque plane significabunt.

[11] Quinta observatio docet inspicere uter dominatorum prior ad occasum sit perventurus; is enim cardo rerum exitum indicare cum primis creditur, quo inspecto, videndum est quanto tempore, id est post quot menses annosve, ad occassum, id est ad locum occidui cardinis, proficiscetur. [12] Et per hunc maxime modum efficiendae rei celeritatem tarditatemve aut mediocritatem intelligemus; quod tempus ut exactius definiri possit, servandum est quod in vitae spatio dimetiendo servari debere a Ptolemaeo praeceptum est, siquidem videndae sunt

30/31 vocitant ... tempus *R*] *om. Ven* **31/33** demonstrabunt ... temporis *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **42** inter se RT^2] *om. T*

57 a Ptolemaeo praeceptum est: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11, pp. 202–23. See also George of Trebizond, *Commentarii*, f. 70^r, ll. 7–19: 'dicit autem "cum additione vel subtractione" sicut docuit in *Quadripartito* de subtractione additioneque ad tempus ab apheta datum, nisi quod hic non quemadmodum ibi data subtractave tempora eodem semper modo accipiuntur. Nam ille numerus modo pro horis, modo pro diebus, modo pro septimanis, modo pro mensibus, modo pro annis hic est accipiendus secundum planete addentis aut subtrahentis dispositiones, et rei ac signi qualitatem semper atque ubique diligenter considerandam'.

stellarum configurationes et quid quisque planeta vel addat vel demat, quanvis fortasse non eodem modo et hic et in spatio vitae temporum ratio habenda sit. [13] Nequaquam etiam signorum qualitas relinquenda est inobservata, quando et ipsa quoque ad tarditatem celeritatemque non parum collatura videntur, cum signa ipsa alia tarda alia festina alia mediocris motus esse perhibeantur.

[14] Sexti modi ratio est ut, cum dominator regrediens | et (ut hodie dicunt) 153v retrogradus fuerit, quod vires ad praestandum aliquid parum validas tunc habeat, non ante sententiam de pollicitis eius (siquid polliceri videbitur) feramus, quam recto cursu progredi coeperit; itaque intervalli eius nullam rationem habebimus, donec recto cursu ferri incipiet, sed regressionis stationisque tempore praetermisso, intervallum distantiamque ex eo loco capiemus unde rectus progredi coeperit. [15] Gradus enim directionis progressionisque intervalli principium erit, quo intervallo cognito, temporis quoque intervallum cognoscetur.

[16] Idem servandum erit cum dominator solaribus radiis occuletur et (ut hodie dicunt) combustus fuerit; quid enim oppressus ac latitans praestare dominator potest? [17] Quocirca expectandum est dum Solis evadens radios, suique iuris factus, atque aliquanto longius ab illo digressus, oriri incipiat, ac matutinus appareat, tunc enim ab eo gradu, in quo matutinus efficitur, sumenda distantia est; qua sumpta, de tempore ipso sententia ferri poterit.

[18] Septimo praecepto docemur videre quo tempore dominator, qui significantior est, in locum suum perventurus est, et domum exaltationemve suam, aut locum in quo praerogativam optineat, ingressurus. [19] Ex duobus enim | domi- 154r natoribus significantior praeferendus est, sive is rei consumationem promittat, sive contra difficultatem, inceptumque ipsum frustrari videatur. [20] Is enim domicilium suum ingressus, viribus auctus, tunc quid futurum sit decernet. Quod ut manifestius fiat, coeli figuratio inspicienda est, cum domum ipsam aut exaltationem ingreditur.

[21] Praeceptis his etiam praecepta illa pro rei natura videntur accommodanda, quae supra tradita huic investigationi utilia erunt. Quid enim aut difficilius est, aut exactiore diligentia indiget quam non solum qualis rerum eventus futurus sit praedicere, verum etiam eventus ipsius certum tempus diemque praescribere?

59 habenda sit $R^{2in\ ras.}VbS$] habenda est *VenTDVb*, habenda *F* **60/61** quando et ipsa quoque *R*] quando et ab ipsa quoque *F* **65** feramus $R^{2in\ ras.}VbS$] feremus *VenTFDVb* **67** incipiet *R*] incipiat *F* **75** appareat ... matutinus *R*] *om*. *D* ab eo R^{2}] eo *om*. *R* **76** qua ... poterit *RVbP*] *om Vb* **81** difficultatem, inceptumque *RVbS*] difficultatem et inceptum *VenTFDVb* **82** domicilium suum RT^{2}] domicilium *T* **87** exactiore RT^{2}] exactione *T*

TEXTUS LXXXII

Cum figurae aequales erunt, novilunii aut plenilunii horoscopum inspice, quae si etiam aequalis fuerit, ad ferendam sententiam ne properes.

COMMENTATIO

[1] Hoc praeceptum et generale videtur, quippe quod rebus omnibus accommodari potest, de quibus mathematicus consulitur, et singulare, cum regulis, quae de perscrutando tempore traditae sunt, recte annecti queat. [2] Atque ut generaliter traditum | intelligamus, referamusque ad ea omnia de quibus consulimur, quaeque an futura sint et qualia futura sint ipsi perscrutamur, sic mihi videtur observandum uti, figura constituta, planetarum situm, praerogativas, conditionem, aspectus, defluxionesque investigemus, et cardines cardinumque ipsorum ac rerum significatores de quibus consulimur, quasque agendas suscipimus, observemus. [3] Quibus reliquisque necessariis probe inspectis, qui planetae ad rem perficiendam conducant, qui ne fiat obstent diligenter animadvertemus. 154v

[4] Ubi enim et validiores et plures maximeque superiores planetas adiumento ac praesidio esse invenerimus, contra qui adversentur pauciores imbecillioresque, licet aliquo cum impedimento ac difficultate rei illius eventus futurus sit, incommodique aliquid in medio interim cursu aut in ipso initio aut denique prope exitum passura sit, ex sententia tamen eius, qui rem ipsam agendam suscepit, conficiendam pronunciabimus.

[5] Quod si aequales vires auxiliantium adversantiumque viderimus, eademque utriusque partis auctoritas fuerit, tunc ne incerti huc atque illuc feramur, interlunium seu plenilunium antecedens considerandum est; ad quod ubi confugerimus, coeli figuram constituemus, et cardinum | dominos, figuraeque dominatorem et planetarum aspectus collocationesque contemplabimur. [6] Qua in figura si amicos inimicosque paribus viribus munitos, aequalique potestate praeditos, invenerimus, sententiam differemus. 155r

[7] Quod autem Ptolemaeus dicit festinandum non esse ad praedictionem, innuere nobis videtur adhuc quaerendum atque expectandum esse aliquid, quod tamen pro natura rei fieri non semper poterit. [8] Nam si res ipsa eiusmodi est ut, si nunc omittatur, fieri amplius nequeat, nescio quid ultra quaerendum expectan-

3 ne properes *R*] ne properas *F* **15/16** adiumento ac praesidio *R*] adiumento ac praesiduo *D* **17** aliquo ... impedimento $R^{2in\ ras.}$*VbS*] aliqua cum impeditione (= *Va*) *VenTFDVb* **18** in medio interim cursu *R*] in medio interim cursum *F* **26** paribus viribus RVb^{2}] partibus viribus *Vb* **30** ipsa eiusmodi est $R^{2in\ ras.}$*Vb*] huiusmodi est *D*

dumque relinquatur. Sin eiusmodi est quae alio tempore suscipi, aut suscepta intermissaque instaurari, ac rursum (ut ita dixerim) resumi, queat, non frustra expectandum esse praecipitur.

[9] Quam ob rem in negotiis huiusmodi, ubi post aequalem figurarum librationem viderimus non multum temporis abfuturum dum adversantes illi planetae in loca depressa atque abiecta corruant, suamque omnem auctoritatem amittant, contra ut planetis auxiliaribus maiores vires et amplior potestas accedat, in id tempus iudicium nostrum reservabimus. Sed nec oblivisci debemus quid genitura, quid anni conversio, quid temporum dator promittat.

[10] Si vero praeceptum hoc ut particulare superiori regulae adii|ciemus, hoc 155v
servabimus ut figuras ipsas intervalla accipiamus, ex quibus tempora colliguntur, ac si septem quas tradidit vias secuti, eadem tempora invenerimus a pluribus atque potentioribus significari, tunc ore libero pronunciemus. Sin ea differentia fuerit ut cernere nequeamus in quam potius sententiam eundum sit, ad figuram lunaris cum Sole coitus aut oppositionis, ut dictum est, confugiemus, quae ubi aequalis fuerit, ancepsque apparebit, prudentis est mathematici nihil pronunciare.

[11] In hac vero plenilunii seu novilunii figura, ut in aliis, observandus erit numerus graduum qui inter horoscopum et dominatores, de quibus ante dictum est, intererunt.

38 amittant *R*] omittant *TF* **41/42** hoc servabimus RT^2] *om. T* **45** eundum sit RVb^2] eundem sit *Vb* **45/46** ad ... coitus *R*] ad figuram lunarem cum Sole coitus *F* **50** numerus graduum *RVbS*] graduum numerus *Vb*

TEXTUS LXXXIII

Tempus impetrationis inter impetrantem ac regem affectionem indicat. Cathedra autem indicat ea quae actionis sunt.

COMMENTATIO

[1] Hoc enunciato monemur quid observandum, imo quid iudicandum sit cum magistratus, praefectura, sacerdotium, potentatusve aliquis confertur, ut cum a regibus dono aut virtutis gratia conferuntur oppida, tetrarchiae et qui hodie baronatus dicuntur.

[2] Hora, inquit, qua quis a principe magi|stratui, munerive aut baronatui 156r
praeficitur, id est coeli figuratio quo tempore rex, princeps, pontifexve sacerdotium, administrationem, prefecturamve confert, declarat animum atque affectionem et eius qui confert et eius in quem munus ipsum confertur.

[3] Fieri enim potest ut eiusmodi collatio aut magistratus designatio ab inimico potius quam ab amico proficiscatur animo, aliumque quam qui existimatur finem respectet, quod planetae tum benefici tum malefici eorumque configurationes cardinumque, hoc est ascendentis ac culminis qualitates, eorumque dominatores significabunt. [4] Tempus igitur designati magistratus aut sacerdotii aut collati muneris diligenter a mathematico inspectum, animum, mentem atque affectionem dantis atque accipientis quales invicem tunc sint, quales etiam sperari post debeant, declarat.

[5] Cathedra, id est tempus quo is qui magistratui praepositus est sedere pro tribunali aut in sella curuli primum coepit, aut collati muneris, sacerdotii aut tetrarchiae dynastiaeve possessionem adipiscitur, demostrat quales futurae sint actiones eius qui tetrarchiam, sacerdotium magistratumve gesturus atque administraturus est; sit ne etiam administratio ea futura cum laude, quaestu ac subiectorum popu|lorum benivolentia an contra. 156v

[6] Sed in ipsa possessione adipiscenda illud considerandum est quod non una est ubique tradendae accipiendaeque possessionis ratio; alibi enim insignia quaedam traduntur, quibus acceptis, per urbem ornatus incedit is qui magistratui praefectus est, alibi, ascenso praetorio in solio sedet, alibi alius atque alius mos servatur.

2/3 Tempus ... autem *RVb*] tempus petitionis significat dispositionem inter regem et rem petitam possessio autem $Vb^{2mg.}$(= Va^{2}), *del.* Vb^{3} **7** virtutis RT^{2}] virtutibus *T* **10** id est *R*] *om. F* pontifexve *RVbP*] pontifexque ue *Vb* **13** collatio *R*] collocatio *F* **21** praepositus est RT^{2}] praepositus *T* **25** ac subiectorum *R*] an subiectorum *F*

[7] Hoc praeceptum plane declarat errare illos qui ad praedicendum qualis administratio futura sit horam concessi magistratus capiunt, neque enim magistratus designatio gerendi eius principium est, neque ante rei cuiuspiam dominus quis dicitur quam rei ipsius possessionem ceperit.

[8] Quae graece *cathedra* dicitur hodie novo quodam et graecanico nomine inthronizatio vocatur; cathedrae autem nomine possessionis adeptio intelligenda est, quacunque ratione possessio capiatur, dum illa sit traditae administrationis principium. [9] Ipsa cathedra commodissime a nobis solium dici posset, quod solium dignitatis sedes sit; non minus commode diceretur etiam sella curulis, quanvis sella curulis non omnium magistratuum sed maiorum olim esset.

[10] Quae a nobis dicta est impetratio graece dicitur *probole*, a recentioribus vocari solet obtentio, sed de verbo soliciti ne simus, dum res ipsa plane intelligatur, | impetratio igitur sive optentio intelligatur actio illa regis principisve qua 157r subiectum, familiarem vel amicum praefectura, tetrarchia aut dominatu aliquo donat, aut praetorem designat; cathedra, autem, actio illa cum ipse praetor designatus praeturam init aut praefecturam, aut collatae ab rege tetrarchiae primam et solemnem illam possessionem, de more patriae, capit.

[11] Sunt etiam qui *probolen* non impetrationem optentionemque intelligi velint, sed petitionem, sicque transferendum censeant: tempus petitionis inter rem petitam ac regem affectionem indicat, quod mihi non placet; nam, cum subdat cathedram, id est tempus captae possessionis, indicem esse futurarum actionum, nec possessio sequatur nisi impetratio concessioque antecesserit, de impetratione prius mentio facienda erat, praesertim cum petitiones saepenumero vanae sint, frustraque susceptae. [12] Ad haec de affectione regis non erga rem petitam, sed erga eum cui concessa est dubitari ac quaeri magis convenit.

33 concessi magistratus *R*] concessit magistratus *F* **34** rei cuiuspiam dominus *RVb*^{2}] rei cuiuspiam eius dominus *Vb* **35** possessionem ceperit *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] possessionem invaserit *VenTFDVb* **41** quanvis sella *R*$^{2\,in\,ras.}$*VbS*] quamquam sella *VenTFDVb* **43** soliciti *R*] silliciti *D* ne simus *RVb*^{2}] ne sumus *Vb* **44/45** qua subiectum *R*] quae subiectum *D*

37 inthronizatio vocatur: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXXIII, f. 114vb: 'hora adeptionis dignitatis est ei quod erit inter illum et principem eius; hora vero intronizationis eius est modus eius in opere suo'. **49** Sunt ... qui: source not found.

TEXTUS LXXXIV

Mars, cum est ascendentis dominus tempore captae possessionis, praeestque secundo loco, aut copulatur domino secundi, multum damnum afferet. | 157v

COMMENTATIO

[1] Cum dixisset tempus cathedrae significare qualis futura esset administratio eius qui magistratum iniret, aut gubernandae civitatis habenas acciperet, subdit praeceptum quod arbitramur a Ptolemaeo traditum tanquam re atque usu ipso comprobatum. [2] Quod ut clarius fiat, non ab re fuerit ea repetere quae superius dicta sunt, cum de malitia undecimi ac secundi loci loqueremur.

[3] Dictum est autem in creandis principibus ac regibus locum decimum ipsis regibus attribuendum, quod idem fit in creandis magistratibus, praefectis ac baronibus, quique civitatibus ac provinciis imperitant; [4] primum vero locum subiecto populo attribuendum. Dictum est etiam locum undecimum attribuendum censui principis ac regis, nec non praefecti, dynastae ac tetrarchae qui creatur, secundum autem subiectorum populorum censui, domesticisque facultatibus; quod undecimus locus decimo, secundus primo succederet.

[5] Tempore igitur cathedrae decimus locus praefecto ac baroni, primus populo qui eius temperationi imperioque committitur, secundus populi censui attribuitur. Qua e re fit ut populi census subiectorumque facultates a praefecto ac te|trarcha illo diripiendae ac vexandae sint in cuius cathedra Mars ascendentis 158r dominus fuerit, atque in secundo loco collocatus, aut saltem domino loci ipsius aliqua ratione copulatus. [6] Siquidem malitia secundi loci rerum familiarium populi detrimentum in eiusmodi creationibus cathedrisque decernit, quae direptiones eo saeviores erunt quo Mars ipse validior fuerit.

[7] Etenim Martis qualitas ut ignea fervensque cum admodum violenta sit, arguit praefectum, tetrarcham et principem illum violentum, rapacem et iniurium fore; cuius animus manusque temperare a rapinis nequeant. [8] Copulatio autem ipsa intelligenda est non modo cum Mars ac secundi loci dominus coniuncti eodem in signo fuerint; verum etiam cum se aspexerint, aut siquo convenientiae ac societatis genere mutuo se complectentur.

6 civitatis $R^{2 in ras.} Vb^{2}$] civitates *Ven Vb* **12** quique *R*] quinque *D* **14** tetrarchae *R*] tetrarchie *Ven* **18** temperationi *R*] temporationi *D* **19** Qua ... ut *R*] qua e re fit aut *F* **24** validior *R*] eo validior *F*

8/9 superius dicta sunt: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXIX.

[9] Inficit profecto Mars locum secundum sive illum corpore suo insideat, sive domino eius aliqua irradiatione societateque misceatur, cumque ascendenti signo imperet, cuius quidem dominus est, imperium grave administrationemque violentam portendit. [10] Porro imperandi acerbitatem atque in administrando violentiam improbitatemque necesse est popularium divitiarum | direptio sequa- 158v
tur. [11] Quod si a contrariis argumentari licet, facilis et aequa gubernatio futura decernitur, quotiens tempore quo praefectus primum in solio sedet, aut rex regni habenas suscipit, Iupiter ascendentis dominus est, ac secundo in loco collocatus, aut secundi loci domino copulatus. [12] Arguit enim moderatorem iustum et temperatum ac popularis boni studiosum iuxta naturae suae benignitatem ac moderationem.

[13] In ferenda, autem, sententia praecipue videndum est cuius naturae sit planeta secundi loci dominus, cui Mars copulatur, atque in qua coeli parte positus, et a quibus aspiciatur, et quo etiam aspectu, ut sententia ipsa undique sibi constet, et qui eam laturus est sciat illam ratione temperare, ubi videbitur ob radiationem quampiam temperanda.

36 Quod ... contrariis *RVbP*] a *om. Vb* **43** loci dominus *R*] loci domino *Ven* **46** temperanda *R*] *after* temperanda *R mg. manu Pont.*, *writes*: addendus graecus textus

TEXTUS LXXXV

Cum ascendentis dominus secundi loci domino configurabitur, sponte princeps multas impensas faciet.

COMMENTATIO

[1] Et haec et quae antecedit observatio cathedris, id est magistratibus, praefecturis, regnisque auspicandis accommodatur. Nam si configurationes huiusmodi in alicuius genitura contigerint, alia | ratione contemplandae sunt. Et superiori 159r
quidem verbo de Marte tantum locutus est, hoc vero quod sequitur de planetis omnibus.

[2] In auspicando inquit magistratu, praefectura, dominatu ac regno, hoc est quo tempore quis primum init magistratum, praefecturam, dominatum, regnum, si ascendentis dominum secundi loci domino configuratum habuerit, is, sive praefectus, sive princeps, pecuniam multam sponte erogaturus est. [3] Quid si Mars fuerit, ut est dictum? Ne autem in hoc ipsi peccemus, aut Ptolemaeum ut sui ipsius oblitum accusemus, sic interpretabimur ut superior observatio ad populum subiectum referatur, considereturque ut ad cives ipsos pertinens, quippe qui sint male impotenterque habendi ac domini praefective manibus diripiendi; haec vero non ad subiectum populum sed ad ipsum tantum principem referatur.

[4] Fieri enim potest ut urbium rectores rapaces sint, et nihilominus quod rapiunt ad splendorem ac munificentiam conferant; contra ut abstinentes sint, commodorumque publicorum studiosi, ac nihilominus propriae pecuniae nihil parcant sintque de suo liberales ac magnifici. [5] Quotiens igitur qui magistratum init, aut regnum dominatumve auspicatur, planetam ascendentis dominum | 159v
secundi loci domino coniunctum aut utrunque invicem se aspicientem habet, cum domini locorum vires auctoritatemque communicent, et alteri alter commisceatur, ita quidem animo afficietur ut in sumptus, magnificentiam splendoremque suam conferre pecuniam velit. Et sumptus quidem faciet propter dominum

7 contigerint *R*] contingerit *F*, contigerit *D* **15** oblitum *RVb*^{2}] oblatum *Vb* **24** se aspicientem habet *R*] se aspicientes habet *Ven*, se aspicientem habeat *F* **25** cum domini *R*] domini *Ven* communicent *R*] communicentur *Ven*

13/14 Quid si Mars fuerit: Cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 115ra: 'non est aliqua dubietas si fuerit Mars dominus ascendentis, cum planete non infortunent dignitates suas, quin dispergat et impediat quicquid est in secunda ex rebus aliorum, et salvabit quod est ascendentis cui ipse preest; et hoc modo solvitur error qui habetur ex verbo premisso'.

loci, qui est census atque pecuniarum, ac iuxta loci ipsius proprietatem; sponte vero, propter dominum ascendentis, qui animi commotionem eam non aliunde magis quam a se ipso excitat.

[6] Quales autem futuri sint sumptus, et quibus pro rebus, ex ipsa figuratione quaerendum est; fieri enim poterit ut futurae sint profusiones in convivia, resque amatorias et voluptarias.

28 iuxta loci ipsius *R*] iusta ipsius *Ven* **31** sint *R*] *om. F* **33** et voluptarias *R*] et voluptarias populo subiectisque attribuatur *D*

TEXTUS LXXXVI

Sol est fons vitalis potentiae, Luna naturalis.

COMMENTATIO

[1] Hactenus de cathedris magistratibusque ineundis dominatibusque capiendis. Quoniam autem Solem Lunamque animato corpori praeesse satis constaret, hac in parte Ptolemaeus explicat nobis cui potentiae animalis ipsius, quod ex corpore et anima constat, praesit Sol, cui etiam praesit Luna. [2] Quam ad rem aperiendam antequam venio, placuit prius verbum ipsum, quod potentia a nobis traducitur, quod | graece sit declarare. Id nomen graece *dynamis* est, quod nomen 160r
tum potentiam tum vim potestatemque significat. Sed quia nomen 'vis' genitivo singulari caret, iccirco potentiae vitalis dicimus loco vitalium virium, quod graece sit genitivus singularis non pluralis.

[3] Sed haec vis potentiaque, id est *dynamis*, ab his qui nunc philosophantur etiam 'virtus' appellatur, et quanquam virtus sit animi, atque assuescendo comparetur, sitque eius contrarium vitium, voluere tamen scriptores quidam hanc quoque vocem ab animo ad alia transferre, ut cum dicunt 'virtutes haerbarum', 'virtutes generandi ac nutriendi', et 'stellarum' quoque atque 'elementorum virtutes'. [4] Quod fecisse pluribus in locis Marcum Vitruvium, qui Augusti temporibus scripsit, videmus; nam et aquarum et materiae et arborum virtutes dicit. [5] Quod ideo hic attigimus ut qui agrestius philosophantur sciant nos potentiam vitalem dicere eam quae ab ipsis vitalis virtus dicitur.

[6] Virtus igitur potentiaque ac vitalis vis sive potestas, a qua est ut per generationem vita utamur, ad Solem referenda est. A Sole enim, tanquam a fonte quodam, manat, cum sit princeps ac moderator luminum reliquorum, sit dator lucis, unde et qui nascuntur in lucem venire dicuntur, auctor etiam generatio|nis, quippe cum calore suo et moveat et mota vivificet. 160v

2 Luna *R*] *om*. *Ven* **12** genitivus singularis *R*] genitivis singularis *D* **14** 'virtus' appellatur *R*] virtus appallatur *T* animi *R*] *om*. *F* comparetur T^2] comperetur *TD* **17** virtutes generandi *R*] generandi *Ven* **20** agrestius *RVbS*] rusticius *VenTFDVb*

2 Pontano's translation of this aphorism is very short, and does not correspond to the text of any of the preserved Greek manuscripts; probably, the reason is the one expressed further on, in his commentary on par. 13. **18** Marcum Vitruvium: cf. Vitruvius, *De architectura libri*, VIII 3, 27 p. 187; X 14, 3 p. 254; II 9, 1 p. 49; on the Latin translation of the Greek δύναμις see Valla, *Repastinatio*, I 10, p. 74.

[7] Quid enim aliud vita est quam vivificati corporis continuus motus? Quod ita esse mors ostendit. Et quia ceterae vires virtutesque atque potentiae nisi vivificatum corpus sit inesse corpori ipsique animali nequeunt, iccirco vitalis potentiae fons Sol esse dicitur, quod ab eo tanquam a fonte et vita et coetera alia veluti a principio manent ac fluant.

[8] Naturalis vero vis potentiaque per quam corpora vigent et, ut hodie dicunt, vegetantur, ad Lunam referenda est, quod ea ipsa in frigido humectoque dominatur, et cum a Sole illustretur, Solis ipsius ministerium adiuvans, materiam ipsam et conciliat, et a Sole vivificatam vegetat, illa etiam, quae vegetandis corporibus necessaria sunt, subministrans.

[9] Quid autem sit vegetare omnes intelligunt, qui arborum atque haerbarum corpora contemplantur, quae quidem sine ira cupiditateque ipsa per se foventur, ac vigorem retinent. Unde Sol ipse spiritus, id est vitalitatis, ut sic loquar, Luna corporis domina vocatur.

[10] Sed ad graeca nomina atque ad translationem ipsam redeamus. Graece *physis* natura est, et *physicon* naturale; item *phyton* planta seu stirps ac germen, et *phyticon* vegetativum. [11] Hoc propterea dicimus quod sunt qui arbitrentur Ptolemaeum potius scriptum | reliquisse *phyticum* per litteram 't', hoc est: 'vege- 161r
tabile', quam physicum per litteram 's': 'naturale', ac dixisse Lunam fontem esse potentiae vegetabilis potius quam naturalis.

[12] Illud etiam omittendum non est et huic enunciato et compluribus aliis, Chaldaeos translatores multa addidisse, quae graece scripta non sunt; et ipsis quoque Ptolemaei verbis a graecis interpretibus etiam aliquid adiectum, dum nonnulla, quae a prioribus explanationis gratia adiecta sunt, sic a posterioribus accepta fuere ut ea Ptolemaei esse crederent. [13] Adiecta sunt igitur loco huic quod Saturnus esset fons eius potentiae quae 'retentiva' dicitur, quanvis sint qui ratio-

27/28 Quod ita esse mors RT^2] quod ita mors esse T **31** manent ... fluant $RVenDVb^2$] emanent ac fluant *TVb*, emanant ac fluant *F* **35** a ... vegetat *R*] a Sole vivificatam atque vegetatam *Ven* **41** Graece *R*] Graeci *Ven* **44** per litteram 't' *R*] per litteram 'et' *Ven* **45** per litteram 's' *R*] per litteram 'si' *Ven* **50** adiecta $R,T^{2manu\ Pont.}$] diecta T **52** quanvis sint $R^{2in\ ras.}Vb^2$] quanvis sunt *VenTFDVbR*

43 sunt qui arbitrentur: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 71^{v} l. 25–72^{r} l. 7: 'Sol, inquit, vitalis virtutis fons et origo est [...] Luna vero naturalis; credo "vegetative" ipsum scripsisse sed, errore librariorum, sic esse scriptum in graeco; naturale enim *physicum*, vegetativum *phyticum* Greci appellant. Inter haec autem vocabula — physicum dico et phyticum — unius literae immutatio est'. **51** Adiecta sunt: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXXVI, f. 115ra: 'Sol est origo virtutis vitalis que est cordis; Luna est origo virtutis naturalis epatis; Saturnus origo virtutis receptive; Iuppiter virtutis crescentis et vegetantis; Mercurius virtutis imaginantis fantastice et cogitantis; Mars virtutis irascibilis et attractive; Venus virtutis concupiscibilis et appetitive. Ideo Mercurius, Mars et Venus in nativitate significant mores nati et magisteria'. See also Bonincontri, *Comentum*, f. 107^{v}, ll. 14–15: 'Saturnus autem est origo virtutis retentive, que est in epate'.

nalem ad Saturnum referant; Iupiter eius potentiae ad quam incrementa referuntur; Mars potentiae irascibilis; Venus concupiscibilis; Mercurius dissertivae, quod logistica, hoc est dissertiva vis ac rationalis, ad eum referatur.

[14] Mihi videtur Ptolemaeus de Sole Lunaque tantum enunciasse ut, quoniam in rebus cunctis praedicendis Lunae Solisque coniunctionem oppositionemve inspiciendam in primis praecepisset, hac sententia mirum id videri nequaquam debere ostenderet, cum alter vitalis potentiae, altera vegetabilis origo sit, ab iisque vita et vitae alimentatio fluat, et veluti suis a fontibus derivet.

55 ac rationalis *R*$^{2manu\ Pont.}$*VbS*] *om. VenTFDVbR* **57** Lunae Solisque *R*] Lunae Solique *Ven*

| TEXTUS LXXXVII 161v

Mensium conversiones fiunt ex diebus vigintiocto, horis duabus ac minutis circiter decem et octo. Quidam autem a peragratione Solis iudicant, cum partiliter exaequatus est gradui ac minuto quod in initio optinet.

COMMENTATIO

[1] Olim annus, qui nunc e duodecim constat mensibus, non eam quam hodie rationem habebat, propter parvam enim cognitionem rerum coelestium diversus erat, aliusque apud alios populos habebatur. [2] Et Romae quidem primum decem fuit mensium, post duodecim, Numa Pompilio auctore, ac ne tum quidem ipse sibi constabat, donec Iulius Caesar eum probe constituit, unde Iulianus annus dicitur, cuius menses ita quidem distribuit ut alios e pluribus, alios e paucioribus diebus statueret, adiecta post quadriennium die una.

[3] Quae Caesaris distributio, tametsi mensis a Lunae cursu vocatus putatur, solari rationi magis convenit, cum diebus tantum viginti octo horis duabus ac minutis circiter decem et octo cursum Luna suum conficiat, siquidem hoc tempore a gradu signi, ubi | cum Sole coiit, digressa, perque alia signa progrediens, ad 162r eundem illum gradum revertitur. [4] Atque hic quidem est menstruus Lunae cursus qui, ut dictum est, ex vigenis octonisque diebus, horis duabus et minutis circiter denis octonisque constituitur, quot diebus, horis ac minutis, coeli duodecim signis peragratis, ad locum unde moveri coeperat, Luna partiliter redit.

[5] Quocirca mensis lunaris solari minor est mense, nec iuxta Caesaris constitutionem capiendus. Ptolemaeus igitur, ne in revolvendis mensibus erraremus, dierum nos admonuit e quibus lunaris mensis constaret, siquidem mensium profectiones, finito tempore quod dictum est, incipiunt, neque trigesimus aut trigesimus primus dies expectandus est iuxta civilis mensis constitutionem. [6] Atque haec quidem de revolutionibus mensium faciendis Ptolemaei opinio est, quanquam alii nonnulli sentire aliter viderentur, qui non a Lunae sed a Solis cursu mensem revolvendum putabant.

3 a peragratione *R*] a peregratione *Ven* **9** ac ... quidem *RVbS*] ac ne tamen quidem *VenVb*
11 distribuit RT^2] *om. T* **16** coiit $R^{2 in ras.}$ **21** minor est mense *RVbP*] maior mense est *Vb*

4 exaequatus est gradui ac minuto: Pontano's translation reflects the reading of the βγπ families of manuscripts of *Καρπός*: 'ἰσόμοιρος [...] τῇ μοίρᾳ καὶ τῷ λεπτῷ' (cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, LXXXVII, p. 57, l. 9, with the related Boer's apparatus note).

[7] Nam, cum annus ad Solem referatur, menses quoque ad Solis cursum referendos iudicabant, tuncque insequentem mensem incipiendum esse, cum Sol ad eum partiliter gradum ac minutum insequentis signi pervenisset, a quo gradu minutoque antecedentis | signi, praeteriti mensis initio, discedere coeperat, ut a 162v quot partibus prioris signi antecedentis mensis initio Sol moveri coeperat, a tot etiam partibus signi posterioris insequentis mensis principio motus sui seriem inchoaret.

[8] Super hac re quaeri multa possent, et fortasse in iis, quae ad Lunam maxime pertinent, lunaris mensis profectiones, in iis autem quae ad Solem, solaris mensis profectiones servandae potius sunt, quod nos in medio relinquimus.

[9] Menses autem lunares prope tredecim solari anno continentur, quod supputatio ipsa docebit, si dies trecentos ac sexagintaquinque in dies viginti octo, horas duas et minuta decem et octo terdecies partiare.

29 referatur $R^{2manu\ Pont.}VbS$] referretur *VenTFDVbR* referendos *R*] *om. Ven* **30** iudicabant $R^{2in\ ras.}Sum$] indicabant *Vb* **31** pervenisset $R^{2in\ ras.}VbS$] pervenerit *VenTFDVb* **32** discedere coeperat $R^{2manu\ Pont.}VbS$] discedere (descendere *F*) cepit *VenTFDVbR* **33** moveri coeperat $R^{2in\ ras.}Vb$] moneri ceperat *TD* **37/38** in ... profectiones $RT^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **39** solari anno *RVbP*] soli anno *Vb*

TEXTUS LXXXVIII

Cum partis fortunae profectionem in toto revolutionis anno facere volumus, a Sole in Lunam ac tantundem ab ascendente capimus.

COMMENTATIO

[1] Cum de mensibus revolvendis sententiam suam tulisset, et e quot diebus constituti essent Ptolemaeus docuisset, ne in invenienda parte fortunae titubaremus, et hoc quoque docere nos voluit, quod huiusmodi est, ut, invento gradu quem Sol pe|ragrat, ab eo gradu profecti, omnes gradus insequentes, dum ad 163r
Lunae gradum pervenerimus, numeremus; quibus probe numeratis, ab ascendentis gradu exorsi, tam diu subsequentes gradus numerabimus, donec summa illa finiatur; in quo autem gradu finita fuerit, is gradus partis fortunae locum nobis ostendet.

[2] Haec regula superiori regulae convenienter subiicitur; illa enim mensium conversiones facere, haec in annorum revolutionibus partem fortunae invenire nos docet. [3] In toto autem id est universo revolutionis anno ideo mihi dixisse videtur, ne singulis mensibus partem fortunae quaereremus, quod locum illum totius anni significationem habere censeat.

[4] Hoc in loco, ut compluribus aliis in locis, quaedam de genitura sunt adiecta. Sed qui graece sciunt aperte intelligent Ptolemaeum de sola anni revolutione mentionem facere, id est de parte fortunae in revolvendis annis invenienda. [5] Invento autem partis fortunae loco, diligenter inspiciendum est quibus irradiationibus et a luminaribus et a planetis illustretur, qualis sit status ac natura domini signi in quo fortunae locus repertus est, seu dominatoris qui plures dignioresque in eo praerogativas habet, nec non hospitatoris, id est domini | signi quod domi- 163v

7 ut invento gradu *R*] *om*. *F* **11** in ... gradu $R^{2 in\ ras.}$*VbS*] quae in quo gradu *VenTFDVb* partis fortunae locum *R*] partis locum fortunae *D*

18 quaedam ... adiecta: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, LXXXVIII, f. 115rb: ‘cum voluerimus dirigere partem fortune in aliquo annorum revolutionis, accipiemus a loco Solis in locum Lune in nativitate, et proiiciemus a gradu ascendente anni revolutionis’. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 73^{r}, ll. 9–20: ‘quod autem additur a nonnullis “in nativitate”, ut scilicet gradus a Sole ad Lunam qui fuerunt in nativitate ab ascendente revolutionis proiicias, non est Ptolomei, sed cuiusdam commentatoris prisci qui graece Ptolomei libros exposuit, cuius multa dicta invenio in antiqua et vana traductione in aphorismis Ptolomei conserta. Unde signum est Arabes, ut barbaros, cum e graeco transferrent, multa iudicio suo addidisse, et inde postea Latinos haec mendose habuisse’.

nator ac dominus signi partis fortunae peragrat. [6] Signorum quoque ipsorum qualitas consideranda videndumque cum profectio menstrua pervenerit ad id signum in quo est pars fortunae collocata, qualis sit coeli totius status; quandoquidem bonum malumque quod portendi videbatur, si tunc coeli configuratio perniciosior aut favorabilior fuerit, pro natura configurationis vel accumulabitur vel minuetur.

[7] Sed ad opinionem Ptolemaei de fortunae parte redeamus; praesertim cum plerique astrologi noctu a Luna in Solem proficiscendum arbitrentur, quod ipse in libro *Apotelesmatum* sic improbat: 'Pars quidem fortunae die noctuque semper a numero Solis in Lunam colligenda est, ipseque numerus per totidem gradus ab horoscopo in subsequentia signa producendus, ut quam Sol rationem figurationemque ad orientem finitorem habet, eandem ad fortunae partem habeat Luna, sitque perinde ac lunaris horoscopus. [8] Pari autem et eodem modo se habet, ut ab antiquis scriptum est, siquis nocturnis in genituris voluerit a Luna in Solem per signa praecedentia numerare, qua ratione idem fortunae locus eademque figurationis ratio invenietur'.

| [9] Haec Ptolemaeus. Sed quid veteres illi de parte fortunae colligenda sense- 164r
rint alienum non est referre, aliter enim quam nunc sentiebant; siquidem Petosiris ac Necepso, in quos omnis fere astrologiae laus referebatur, noctu a Luna in Solem numerandum censuere, non tamen per signa progrediendo subsequentia, ut fit cum a Sole numeramus, sed per ea quae antecedunt signa, contrario quam fit cum a Sole numeramus modo; quod cum fecerimus, nimirum idem utroque modo partis fortunae locus invenietur, aut a Sole in Lunam per signa subsequentia, aut a Luna in Solem per antecedentia proficiscendo.

29 favorabilior ... natura R^2Vb^2] favorabilior fuerit, malum bonumque (bonum malumque *F*) pro natura *VenTFDVbR* **31** de fortunae parte *R*,$T^{2manu\ Pont.}$] parte *om*. *T* **38/39** in Solem per signa *R*] in Solem ab horoscopo per signa *Ven* **39** idem fortunae locus *R*] eadem fortunae pars *F* **39/40** figurationis ratio *R*] figuratione ratio *Ven* **43** laus referebatur *R*] laus inferebatur *D* **45/46** ea ... modo $R^{2mg.}$] *om. R*

33 in libro *Apotelesmatum*: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, III 11, 5–6, pp. 206–07: 'κλῆρον μέντοι τύχης τὸν συναγόμενον ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ πάντοτε καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τοῦ ἀπὸ ἡλίου ἐπὶ σελήνην καὶ τὰ ἴσα φέροντος ἀπὸ τοῦ ὡροσκόπου κατὰ τὰ ἑπόμενα τῶν ζῳδίων, ἵνα ὃν ἔχει λόγον καὶ σχηματισμὸν ὁ ἥλιος πρὸς τὸν ὡροσκόπον, τοῦτον ἔχῃ καὶ ἡ σελήνη πρὸς τὸν κλῆρον τῆς τύχης καὶ ᾖ ὥσπερ σεληνιακὸς ὡροσκόπος. [...] ἴσως δὲ αὐτὸ τοῦτο θέλει τε καὶ δύναται παρὰ τῷ συγγραφεῖ τὸ τοῖς νυκτὸς γεννωμένοις ἀπὸ σελήνης ἐπὶ ἥλιον ἀριθμεῖν καὶ ἀνάπαλιν ἀπὸ τοῦ ὡροσκόπου, τουτέστιν εἰς τὰ προηγούμενα, διεκβάλλειν· καὶ οὕτως γὰρ κἀκεῖνος ὁ αὐτὸς τόπος τοῦ κλήρου καὶ ὁ αὐτὸς τοῦ συσχηματισμοῦ λόγος ἐκβήσεται'. **42/43** Petosiris ac Necepso: cf. Nechepso, *Fragmenta*, XIXa, pp. 363–64:"Οταν κλῆρον τύχης λαμβάνῃς, ἡμέρας μὲν ἀπὸ ἡλίου ἐπὶ σελήνην ἀρίθμει καὶ τὰ ἴσα ἀπὸ ὡροσκόπου καὶ ἐπὶ τὰ ἑπόμενα τῶν ζῳδίων ἀπόλυε, νυκτὸς δὲ τὸ ἀνάπαλιν. τὸ ἀνάπαλιν δὲ τί ἐστιν; ἵνα ἀπὸ σελήνης ἐπὶ ἥλιον ποιήσῃς καὶ μηκέτι εἰς τὰ ἑπόμενα, ἀλλ' εἰς τὰ ἡγούμενα ἀπολύσῃς'.

[10] Verbi gratia: in diurna genitura ascendit Arietis gradus primus, Luna quidem in primo Cancri, Sole autem in vigesimo gradu Piscium collocatis; si a Sole in Lunam numerando progressus fueris per signa quae insequuntur, invenies Solem a Luna gradibus centum abesse; hoc facto, a primo gradu Arietis per insequentia signa proficiscere, donec summa centum graduum desinat. [11] Desinet autem in decimo Cancri gradu, qui partis fortunae locus erit. Sit rursus nocturna genitura, in qua primus etiam Arietis gradus ascendat, habeatque Solem in vigesimo gradu Tauri, Lunam in primo Virginis constitutam, si tunc a Luna in Solem proficisceris per signa quae | antecedunt, a primo gradu Virginis per Leonem, Cancrum, 164v
Geminos ac Taurum recedendo, invenies a Sole Lunam gradibus centum abesse; quem rursus numerum invenies, si a Sole in Lunam per signa subsequentia progredieris, tunc ab ascendente principio capto, fortunae locus in decimo gradu Cancri eadem ratione comperietur.

[12] Quae causa Ptolemaeum adducit ut die noctuque in Lunam a Sole numerandum censeat. Iulius tamen Maternus, et plerique omnes nostri temporis, nocturnis in genituris a Luna in Solem per signa quae subsequuntur eundum iubent. Nos tantam rem, atque inter tantos auctores, in medium relinquemus.

[13] Iudicat, autem, Ptolemaeus horoscopum ipsum diurnum ac solarem, locum autem partis fortunae nocturnum ac lunarem esse, et quam Sol ad horoscopum rationem habet, eandem habere ad partem fortunae Lunam. [14] Cum enim Sol ac Luna vegetare ac vivificare animantia videantur, et horoscopus quidem, qui nati corpus vitalemque eius qualitatem significat Soli ascribatur, iure pars fortunae, cuius locus eandem ad Lunam quam ascendentis locus ad Solem proportionem habet, Lunae ascribenda est, ut sit quodammodo lunaris quidam horoscopus, et quemadmodum horoscopus statum | qualitatemque animati cor- 165r
poris et eorum quae corporis sunt significat, sic pars fortunae veluti lunaris alter horoscopus externas res, quae scilicet exterius accidunt, significet, unde fortunae pars dicta est.

[15] Cum igitur Solem vitalis potentiae Lunam vegetabilis fontem esse dixisset, convenienter duo haec quae praecedunt enunciata subiunxit, quorum altero ostendit in revolutionibus annorum, quae quidem in hominum vita significationes validissimas habent, menses ad Lunam referendos esse, altero partem fortunae, quae validissimae etiam potestatis est, a Sole capiendam esse.

71 cuius locus *R*] enius locus *D*, cuius locus gradus *Ven* ascendentis locus *R*] ascendentis gradus locus *Ven* **73** animati corporis RT^2] animati corpus *T*

63 Iulius ... Maternus: cf. Firmicus Maternus, *Matheseos lib.*, IV 17, I, pp. 237–38.

TEXTUS LXXXIX

Quae sunt avi septimo a loco, quae autem patrui a sexto vide.

COMMENTATIO

[1] In constituendis geniturarum figuris quartus patri locus, fratri tertius ascribitur, atque ut tertius locus fratris, sic quartus patris statum et qualitatem demonstrat. [2] Quocirca, si quartus geniturae locus patrem, tertius fratres indicat, pater enim unus est, fratres esse plures sepenumero contingit, interdum etiam nullos, quid mirum est si locus septimus avum, sextus patruum patruosque significare habet? [3] Si enim quartus geniturae alicuius | locus in loco horoscopante 165v constituatur, tunc locus, qui erat geniturae septimus, in locum quartum concessisse invenietur.

[4] Itaque, si locus quartus in genitura nostra patrem nostrum indicat, locus septimus, qui est ab eo quartus, patris nostri patrem, qui avus noster est, indicabit; simili modo, si tertius geniturae nostrae locus fratres nostros significat, sextus quoque patrum nostrorum fratres, qui patrui nostri sunt, significabit. [5] Uterque igitur locus, sextus ac septimus, bene diligenterque inspectus, alter patrui alter avi statum qualitatemque declarabit. Planetae enim loca illa insidentes aut aspicientes, signorumque qualitates et illorum domini qui et quales sunt significabunt. Quod licet sit non omnino facile decernere, prudens tamen mathematicus, diligenti cura adhibita, hoc etiam assequetur.

9 alicuius *R*] *om*. *F* **14** fratres nostros *R*] fratres nostro *Ven* **15** patrum nostrorum fratres $R^{2 in ras.}$*FVbS*] fratrum nostrorum fratres *VenTDVb* **17** declarabit *R*] declarat *F* **18** aspicientes RT^{2}] inspicientes *T*

TEXTUS XC

Cum dominator ascendens viderit, res quae occulta est secundum ascendentis naturam erit; quod si non videt illud, erit secundum naturam loci, in quo ipse est dominator. Et horae quidem dominus colorem eius, Lunae vero locus tempus demonstrat, eritque res nova, si supra terram, sin sub terram vetus. Fortunae | 166r pars quantitatem eius longa ne an brevis sit demonstrat; dominus finium imi ac medii coeli item Lunae substantiam eius demonstrat.

COMMENTATIO

[1] Siquando, inquit, tibi in mentem venerit ut aliquid, quod absconditum occultumve sit, aut quod alia ratione lateat, perscrutari velis, primo dominatorem inspice. Erit autem qui pluribus ac maioribus praerogativis praeditus est. [2] Hoc inspecto, contemplare an dominator is gradum signi ascendentis in figura a te constituta intueatur. Si enim primos illos gradus horoscopantes intuebitur, quale sit id quod occultum nosse quaeris ascendentis ipsius qualitas tibi significabit, ascendentis enim naturam sequetur. Quocirca signi illius qualitas, natura ac propria eius vis diligenter cognoscenda atque examinanda est.

[3] Atque ut rei illius qualitatem magis ac magis introspicias, signi eius domini naturam considerabis, et quae res planetae illi attribuatur videbis. Non solum autem videre oportet sit ne signum illud humidum an aridum, sed potestates, vires, ceteraeque qualitates tum eius tum loci diligenter attendendae sunt, ut natura rei illius clarior fiat.

[4] Sin dominator ipse ascendens non | aspexerit, locum in quo dominator 166v invenitur contemplaberis, cuius naturam, vires qualitatemque cum probe consideraveris, de qualitate rei illius, id est qualis sit, sententiam feres; siquidem res ipsa loci signique illius naturam sequetur.

[5] Ut autem res ipsa expressior et magis ac magis certa appareat, cum tot rerum similitudines atque affinitates sint, et color quidem magnum rei indicium faciat, postquam haec quae dicta sunt contemplatus fueris, rei quoque illius color investigandus est, quem horae dominus indicabit. [6] Singulae namque horae

3 naturam loci *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] naturam *om*. *T* ipse est *RVbS*] est ipse *VenTFDVb* **4** Et horae *R*] et hec *Ven* colorem eius *R*] calorem eius *D* **5** sin ... terram^{2} *R*] si sub terra *F* **5/6** Fortunae pars *R*] pars fortunae *F* **9** absconditum *R*$^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] absconsum *VenTFDVb* **11** praeditus est *R*^{2}*VbS*] praeditus erit *VenTFDVbR* **13/14** quale sit *R*] male sit *Ven* **27** rei indicium *R*] indicium rei *TF*, rei iudicium *Ven* **29** indicabit *R*] indicabitur *Ven*

singulis planetis distributae sunt; quae distributio incipienda est a planeta illo qui nomen dat diei. Si enim est dies Lunae, hora prima Lunae, secunda Saturno, tertia Iovi, ac deinceps ascribetur in circuitum ad finem usque diei noctisque progrediendo. [7] Oportet itaque te non ignorare quis color cui planetae dedicatus sit. Quin etiam ubi horae dominus, id est coloris indicator, alii planetae commistus erit, ipsos quoque colores ut misceas oportet. Horae dominum dicimus eum qui graece *diepon* est.

[8] Post haec, ut quam diu res illa latuerit, aut quanto post tempore in lucem ventura sit, cognoscas, locum Lunae indagabis. Quod si Lunae situs subterraneus fuerit, rei illius vetustatem, sin super|terraneus, hoc est ut Luna in superiori he- 167r misperio feratur, rem ipsam recentem esse testificabitur.

[9] Nonnulli tamen in his cognoscendis non Lunae situm, sed dominatoris attendendum magis existimant; ut dominator ipse cum occiduus fuerit ac vespertinus, vetustatem prae se ferat, cum matutinus orientalisve (orientalem hodie dicunt qui graece est *anatolicos*) rem ipsam novam ac recentem esse significet; quod Ptolemaeus a Lunae tantum loco iudicandum decernit.

[10] Nam Luna sub terra constituta, quod ipsa a nobis absit, veterem rem esse indicat; vetusta enim sunt quae a temporis huius praesentia remota sunt. Sed vetustas illa maior minorve iudicari poterit a collocatione Lunae in hemisperio inferiori, quae cum in secundo loco posita est, propinquior nobis est, quam cum in quinto aut sexto loco.

[11] Eodem modo novitas et, ut ita dixerim, recentia iudicabitur; in hemisperio enim superiori constituta, cum ipsa praesens sit, rem praesentem, id est recentem, portendit; eaque recentior portendetur, cum Luna in loco undecimo quam cum in octavo collocata invenietur. [12] Haec eadem consideratio palam nobis faciet sit ne diutius res illa in occulto atque abdito futura, an citius manifestanda, atque

30 a planeta illo *R*] ab illo *F* **33** cui planetae *RVbS*] an planetae *Vb* **34** alii planetae *R*] alio planetae *F* **37** res illa *R*] res ille *D* **38** indagabis $R^{2 in\ ras.}Vb^{2}$] indagaberis *VenTFDVb* si Lunae *R*] *bis Ven* **43** orientalem *RTFD*] orientalem enim *VenVbSum* **46** quod RVb^{2}] *om. VenVb* **48/49** in ... inferiori *RVbS*] in hemisperio inferiori constituta cum ipsa *Vb* **49** posita est *R*, T^{2}] est *om. T*

36 graece diepon est: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 76^{v}, ll. 9–19: 'duodecim horas diei semper attribuunt et nocti totidem in querendo horae domino; si ergo non sumus in equinoctio in duodecim partes totum spatium diei ab ortu ad occasum partiemur et similiter noctis; deinde unicuique planete unam huiusmodi horam tribuemus, capto semper initio a planeta qui diei dominatur prout singuli septimane dies vulgo nominantur. Et ille dominus horae est, hoc est graece *Diepon*'. **41** Nonnulli: cf. Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 115va: 'significator quem intendit Ptholomeus non est Luna, nec ille qui prefuerit ascendenti tantum, sed planeta cui iungentur fortitudines dignitatum in ascendente et in locis luminarium [...] Vidit etiam Ptholomeus quod cum Luna fuerit super terram erit novum, et cum sub terra vetus; alii non suspicati sunt quod cum fuerit significator orientalis erit novum, et cum fuerit occidentalis erit vetus'.

in lucem ventura. [13] Verum, si Ptole|maei verba probe considerentur, locus 167v
Lunae tempus ipsum, id est rei antiquitatem novitatemve, magis quam diuturnitatem occultationis aut brevitatem indicationis significabit. Nam, cum ait locus Lunae tempus monstrat, eritque res nova si super terram, sin sub terram vetus, videtur declarare tempus illud non ad diuturnitatem brevitatemve occultationis, sed ad novitatem aut vetustatem rei referendum esse, ut si nova sit vestis aut vetus.

[14] Et quoniam rebus ipsis tum longitudo tum brevitas accidit, quantitate enim continentur, ut ex hac inspectione res illa certius cognoscatur, pars fortunae considerabitur, cuius locus ac signum pro qualitate sua naturaque configurationis sit ne res illa longa an contra brevis, an fortasse mediocris staturae, spatii, aut mensurae manifesto declarabit. [15] Hoc autem a parte fortunae quaeri debere ratione non caret. Cum enim ascendens et locus partis fortunae praecipuae auctoritatis sint, et in rebus considerandis qualitatis quantitatisque praecipua ratio habeatur, et qualitas ipsa ab ascendente significationem accipiat, quae sequitur quantitas a loco partis fortunae iure significationem accipiet.

[16] Ac ne te substantia rei lateat, neque enim res quae corporea est carere | 168r
substantia potest, cum tria haec praedicamenta (sic enim a philosophis vocantur) substantia, qualitas, quantitasque res ipsas manifestent, ac nihil corporeum absque iis sit, ut substantia inquam ipsa rei deprehendi possit, fines inspiciendi sunt tum medii, tum etiam imi coeli, et ipsorum quoque finium dominus, qui a Graecis *horiocrator* dicitur; ipse enim finium dominus, sive unus sive duo fuerint (fieri enim potest ut fines medii coeli sint alterius planetae quam imi coeli fines) rei tibi substantiam indicabunt. His praeceptis observationibusque tenendis rei substantia, qualitas quantitasque deprehendetur.

[17] Sed videamus quam convenienter appositeque haec dicantur. A cardine medii et imi coeli, hoc est a domino finium, qui cardines ipsos cum dominatu quodam tenet, substantia, a cardine ascendentis coeli qualitas, a loco partis fortunae quantitas quaeritur; quae cum sint in omni consideratione primaria, primariis figurae locis attribuuntur quaerenda. [18] Domino enim finium medii coeli propter cardinis praerogativam merito substantia, quae prima est, ascribitur, dominatoris loco qualitas si ascendens non aspexerit, sin aspexerit ascendenti; loco partis fortunae, qui Lunae ascendens esse perhibetur, estque | secundus quidam 168v
horoscopus, quantitas, cuius est tertia consideratio, attribuitur.

[19] Ad haec, quoniam res hominum, quae hoc modo quaeri a mathematico possunt, principium aliquod habuere, et quae aliquando facta sunt necesse est ut in tempore facta fuerint, ac si nuper fieri contigit, sunt nova, sin olim vetera, haec

57 quam diuturnitatem *RVb*] quam diurnitatem *Ven*, *Sum*(diuturnitatem *in err. corr.*) **60** brevitatemve *RVbS*] brevitatem *Vb* **61** sed ... novitatem *R*] si ad novitatem *Ven* **82** tenet *R*] tenent *F* **83/84** primaria ... attribuuntur $R^{2in\ ras.}VbS$] principalia, principalibus figurae locis attribuuntur *VenTFDVb* **85** merito substantia *R*] medio substantiam *D*, medio substantia D^2 **86** si ascendens RVb^2] si *om*. *Vb* **91** contigit *R*] contingit *F*

inquisitio magna cum ratione Lunae delegata est; tum quia Luna propter continuas defluxiones et accessus celerrimos ad alium atque alium planetam eorum quae fiunt excitatrix et princeps causa est, tum quia mensium domina est, ex quibus anni constituuntur. [20] Ac tametsi Sol dierum atque annorum auctor est, tamen nec quod annum latuit recte dicitur paulo ante latuisse, nec diu abditum fuisse quod diem tantum unum, aut pauculos forte dies latuit. [21] Quocirca rei occultae aut abditae vetustas novitasque, et an res ipsa quae latet vetus an recens sit, a mensium enumeratione rectius quaeritur, haecque investigatio Lunae loco iure dedicatur.

94 princeps ... tum $R^{2 in ras.} VbS^{in ras.}$] principalis auctor est tum *VenTFVb*, principalis causa est *D* tum quia *R*] quia *D* **94/95** ex quibus anni *R*] ex quibus annis *Ven* **96** nec[2] ... abditum *R*] nec diu additum *D* **97** rei *R*] rea *Ven*

TEXTUS XCI

Malum signum est cum aegroti dominator combustus est; maxime si fortunae pars affligitur.

COMMENTATIO

| [1] Planetae sub Solis radiis constituti male se habent, quippe qui maiore a 169r
potestate superati, perinde ut prostrati atque attriti iacent; eos Sol exustos auctoritatem praerogativamque propriam retinere non patitur. [2] Quid enim Solis radiis flagrantius aut eius maiestate augustius? Quocirca male se res habet, si, quo tempore aegrotare quis coepit, significator aegroti ipsius aut in radios Solis iam incidit, aut parum abest dum incidat.

[3] Multo autem deterius se res habebit, si tum quoque pars fortunae natalitiae, seu conversionis anni illius, infeliciter affecta fuerit, a maleficis maleficarum stellarum configurationibus exagitata, aut in loco abiecto reperta: est enim res haec indicio aegroti illius vires a morbo superatum iri.

[4] Graece *hypaugos* dicitur planeta sub radiis Solis positus, id est subradiatus, quod verbum, quia videretur asperius, magis placuit recentioribus combustum vocare. [5] Significator igitur, hoc est planeta qui in figura aegrotationis pollentior inventus est, combustus a Sole, ac si in carcerem coniectus esset, nullum aegro afferre posse auxilium videtur, ut si pater familias aut dux exercitus in carcerem coniectus cathenisque vinctus sit. [6] Neque enim aut pater familias laborantem familiarem aut dux | militem ab hoste circunventum opera sua tueri poterit, cum 169v
sui iuris non est. Locus quoque partis fortunae cum sit tanquam locus opis, subsidii atque externi favoris, hoc oppresso, videtur etiam auxilii atque suppetiarum via obstructa, quod signum nisi pessimum esse nequit.

[7] Iccirco autem futurae mortis signum non dixit, quod tempus vitae a genitura promissum inspiciendum sit, quod videnda sint loca perniciosa, quod considerandus planeta emissor, quod item observandum quam lato spatio planeta ipse ab aequinoctiali linea feratur, et quae sit signi obliquitas, et alia etiam nonnulla, prius quam de morte pronuncietur.

5 radiis *R*] radii *D* **5/6** maiore ... superati $R^{2}VbS$] maiori potestate seperati *F* **5** a $R^{2manu\ Pont.}VbS$] *om. VenTFDVbR* **16** magis placuit $RT^{2}FDVbP$] placuit *VenTVb*

16 combustum: cf. Vitali, *Lexicon*, pp. 157–58: ‘combustus’.

TEXTUS XCII

Saturnus orientalis non adeo nocet aegro, sicuti nec Mars occiduus.

COMMENTATIO

[1] Si, inquit, Saturnus in figura languentis dominator inventus fuerit, recedatque a puncto in quo Soli cohaeserat, non tamen ut omnino a radiis solaribus se explicaverit, non adeo nocens atque adversus erit, nec tantum aegro periculum imminet, neque morbus ipse usque adeo perniciosus futurus est.

[2] Martis vero stella minus noxia futura est, neque morbus tantopere gravis periculosusque, | si tempore incipientis morbi aliquanto remotior a Sole fuerit, ut 170r nondum Soli partiliter iungatur. [3] Mars enim occiduus, Saturnus orientalis minus nocet, cuius rei ratio haec esse videtur quod Saturni stella, cum sit frigidissima, Solis radiis calefacta, postquam ab Sole ipso sese explicavit, solarem illam tepefactionem et quodammodo temperamentum aliquamdiu retinet, quo temperamento cum frigida vis eius remissior facta sit, usque adeo nocere non potest.

[4] Contra Martis natura cum sit ferventissima, Solis radiis perinde ac repressa, vimque potentiorem sentiens, non nihil remittitur ante quam Soli iungitur; ex qua remissione, quod fervor eius temperationem quandam se adeptum sentiat, effervescere minus poterit, nec tam noxius erit. [5] Cuius rei facere fidem potest quod, siquando digitum prunae aut carboni negligentius admovimus, ex qua admotione digitum torruerimus, si eum digitum flammis ignique ferventiori admoverimus, admotumque diutius reprimi ac retorreri ab igne siverimus, tostura ipsa sedatur ac minus minusque sentitur. [6] Quin etiam si lucernam magno et perflagranti igni admoveris, suam flammulam conservare non poterit, quando | 170v (ut inquit Aristoteles) magnus ille ignis exiguum ad se rapit. Itaque Mars potentissimos Solis adventantis radios sentiens, de suo calore plurimum amittit.

[7] Sed Ptolemaei verba diligenter animadvertenda sunt; non enim dicit eas stellas, cum maleficae suapte natura sint, non nocituras, sed minus noxias fore quod, ut dictum est, remissiores fiant. [8] Ex quo fit ut Mars Soli propinquior factus, non tamen coniunctus, Saturnus a coniunctione recedens non tamen ut omnino a Sole sit explicatus, in morbis ipsis minus graves inveniantur.

6 nocens atque *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] atque *om*. *T* **9** remotior ... fuerit *R*^{2}*VenT*^{2}*FVb*] remotior a Sole Mars factus fuerit *TDR* **9/10** ut ... iungatur *R*$^{2in\ ras.}$*VbP*] ut nondum Soli partiliter coniungatur *VenT*$^{2manu\ Pont.}$*FD*, *om*. *TVb* **15** Contra Martis *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$*FDVbP*] Contra *om*. *VenTVb* **19** admovimus *R*$^{2in\ ras.}$*T*^{2}] admonimus *T*, ad monims *D* **20** admotione *RT*^{2}] admonitione *T* si ... digitum^{2} *R*] si eum digitis *D* **21** siverimus *R*$^{2in\ ras.}$

[9] Sunt qui alia ratione interpretentur, existimentque tum ob coelestium regionum, tum ob Martis Saturnique conditionem sic accipiendum esse ut cum coelum in quatuor partes distributum sit, et pars quae orientalis dicitur Saturno ascripta sit, Saturnus ipse minus adversus aegro futurus sit, si orientalis, hoc est in parte sua inventus fuerit, Mars minus perniciosus si occiduus, id est in parte occidua sibi attributa, incipiente morbo, collocatus invenietur.

[10] Quae opinio causa fuit ut, tametsi in codicibus graecis de maleficis tantum, id est de Saturno Marteque, fiat mentio, additum tamen a Babyloniis sit Iovis benignitatem accumulari, cum | in parte septentrionali, item Veneris, cum 171r in parte meridiali incipientis morbi tempore reperiri contigerit.

[11] Me non mediocriter reddit dubium quod plerunque quos matutinos seu vespertinos planetas nos dicimus, Ptolemaeus *apilioticos* et *hesperios* dicit, quos autem nostri orientales et occiduos, ipse *anatolicos* et *lybicos*, sive *dicticos* vocat. [12] Plerunque tamen, ut dixi, non semper, cum nonnunquam promiscue *apilioticum* et *anatolicum* capiat. Atque haec quidem observatio superiori recte subiicitur, cum utraque ad morbos pertineat.

34 adversus aegro *R*] adversus aegros *F* **40** in parte meridiali *R*] in parte meridionali *F* contigerit *R*] contingerit *F* **43** *lybicos RVbS*] libycos *Sum*, libicos *Vb*

31 Sunt qui: Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 115va: 'intendit quod impedimenta malorum minuuntur in suo *haiz*, et prosperitates fortunarum augentur in parte sua. Et hi quattuor planete habent quattuor partes: oriens est Saturni, occidens Martis, Venus habet meridiem, Iuppiter septentrionem'; Bonincontri, *Comentum*, f. 109r, ll. 35–37: 'quatuor ergo sunt mundi cardines, istis quatuor attributi planetis: Saturno oriens, Marti occidens, Iovi septentrionem [*sic!*], Veneri vero meridiem [*sic!*]'. On 'Hayz' see Vitali, *Lexicon*, p. 258. **38** additum ... sit: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, XCII, f. 115va: 'Saturnus orientalis egrotantes, Mars vero occidentalis egrotantes minus impedit; et hoc modo erit augmentum prosperitatis Iovis et Veneris in setemptrione et meridie'.

TEXTUS XCIII

Ex figuris non ante iudicabis quam coniunctionem feceris. Principia enim in unaquaque coniunctione transmutantur; quocirca ambas misceto, nec errabis.

COMMENTATIO

[1] Non semel verum etiam saepius Ptolemaeus nos admonet lunaris cum Sole coitus contemplandi; nec profecto absque summa ratione, cum enim Sol mediam mundi regionem teneat, eius in ipso mundo auctoritatis potestatisque est cuius in corpore animalium est cor, atque ut corpori universo cor, sic coelo ac mundo Sol praeest.

[2] Luna quoque, quod terris finitima, non modo Solis verum etiam | coeterorum planetarum radios atque influxus ab illis acceptos terris refundat, ac cursus sui pernicitate singulis mensibus eisdem coniungatur, iure etiam potestas eius secundo loco habetur, iure utriusque coniunctio cum primis observanda praecipitur. 171v

[3] Monemur igitur, cum de re negotioque quopiam suscipiendo consulimur, licet interrogationis figuram constituerimus, licet planetarum configurationes collocationesque probe inspexerimus, licet etiam coniunctionem Solis ac Lunae, quae praecessit quaestionem, consideraverimus, ne ante quid coelum promittere videatur iudicemus, aut negotium de quo quaeritur suscipiendum censeamus, quam coniunctionem etiam Lunae ac Solis proxime futuram contemplati fuerimus, quod principia singulis coniunctionibus mutari soleant, id est quod significatio illa celestis quae ab antecedente coniunctione portendebatur, influxusque celestes in elementis rebusque elementaribus a coniunctione in coniunctionem menstruam mutationem suscipiant.

[4] Hoc autem eiusmodi est. Quaerit scire ex nobis Marcus an commodum futurum sit si ipse cum familia rus migret. Nos, constituta consultationis huius figura, quae ab ipsa figura portendantur primum | videbimus, deinde, ne decipiamur, figuram etiam lunaris cum Sole coitus, qui proxime antecessit, inspiciemus, et ipsas figuras significationesque conferemus. [5] Quia vero huiusmodi interrogatio paulo ante finem mensis facta est, et principia, ut dictum est, singulis Lunae cum Sole coniunctionibus mutantur, figuram etiam futurae coniunctionis Lunae 172r

7/8 cuius ... cor[1]: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, ff. 77[r] l. 21–77[v] l. 2: 'Sol ita se habet ad universum mundum sicut cor in toto animali. Nam sicut cor in medio corpore animalium est, sic Sol in medio sperarum omnium, quae motus eiusdem sunt, collocatur, tres enim supra ipsum sperae sunt et tres infra. Hanc similitudinem Aristoteles facit in libro de partibus animalium'.

cum Sole constituemus, quam cum praeteritae coniunctionis figura conferemus, et secundum qualitatem collationis iudicabimus, significationes significationibus comparando.

[6] Hoc est igitur quod Ptolemaeus praecipit ut utramque figuram misceamus, figuram scilicet coniunctionis eius quae antecessit, et eius quae mox insequetur. Hoc autem propter principia, quae singulis Lunae cum Sole coniunctionibus iuxta naturam qualitatemque coelestis configurationis mutantur. Quibus figuris earumque significationibus invicem comparatis, exacteque pensitatis, in ferenda sententia errari non poterit.

[7] Sunt qui praeceptum hoc ad principatus ac regna referant, nec Solis Lunaeque sed aliorum planetarum coniunctiones intelligendas censeant, quin etiam ubi nos 'principia' transtulimus, ipsi transferant intelligantque 'imperia'. [8] Graece enim *archae* utrunque | significat: principium et dominatum; iuxta quorum opi- 172v
nionem verba Ptolemaei vertenda sic erunt: 'ex figuris non ante iudicabis, quam coniunctionem feceris. Imperia enim in unaquaque coniunctione mutantur', capiendo coniunctionem non Solis Lunaeque, sed coeterorum planetarum coitum, quod huiusmodi est: imperia, regna et pontificatus maximi non ante coeperunt, quam a potenti aliqua et maxime valida planetarum coniunctione significarentur; quibus inceptis ac permanentibus, necesse est post aliae atque aliae et quidem diversae planetarum coniunctiones sequantur, ac pro figurarum coniunctionumque qualitate dominatores mutentur, ac nunc hi nunc illi dominatum suscipiant. [9] Quam ob rem in rebus principatuum, regnorum ac pontificatus maximi praedicendis, non semper primi illi dominatores attendendi sunt, sed potius qui pro tempore fuerint, cum mutari eos contingat.

[10] Fieri enim potest ut dominatus, qui principio Saturni aut Iovis fuit, transferatur in Martem propter auctoritatem coniunctionis post insecutae, ex qua mutatione Saturnini aut Iovii in martium dominatus necesse est rerum regni pontificatusque mutatio sequatur, pro natura rerum significationumque quae a Marte portenduntur. | [11] Ne igitur (si de iis iudicaturi sumus) aut sponte nostra aut 173r
consulti ab rege pontificeve inconsultius aliquid pronunciemus, aut respondea-

44 principium et dominatum *R*] principium dominatum *D*, et principium et dominatum *T* **49** planetarum ... significarentur *R*] coniunctione significarentur *F* **56** Fieri enim *RT*^{2}] enim *om*. *T* Fieri *RVb*^{2}] Feri *Vb* **57** auctoritatem *R*,*T*$^{2\,manu\,Pont.}$] *om*. *T*

41 Sunt qui: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, XCIII, f. 115vb: 'Non presumas assimilare figuras ante scientiam assimilationis positorum, quia regna, id est significationes regnorum, mutantur vel variantur in omni coniunctione'; Aḥmad ibn Yūsuf, *Commentum*, f. 115vb: 'incitavit itaque nos Ptholomeus ut observemus regna, id est quod nos debemus observare primam coniunctionem que significavit regnum, deinde omnem coniunctionem, et conferre vel assimilare'. See also Bonincontri, *Comentum*, f. 109^{v}, ll. 7–8: 'Hoc verbum non potest bene intelligi nisi ab eo qui perfecte intellexerit quid dicat Albumassar et alii astrologi de magnis coniunctionibus'.

mus, figuras constituemus tum coniunctionis, quae regno pontificatuique initium peperit, tum coniunctionis quae, post insecuta, causam praebuit initii cum ipso dominatore mutandi, figurasque ipsas probe constitutas invicem conferemus, collatasque miscebimus, atque alterius significationes cum alterius significationibus miscendo temperabimus; quibus temperatis, rebusque de quibus praedicturi sumus pro natura sua pensitatis, vix fieri potest ut in pronunciando respondendoque labamur.

[12] Hanc nos opinionem ut sanam etiam atque etiam probamus, veremur tamen ne non satis huic Ptolemaei enunciato conveniat; consuevit enim Ptolemaeus, quotiens *sinodum* (id est coniunctionem) dicit, Lunae Solisque coniunctionem capere; cum autem planetarum aliorum coniunctionem significare vult, quorum ea coniunctio planetarum sit nominatim exprimit. [13] Quocirca, cum hoc in loco synodum tantum dicat, Solis ac Lunae *synodus* intelligenda videtur iuxta consuetudinem eius.

[14] Ad haec, ubi dicit 'ambas misceto', si de coniunctionibus planetarum aliorum quam de Solis Lunaeque coniunctionibus | intelligeret, ambas non dixisset. 173v
Nam ex quo regnum principatusve coepit, cum alias atque alias planetarum coniunctiones fieri contingat, singulisque coniunctionibus initia (ut ipse ait) mutentur, non ambas, id est duas tantum, diceret, sed quot fuisse contigisset; sin duas tantum postremas intelligi vellet, non dixisset ambas misceto, sed duas postremas.

[15] Verba ipsa graeca sunt *amphotera schemata* id est ambas figuras, sive utranque figuram. Igitur cum *synodum* tantum dicat, nec cuius sit addat, sitque mos Ptolemaei Solis Lunaeque coniunctionem significare, quotiens *synodum* tantum dicit; ad haec cum ambas non omnes nec duas postremas dicat, et planetarum coniunctiones plures ac diversae sint ac, regno principatuque permanente, multas fieri contingat, contra cum interrogationes ipsas necessario proxima una Solis Lunaeque coniunctio antegrediatur, altera item una proxime sequatur, haeque tantummodo sint duae, iure cum ambas dicit, duas has Solis Lunaeque coniunctiones dicere videtur, quarum altera (ut dictum est) proxime antecessit, altera proxime sequitur.

[16] Ipsaque Ptolemaei verba sic erunt intelligenda: ex figuris, scilicet interrogationis ac novilunii, quod novi|lunium interrogationem ipsam proxime anteces- 174r
sit, non ante iudicium feres quam figuram novilunii mox insequentis feceris, propter principia quae in unoquoque novilunio mutantur, atque ubi coniunctionis utriusque et antegressae et futurae constitutionem feceris, simul utranque miscebis et conferes, significationesque invicem comparabis, quibus mixtis com-

63 initium peperit *R*] initium praebuit *F* **69** etiam[1] ... probamus *R*] etiam atque probamus *T* **76** planetarum aliorum *RVbS*] aliorum planetarum *VenTFDVb* **83** Verba ... sunt $R^{2in\ ras.}VbS$] Verbum ipsum graecum est *VenTFDVb* **87** ac, regno *R*] a regno *F* **96** propter principia RVb^{2}] propterea principia *Vb*

paratisque, errare non poteris. Poterit autem, qui haec viderit, suum quoque iudi-
100 cium utraque de opinione ferre.

99/100 Poterit ... ferre *RVa²VenT²manu Pont.VbPD*] *om. VaTVb*

TEXTUS XCIIII

Locus potentioris ex dominatoribus ea quae in cogitatione sciscitantis sunt indicat.

COMMENTATIO

[1] Qui ad nos consulturus venit, de re profecto aliqua, quam aut destinavit facere, aut destinaturus est, ut consulat venit, forsitan etiam tentaturus venit; utcumque sit, non sine animi sui motu venit ad consulendum. Qualis autem motus eius, quaeque consultoris mens sit, et quam in rem intendat, dominatorum princeps monstrabit.

[2] Cum enim interior animi motus causa sit quae illum ad interrogandum adducat, cognito atque inspecto planeta qui motus eius excitator est, mens voluntasque consultoris ipsius apparebit. [3] Prima igitur | motus illius causa ab dominatorum principe, ubi plures dominatores erunt, id est qui ex omnibus maxime pollens est, quaeretur. [4] Pollentissimus autem erit qui, in cardine collocatus, et plures et digniores praerogativas habebit, ac felicius illustrabitur et, quacunque parte consideratus, maiore auctoritate praeditus erit. Hoc autem invento, loci quoque et signi, in quo positus est, qualitas animadvertenda est. 174v

[5] Namque si decimo in loco erit, mens, cogitatio, propositumque eius de iis rebus erit quae loco decimo ascriptae sunt, puta de gerendo magistratu, de dignitate, de magisterio, de regno deque actionibus ad haec ipsa pertinentibus. [6] Quin etiam ut propositum consultoris et id in quod ipse intentus est magis magisque introspiciatur, natura dominatoris illius qui coeteris praeest probe examinanda est, ac videndae res quae potestati significationique eius attributae sunt. Nec ab re fuerit aspicientium qualitates considerare, ut una miscere, siquid miscendum videbitur, possis.

[7] Oportet enim mathematicum solertem esse, cuius solertia in miscendis temperandisque signorum ac planetarum qualitatibus eorumque significationibus potissimum perspicitur. [8] Hoc enunciatum cum ad interrogationes plane pertineat, sitque superiori subiectum, videri fortasse po|terit nonnihil opinionem nostram sustentare, ut quae superiori tradita sunt praecepto de Solis Lunaeque, 175r

2 in cogitatione *R*] mente $R^{2mg.}$ (*v.l.*) **3** indicat *R*] indicant *To* **13** ex omnibus *RVbP*] omnibus *Vb* **14** qui ... collocatus $R^{2in\ ras.}Vb^{2}$] qui in principaliori cardine collocatus *VenTFDVb* **19** ascriptae sunt $R^{2}Vb^{2}$] ascripta sunt *VenTDVbR*, *om*. *F* **24** ut una *R*] et una *Ven* **26** solertem esse *R*] solertem esse cuius solertem esse *D* **28** perspicitur $R^{2}VbS$] perspicietur *VenTFDVbR*

non de aliorum planetarum coniunctionibus intelligenda sint. Consuevit enim Ptolemaeus eiusdem materiae praecepta coniungere.

TEXTUS XCV

Quae cum singulis oriuntur decuriis, ea nati voluntatem ad artem quam tractat comprobant.

COMMENTATIO

[1] Quanta mathematici cura et quam intentum studium esse debeat, singula Ptolemaei non modo praecepta sed prope verba nos docent; sunt enim tum multiplices, tum maxime difficiles eius considerationes. [2] Atque, ut ad rem qua de agitur, quae quidem abstrusissima est, veniamus, vetustissimorum mathematicorum sententiae convenere ut in singulis decem gradibus signi cuiusque (quos decem gradus Graeci *Decanos*, ego saepius decurias vocavi, recentiores, satis inepte, facies appellant) imagines quaedam atque simulacra cum ipsis quidem decuriis oriantur. [3] Ea graece dicuntur *Paranatellonta*; a nostris hodie, ut dixi, vocantur imagines, ego libentius vocarim simulacra.

[4] Haec inquam simulacra in genituris natalitiisque stellarum decretis cum primis sunt consideranda, quod ad imaginariam vim imprimendam | plurimum 175v
conferant. [5] Quamobrem, ut intelligere possimus quas ad res natus ille, cuius mores ac fatum quaerimus, propensior futurus sit, non parum profuerit perscrutari quod cum ascendente nati eius simulacrum exortum sit, siquidem in orientis cardine constitutum, ac vim suam in imaginaria illius imprimens, magis ac magis nati phantasiam excitabit; qua excitata, voluntatem etiam ingenerabit, atque a planetis signisque ingeneratam etiam augebit, ut eas artes sequatur, atque in iis versetur, illis demum ipsis delectetur quae a simulacro ipso significantur, ad quae exercenda ab insita vi simulacri commovetur — ausimque affirmare secretas quasdam appetitiones animorumque propensiones ab his potissimum simulacris defluere.

3 comprobant *R*] comprobat *F* **7/8** rem ... agitur *R*] rem de qua agitur *F* **12** oriantur *R*] oriuntur *Ven* **17** ac fatum *RVbP*] ad fatum *Vb* **20** phantasiam $R^{2}VbS$] fantasiam *RTVb* qua excitata *R*] qua excita *Ven* **21** augebit *R*] angebit *D* eas artes *R*] as artes *D* **25** defluere $R^{2in\ ras.}VbS$] derivare *VenTFDVb*

2/3 On the doctrine of the Decans, see also Pontano, *De rebus*, I, f. D3^{v} 'de qua scripsisse fideliter ac diligenter apud Porphyrium invenio Teucrum babylonium vetustissimum mathematicum'; cf. Porphyrius, *Introductio*, ch. 47, p. 221. **11** facies appellant: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, XCV, f. 115vb: 'similiter, id quod ascendit in omni facie harum figurarum vel formarum simile est operi eius in alio'.

[6] Dicitur, autem, cum prima Arietis decuria nigri hominis simulacrum oriri, stantis quidem, et albo induti, praecinctique atque irato similis, magno quidem corpore, rufis oculis ac validis viribus. [7] In secunda decuria mulieris simulacrum, cuius vestis exterior quidem rubra, interior alba est, et ipsa pedem alterum protendere videtur, ac si ornatum, vestem ac filum inquirat. [8] In tertia simulacrum albi hominis, ceterum rufo capillo ac vestitu rubente, ipse inquietus | atque 176r irato similis, aureamque armillam manu gestans, ligneum baculum praeferat, eo mentis acumine ac novorum artificiorum studio, ut videatur bona multa praestare velle, quae tamen, ut cupit, implere nequeat.

[9] Haec de Ariete attigimus ut ex his lector intelligere aperte possit quae sint haec simulacra, de quibus Ptolemaeus praecipit, atque ut ex simulacri cuiusque habitu quid nato portendatur coniiciat.

26 prima *R*] *om*. *F* **30** protendere $R^{2 in\ ras.}T^{2}$] portendere *TD* videtur *R*] videatur *Ven* **35** aperte *R*] *om*. *F* **36** atque ... simulacri RVb^{2}] ut *om*. *Vb* **36/37** cuiusque habitu *RVbS*] habitu *om*. *Vb*

26/34 Dicitur ... nequeat: cf. Abū Maʿshar, *Liber*, ed. Lemay, tract. VI, diff. 1, V, II/2, pp. 216–17: 'Et putaverunt INDI quod ascendat in hac facie [i.e. in prima] Vir Niger, rubeis oculis et magni corporis, fortis et magnanimus, indutus linteo laneo albo, precinctus in suo medio fune. Et est iratus, stans super pedes suos, et est vigilans et memoratus [...] Et putaverunt INDI quod ascendat in hac facie [i.e. in secunda] Mulier induta linteo laneo et vestimentis rubeis, habens unum pedem, et eius imago assimilatur imagini Equi, habens in animo ire et querere vestimenta et ornamenta ac filium [...] Et putaverunt INDI quod ascendat in hac facie [i.e. in tertia] vir albi coloris et rubei, rufus capillis; et est iratus et inquietus, habens in manu sua armillam ligneam et virgam, indutus vestibus rubeis, subtilis in magisteriis novis, cupiens facere bonum et non potest'.

TEXTUS XCVI

Significantia eclipsis decreta sunt eius quae propius cardines. Considera etiam naturam stellarum simul consistentium, tum erraticarum tum fixarum, ac etiam simulacra coorientia, et secundum haec pronuncia.

COMMENTATIO

[1] Lunae Solisque obscuratio graece *eclipsis*, a maioribus nostris deliquium et defectus indifferenter dicitur. Eius vires rebus his inferioribus afficiendis potentissimae et, ut ita dixerim, principalissimae sunt; quandoquidem luminaria ipsa corpori spirituique, id est vitae, dominantur, ac radiis agitationibusque suis elementa ipsa, quaeque ex elementis constant, sic moderentur ut rustici etiam id intelligant. [2] Iure igitur a mathematicis, quotiens | contigerit, diligentissime observanda est, 176v
sive ea solaris sive lunaris eclipsis fuerit, atque eo magis quod docti indoctique eclipses ipsas mirum in modum formidant.

[3] Quid enim horribilius quam fulgentissima illa corpora tenebris atque obscuritate obducta repente oculis eripi? Ipsorum autem defectuum significationes maiores minoresve, tum pro ipsorum magnitudine aut exiguitate, tum etiam pro coeli locis in quibus fieri eos contingit esse consuevere. [4] Cardinales enim pollentiores sunt, ac vehementius afficiunt, quippe cum cardines sint prima mundi loca, in quibus planetae collocati, cum maiestate praesideant.

[5] Quocirca recte Ptolemaeus dixit eclipsis decreta illa quidem significantia, id est admodum potentia, esse quae propius cardines sunt, videlicet quae significantur portendunturque a defectu qui fit in gradibus coeli angulo proximis, aut in loco cardini finitimo, ea fore maioris efficaciae. [6] Verum ad significationes ipsas exactius cognoscendas duo in primis a mathematico videnda sunt: spatium defectus, id est quantitas obscurationis, et cardinum propinquitas. Quibus visis restat etiam considerare quae stellae sive fixae sive erraticae cum Sole Lunave simul sint, dum ipsa Luminaria deliquescunt. | 177r

[7] Simulacra quoque quae diximus graece vocari *Paranatellonta*, quae videlicet cum horoscopo atque ascendente decuria exurgunt, videnda. Quibus visis inspectisque, pro natura loci et stellarum coniunctarum, proque simulacri significatione, iudicium proferemus.

2 cardines *R*] cardinem *F* **7** potentissimae RT^2] potissimae *T* **9** id est vitae *R*] id est iure *D* agitationibusque *R*] cogitationibusque *F* **11** contigerit *R*] contingerit *F* **22** a defectu *R*] ad effectu *Ven* **29** ascendente decuria *R*] ascendente curia *Ven*

[8] Atque, ut distinctius pronunciare possimus quibus in regionibus significationes illae casurae sint, aut quibus minentur urbibus, mundi declinationes, quae graece dicuntur *climata*, considerabimus, nec non cardines, id est ortum, occasum, medium et imum, conversiones etiam regnorum et urbium et geniturarum, ut intelligamus quibus regibus, regnis, populis, nationibus, civitatibus, hominibus denique ea quae portenduntur immineant, quibus etiam in rebus damna sint obventura, in domesticis ne facultatibus an in dignitatibus an in uxore, liberis, praediis rebusve aliis, an denique in vita, pro natura loci quem signum illud obtinebat in genituris hominum, in fundationibus urbium, in creationibus regum, in figura conversionis anni, quo in signo defectus factus est.

[9] Tempus autem quo significationum effectus manifesti fient ex praeceptis quae superiore libro tradita sunt intelligetur. Horae namque et horarum minutae partes, | annos, menses ac dies indicabunt. [10] In primis autem considerare nos 177v
oportet an cardo eclipsi proximus sit cardo diei noctisve qua deliquium fit, an figurae conversionis anni, an creationis regis, an fundationis urbium, an geniturae, et si est cardo diei noctisve, quem locum signum id tenebat in genitura, in fundatione, in regis creatione, ut iudicium quod ferendum est constare sibi possit, cum errare necesse sit, ubi haec fuerint neglecta.

[11] Quod reliquum est, quodque alias diximus, nos indifferenter pro arbitrio, atque ut locus ipse magis suadet, nomen *apotelesma* convertimus nunc effectum, nunc significationem, nunc decretum (ut hoc loco) nunc iudicium, nonnunquam operationem, actionem, efficaciam.

33 casurae *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] casuae *T* **35** et imum *RVbP*] *om. VbVen* **37** damna *RVb*^{2}] dana *Vb* **42** quo *R*] *om. Ven* **44** In primis autem *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] In primis *T* **47** quem locum signum *R*] quem signum *F*

43 superiore libro: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXIV, p. 42. **50** quodque alias diximus: cf. Pontano's commentary on aphorism XIIc. 9.

TEXTUS XCVII

Res de qua est sciscitatio brevi perficitur, cum novilunii seu plenilunii dominus cardinalis est.

COMMENTATIO

[1] Hoc praeceptum ad quaestiones, hoc est interrogationes, tantum pertinere auctoris ipsius verba declarant, et ipsum per se quidem patet. Tanta autem vis auctoritasque cardinum esse perhibetur, uti negotium, de quo consulimur, non solum | faciundum, sed brevi etiam perficiundum decernat, si dominus novilunii 178r
pleniluniive in cardine sit inventus.

[2] Licet autem dominus ipse cardinalis sit, videndum tamen ne in depressione sua langueat, neve a maleficis stellis hostiliter irradietur; haec enim negotium ipsum non parum impediunt.

[3] Quod autem ad translationem ipsam pertinet, graece, ubi a nobis dominus dicitur, est *cyrios*, ne quis pro domino accipiat dominatorem, qui graece dicitur *epicratetor*. Et dominator quidem est qui pluribus maioribusque praerogativis praeditus est, dominus qui signo praeest; verbi gratia: Mars est dominus Arietis, Sol Leonis, Mercurius Geminorum. Ubi etiam graece est *pragma*, nos res transtulimus; nam et rem et negotium graece *pragma* significat.

[4] Meminisse etiam debemus superiore libro dictum esse ubi dominator novilunii cardinalis esset significare quae toto essent mense futura; quod quidem non mediocriter confirmat hoc quod nunc de negotio conficiendo dicitur, sed illic de dominatore tantum novilunii mentionem facit, hic de domino etiam plenilunii.

[5] In enunciato sexagesimo secundo, item sexagesimo quarto nullam de plenilunii dominatore mentionem | facit, prae se ferens aliam in rebus ac negotiis aliis 178v
considerationem habendam esse, et novilunium quidem principalius est, plenilunium secundae cuiusdam auctoritatis, cum novilunium mensis cursusque seriem inchoet, plenilunium non ab se, sed ab novilunio principium trahat.

16 praeditus est *R*] praedicatus est *D* **17** nos res transtulimus $R^{2manu\ Pont.}VbS$] nos rem transtulimus *VenTFDVbR* **19** Meminisse etiam *R*] meminisse *TF* **20** quae ... futura *R*] quae toto mense essent futura *F* **21** sed illic *R*] sed ille *F* **24** negotiis aliis *R*, $T^{2manu\ Pont.}$] negotiis *T*

15 Et dominator quidem est: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 79^{v}, ll. 19–22: '"Dominus coniunctionis" appellat predominatorem qui plures habet dignitates, hoc est partes dignitatum in gradu ascendentis in coniunctione'. **19** superiore libro: cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, XXXIV, p. 44.

[6] Dominum hunc plenilunii noviluniique non putamus intelligendum qui signo dominetur, in quo coniunctio oppositiove facta est; nam de more suo dominum loci novilunii aut plenilunii dixisset, sed potius signi dominum, quod coniunctionis oppositionisve tempore horoscopat. [7] Videndus est igitur dominus plenilunii, si plenilunium antecessit interrogationem, sin novilunium praecessit, dominus eius inspicietur.

[8] Huic enunciato adiecta etiam nonnulla sunt in libris qui ex chaldaeo conversi sunt, quae, etsi vana non sunt, a Ptolemaeo tamen hac in parte non traduntur, neque graecis in codicibus leguntur.

29 in quo coniunctio oppositiove: cf. George of Trebizond, *Commentarii*, f. 80^{r}, ll. 1–4: 'nonnulli tamen ipsius gradus ubi coniunctio fit et gradus oppositionis super terram praedominatorem accipiendum arbitrantur'. **34** adiecta ... nonnulla: cf. Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum*, XCVII, f. 116rb: 'Dominus coniunctionis vel preventionis cum fuerit in angulo rei quesite, perficietur res; et similiter id quod volumus durabile vel stabile permanere; cumque se occultaverit quispiam, et ipse in angulo Medii Celi fuerit, apparebit occultans'.

TEXTUS XCVIII

Traiectiones atque crinitae secundas partes in iudiciis ferunt.

COMMENTATIO

[1] Cum dixisset maximas ac valentissimas eclipsium significationes esse, hoc in loco docere nos | voluit quam et cometarum et traiectionum habere rationem 179r debeamus. Eclipses enim in coelo fiunt, cometae in aere. [2] Et cometae quidem, cum stellae non sint, ita tamen ignescunt, ut stellae putentur, contra Sol ac Luna, cum sint stellae — et quidem luminares — fulgore repente ablato, ac si deficiant obscurantur, quae obscurationes eclipses vocantur.

[3] Eam, inquit, de crinitis traiectionibusque, cum in aere cernentur, rationem habere nos oportet, quae habenda de iis est quae non propriis sed alienis, non primis, sed secundis potestatibus nituntur, viribusque utuntur minoribus. [4] Et secundaria quidem, sic enim vocari par est, ab stellis excitata, ac sursum ducta raptaque, in corpusque obdensata, in aere cernuntur, quae stellarum ipsarum opera, ut ab illis effecta, merito dicuntur.

[5] At stellae coelo feruntur, suntque efficientes causae; itaque primae ac potissimae illarum partes ad significandum atque efficiendum sunt; quam ob causam prima maximaque tribuenda iis auctoritas est, secunda vero auctoritas et (ut ita dixerim) mutuatitia potestas secundariis.

[6] Quae autem sint quae dicuntur secundaria Ptolemaeus docet, crinitas et traiectiones nominans, quas ipse *diactontes* et *cometas* sua, id est graeca, lingua vocat. [7] Et cometae quidem qui sint omnes intelligunt, | traiectiones vero sunt 179v quas transcurrentes stellas novo nomine quidam vocant, quales sunt ignitae

2 crinitae *R*] crinice *Ven* in iudiciis *R*] *om*. *F* ferunt *R*] fuerunt *To* **8** fulgore ... si *R*] fulgore repente ac ablato si *Ven* ac ... deficiant *R*] ac si deficiat *F* **12** viribusque utuntur minoribus *R*] viribusque minoribus utuntur *Ven* **17** ad ... efficiendum $R^{2in\ ras.\ manu\ Pont.}$*VbS*] in significando atque efficiendo *VenTFDVb* **20** secundaria Ptolemaeus *RT*] secundaria ipse Ptolemaeus T^2F **22** qui sint *R*] que sint *Ven* **23** vocant *R*] appellant *F*

2 In Pontano's translation the ordering and the text of aphorisms 98–100 reflects the one that can be found in the manuscript now Florence, Laur. Plut. 28.20 (and in its descendants) cf. Pseudo-Ptolemy, *Καρπός*, *Praefatio*, p. xxxi; and Rinaldi, 'Le *Commentationes*', p. 203. **23** transcurrentes ... vocant: cf. the translation by George of Trebizond in his *Commentarii*, f. 14^r, ll. 22–23: 'Transcurrentes stellae et comate secundariam vim habent in iudiciis'. On the effects of comets see Ptolemy, *Tetrabiblos*, II 10, pp. 145–47 and Pontano, *Meteororum liber*, 507–604, 1222–92.

trabes et faces et titiones et iacula (quae a iaciendo, sicuti traiectiones a traiiciendo, nomen traxere) de quibus a physicis, cum de meteoris agunt, multa dicuntur, et nos ea versibus complexi sumus.

[8] Hoc loco memores esse debemus etiam tertiidecimi enunciati, quod est: 'cum celestis affectio quippiam significaverit, adiutricibus etiam corruptivis stellis, hoc est secundariis, utere'. [9] Nam nec propterea secundariis utendum est quod primae significationes earum sint, sed quod causae primitivae cum non tam sint in promptu, sitque mathematico coniectura opus, ut in ipso initio dictum est, secundaria ipsa, ut effectus quidam ex causis primitivis manantes, signa quaedam sunt, quae causas ipsas indicant.

[10] Ea signa secutus, mathematicus de causarum significationibus iudicium ferre certius poterit, quemadmodum medicus qui et ipse quoque signa sequitur de morbis. Sunt enim secundaria ipsa indicia quaedam coelestium causarum, sicuti signa quae in morbis observantur indicia causarum unde morbi ipsi generantur. [11] Igitur et hoc ipsum et quae sequuntur enunciata, cum traiectiones et crinitae secundae quaedam stellae | sint, post praecepta observationesque de stellis 180r quae coelo feruntur traditas, convenientissime observanda traduntur.

32 primitivis *R*] promitivis *D* **36** Sunt enim *R*, *T*$^{2manu\ Pont.}$] *om. T* **38/39** traiectiones et crinitae *RVbS*] traiectiones crinitaeque *VenVb* **40** traditas *R*] tarditas *D*

TEXTUS XCIX

Traiectiones aeris siccitatem indicant, quae si ad unam partem feruntur, ab angulo illo ventum indicant; sin in diversas feruntur partes, aquarum imminutiones, aeris turbationes et exercituum incursiones indicant.

COMMENTATIO

[1] Consentaneum erat ut traiectionum crinitarumque significationes, quas secundas esse vult in iudicando, distinctius explicaret. Cum autem Ptolemaeus ipse alias traiectionum alias crinitarum significationes esse cerneret, primo loco de traiectionibus, secundo de crinitis praecipit.

[2] Traiectiones igitur, quod a traiiciendo dicantur, ipso nomine declarant cuius naturae sint, quodque nunc in hanc nunc in illam, nunc in aliam atque aliam mundi regionem traiiciantur; siquidem ab uno coeli tractu versus alium, impetu quodam actae, feruntur, unde etiam a quibusdam discursus vocantur.

[3] Quotiens itaque ab uno coeli tractu alium versus feruntur, ventum ab eo, a quo discedunt, tractu flaturum denunciant; verbi gratia: cum ab occiduo cardine | 180v orientem versus discurrunt, futurum indicant ut ab occasu ventus paulo post oriatur, quod tractus ille, unde traiectio ipsa labitur, vaporum abunde plenus sit. [4] Quod sentiens Plinius ait: 'fieri videntur et discursus stellarum nunquam temere, ut non ex ea parte truces venti exoriantur'; quod nos carminibus quoque testati sumus nostris:

quin etiam qua se incandens nocte extulit ignis
ille quidem claro signans liquidum aera tractu
inde ruet portis quam primum ventus apertis.

[5] Ubi vero diversis e mundi regionibus pluribusque simul e partibus traiectiones rapiuntur, venti quoque plures ac diversi erupturi sunt; ipsaque ventorum varietas aerem turbabit. Indicatur etiam aquarum penuria ac raritas pluviarum. [6] Cum enim e variis traiectiones partibus ferantur, necesse est ut partes illae

3 aquarum *RVb*^{2}] aquam *Vb* imminutiones *R*] immutationes *F*, immunitiones *To* **4** exercituum *R*] exercitium *Ven* **7** explicaret *R*] explicarent *D*, explicarentur *TF*, explicaretur *T*^{2} **17** plenus sit *R*$^{2\,in\,ras.}$] plenius sit *TD* **19** quoque *R*] *om. F* **24** e mundi *R*] de mundi *F*

13 discursus vocantur: cf. Le Boeuffle, *Lexique*, p. 122 n. 435: 'discurrere'. **18** Plinius ait: cf. Plinius, *Naturalis Historia*, II 100, I, p. 162. **19/20** nos ... testati: cf. Pontano, *Meteororum liber*, 1198–1200, p. 126.

siccis aspirationibus admodum abundent; e quibus traiectiones ipsae constant, cuius etiam qualitatis venti sunt, siquidem aridos halitus eos esse physici volunt; quin etiam aeris turbationem sequi necessarium est; multitudo enim exhalationum variis aeris tractibus impulsa, cum et venti et ipsae sibi invicem exhalationes adversentur, turbas ut excitet oportet.

[7] Tanta haec aridarum exhalationum copia sine pluviarum raritate et aquarum penuria | esse nequit; pluviis enim cessantibus, ac terra ipsa exhalando exucta 181r esiccataque adapertis terrae foraminibus, cum aer inclusus exhalet, necesse est fontes quoque ipsos arescere; quorum generatio est ab aere in intimis terrae locis concreto, qui frigore addensatus in aquam convertitur, qua manante, fontes scatent ac fluvii labuntur. Atque haec quidem in aere terrisque a traiectionibus significantur.

[8] Quod vero ad homines, qui in terris vivunt atque ex aere spiritum ducunt, attinet, sic se habet: traiectiones hae, praesertim ubi frequentiores atque maiores fuerint, hostium incursus obnunciant. Cuius rei ratio haec videtur esse quod exhalationum harum causae sint stellae calidae siccaeque temperaturae, quae non aerem solum inficiunt, illum arefaciendo, sed calefacto atque exiccato humani corporis sanguine, rubram bilem, quae cholera nunc dicitur, magis ac magis incendunt; cuius proprium est propter insitam effervescentiam ad impetus violentos ac rapaces ferri.

[9] Quo fit ut homines, impellente cholera, sanguinis freno abrupto, ad rixas, discordias, rapinas, demum ad arma rapiantur; quarum quidem rerum traiectiones sunt significatrices. [10] Coeterum causae penes stellas sunt, quarum motibus agitationibusque elementa in diversas qualitates ita vertun|tur ut nunc hae nunc 181v illae qualitates exuperent, de quarum exuperantia haec ipsa quae quotidie videmus, efficiuntur.

[11] Ex his traiectionibus eae quae trabes dicuntur a multis emicuisse referuntur, cum Lacedaemonii, classe superati, Graeciae imperium amisere; fulsisse etiam in coelo sanguinea quaedam species, quo tempore Philippus Graeciae urbes afflixit.

31 variis ... tractibus $R^{2 in ras.}Vb^{2}$] e variis aeris tractibus *VenTFDVb* exhalationes *RVbS*] exhationes *Vb* **32** turbas ... oportet $R^{2 manu Pont.}VbS$] turbas (turba *Ven*) excitet oportet *VenTFDVbR* **44** illum arefaciendo *R*] illum areficiendo *T* **45** quae ... dicitur R^{2}(nunc *manu Pont.*)Vb^{2}] nunc *om*. *VenTFDVbR* **50** significatrices $R^{2 manu Pont.}VbS$] significantes *VenTFDVbR* **51/52** ita ... qualitates *R*] *om*. *FD* **55** fulsisse $R^{2}Vb$] fulxisse *R*

54 referuntur: cf. Plinius, *Naturalis Historia*, II 96, I p. 160: ‘emicant et trabes simili modo, quas δοκούς vocant, qualis cum Lacedaemonii classe victi imperium Graeciae amisere’ and II 97, I, p. 160: ‘fit et sanguinea species et, quo nihil terribilius mortalium timori est, incendium ad terras cadens inde, sicut Olympiadis CVII anno tertio, cum rex Philippus Graeciam quateret’.

[12] Generantur autem et trabes et faces et iacula, quaeque alia sunt eius generis hac ratione et via: terra Solis radiis calefacta, cum vaporum multorum plena sit, eos emittit foraminibus apertis atque a calore dilatatis. [13] Quod nostris etiam corporibus accidit, ut calore atque aestu sudorem plurimum mittant. Ipsa terrae exhalatio duplex est: altera humidior, quippe quae vaporosior est, altera siccior, quod, exucto terrae humore, qui exhalat spiritus fumidus est. [14] Igitur halitus hic a calore sursum raptus, ubi ad altiores aeris partes perlatus est, assiduis exhalationibus auctus, tandem incenditur, incensusque emicat, et pro ipsius longitudine latitudineque nunc in facis speciem, nunc trabis, alias iaculi, alias etiam draconis ignescit.

[15] Ex eadem arida aspiratione et venti generantur, siquidem ventus (ut aristotelica definitione utamur) est agitata quaedam circa terram aridae e solo aspi|rationis multitudo. Quocirca, cum arida ex aspiratione et traiectiones et venti 182r fiant, naturale est ut, e qua parte traiectiones impelluntur, ex eadem et venti perflent. Fit enim significatio regionem illam siccis halitibus refertam esse.

65 tandem incenditur *R*] tamen incenditur *D* emicat *RT*^{2}] emittat *T*, emitat *D* **72** siccis *R*] sic eis *D*

68/69 ut ... utamur: cf. Aristoteles, *Meteorologica*, II 4, 361a 31–32: 'ἐπεὶ δ'ἐστὶν ἄνεμος πλῆθός τι τῆς ξηρᾶς ἐκ γῆς ἀναθυμιάσεως κινούμενον περὶ τὴν γῆν'.

TEXTUS C

Cometae quorum intercapedo est undecim signorum a Sole si apparuerint in cardinibus, regni alicuius rex aut ex principibus regni aliquis morietur. Sin in loco succedente, bene se habebunt quae thesauri eius sunt; suum tamen gubernatorem mutabit. Quod si in loco declinante, morbi ac repentinae mortes erunt. At si ab occasu moventur ad ortum, externus hostis regiones incursabit, sin non moventur, provincialis hostis erit.

COMMENTATIO

[1] Stella crinita, quam 'comatam' non minus recte diceremus, quia noctu quidem conspici solet, ea matutino tempore in orientis coeli parte primum apparere, nisi undecim a Sole signis remota, nequit, si tamen a Sole in crinitam per signa subsequentia numerando progrediamur, quemadmodum fit in quaerendo loco partis fortunae tempore diurno. [2] Hac enim ratione undecim signis a Sole enu|meratis, si comata stella in horoscopo fuerit, invenietur Sol triginta sub 182v terram gradibus aut circiter ab horoscopo distare; quoniam, si propinquior esset, cerni cometes non posset, quippe qui solari splendore afflatus, ac tanti luminis maiestate victus, omnino delitesceret.

[3] Eadem comata stella in parte occidui cardinis vespertino tempore apparere nequit, praeterquam undecim a Sole signis remota; si tamen a Sole in crinitam, quemadmodum fit in quaerendo loco partis fortunae nocturno tempore, per signa quae antecedunt, numerando pergemus, propter eandem quae dicta est causam. Sol etenim triginta gradibus a crinita remotus, ac sub terras ab occasu praecipitatus, occulere nobis illam nequaquam potest.

[4] Verbi gratia: si cometes est in ortu atque in ultimo Arietis gradu, cerni mane poterit, Sole primum gradum Geminorum in hemisperio inferiori tenente, cum integris triginta gradibus a Sole absit; poterit et vesperi in occasu cerni, ubi in primo Librae gradu fuerit, si tamen Sol in ultimo gradu Leonis constitutus triginta gradibus fuerit sub hemisperio nostro praecipitatus.

2 quorum intercapedo *RTVb*] id est: distantia $T^{2 glos.\ in\ int.}$, quorum distantia, intercapedo *Ven* distantia $R^{2 mg.}Vb^{2 glos.\ in\ int.}$ si apparuerint *R*] si appauerint *D* **9/10** quia ... solet *R*,$T^{2 in\ ras.}$*FD VbP*$^{in\ ras.}$] nisi noctu conspici nequit (= *Va*)*Ven* **9** quia ... quidem *R*,$T^{2 in\ ras.}$*VbP*(quia *and* quidem *manu Pont.*)*FD*] *om. Ven* **10** solet ... tempore *RT*^{2}(solet, ea *in ras. manu Pont.*)*FDVbP* (solet, ea *manu Pont.*)] nec matutino tempore *VenVb* **11** nequit *R*,$T^{2 in\ ras.\ manu\ Pont.}$*FDVbP*] potest *VenVb* **12** in quaerendo loco *R*] in quaerendo locum *F* **16** quippe qui solari *R*] quippe si solari *D* **22** ac sub terras *R*] ac sub terram *Ven* **26** integris triginta gradibus *R*] integris triginta *F* **27/28** si ... fuerit *R*,$VbP^{mg.}$] *om. Vb* **27** si ... constitutus R^{2}] si tamen Sol in ultimo gradu fuerit *R*

[5] Eadem etiam ratione vespertino tempore crinita stella in principio octavi loci, qui succedit occasui, videndam sese nobis | offeret, si triginta gradibus a Sole 183r distet, hoc est si eius intercapedo sit undecim a Sole signorum, numerando a Sole in cometen per signa antecedentia, ac Sole prius sub terras delato; necesse est igitur cometes ipse in octavo coeli loco conspectus primasque Cancri partes insidens, quo videri possit, uti Sol ultimas Tauri partes peragrans sub terris feratur.

[6] Item in loco declinante, hoc est in duodecimo, matutino tempore cometes positus oculis se nostris subtrahet, nisi triginta saltem gradibus sit ab Sole remotus, hoc est ut undecim ab eo signis Sol recesserit, ab ipso Sole in cometen per signa subsequentia facta dinumeratione. [7] Aliter, enim, in ipso Sol oriente aut propinquiore in parte splendens, visu nostro hebetato, cometen occulet, qui ut matutino tempore atque in duodecimo loco et ultimo gradu Piscium constitutus appareat, necesse est saltem ut Sol in principio Tauri constituatur, duntamen horoscopum non attingat. [8] Haec est ratio cur dixerit undecim signorum a Sole atque in loco succedente ac declinante, non autem succedentibus ac declinantibus, quoniam locus succedens in parte coeli superiore praeter octavum alius nullus est. [9] Neque locus declinans nisi tantum duodecimus intelligi potest. In loco enim nono, qui a cardine medii coeli decidit, conspici cometes nequit, | Sole 183v undecim signis (ut ante dictum est) ab eo remoto, hoc est locum coeli undecimum tenente; siquidem necesse est meridianum pene tunc tempus esse.

[10] Cardines plurali numero protulit, quod in occasu et in ortu hoc contingeret, qui duo sunt cardines. Haec ita sunt accipienda ut de matutino ac vespertino cometae ortu dicta intelligantur, utque in locis his cometes mane aut vesperi oriri nisi undecim, ut dictum est, signis inter Solem cometenque interiectis, non possit. Sed iam loquendi obscuritate discussa, ad iudicia significationesque veniamus.

[11] Stella igitur crinita, si ortum matutinum vespertinumve in cardinibus faciet — matutinum in gradibus orientis coeli, vespertinum in gradibus occidentis — mortem ob cardinum dignitatem regis regni eius quod signo in quo apparet subiectum est, indicat; sin minus, magni certe alicuius principis ex iis principibus qui in regno illo dominatus habent. [12] Quae mors citius accidet ubi crinita matutinum ortum faciet, serius cum vespertinum, siquidem matutini exortus ocius agunt, vespertini tardius. [13] Eadem crinita cum exortum vespertinum in succedente, hoc est octavo loco, fecerit, mortem indicat regii administratoris, eius videlicet qui thesauris, ornamentis, regiaeque supelectili praepositus est, et cuius | 184r curae est illa gubernare. [14] Cum enim cardo regem denunciet, qui cardinem

31/32 numerando ... cometen $R^{2in\ ras.}Vb^{2in\ ras.}$] numerando a Sole in cometam *TF*, numerando a Sole in cometem *VenDVb* **32** Sole ... delato R^2Vb^2] Sole prius sub terris (sub terris prius *F*) delato *VenTFDVbR* **33** in octavo *R*] *om*. *Ven* **34** peragrans ... feratur R^2Vb^2] peragrans sub terras feratur *VenTFDVbR* **37** in cometen *R*] in cometem *D* **38** in ... oriente RT^2] Sol *om*. *T* **39** occulet *RVbS*] oculet *Vb* **43** non autem $R^{2in\ ras.}VbS$] autem *om*. *VenTFDVb* **44/45** praeter ... est $R^{2in\ ras.}VbS^{in\ mg.}$] nisi solum octavus non est *VenTFDVb* **57** subiectum est, indicat *R*] *bis D*

ipsum sequitur locus, quod is locus censum denunciet, et crinita quoque eius qui regii census, hoc est thesauri, ornatus supellectilisque curam gerit, mortem denunciabit.

[15] Matutinus crinitae ortus in declinante, hoc est duodecimo loco, morbos mortesque ignobilium hominum decernit. Locus enim duodecimus cum ab cardine declinet, nec horoscopum videat, sitque hac ratione ignobilis, ignobilium hominum morbos atque ex morbis mortes, et quidem repentinas, quandoquidem eius repentinus exortus est, significat. [16] Cum igitur crinita in cardinibus orientis aut occidentis coeli apparens regis mortem, in octavo regiorum thesaurorum, ornamentorumque praefecti, in duodecimo ignobilium hominum mortes denunciet, argumentari ex his possumus crinitas stellas ortus matutinos vespertinosque, quos diximus, facientes, mortes semper portendere, ac nihilominus bella bellorumque casus significare.

[17] Sed bella ipsa ab externo movebuntur hoste, si crinita ita in coelo movebitur, ut appareat in ortum ab occasu ferri, qui motus manifestior erit in ortu vespertino, siquidem hoc pacto crinita incedens, a Sole magis recedit, quam cum est in ortu matutino, quod tunc Solem ver|sus feratur. Ex quo fit ut brevi delites- 184v
cat, radiis Solis umbrata, ut interdum diebus septem conspiciatur non amplius.

[18] Sin crinita ipsa steterit, ac perinde ut fixa manserit, bellum non ab peregrino et longinquo, sed finitimo ab hoste inferetur. Motus enim ille crinitae stellae a loco in locum, motum quoque hostilem ab una in alteram regionem indicat. [19] Licet autem non moveatur, bellum nihilominus portendit, ipsaque stabilitas atque immotio hostem non aliunde moturum, sed in eadem regione finitimisque locis rebus novis studentem bellum excitaturum significat, ut nonnunquam domesticus hostis futurus sit, ut cum civile movetur bellum, nonnunquam finitimus, ut cum finitimus populus in finitimum populum armatus insilit; interdum ex natione eadem, ut cum duae nationis eiusdem gentes simul concurrunt.

[20] Quibus e rebus hoc quoque argumentari licet vespertinos matutinosque harum stellarum ortus non solum mortes sed bella quoque semper portendere. [21] Unde non temere ab docto illo poeta dictum est: ‘nunquam coelo spectatum impune cometen’; Virgilius quoque Iulii Caesaris mortem, quae civile bellum peperit, cometen ait antecessisse:

65 regii (-i *in ras. R²*) census (-s *in ras. R²*) *R²VbS*] regis censum *VenTFDVb* hoc est thesauri (-i *in ras. R²*) *R²VbS*] hoc est thesauros *VenTFDVb* **69** nec horoscopum videat *R*] in horoscopum videat *F* **81** conspiciatur ... amplius *R*] non amplius conspiciatur *Ven* **88/89** domesticus ... ut *R*] *om*. *Ven*

93 ab ... poeta: cf. Claudian, *De bello Pollentino sive Gothico*, 243, p. 268: ‘et numquam caelo spectatum impune cometem’. **94** Virgilius: cf. Virgil, *Georgica*, I 487–88, p. 81.

Non alias coelo ceciderunt plura sereno
Fulgura nec diri totiens arsere cometae.

Quid quod vulgus gentesque | in eandem hanc sententiam conveniunt? Ac de 185r
his hactenus.

[22] Quoniam autem diximus crinitum sidus nisi noctu conspici non posse, videamus quid Plinius ex Imperatoris Augusti verbis referat: 'his ipsis meorum ludorum diebus sidus crinitum septem dies in regione coeli, quae sub septentrionibus est, conspectum; id oriebatur circa undecimam horam diei, clarumque et omnibus terris conspicuum fuit'. [23] Quomodo igitur nisi noctu conspici comata stella nequit, quae circa undecimam diei horam conspecta est? An hoc sic accipiendum est ut dies non pro solari, sed pro toto lucis ac tenebrarum spatio, quod est horarum viginti quatuor, accipiatur, atque undecima illa hora non diurni sed nocturni temporis fuerit? [24] Namque coronae et circuli qui circa Solis orbem cernuntur, quod nisi diurno tempore non fit, in numero crinitarum de quibus diximus non habentur; neque de his auctor hic noster sentit.

[25] Illud omittendum non est cardines et locum succedentem declinantemque accipiendos hic non esse aut geniturae aut creationis sed figurae ortus crinitae ipsius, hoc est iuxta positionem ac coeli situm tempore quo conspici coepta est; iuxta quam figuram iudicare debeamus. [26] Nequid autem omissum a nobis videatur quod ab Ptolemaeo ipso de crinitis stellis | secundo *Apotelesmatum* libro 185v
traditum est, illud statim subiiciemus, quod est huiusmodi: 'observandae autem crinitae stellae, sive illae eclipsium tempore, sive quandocunque conspectae sunt, generaliter etiam, ut quae dicuntur trabes, lituive, aut dolia, quaeque huius generis, quippe quarum naturae sint ea facere quae Martis ac Mercurii propria sunt —

100 Quoniam autem diximus $R^{2in\ ras.}$*VenFVbS*] Quoniam antediximus *TDVbR*, autem *corr.* $T^{2manu\ Pont.}$ **102** sidus crinitum *R*] sudus crinitum *D* **103/104** et omnibus terris *RVbS*] terris *om. Vb* **108** nocturni *R*] nocturi *D* **114** Nequid autem omissum $R^{2in\ ras.}$*VbS*] nequid autem omitti *VenTFDVb* **117** crinitae stellae *R*] stellae *Ven*

101 Plinius: cf. Plinius, *Naturalis Historia*, II 94, I p. 158; on this (and other Pontano's quotations from Pliny) see Rinaldi, *Un codice*, pp. 174–75. **115** ab Ptolemaeo ipso: cf. Ptolemy, *Tetrabiblos*, II 10, 3–4, pp. 145–47: 'τηρητέον δὲ ἔτι καὶ τὰς συνισταμένας ἤτοι κατὰ τοὺς ἐκλειπτικοὺς καιροὺς ἢ καὶ ὁτεδήποτε κομητῶν ἐπιφανείας πρὸς τὰς καθόλου περιστάσεις (οἷον τῶν καλουμένων δοκίδων ἢ σαλπίγγων ἢ πίθων καὶ τῶν τοιούτων) ὡς ἀποτελεστικὰς μὲν φύσει τῶν ἐπὶ τοῦ τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ τοῦ Ἑρμοῦ ἰδιωμάτων (πολέμων τε καὶ καυσωδῶν ἢ κινητικῶν καταστημάτων καὶ τῶν τούτοις ἐπισυμβαινόντων), δηλούσας δὲ διὰ μὲν τῶν τοῦ ζῳδιακοῦ μερῶν, καθ' ὧν ἂν αἱ συστάσεις αὐτῶν φαίνωνται καὶ τῶν κατὰ τὰ σχήματα τῆς κόμης προσνεύσεων τοὺς τόπους οἷς ἐπισκήπτουσι τὰ συμπτώματα· διὰ δὲ τῶν αὐτῆς τῆς συστάσεως ὡσπερεὶ μορφώσεων τό τε εἶδος τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τὸ γένος, περὶ ὃ τὸ πάθος ἀποβήσεται, διὰ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιμονῆς τὴν παράτασιν τῶν συμπτωμάτων, διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν ἥλιον σχέσεως καὶ τὴν καταρχήν, ἐπειδήπερ ἑῷοι μὲν ἐπιπολὺ φαινόμενοι τάχιον ἐπισημαίνουσι, ἑσπέριοι δὲ βράδιον'.

bella et aestus — quaeque ex quibus haec significantur, eorum ciendorum vim habent. [27] Earum significationes capiuntur a partibus signiferi in quibus conspiciuntur, et a figuris comae innuentibus loca quibus mala imminent; [28] species eventus et genus rei eius in qua detrimentum accidet, a signis in quibus sunt; a mora temporis malorum productio; et ab habitu ad Solem initium eorum. Etenim crinitae in oriente plerunque apparentes celeritatem designant, vespertinae tarditatem'.

[29] Ne autem quae remotissima sunt a nostra memoria semper referantur, priusquam Tamyris, sive ille Tamorlanus vocatus est, Scytharum ac Parthorum rex, cum innumerabili manu Asiam invaderet, longinquis e terris movens, in orientis coeli cardine ingens cometes conspectus est, qui ortum versus ferretur; hunc haud multo post ingens Asiae pene totius clades secuta est.

[30] Nobis adolescenti|bus, insignis etiam cometes ad orientem in Cancri Leo- 186r
nisque regionibus multis diebus fulsit, tantae longitudinis ut amplius quam duo coeli signa comae suae tractu occuparet. [31] Eum secuta est Alfonsi regis mors, quae Aemiliam, Sabinam, Campaniam, universumque regnum Neapolitanum et longo et gravi bello implicavit. Secuta est et pestilentia aliquanto diuturnior.

[32] Annis his superioribus cometes alius tenui primo capite comaque admodum brevi conspectus est, mox mirae magnitudinis factus, ab ortu deflectere in septentrionem coepit, nunc citato motu, nunc remisso, et (quod Mars Saturnusque uterque repedabat) aversus ipse praegrediente coma ferebatur, donec ad ipsas arctos pervenit. [33] Inde cum primum Saturnus ac Mars recto cursu pergere coeperunt, in occasum iter flexit, tanta celeritate ut die uno ad triginta gradus

120 quaeque ex quibus $R^{2in\ ras.}VbS$] quaeve ex quibus *VenTFDVb* **121** Earum $R^{2in\ ras.}$] *om. R* **122** innuentibus RT^{2}] invenientibus *T* **123** genus rei eius *RSum*] genus eius rei *Vb* **125** designant *R*] significant *F* **128** Tamyris *R*] Taemyris *D* **129/130** in ... est *R*] in orientis ingens cometes conspectus est celi cardine *Ven* **132** Nobis adolescentibus *R*] Nobis etiam adolescentibus *F* **133** fulsit $R^{2}Vb$] fulxit *R* **135** Aemiliam *R*] miliam *Ven* **136** Secuta est et pestilentia *R*] Secuta est *om. F* **141** arctos $R^{2}FVb^{2}$] artos *TDVbR*, artes *Ven* **141/142** pergere...flexit $R^{2}Vb^{2}$] pergere (peregre *T*) coeperunt et ipse a septentrione in occasum iter flexit *VenTFDVbR*

128 Tamorlanus: Tamerlane or Tamburlaine (1336–1405) was a conqueror and sovereign of Central Asia; about him see George of Trebizond, *Commentarii*, f. 83^{r} ll. 18–23: 'Apparuit pueris nobis, ut a patribus nostris accepimus, crinita ingens in orientali angulo stella, quae non parva velocitate ferebatur ad ortum; Thamyris Parthorum rex, quem Tarbenllanum appellant, totam Asiam invasit, evertit, prostravit'. **132** Nobis adolescentibus: in 1456 occurred one of the periodical appearances of Halley's comet, see Lynn Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, New York: Columbia University Press, 1923–1958, IV, p. 413; Pontano (born in 1429) was 27 years old. **134** Alfonsi ... mors: Alfonso V of Aragon (called 'the Magnanimous'), king of Naples, died in 1458 (see Cappelli, *Cronologia*, p. 633); Pontano described the subsequent war for the succession to the throne in his *De bello Neapolitano*. **137** Annis his superioribus: this comet appeared in early 1472; see Thorndike, *A History*, IV, pp. 422–23.

emensus sit; atque ubi ad Arietem ac Taurum pervenit videri desiit. Hic et dies plurimos fulsit, et qui initio brevior visus est, adeo crevit ut quinquaginta gradus atque etiam amplius occuparet.

[34] Non multo post Ussonus Cassanus Parthiae atque Armeniae rex ad Euphraten profectus, eo consilio ut Asiam invaderet, collatis signis cum Mahometo Turcarum rege, ita dimi|cavit ut qui ingentem et inferret et acciperet cladem: duo 186v enim potentissimi exercitus, duo maximi duces in paucis diebus bis conflixere.

[35] Eodem tempore Alfonsus Portugalliae rex, satis magna classe in Africam traiiciens, duas nobilissimas urbes Tingin et Argillam vi cepit, oramque tingitanam armis subactam imperio suo adiecit. [36] Sensimus iisdem temporibus universam Ispaniam quassari bello, et Erricum regem diem obiisse; Carolum quoque Burgundiorum ducem adversus finitimos quosdam populos regulosque eo impetu movisse arma, ut multorum etiam annorum bellum excitaverit, quod nuper eius morte vix finitum est.

[37] Anno millesimo ducentesimo sexagesimo quarto a natali Christi die, mense augusto, crinita stella in orientis coeli parte visa est, quae ab ortu ipso ad medium coelum crines diffunderet, fulsitque circiter mensibus tribus, nec ante desiit videri quam Urbanus Pontifex Maximus diem obiit. Quid etiam secutum est? [38] Movit e Galliis cum exercitu Carolus, superatoque Manfredo, regnum Neapolitanum occupavit; biennio post Poeni in Ispaniam traiiciunt, magnasque clades inferunt, tandemque fugati ac caesi. In Hetruria quoque magni tumultus excitati ac prelia facta sunt.

146 Ussonus Cassanus *R²TVbSSum*] Ussonus Assanes *VenT²Vb* Ussonus Assanus *FDR* ad Euphraten *R*] ad Euphaten *D* **147** Mahometo *R²Vb*] Mahomecto *R* **151** tingitanam *R*] vigintanam *Ven* **153** Ispaniam *RVb*] Hispaniam *VbSSum* Erricum] Er- *R²in ras.* **158** in orientis coeli parte *R*] in orienti coeli parte *Ven* **159** fulsitque *R²*] fulxitque *RVb* **161** e Galliis *R*] e gallis *D* **162** in Ispaniam *RVb*] in Hispaniam *VbS* **163** In Hetruria *R²VbS*] in etruria *RVb*

146 Ussonus Cassanus: Ūzūn Ḥasan (1423–1478) was the leader of the Turcoman tribes of the Āq Qōyūnlū; he was defeated by Mehmed II in the summer of 1473, see Gigi Corazzol, *Corrispondenze diplomatiche veneziane da Napoli, Dispacci di Zaccaria Barbaro*, Rome: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994, p. 706: 'Uzun Hasan (Uson Cassano)'. **150** Alfonsus Portugalliae rex: Alfonso V (1438–1481), called 'the African' for his military operations, was king of Portugal (see Cappelli, *Cronologia*, p. 615); on the military campaigns of Ūzūn Ḥasan and Alfonso V see Pontano, *Meteororum liber*, 1253–66. **153** Erricum regem: Henry of Trastamara was king of Castile and León from 1454 to 1474; he died on 14 December 1474 (see Cappelli, *Cronologia*, p. 635). **153/154** Carolum ... ducem: Charles I, duke of Burgundy, known as 'the Bold', died in 1477 (see Cappelli, *Cronologia*, p. 555). **157/161** This comet appeared in the summer of 1264 and was visible until October of that year: see Thorndike, *A History*, II, pp. 452–53. Pope Urbano IV died on 2 October 1264 (see Cappelli, *Cronologia*, p. 251). **161** Carolus: Charles I of Anjou defeated Manfred, king of Sicily, in the battle of Benevento (26 February 1266, see Cappelli, *Cronologia*, p. 470).

[39] Anno tertio ab comete | Banducar Babiloniorum atque Assiriorum rex 187r
Armeniam ingentibus copiis invasit, Antiochiam expugnavit, stragemque ingentem Christianorum edidit. [40] Anno post Corradinus victus captusque a Carolo rege, de quo dictum est, ac securi percussus; anno sexto ab comete Lodovicus Gallorum rex in Africam traiecit, Cartaginem vi cepit, nec ipse multo post mortuus est, magna parte exercitus pestilentia absumpta. [41] Cuius morte cognita, Carolus de quo dixi, cum in Africam traiecisset, Poenorum regem ad tributa quotannis pendenda compulit. [42] Anno post Scithae, quos Tartaros hodie dicimus, Armeniis opem ferentes, Assiriis, hoc est Sarracenis fugatis victisque, Asiam liberaverunt, quam Christianorum concessu diutius tenuerunt.

[43] Atque ut qua etiam via crinitae stellae fiant pateat, ipsa rerum natura contemplanda est. Terra, ut gravissima sic etiam infima et media est eorum corporum quae, quod sint rerum principia, elementa dicta sunt; in quam ut mediam et infimam cuncta ferantur. [44] Nam et coelestium corporum radii in eam rectissimo lapsu descendunt, et quicquid sustinere diutius aer nequit, suopte impulsu decidens, terrae sese insinuat. [45] Ipsa vaporis et halitus nutricula Solis radiis calefacta, quos accepit humores, quos etiam | aut sibi insitos celat, aut extrinsecus 187v
acceptos vapores utero suo fovet, assidua vicissitudine remittit, quos rursum ab aere ipso remissos, atque ab Sole stellisque discussos, moxque dissolutos accipit; ultro citroque nunc illos exorbens, nunc contra evomens, alternis his vicibus assidue usa.

[46] Cuius alternae vicissitudinis cum Sol generationis auctor potissima causa sit, tam diu ipsa remittendi accipiendique alternatio constabit, quam diu celum ac celestium sex stellarum moderator ipse ac princeps Sol terram circumvehetur. [47] Et quoniam quae e terra evolant, in aliquem necesse est locum evolent, neque e densissimis atque infimis locis, praeterquam ad ea quae minus rara et supraposita sunt, evolare queunt, qualis aeris natura et situs est, qui et terram et aquas ambitu suo complectitur, nimirum aer ipse receptaculum est omnium quae e terra aquisque evaporant, halant, aspirant, sursumque sullevantur.

165 Anno tertio *RVbP*] Anno *om*. *Vb* **168** ab comete *R*] ab cometae *TD* Lodovicus *R*] Ludovicus *Vb* **170** Cuius morte *R*] Eius morte *F* **171/172** dixi ... quotannis *R*] *om*. *Ven* **174** concessu *R*] consensu *F* **178** Nam et *RT*^{2}] Nam *om*. *T* in eam *R*] *om*. *TF*

165/167 On this military operation, that Pontano dates back to 1267, see Antonio Pucci, *Centiloquio*, *che contiene la 'Cronica' di G. Villani in terza rima*, edited by Ildefonso di San Luigi, *Delizie degli eruditi toscani*, III–VI (Florence: Cambiagi, 1772–1775), XIX, 74–75, III, p. 221: 'e nel dett'anno Banducar ardito/Soldan de' Saracin, che d'Erminia/avie messa gran parte a mal partito,/passò con suo esercito in Turchia/e racquistolla, e con suo tradimento/I Tarteri, che v'eran, cacciò via'. **167/170** Conrad V, called 'Corradino', king of Sicily, was defeated and condemned to death by Charles I of Anjou in 1268, see Cappelli, *Cronologia*, p. 241. Louis IX, known as 'the Saint', was king of France from 1226 to 1270, the year of his death: see Cappelli, *Cronologia*, p. 543.

[48] Dicere de singulis vaporibus halitibusque, et quid de quo fiat vapore halituque, atque unde himbres, nives grandinesque, et quomodo generentur, loci huius non est. Et illa quidem humidis e vaporibus sursum perlatis, paulatimque coactis, mox solutis fiunt; contra, comata sidera e siccis aspirationibus ad superiores aeris partes raptis.

[49] Duae | namque sunt in aere ipso regiones et tanquam cellae promptuariae, 188r
altera humilior, sullimior altera, pro natura eorum quae ibi recipiuntur. Et humilior quidem frigidaria, quod ibi conveniant quae, mox coacta concretave frigore, in pluvias, grandines aut nives abeunt. [50] Sullimior altera calidaria dici recte potest, in quam quae aridioris calidiorisve naturae sunt perlata, et quod maxime arida sint, incensa diversa specie, in unum tamen compacta cernuntur.

[51] Sed minime frequens et maxime admirabilis species cometarum est. Namque ubi aridae terrestresque illae aspirationes diuturniores atque maiores fuerint, tunc in calidariam cellam rapti, effumantes illi halitus pauciores primo ac rariores, mox, accedente multitudine, densiores facti, post magis ac magis coacti ariditate atque spissitudine sua, et quodammodo in fuliginem versi, celestium corporum radiis percussi incensique inflammantur.

[52] Quodque universa illa materia momento eodem in corpus illud non cogitur, sed paulatim coalescendo, sibique invicem inhaerendo, iccirco ex quo coepit crescit, alimenta incendio sumministrante halitu, post, exuperante incendio, deficientibusque alimentis, evanescit. [53] Ante tamen quam evanescit, conglomeratio illa, coalescendo inhae|rendoque inferiore a parte, quod ascensus ab infe- 188v
rioribus fit, quaedam quasi coma cernentibus videtur, cum sit coalitae simulque inhaerentis materiae tractus longior, quod in apibus videmus, quae ramo arboris suspensae dependentesque, uvarum racemi speciem reddunt, et in mulieribus incedentibus, cum vestes posterius trahunt, quanquam pro materiae suffumigatae compactione non unam semper sed aliam atque aliam speciem praeferant, ut ab iis qui de meteoris tractant distinctius tractari solet. [54] Nobis satis nunc sit et causam et viam, qua comatae stellae generantur, ostendisse. Quae quanvis ab ortu ad occasum motu eo qui diurnus dicitur rapiantur, tamen nunc adversae, nunc obliquae, nunc etiam sinuosae, et alias celerius, alias tardius moventur. [55] Cuius

196 humidis e vaporibus *R*,*T*$^{2manu\ Pont.}$] huiusmodi e vaporibus *T* perlatis *R*] prolatis *Ven* **197** aspirationibus *R*^{2}*VbS*$^{in\ int.}$] *om. VenTFDVbR* **197/198** superiores aeris partes *R*^{2}] superioris aeris partes *TFR* **200** altera humilior *RVb*^{2}] altera humilior quidem frigidiora *Vb* **203** calidiorisve naturae sunt *R*] calidioris uere sunt *Ven* **207** effumantes *RVbS*] effumentes *Vb* illi *R*^{2}*VbS*] *om. VenTFDVbR* halitus *RVb*^{2}] habitus *Vb* **221** qui de meteoris *R*] qui metheoris *F* **223** rapiantur *R*$^{2in\ ras.}$*Vb*^{2}] rapiuntur *VenTFDVbR*

214/221 Cf. Aristoteles, *Meteorologica*, I 7, 344 a9–345a10.

225 rei causa est tum materiae copia maior minorve, tum stellarum radii vel trahentes eas, vel impellentes pro qualitate aspectus et virium efficacia.

226 efficacia *R*] Libri Secundi Commentationum finis M° CCCC LXXXX° *add. R²*, Τελωσ (*in the hand of the scribe*), editi in lucem 1479 *Vb manu Pont.*, Τελωσ 1479 *T*, Τελωσ absolutus liber quinto calen(das) decembris, H(ora) XX, M D I *F*, F(inis) *D*

Glossary of Selected Words and Phrases

In the following glossary, I record the main astrological terms found in Pontano's texts (translation and commentary). I note the first occurrence of each meaning of a term; subsequent occurrences are recorded only in cases of linguistic remarks.

actio, active condition: Ic. 11.

actio 2, the effect of a planet, see *effectus*.

afflictio, pain, suffering; translates the Greek κάκωσις: XIVc. 10; synonymous with *impedimentum*: XIVc. 12, with *malus habitus*: XXXIXc. 5; XLIc. 7.

afflictus, a planet cast down, unfortunate; translates the Greek κεκακωμένος: XIVc. 10; synonymous with *male affectus* and *impeditus*: XIVc. 12.

Algol, the 'Demon', star: LXXIII; LXXIIIc. 1.

altitudo, exaltation, the elevation of a planet: IIIc. 3; translates the greek ὕψωμα; synonymous: *sullevatio*: XXVIc. 14.

anaereticae (partes), anaeretic (or destructive) places in the natal chart: LXVIc. 3.

Andromeda, a constellation: XXIXc. 60.

anima, in the meaning of 'intellectual faculty, intelligence': IVc. 17.

antiscia, degrees of the zodiac which cast an opposite shadow: LXXVIIIc. 1; 22–24.

Antiscii, people on the other side of the equator, whose shadows are cast in the opposite direction from ours: LXXVIIIc. 22.

apex, apex, see *eminentia*.

apheta, a planetary aphet: LXXIIIc. 8; synonymous with *iaculator, ileg, proiector, radiorum emissor*: LXXIIIc. 8–9:

aphetica (loca), aphetic places in the natal chart, granting the years of life; ἀφετικά not well translated as *ilegialia*: XXXIc. 8.

apotelesma, see *effectus*.

applicatio, joining of planets: VIc. 21.

Arabes (seu Syri) scriptores, Arabic or Syrian astrology writers: XIVc. 6.

Arcturus, the brightest star in Boötes (Azimech Aramer): XXIXc. 54.

ascendens, the ascendant; translates the Greek ὡροσκόπος: VIc. 1; XIVc. 2.

aspectus, astrological aspect; translates the Greek σχῆμα: XLIII; synonims with *figura*, *constitutio*: XLIIIc. 1; **aspectus natalis/temporalis**: XLIIIc. 10–11

asteres, has the meaning of planets in this work: IIIc. 18.

astrologus, astrologer; translates the Greek ἐπιστήμων: XIVc. 9.

Abrachaleus, star: XXIXc. 34.

Alacha, stars, XXIXc. 45.

Aldebaran, star (*Λαμπαδίας*): XXIXc. 33.

Anhelar, star: XXIXc. 34.

Atorage, stars (*Πλειάδες*; *Vergiliae*): XXIX c. 29.

atra bilis, see *melancholia*.

auspicatio, the act of drawing auspices: IIc. 1.

aux, see *eminentia*.

Azubene, stars: XXIXc. 35.

Basiliscus, star: XXIXc. 36.

biothanatus, a person dying a violent death: LXXVIc. 1.

Canis, a constellation: XXIXc. 63.

cardines, the four angles (or cardinal points) of the astral chart: VIc. 31; translates the Greek κέντρα: XVc. 2; XLVIc. 4; synonymous with *anguli* and *cuspides*: XVc. 2; XLVIc. 4.

cathedra, throne; (by extension) the act of taking on an assignment or an administrative office; translates the Greek καθέδρα, synonymous with *inthronizatio*, *solium*: LXXXIIIc. 8–9.

Cepheus, a constellation (*Ficares*): XXIXc. 54.

chole, synonymous with *rubra bilis*, red bile: VIIc. 10; XXVIIc. 1; LXXc. 5.

cholera, synonymous with *rubra bilis* (red bile): XCIXc. 8; according to Celsus, a desease: VIIc. 10.

circulus brevis, epicycle: LIIc. 14; LXIIIc. 7.

climacterica (loca), dangerous places in the astral chart: XXXI; synonymous: *letalia*, *perniciosa*, *noxia*: XXXIc. 9.

climacterici (anni), dangerous years: XXXIc. 9.

combustus (planeta), a planet placed under the sun rays: LXXXIc. 16; XCI; translates the Greek ὕπαυγος; synonymous with *subradiatus*: XCIc. 4.

cometa, comet: XIIIc. 4; C; see also *crinita stella*.

complexio (corporis), physical constitution, temperament; synonymous with *compactio*: Vc. 3; bad translation of the Greek κρᾶσις: VIIc. 18.

conceptus, conception moment: LI.

conditio, condition (diurnal and nocturnal) of the Luminaries; translates the Greek αἵρεσις: LXXIIc. 7.

coniunctio (planetarum), the conjunction of planets: VIc. 25; XCIIIc. 7–8; the 119 conjunctions: L. Conjunction of Saturn and Juppiter: LVIIIc. 14; LXIII; LXVc. 1; **coniunctio minima**, **c. media, c. maxima**: LXVc. 4–11.

coniunctio (Luminarium), translates the Greek σύνοδος: LVIIIc. 1; XCIIIc. 12–13.

constitutio (coelestium corporum), disposition of astral bodies: IIc. 10.

consultatio, deliberation: IIc. 1.

conversio (anni), the revolution of the year: Vc. 4; LVIIIc. 6.

copulatio, joining: LIVc. 2; indicates every kind of planetary aspect; translates the Greek συναφή: LXXIIIc. 3; LXXXIVc. 8.

corruptiva (stella), corruptive: XIII; XIIIc. 10.

creatio (regis), the coronation of a king: XXX; synonymous with *designatio*, *coronatio* and *thronizatio*: XXXc. 2.

crinita (stella), comet star: XCVIII; C; translates the Greek κομῆται: XCVIIIc. 6; synonyms with *comata*: Cc. 1.

critici (dies), critical days, translates the Greek κρίσιμοι: LXc. 1.

culmen, culmen, the midheaven in the astral chart: XLVIII, XLIX.

culminare, to be at the midheaven in the astral chart: LXXVIc. 8.

declinantia (signa), declining signs: XV.

declinationes mundi, world latitudes; translates the Greek κλίματα: XCVIc. 8.

decuria, the astrological *Decans*: XXVIIc. 15; translates the Greek δεκανός; synonyms with *Decani*; not well translated as *facies*: XCVc. 2.

decretum, effect of a planet; translates the Greek ἀποτέλεσμα: XCVIc. 11; see also *effectus*.

defectus luminarium, the eclipses of the luminaries: XXIV; XCVI; synonyms with *deliquium*, translates the Greek ἔκλειψις: XCVIc. 1.

deiectio, see *depressio*.

depressio, depression of a planet; translates the Greek ταπείνωμα (synonymous: *humilitas*, *deiectio*): XXVIc. 14.

dies critici, critical days in diseases: XLIIc. 1; LX.

directio, see *progressio*.

distantia, interval; synonyms with *intercapedo, interstitium, intervallum*; translates the Greek διάστασις: LXXXIc. 6.

divinatio, knowledge of the future: Ic. 3.

dodecatemoria, the twelfth part of a constellation (Lewis and Short); synonyms with *duodenaria*: LXXVIIIc. 2–11; d. according to Iulius Firmicus Maternus: LXXVIIIc. 1-2.

domicilium, the house of a planet: VIc. 30; XXXVc. 8–9.

dominator, the dominating planet: XXVc. 7; translates the Greek ἐπικρατήτωρ: XXXIVc. 12 and XCVIIc. 3; synonyms with *praedominator*, *significator*: XXXIVc. 13. Translates the Greek: οἰκοδεσπότης: LIV; LIVc. 11.

dominus, the planet lord of a Zodiac sign; translates the Greek κύριος: XCVIIc. 3.

dominus ascendentis, the lord of the ascendant, XXI.

dominus finium, *horiocrator*, the lord of the terms; translates the Greek ὁριοκράτωρ: XCc. 16.

dominus geniturae, the lord of the geniture; translates the Greek κύριος γενέσεως: XXXIVc. 15. LIVc. 10.

dominus horae, the lord of the hour: XC; translates the Greek διέπων: XCc. 7.

domus, house of the astral/natal chart: IIIc. 5; VIc. 21; Xc. 9; XXXVIIc. 11.

eccentricus, eccentric circle: LIIc. 14.

eclipses, eclipses see *defectus luminarium*.

effectus, the effect of a planet; translates the Greek ἐνέργεια (synonyms: *vis*, *operatio*, *actio*, *efficacia*): Vc. 14. It can also translate the Greek ἀποτέλεσμα (in the meaning of 'influence of the stars'): XIIc. 9, XCVIc. 11 and has as synonyms *actio, decretum*, *efficacia*, *iudicium*, *operatio*, *significatio*; *apotelesmata* of the Sun and the Moon: XVIIIc. 1.

efficacia, effect of a planet, see *effectus.*

electio (dierum et horarum), the choice of the days and hours: VI; VIc. 7; X; XI.

elementa, natural elements: IIIc. 12, Vc. 1.

eminentia, high place; the position of a planet on the top of its epicycle; synonymous with *superlatio*, *sullimitas*, *apex*, *aux*: LXIIIc. 7–8.

emissores radiorum, aphetical planets casting rays; synonymous with *iaculatores*, *proiectores*, *ileges*; translates the Greek ἀφέτης: LXXIIIc. 8.

epicataphora, ἐπικαταφορά, the eighth house: XVIc. 4.

Eridanus, a constellation: XXIXc. 63.

erratica (stella), one of the five planets: *Prol*. I, 2; got its name from *errore*: XXIXc. 2.

exaltatio, exaltation; rise to position of greatest influence: Xc. 6; XXIIIc. 25.

facies (or decani) signorum, the decans of signs; synonymous: *decuriae*: XXVIIc. 15.

fel, gall, bile; humor suitable for contemplation: XXXVIIIc. 17.

feminina (signa), feminine signs: LXXIc. 2.

figura (coeli), an astral chart: IIc. 10; translates the Greek σχῆμα: XLIVc. 3.

figuratio (stellarum), disposition of the stars: IIc. 14.

fines, terms of a planet: VIIc. 12; XXIIIc. 25. Translates the Greek ὅρια: XXVIIc. 14.

fixa (stella) fixed star: *Prol.* I, 2; XXVIII; XLVI; catalog of zodiacal and extrazodiacal constellations: XXIXc. 27–66.

fixa (signa), fixed signs: XXIIc. 4.

fortunans (planeta), making fortunate; translates the Greek καλοποιός (synonyms: *beneficus*, *salutaris*): Xc. 18.

furentes, prophets: Ic. 7, 11; LXX; translates the Greek: ἐνθουσιάω: LXXc. 1.

Geniculatus, a constellation (ἐν γόνασι): XXIXc. 55.

genitura, horoscope, geniture: Ic. 33.

horoscopus, horoscope, ascendant: VIc. 1; XXXVII.

horoscopus urbis, the horoscope of the foundation of a city: XVc. 14.

hospitator (planeta), a planet that hosts another planet in its home: XXXIVc. 16–17; translates the Greek οἰκοδεσπότης (synonyms: *pater familias* and *domus dominus*): XXXIVc. 14; LXXXc. 3.

humilitas, depression of a planet; see *depressio*.

humores, humours, VIIc. 7.

Hyades, stars (*Succulae*): XXIXc. 33

ileg, see *apheta*.

ilegialia (loca), see *aphetica*.

imaginaria (vis), fancy: IIc. 9; synonymous with *phantasia*: IIIc. 11.

imagines, see *sigilla*.

impetratio, an obtaining (by request) an assignment or an administrative office; translates the Greek προβολή; synonymous with *obtentio*: LXXXIIIc. 10.

incepta, undertakings: IIc. 1.

influentia, the influence of a planet: IIIc. 15.

infortunans (planeta), making unfortunate; translates the Greek κακοποιός (*synonyms*: *maleficus*, *nocens*): Xc. 18.

interlunium, the conjunction of Sun and Moon: XXXIV; XLVI; translates the Greek σύνοδος: XXXIVc. 5.

interrogatio, a questioning, and astrological inquiry: IIc. 16; XIVc. 1.

iudicium (or *sententia*), judgment of the astrologer, sentence; translation of the Greek ἀποτέλεσμα: XIIc. 9.

luminaria, luminaries (the Sun and the Moon): XVIII.

Lyra, a constellation (*Asange*): XXIXc. 55.

mala fortuna, bad luck (the sixth house): XVIc. 3.

malefica (stella), evil star, XVIc. 1.

malus daemon, evil demon (the twelfth house): XVIc. 3.

masculina (signa), masculine signs: LXXI.

matutina (stella), matutine planet; translates the Greek: ἑῴα: LXVIIIc. 8; *matutinus* translates the Greek ἀπηλιωτικός: XCIIc. 11.

medium coeli, midheaven, translates the Greek μεσουράνημα: LIIc. 13.

Meelleph, star (*Praesepe*; Νεφελοειδὴς συστροφή): XXIXc. 35.

melancholia, melancholy (synonymous with *atra bilis*): Vc. 6; VIIc. 20; LXXc. 5.

minutum, minute; translates the Greek λεπτόν: LXIIc. 3.

mistura, temperament, of a star: VII; XXVIII; temperament and constitution of human body: IIIc. 15; VIIc. 18–20; XXIIIc. 4; translates the Greek κρᾶσις (synonyms: *temperamentum*, *temperatio*; mistranslated as *complexio*): VIIc. 18.

motus, movement: Ic. 12.

motus diurnus, diurnal motion: Cc. 54

natalis (aspectus), translates the Greek κατὰ πῆξιν: XLIIIc. 11.

natura, the nature; translates the Greek φύσις: LXXXVIc. 10.

nebulosae (stellae), nebulae: LXIX.

novilunium, the new Moon: XXXIVc. 5.

nutritio, nutrition; translates the Greek ἀνατροφή: LXXIIc. 2.

obedientia (signa), obeying signs: XXXIII.

observatio, observation of signs: XXXVIIc. 11.

obsessio ascendentis, besieging of the ascendant; (synonymous with *oppressio*): XLc. 13–14.

occidentalis (stella), western planet; translates the Greek: λιβικός and δυτικός: XCIIc. 11.

operatio, the effect of a planet, see *effectus*.

oppositio, the opposition aspect: XVIIIc. 6; synonymous with diametrum: XLII.

orientalis (stella), oriental planet; translates the Greek: ἀνατολικός: XCc. 9; XCIIc. 11–12.

Orion, a constellation: XXIXc. 62.

Pars fortunae, The Lot of Fortune in the astral chart: VIc. 9; XVIIIc. 3; XLVIc. 8; LXXXVIII.

passio, passive condition: Ic. 11.

phantasia, fancy; synonymous with *imaginaria vis*: IIIc. 10–11.

phantasmata, products of the fancy: IIIc. 10; VIIc. 7.

planetae, planets (πλανῆται); Ptolemy never used this term in the *Centiloquium* (where he calls the planets 'asteres'): IIIc. 18.

potentia (vitalis), vital faculty, energy; translates the Greek δύναμις: LXXXVIc. 2; synonymous with *vis*, *potestas*, *virtus*: LXXXVIc. 2–4.

Pristix, the constellation of the Whale (*Cetus*): XXIXc. 61.

Procyon, a constellation that rises before the dog-star (*Antecanis*): XXIXc. 64.

proficisci, to make an astrological direction of a prorogator; synonymous with *permeare*, *percensere*; translates the Greek διέρχεσθαι; not well translated as *abscindere*: LXVIc. 8

prognostica, signs of the future: Ic. 27.

progressio, progression; the time a significator takes to reach a point in the natal chart; translates the Greek περίπατος; synonymous with *inambulatio*, *permeatio*, *peragratio* and *profectio*: XXVc. 8; LVIIIc. 11; LXVIc. 8. LXXVII. Not well translated as *directio*: XXVc. 7 and as *abscisio*: LXVIc. 8.

quadrans, a quarter of the lunar circle: LVI; LVIc. 2; synonymous with *circuli quarta* and *quadratura*: LXIIc. 7.

quadratus (or quadrangulus) aspectus, the astrological square: XXIIIc. 19; XXXIXc. 5 (**quadrangularis**).

quaestio, a questioning, and astrological inquiry (the same as *interrogatio*): IIc. 16; XIVc. 1.

Regiae (stellae), Royal Stars; also called *augustae*: XXIXc. 6.

regrediens, moving with retrograde motion: XXIIIc. 25.

secundaria (signa), secondary signs: IVc. 4; XIIIc. 12.

sententia, judgment of the astrologer; see *iudicium*.

sextilis (aspectus), sextile aspect: XXIIIc. 21.

sibyllae, sibyls: Ic. 8.

sidera, constellations; got their name from *sidendo*: XXIXc. 1.

sigilla, seals, images: IX; IXc. 17–21.

signa, zodiacal signs: Ic. 31; **signa humana**, human signs: XLV; **s. obliqua** (crooked signs): LIIc. 4; **s. recta** (straight signs): XXVc. 3; LIIc. 4.

significatio, sign: Ic. 14; see also *effectus*.

significator (planeta), indicator: Ic. 31.

simulacra, images rising with the astrological Decans; translates the Greek παρανατέλλοντα; synonymous with *imagines*: XCVc. 3; see also *decuria*.

spatium vitae, the duration of life: LXVIc. 1–3.

Spica, the brightest star in the constellation Virgo (*Στάχυς*; *Alzimon Alazel*): XXIXc. 41.

stellae, with the meaning of 'planets' in Pontano's translation: IIIc. 18.

stoechiomatici, the makers of talismans: IXc. 21.

stoechion, the same as *imago*, *forma*, *signum* (image, form, sign): IXc. 21; **urania stoichia**: heavenly images or signs (*celestes imagines sive celestia signa*): IXc. 21.

succedentia (signa), the houses following the *centra*; translates the Greek ἐπαναφοραί: XVc. 2.

sullevatio see *altitudo*.

sullimior (esse), to be on the top of the epicycle; synonymous with *superare* and *superior esse*; translates the Greek: καθυπερτερέω; not well translated as *elevare*: LXIIIc. 3–4.

temperamentum, see *mistura*.

temperatio, see *mistura*.

temporalis (aspectus), translates the Greek: κατὰ πάροδον: XLIIIc. 10.

traiectiones, shooting-stars, meteors: XCVIII, XCIX; translates the Greek διάττοντες: XCVIIIc. 6; synonymous with *transcurrentes stellae*: XCVIIIc. 7 (*ignitae trabes, faces, titiones, iacula*); synonymous with *discursus*: XCIXc. 2; *trabes*: XCIXc. 11.

triangularitas, see *triplicitas*.

triangulator, the lord of the triad; translates the Greek τριγωνοκράτωρ: LXXIIc. 8.

trigonus, trine aspect: XXIIIc. 21.

triplicitas (humida), humid triad (synonymous with *triangularitas*): XXIc. 2; synonymous with *triangulum*, translates the Greek τρίγωνος: LXXIIc. 8.

vespertina (stella), vespertine planet: translates the Greek: ἑσπερία: LXVIIIc. 8.

Vindemitor, a star in the constellation Virgo (*Προτρυγητήρ*; *Almucedie Alaraph*): XXIXc. 40.

virtus, energy; see *potentia*.

vis/vires, effects of the planets (synonyms: *influentia/influentiae*): IIIc. 15.

Appendix. Va's Text

In this *Appendix*, I provide a collation between *Va* and *R*. As I already noted — particularly in the case of Book I — *Va* reflects an early stage of the text, often significantly reworked. A complete transcription of all subsequent *Va*'s stages would be another critical edition itself; therefore, below I only give a complete listing of the variants concerning Pontano's translation of the hundred propositions; on the other hand, in the case of the commentary, I provide a *specimen* of the main changes. The additions in the margins (or in line spacing) are between slashes \/, while the expunged words are underlined or deleted; Va^2 and Va^3 indicate Pontano's second and third hand.

VIII. [177^r] confert *R Va*^{2}] conferet *Va* operationi *R Va*^{2}] actioni *Va*.

VIIIc. 1. tum mali declinatio tum boni appetitio *R Va*^{2}] mali declinatio bonique appetio *Va* multo quam coetera animalia et mala ipsa *R Va*^{2}] *om. Va* quae videntur *R Va*^{2}] comodius *Va* adiungere *R*] comparare *Va*. 2. a providendis illis *R Va*^{2}] *om. Va*. 3. usu nequit *R Va*^{2}] experientia nequit *Va*. 5. fuerint *R Va*^{2}] *om. Va* ante etiam cognita *R*] prius intellecta *Va* industria consilioque poterunt tamquam allectari priusquam eveniant *R Va*^{2} (eveniunt)] *om. Va* confirmari *R Va*^{2}] stabiliri *Va*. 6. plenior atque huberior esse solet *R Va*^{2}] solet esse maior atque huberior *Va*. 7. hi non modo *R*] [177^v] iidem non modo *Va*. 8. sapiens vir *R*] sapiens anima *Va* sint adventura *R*] sint obventura *Va* si deesse sibi noluerit *R Va*^{2}] consilioque et opera *Va*. firmitatem quoque *R Va*^{2}] diuturnitatem *Va*. 11. [178^r] cum ante de avertendis malis monitos nos fecisset *R Va*^{2}] cum ante nos docuisset de avertendis malis *Va* edomitis *R Va*^{2}] *om. Va* (ut dictum est) *R Va*^{2}] *om. Va.*

IX. qui imagines faciunt *R Va*^{3}] qui signa faciunt *Va*, simulacrorum artifices,/ deest in graeco *Va*^{2}, *del. Va*^{3} cum eo stellae ingressae (progressae *Va*^{2}) fuerint observantes *R Va*^{2}] stellarum \ad eas/ applicationes \profectiones, progressiones/ observantes, cum eo stellae progressae fuerint observantes *Va*.

IXc. 1. ipse sibi materiam *R Va*^{2}] materiam ipse sibi *Va.* 2. ad sexangula *R Va*^{2}] ad sextilia *Va* ac demum *R Va*^{2}] denique *Va* id est unde coepit *R Va*^{2}] *om. Va* nunc imminui *R*] [178^v] nunc imminui ac rarescere *Va* atque exuperantiam *R Va*^{2}] *om. Va* ex qua interitus *R*] ex qua corruptio *Va* \dissolutio/ *Va*^{2}. 3. uti superna petat, institui nunquam potest *R Va*^{2}] nunquam assuescet superna petere *Va* cum tamen, ob insitam sibi vim, nullum sit saporis genus quod non etiam distincte sentiat *R Va*^{2}] quae tamen saporum est omnium susceptibilis propter insitam sibi vim potentiamque *Va*. admotas formas induere apta est *R Va*^{2}] admotas tamen est apta formas induere *Va* 4. primaria *R*] *om. Va*. 5. vis inest

RVa²] potentia inest *Va* aptior est effigiare *RVa²*] aptior est afferre *Va*. 7. [179r] Aquilam, Canem, Leonem *RVa²*] Canem, Leonem, Aquilam *Va*. 9. cum signum illud humanum sit *RVa²*] *om. Va*. 11. mala *RVa²*] infelicitates *Va* famulantur *RVa²*] obediunt *Va* demanare *R*] contingere *Va*. 12. subiectae sint *RVa²*] obsequantur *Va*. 14. refert Alexandrinus quidam scriptor *RVa²*] Refert Alexandrinus interpres *Va* caelatum signum fuerat, ac sciscitanti sibi *RVa²*] caelata nota fuerat *Va* [179v] responsum fuisse ab eo qui remedium id attulerat *RVa²*] respondisse *Va* cum Luna ibidem esset *RVa²*] Luna quoque in ipso esset Scorpio *Va* cardinaliter collocata *R*] angulariter collocata *Va* 15. Sole Leonem tenente *RVa³*] quo tempore \sit/ Sol \in/ Leone constitutus *Va²*, quo tempore Sol Leonem sit ingressus *Va* sumpto thure *R*] epoto educto thure *Va²*. 16. Laurentius Miniatus...intuentibus *RVa² mg.*] *om. Va*. 17. auxiliatoris *RVa²*] *om. Va*. *After* ingressus (lin. 71) *parr. 17–21 are missing*.

X. [180r] electionibus *RVa*] auspicationibus *Va²* utere maleficis *R*] utere maleficis moderate *Va²*, maleficis moderate utere *Va* venenis utitur moderate *R*] utitur venenosis *Va*.

Xc. 1. his levia si admoveris *RVa²*] his si levia admovearis *Va* si attuleris *RVa²*] si afferas *Va*. 3. quod non nunquam inde quaeritur ubi alias extremum constitutum videbitur *RVa²*] ut virtutis ipsius temperamentum \inde/ aliquando quaeratur \ubi/ ab eo quod alias est extremum *Va*. 5. [180v] naturam scrutantur *RVa²*] naturam inquirunt *Va* qua comperta *RVa²*] qua inventa *Va* quae conducant *R*] *om. Va* adhibent *R*] admovent *Va*. 6. tempus auspicabitur *RVa²*] tempus eliget *Va* quo Saturnus in bona coeli parte collocatus sit *R*] quo Saturnus in bona sit celi parte collocatus atque in sua aliqua dignitate \collocatus sit/ *Va²* *after* domicilium *Va adds*: quoniam autem venenosa temperanda sunt, oportebit Saturni malitiam, idest frigidam atque aridam vim, placido Iovis aspectu, cuius calida humidaque vis est, temperare. 10. [181r] irroratur *RVa²*] foveatur *Va*. 11. fiunt saepenumero felices pro rei natura mathematicique prudentia *RVa²*] fiunt felices pro rei natura prudentique mathematicorum electione et studio *Va*. 13 videndae item stellae quae illis dominentur *RVa²*] ac videndequeque \etiam/quae illis stellae dominentur *Va*. 14. sumi *RVa²*] elici *Va*. 15. oportet *RVa²*] *om. Va*. 18. Ptolemaeus...Saturnus *R*] [181v] *om. Va.*

XI. non ante eligas *R*] ne prius elegeris \auspiceris/ *Va²*.

XIc. 1. utamur *R*] uteremur *Va* tum planetae ipsi tum coeli loca signaque aut fugitanda aut capienda *RVa²*] *om. Va*. 3. commodas stellas *R*] [182r] accommodas stellas *Va²*, stellas necessarias *Va* citharedi *RVa²*] lyristae *Va* quae cantici numeris *R*] quae percussi cantici numeris *Va*. 9. quid illic post reditum *R*] quid post reditum *Va*.

XII. [182^{v}] ne vera eveniant iudicia prohibent *R Va^{2}*] prohibent vera evenire iudicia *Va* augent minima *R*] extollunt minima *Va*.

XIIc. 4. illum quanvis graviore pena dignum, propter amorem aut *R Va^{2}*] illum, quod amor retineat, licet quamvis \gravi/ pena dignum vel. 5. in iis quos amamus *R Va^{2}*] in amico *Va*. virtutes, quanquam leviores *R*] virtutes, quanquam minores *Va*. despicienter abicimus *R*] quam possumus abicimus *Va^{2}* (abicimus *Va*). 7. [183^{r}] ac iudex *R Va^{2}*] *om. Va* mathematicus stellas ipsas ac coeli statum decretaque sequetur *R Va^{2}*] mathematicus sese stellis ipsis celoque accommodabit *Va*. 8. Quam ob rem *R*] itaque *Va* aut significata *R*] *om. Va*. 9. Iudicium... dicimus *R*] *om Va*.

XIII. Cum celestis *R*] Quando celestis *Va* quippiam *R Va^{2}*] aliquid *Va* adiutricibus etiam corruptivis stellis, hoc est secundariis, utere *R*] utere conferentibus et corruptibilibus \corruptivis/ stellis sive (idest/velut) \hoc est/ secundariis *Va^{2}*.

XIIIc. 1. medicorum artem *R Va^{2}*] medicorum artem militaremque disciplinam *Va*. 2. permulta *R*] [183^{v}] quammulta *Va*. 4. quae ipsi persequuntur *R*] quae iidem persequuntur *Va*. 10–15. [184^{r}] Stellae autem...a mathematicis observanda *R, Va^{2} mg*. (a mathematico observanda)] *om. Va*.

XIV. Quantis in erroribus...afflicti erunt *R*] Longe maxime astrologus fallitur \~~decipitur~~/ cum septimus locus atque eius dominus male se habuerint *Va^{2}*, Quantopere titubabit \errabit, labetur/astrologus ubi \cum/septima domus \locus/ eiusque dominus male se habuerint/fuerint infortunati *Va*.

XIVc. 7. si male affecti fuerint *R*] [184^{v}] si male se habuerint *Va* vera nullo modo responsurum *R*] vera minime responsurum *Va* ne falsa pronunciarent *R Va^{2}*] ne falsa proferrent *Va*. 9–12. Graece...impediti *R*] *om. Va*.

XV. amicorum vero *R*] [185^{r}] at amicorum *Va* idem et in dogmatibus *R Va^{2}*] idem et de factionibus *Va*.

XVc. 4. itaque cardinalia *R*] itaque angularia *Va* in regno auspicando *R Va^{2}*] *om. Va*. 5. qui succedunt illis *R*] qui succedunt illis suntque cardinum anaphorae *Va*. 7. In tertio autem signo...ab alto deorsum ad occasum rapitur *R,* [185^{v}] *Va^{2} mg*. (ab alto deorsum rapitur)] *om. Va*. 12. cum Cicero dogma decretum interpretetur *R, Va^{2} mg*.] *om. Va.* 13. Civilibus...intelligetur *R, Va^{2} mg*.] eodem etiam modo civilium constitutionum ac publicorum decretorum edictorumque qui observatores futuri sint, suffragatores futuri sint quive et qui abrogatores *Va, del. Va^{2}*. 14. Urbis etiam cuiusque horoscopus signum est illud *R*] urbis alicuius [186^{r}] horoscopus — ut graecus tradit interpres \cuius paulo ante memini/ est signum illud *Va*. 16. in civitate incipit *R*] in civitate incipit. Cicero dogma decretum interpretatur. Demum in hominum etiam genituris hec eadem loca qui amici quique inimici futuri sint indicabunt *Va*.

XVI. a viris bonis *R Va²*] per viros bonos *Va* quae si bene affectae fuerint *R*] sin bene se habuerint *Va* illud dimovebunt *R*] prohibebunt illud *Va*.

XVIc. 1. Ptolemaeus *Cacopios* appellat *R*] *om. Va*. 3. [186ᵛ] nostri autem alterum... nominant *R Va²*] nosse autem oportet octavum locum pollentiorem esse secundo \id est anaphore/, sextum duodecimo, cum alter non temere \frustra/ dictus sit mortis, alter egritudinis locus *Va*. 4. unde damna malaque proficisci Ptolemaeus innuit *R*] a quo damna malaque proficisci Ptolemaeus innuit *Va² mg.*, *om. Va.* 5. Atque haec quidem ad Polemaei sententiam explanandam satis sint *R Va²*] *om. Va*.

XVII. non ante iudicium feres *R*] [188ᵛ] non ante iudicabis *Va*, \pronuntiabis/ *Va²*, \iudicium facies/ *Va³* quot ille possit annos vivere *R*] quot eum liceat annos vivere *Va*.

XVIIc. [189ʳ] 2. Cum ipso Ptolemaeo sentimus, qui in libris *Apotelesmatum* ait ridiculuos esse mathematicos eos *R Va²*] cum Iulio Materno ~~con~~sentimus qui ait irrideri a Ptolemeo mathematicos eos *Va.* 3. quod idem ait in tertio *Apotelesmatum* libro, ut paulo ante testatus sum *R Va²*] *om. Va.* 5. licet graeca verba hoc non innuant *R Va²*] *om. Va*. 6–7. Etenim...cessura sunt *R, Va² mg*. (*with slight changes*)] *om. Va*.

XVIII. [189ᵛ] *Va*, *mg.*: 'in graeco deest', *del. Va²*. Cum ambo luminaria in eodem minuto fuerint, si ascendit benefica, natus aeque sane in omnibus quae inciderint bene fortunatus erit; simili modo si et invicem opponentur ab ortu atque occasu. Sin malefica est in ascendente, contrarium sentias *R*] Cum a utrunque luminare in eodem minuto fuerit, ascenditque benefica, natus in omnibus \in quibus versabitur/ erit bene fortunatus \erit/; similiter \idem etiam/ si invicem opponentur ab ortu atque occasu; sin malefica fuerit in ascendente, contrarium sentias *Va*.

XVIIIc. 1–2. Post generales...dominatus *R Va² (with slight changes)*] *om. Va.* 4. ut propter ascendens partemque fortunae et beneficam illic praesidentem in bonis tum corporis tum fortunae quam fortunatissimus futurus sit, et (ut graecus textus habet) in omnibus quae ad ipsius perventura manus sunt, quaeque ab ipso tractabuntur *R*] *om. Va*

XIXc. 1. Corpora nostra Lunae motum sequuntur unde et dominari *R*] [190ʳ] Corpora nostra lunae motum sequuntur: nam crescente eius lumine venae medullaeque complentur; decrescente tenuantur; unde et dominari *Va*

XXc. 2. cavendamque Lunae ac Iovis coniunctionem dixisset *R*] [190ᵛ] *om. Va*. 6. difficulter, enim, ac vix absque magno membri eius sanantur incommodo *R*] [191ʳ] difficile, enim, ac vix absque magno membri eius incommodo sanantur *Va²*, magna enim cum difficultate, ac vix absque longiore membri offensione \lesione/ sanantur *Va*.

XXI. Cum Luna fuerit in Scorpio aut Piscibus, dominusque ascendentis stellae sub terram positae copulabitur, bonum est purgationibus uti. Si vero copulatur stellae supra terram constitutae, potionem qui sumpserit evomet *R*] Si \Cum/ Luna fuerit in Scorpio aut Piscibus \ac, eritque/ dominusque ascendentis erit copulatus (copulabitur *Va*) stellae sub terram collocatae \positae copulabitur/, bonum est purgationibus (potionibus *Va*) uti; sin iunctus est \qui, si copulatur/ stellae supra terram positae \constitutae/, potio evometur *Va*^{2}.

XXIc. [191^{v}] 2. In signifero *RVa*^{2}] In celo *Va*. [192^{r}] 6. aspectu aut coniunctione *RVa*^{2}] *om. Va*.

XXII. nec primum induas, nec incidas *R*] nec primum indues nec incides *Va* est autem peius *R*] est autem deterius *Va* si eadem male affecta fuerit *R*] si eadem male se habuerit *Va*.

XXIIc. 2. sic nec medium illud erit absque ratione *R*] sic nec medium erit illud ab eventu *Va.* [193^{r}] 10. tanquam fluxa fragiliaque *RVa*^{2}] *om. Va*.

XXIII. Lunae ad stellas figuratio *RVa*^{2}] Lunae ad stellas aspectus *Va* effectivam *R*] acrem ad agendum commotionem *Va*^{2}, perquam habilem agilitatem *Va*^{3} *mg. dext.*, agilem/acrem ad agendum/ad actiones commotionem *Va*^{4} *mg. sin.*, dexteritatem indicabunt *Va* inertem ad agendum commotionem indicant *R*] ignaviam \indicabunt/ *Va*.

XXIIIc. 3. [193^{v}] a fonte quodam fluere *RVa*^{2}] a fonte quodam emanare *Va*. 14. [194^{v}] Quod si a faventibus Solis radiis in nati alicuius genitura Luna conspecta fuerit *RVa*^{2}] Quod si faventibus Lunam radiis Sol consepexerit in nati alicuius genitura *Va*. 17–18. Erunt autem...alius temerarius *R, Va*^{2} (*with slight changes*)] *om. Va*. 23. Nec tamen ignorare...temporum signa *R*, [195^{r}] *Va*^{2} *mg. (with slight changes)*] *om. Va*. 24 itemque coniunctionum ratio, et a quo planeta ad quem planetam Luna ipsa deferatur *R, Va*^{2} *mg. (om.* ipsa*)*] *om. Va*. 27–30. Quod autem...feretur? *R*] *om. Va*.

XXIV. [195^{v}] Defectus Luminarium *RVa*^{2}] Eclipsis luminarium *Va* noxius est *RVa*^{2}] noxia est *Va* accipiunt autem locum ab intervallo *R*] capiet autem locum ex \ab/ intervallo *Va* loci defectus *RVa*^{2}] loci eclipsis *Va* Ut autem ab hora *RVa*^{2}] Sicut autem ab hora *Va* sic ab *RVa*^{2}] ita ab *Va.*

XXIVc. 5–6. Sol autem...composita sunt *R*] *om*. Va. 11. [196^{r}] non modo in vita verum etiam *RVa*^{2}] *om. Va*. 12. Ubi autem in signo illo eclipsis facta fuerit quod in nativitate Imum, id est cardinem subterraneum, tenebat *R*] ubi autem in imo celi, id est in cardine supterraneo \nativitatis/, eclipsis facta fuerit *Va*. 20. Quod autem Ptolemaeus dixit 'accipiunt' non 'accipis', indicio nobis est omnes quidem astrologos idem hoc, et ante ipsum et eius etiam tempore, de horis sensisse, ac tam Egyptios quam etiam Persas *R*] [197^{r}] *om. Va*.

XXV. Dominatoris progressionem *R*] Significatoris progressionem *Va* per sperae ascensiones, cum vero *R*] per sperae ascensiones effice, at cum *Va* facito *R*] *om. Va*.

XXVc. 4. tertiam illam horae partem aequis sibi portionibus assumens, facta aequali in triginta gradus distributione *R*] [197^{v}] *om. Va*. 6. in tertio *Apotelesmatum* libro a Ptolemaeo multa traduntur praecepta *R*] *om. Va*. 7. (quam hodie, et sane inepte, directionem vocant) *R*] quam nunc directionem planetae vocant, quam cur ita vocent vix intelligo *Va*.

XXVI. [198^{r}] eam significans *RVa*^{2}] illam significans *Va* aut sub terra aut in loco alieno Soli coniungitur *RVa*^{2}] Soli coniungitur aut sub terra aut in loco non suo \alieno/ Soli coniungitur *Va* in altitudinem *RVa*^{2}] in exaltationem *Va* proprioque in loco collocatur *RVa*^{2}] estque proprioque \in/ loco praeest collocatur *Va*.

XXVIc. 6. efficitur ut actiones hominum aut moderatae sint *R*] [198^{v}] efficitur ut humani actus aut moderati sint *Va*.

XXVIIc. 2–6. attributa est, quod eius stellae proprium sit [...] Venus praeposita est, cum ex ea appetitione et cupiditate *R*] [199^{v}] attributa est propter frigidum atque humectum quae genitalis materiae qualitates sunt; cuius quidem cum sit proprium formam appetere fit uti ex ea appetitione *Va*. 6. ideoque a Lucretio 'hominum divumque voluptas' dicta est] [200^{r}] ideoque a Lucretio 'hominum divumque voluptas' dicta est traditumque \a poetis/ eam mari ortam, quod genitali materiae propter frigidum humectumque praeest \presideat/ *Va*. 8–12. Nec vero...confici eam putent *R*] *om. Va*. 22. Sed aliorum...augendum incendendumque *RVa*^{2}] [200^{v}] quae si Saturni fines tenuerit ab eoque idemque hostiliter impugnetur, fedi coitus natum efficit, sin Martis Mercuriive fines occupat et ~~ill~~ finium dominus male fuerit collocatus atque in signis masculinis, natum ad illegitimos puerorum amores impellit *Va*.

XXVIII. Cum praestare *R*] [201^{v}] Quando praestare *Va* illarum misturam *RVa*^{2}] utriusque illarum misturam *Va*.

XXVIIIc. 1–2. ac dominus domus eius. Etenim *R*] [201^{v}] ac dominus domus eius; ut si iter ingressurus sis, domus nona si uxorem desponsaturus septima, si praedium empturus quarta inspicienda est et qui signi eius dominus est planeta; etenim *Va*^{2}.

XXIX. irrationabiles atque *R*] [203^{r}] repentinas et *Va* quas tamen plerunque *R*] quas plerunque *Va* insigniunt *RVa*^{2}] conficiunt *Va* conveniant *R*] concord~~a~~ent *Va*.

XXIXc. 8. Mutium Sfortiam *R*] [203^{v}] Mutium fortiam *Va*. 9–11. iccirco insigni... maximum autem praesidium *RVa*^{2}] iccirco ~~additum est/videtur~~ Ptolemaeus addidit: 'nisi erraticae stellae ad felicitatem convenerint', quorum praesidio fixae

stellae muniantur; maxixum autem praesidium *Va (del. Va²)*. 12. [204ʳ] Bona quae...videri possunt *R Va²*] *om. Va*. 19–20. [204ᵛ] ex quo fit...periculosius concidant *R Va²*] eorumque \cuius/ finis calamitosus sit necesse est: nemo enim vivens divitias imperiumque sine calamitate amittit *Va*. 24–66 *R*] [205ʳ] *om. Va*, *who only writes*: de quarum naturis qualitatibusque haec a maioribus tradita invenimus.

XXX. Inspice primorum generis regum creationes *R*] creationes regum gentis eius primorum inspice *Va*.

XXXc. 1. Superiori verbo *R*] superiore verbo *Va*. 10. quod comprobatum est in Leonello *R*] [206ʳ] quod visum est in Leonello *Va*. 13. denuncient] indicent *Va*.

XXXI. Cum regni dominator in locum climactericum inciderit, tunc aut rex aut e regni principibus magnus quispiam morietur *R*] [206ᵛ] cum regni significator in locum climactericum inciderit, tunc aut rex statim morietur aut magnus aliquis \in eo/ regni \eius/ princeps ex primoribus regni aliquis ex magnatibus/ proceribus regni aliquis *Va*.

XXXIc. 11. an alicui ex regni primoribus mortem minitetur, ut nuper in Roberto principe salernitano vidimus comprobari *R*, [207ᵛ] *Va²* (primoribus potius mortem)] *om. Va*. 14. Sed hoc, ut dixi, Graeci quidam codices tantum habent, quanvis nec absonum videatur, nec ratione carere *R*] Sed hoc, ut dixi, Graeci quidem codices non habent, quanvis nec absonum videtur nec ratione carere *Va²*, sed hoc, ut dixi, Graeci quidam codices non habent *Va*. 15. Regni autem...a mathematico debent *R*] [207ᵛ–208ʳ] et Saturnus quidem indicat homines cautos, magni consilii, rigidi animi, parcos, severos, erumnosos, lividos, locupletes; Iupiter magnanimos, munificos, liberales, honorificos, iusti honestique cultores, pios, hospitales, iucundos, decoros, misericordes, castos, presides ac iuridicendo praefectos; Mars fortes, animosos, implacabiles, bellicosos, versutos, armorum amatores, violentos, loquaces, acres, temerarios, iracundos, exercituum duces; Venus probos, laenes, puros, voluptatibus deditos, et mimorum studiosos ac spectaculorum et ludicrorum amatores *Va*, *del. Va²*.

XXXII. Concordiam inter duos facit conveniens stellarum figuratio speciem rei significantium, ex qua *R Va²* (configuratio)] Conveniens configuratio stellarum significantium speciem rei significantium ex qua *Va* benivolentia in utriusque genitura constituta est *R*] benivolentia in cuiusque natura \amicitia in utriusque/ genitura \con/sta\i/tuitur, concordiam inter duos facit *Va²*.

XXXIIc. 1. et discordiae et consensus *R*] et simultatum et consensus *Va*.

XXXIII. deprehenditur *R*] capitur *Va* adaugent autem benivolentiam *R*] [209ʳ] accumulant autem amicitiam *Va*.

XXXIIIc. 4. unius atque alterius geniturae figuram subiciamus *R*] geniturae figuram subiiciamus *Va*. 8. Illorum tamen arctissimum vinculum erit, quorum eadem signa iidemque gradus fuerint ascendentes hora nativitatis *R*] [209^{v}] Illorum tamen arctissimum vinculum erit, quorum eadem <u>ascendentia</u> \signa/ iidemque gradus fuerint <u>in horoscopis</u> \ascendentes/ hora nativitatis *Va*^{2}, *om. Va*. 10. inspiciendum etiam qua se planetae signorum domini ratione *R*] inspiciendi sunt etiam planetae signorum domini qua se ratione *Va*.

XXXIV. *R*] [210^{r}] *om. in Va; Pontano only wrote*: XXXIV *and left blank ff. 210*^{r}, *211*$^{r\text{-}v}$.

XXXV. Sol cum in alicuius stellae locum devenerit, vim eius excitat, quam in aere habet *R*] [212^{r}] Sol, cum in alicuius stellae locum pervenit, vim eius stellae excitat quam illa in <u>h</u>aere habet *Va*.

XXXVc. 1. rursum si Geminos ingressus, illic Saturnum invenerit, remissior calor erit, item frigus remissius, si ad Capricornum profectus, in Martis locum devenerit *R*] *om. Va*. 4. proque signi etiam qualitate *R*] *om. Va*. 5. Aspectus quoque et situs planetarum aliorum considerandi sunt, et Lunae cursus in primis attendendus, ut tanquam in statera quadam examinari cuncta certius queant, sive in maius sive in minus propendant *R*] [212$^{r\text{-}v}$] qua ratione pluvia ne an sicca, ventosa ne an tranquilla anni tempora futura sint iudicari recte poterunt, quod iudicium ut certius sit aspectus quoque et situs planetarum aliorum inspiciendi sunt, et Lunae cursus imprimis attendendus *Va*. 9–13. et uniuscuiusque...fuerint, remoto *R*] [212^{v}] *om. Va*.

XXXVI. erraticis *R*] [213^{r}] ~~planetis~~ erraticis stellis *Va*^{2} Reges ciuscunque urbis, quae Martem culminantem habuerit, gladio plerunque pereunt *R*] Reges cuiuscunque urbis, quae Martem in celi medio habuerit, gladio plerunque mori~~e~~untur *Va*.

XXXVIc. 2. plurimum conferre inceptis suis posse *R*] ad celi stellarumque operationes non parum conferre posse *Va*. 5. (hoc enim sonat graecum verbum *synergois*, id est cooperantibus sive cooperatricibus) *R*] [213^{v}] hoc enim sonat graecum verbum *Va*.

XXXVII. [214^{r}] ii potestatis suae causa erunt *R Va*^{2}] ii propriae facultatis causa erunt *Va* ii mortis suae causa erunt *R Va*^{2}] ii erunt mortis suae causa *Va* ratiocinaberis *R*] argumentaberis *Va*.

XXXVIIc. 6. assiduis morbis vexetur *R*] [214^{v}] familiaribus morbis vexetur *Va* 10. [215^{r}] partim minui atque impediri *R Va*^{2}] *om. Va*.

XXXVIII. constitutus ac potens fuerit *R*] [216^{v}] constitutus potens fuerit *Va*^{2}, constitutus est fueritque potens *Va* coniecturativum nato dat intellectum *R*] nato contemplativum dabit intellectum *Va* ac rerum scrutationem *R*] atque in rebus agendis prudentiam *Va* (\cautionem, solertiam/*v.l. mg. Va*^{2}).

XXXVIIIc. 1. ad Martem irascendi, quemadmodum ante docuimus *R*] ad Martem irascendi, et harum quidem posterior a bili rubra, id est cholera, excitatur, prior ab frigido humidoque frigidoque humore, quae pituita vocata est, quemadmodum ante docuimus *Va*. 7. videntur et alii planetae Solis munus *R*] [217r] ad res has efficiendas videntur et alii planetae Solis opus *Va*. 9. quando vis ipsa cupiditatum suscitatrix deorsum magis contendit *R*] quando humor ille cupiditatum provocator deorsum magis contendit *Va*. 14–17 Famulari...docet Aristoteles *R*] [217v] *om. Va*. 19. e qua diligentia emanat *R*] *om*. *Va*. 20. (hoc est signum in quo ipse dominatur) *R*] *om. Va*. 21. multa simul et coniicientem propter signa quorum est observator, et dispicientem propter naturale acumen *R*] *om. Va*. 23. In primis autem...non poterit *R*] *om. Va*. 24. vehementi quodam spiritu natus ipse pronunciabit *R*] [218r] verba ipsa, vehementi quodam spiritu \natus ipse/ pronuntiabit *Va*.

XXXIX. Afflictio *R*] malitia *Va* detrimentum significat *R*] nocumentum indicat *Va* secundi autem loci afflictio *R*] secundi vero loci malitia *Va* pecuniarum ovilis eius detrimentum significat *R*] rerum \pecuniarum/ ovilis eius damnum significat *Va*^{2}.

XXXIXc. 5. Malum habitum...hostiliter lacessitus *R*] [218v] *om. Va*. 9. quae popularem substantiam et censum demonstrat *R*] [219r] *om. Va*.

XL. oppressum fuerit *R*] oppressus fuerit *Va* qui tunc natus est *R Va*^{2}] natus *Va* sordidis rebus *R*] sord turpibus rebus *Va*.

XLc. 6. immunda et fetida cum voluptate sequetur *R*] [219v] immunda et fetida sequens *Va*. 13. Sed ascendentis oppressio sive obsessio duobus intelligi modis potest *R*] [220r] sed ascendentis oppressio duobus intelligi modis potest *Va*. 15. sive intemperantiam faciat *R*] sive intemperantiam faciant *Va*.

XLI. afflictionem *R*] [220v] malitiam *Va* tempore discessus caveto, at secundi atque eius domini tempore reditus *R*] tempore accessus (accessus tempore *Va*) caveto, at secundi atque eius domini in tempore reditus caveto *Va*^{2}.

XLIc. 2. conficientur *R*] conficietur *Va*. 4. bonaque illorum affectio *R*] [221r] *om. Va*. 8. et afflictio malusque habitus qualis quantusque sit exacte pensitandus *R*] *om*. *Va*. 9. Quod vero infelicem statum octavi loci *R*] quod vero malitiam octavi loci *Va*.

XLII. Morbus qui coepit *R*] [221v] valitudo quae cepit *Va* malefica aliqua tenuit *R Va*^{2}] malefica tenuit *Va* sive in quadrangulo *R Va*^{2}] sive in quadrante *Va* gravissimus futurus est *R*] erit \~~futura est~~/ difficillima futura est *Va*^{2} periculosus *R*] periculosa *Va* sin in loco ubi geniturae tempore benefica fuerit, sine periculo erit *R*] sin in loco ubi benefica fuit in geniturae tempore benefica fuit, erit sine periculo *Va*.

XLIIc. 7. Sed nec facilis...imbecillum est *R Va²*] [222ʳ] *om. Va*.

XLIIIc. 12. Infelicem...potest *R*] [223ʳ] *om. Va*.

XLIV. Noxium est *R*] Male se habet *Va* geniturae ipsius figuris refragatur *R*] geniturae figuris adversatur \refrag~~r~~atur/ *Va²* neque ad beneficum aliquem tempus pervenerit *R*] neque ad benefic<u>a</u>\ᵘ/m aliquem tempus pervenit *Va²*.

XLV. geniturae suae *R Va²*] [224ᵛ] geniturae *Va* ab humanitate alienus etiam sibi ipsi erit *R*] ab hospitalitate alienus erit *Va*.

XLVc. 1. proque ascendentis signi natura *R*] proque ascendentis signi <u>qualitate</u> natura *Va²*, *om. Va*. 2. propter affectus quos in hominum animis ingenerant *R*] propter effectus quos <u>adducunt</u> in hominum animis habent *Va²*. 6. praesertim ubi signum ferox horoscopum tenet *R Va²*] [225ʳ] *om. Va*. 7. *after* eas reddant, *Va add*. <u>De planetis vero ~~proiectoribus~~ alias huberius; nunc satis sit admonuisse observandum esse proiectoris signum; est autem proiectio ea <quae> a Ptolemeo *aphesis* a barbaris ~~ilec~~ *ileg* vocatur; loca vero ipsa ilegialia dicuntur aphetica, hoc est proiectiva, et planeta proiector qui graece est aphetes; est autem aphesis radii emissio. Nos eam, a similitudine proiiciendi teli, proiectionem vocamus, et locorum quidem proiectivorum princeps est ~~locus~~ medii celi locus, quod culmen dicimus; proxime ascendentis, deinde undecimus, qui locus culmini succedit; deinceps occasus, postremo nonus, qui locus a culmine ipso \praeceps/ decidit. Sed, ut dixi, alias de his huberius et apertius</u>, *del. Va²*.

XLVI. ab interluniorum cardinibus *R*] [225ᵛ] a <u>ab angulis</u> coniunctionum cardinibus *Va²*.

XLVII. in locum beneficae in alterius genitura inciderit *R*] [227ʳ] locum beneficae in alterius genitura tenuerit *Va* detrimento afficietur *R*] damnum accipiet *Va*.

XLVIIc. 1. sit expectaturus *R Va²*] debeat expectare *Va*.

XLVIII. Quando culmen domini, hoc est principis, fuerit horoscopus subiecti, aut dominatores benivola configurabuntur figura, diu inseparabiles permanebunt. Idem etiam cum sextus locus servi inventus fuerit horoscopus principis *R*] [227ᵛ] Quando <u>med</u> celi medium domini, hoc est heri, fuerit horoscopus <u>subiecti</u> \ministri/ aut dominatores amice configurabuntur, diu inseperabiles permanebunt; idem etiam cum sextus locus servi inventus fuerit horoscopus heri *Va*.

XLVIIIc. 1. an diutius simul concordibusque animis victuri *R*] an diutius simul vivere [228ʳ] concordibusque animis debeant *Va*. 4. non est quod ad fidelem et constantem familiaritatem *R Va²*] non est quod optari amplius debeat *Va*.

XLIX. Cum ascendens subiecti fuerit culmen in genitura domini, tantam subiecto illi fidem dominus adhibebit, ut ei ab illo imperetur *R*] [229ʳ] Cum ascendens

subiecti \ministri/ fuerit medium celi in genitura domini confidet adeo subiecto \ministro/ illi dominus ut imperetur ab eo sibi *Va*.

XLIXc. 1. dominis ac regibus attribuitur *R*] ceteris cardinibus praefertur *Va* ut ab eminentissimo loco coelique totius dominatum tenente *R*] *om. Va*. 2. Locus ab eo quartus...genitura domini *R*] *om. Va*. 5. eius denique arbitrio suas res agat, quod propter fidelitatis *R*] [229^{v}] eius denique arbitrio suas res agat, \et/ quemadmodum culmen praefertur ortui, sic ministri eius sententiae heri sententiis praefere\a/ntur, et hoc \quod/ propter fidelitatis *Va* quandoquidem idem ipse planeta *RVa*^{2}] propter planetam quidem ipse *Va*.

L.– *Prologue to the second book R*] *om. Va.*

LI. [236^{r}] in conceptu fac ascendens *RVa*^{2}] in conceptu ascendebat *Va* fac ascendens *RVa*^{2}] ascendet *Va*.

LIc. 8. Hominis ipsius *R*] [236^{v}] in homine ipso *Va*. 14. ex loco Lunae convenientiam hanc *RVa*^{2}] [237^{v}] per locum Lunae tantam hanc convenctionem *Va*. 19. maiorem e diebus ducentis octoginta octo *R*] maiorem e diebus ducenties, octogesies octies\$^{que}$/numeratis *Va*. 22. [238^{r}] addendumque mediae mansioni, post etiam *RVa*^{2}] *om. Va*. 23. sed nec illud affirmaverimus *R, Va*^{2} (nec illud quoque)] *om. Va*. 24. Quae tametsi verisimilia sunt et a nobis valde probantur *R*] Que tametsi verisimilia sint nec a nobis improbantur, tamen si *Va*^{2}*, om. Va*. [238^{v}] quam viam secutum non diffitebimur Georgium Trapezuntium, rerum coelestium studiosissimum hominem *RVa*^{2} *mg.*] *om. Va*. 36. in Publii procreatione *R*] [239^{v}] in Lucii procreatione *Va*.

LII. hominum procerae staturae *RVa*^{2}] [241^{r}] hominum procerorum *Va*.

LIII. pinguium autem *RVa*^{2}] [243^{r}] pinguium vero *Va.*

LIV. aedificii erectionem impediunt *RVa*^{4}] [244^{r}] aedificii fastigiis impedimento sunt *Va*, aedificii fastigia impediunt *Va*^{2}, aedificii altitudinem impediunt *Va*^{3}.

LIVc. 8. ne aedificium celerius erigatur *R*] [245^{r}] ad edificium celerius \erigendum/ *Va*. 10. Quod autem ad translationem...hoc in loco converti *RVa*^{2} (convertimus)] quod autem ad verborum enuntiati huius conversionem pertinet, non praetermittam aperire consilium meum, cur hic dominatorem vocaverim *Va*. 12. [245^{v}] nam *oecodispotes* a domus dominatu dictus est *RVa*^{2}] nam *oecodespotes* domus est dominus, idest signi dominus est *Va*.

LV. Martis adversus naves noxia vis imminuitur, cum neque in coeli medio neque in undecimo est loco; in his enim locis navem corrumpit, praedonibus per vim occupantibus. Incendetur autem navis, si ascendens ab aliqua stella fixa, quae ex Martis mistura sit, affligetur *R*] [246^{r}] Martis ~~noxia vis~~ adversus naves \noxia vis/ imminuitur, cum neque in coeli medio neque in undecimo est loco; in his enim locis navem corrumpit, praedonibus per vim occupantibus. \Incendetur/

~~quod si comburetur~~ autem navis, si ascendens ab aliqua stella fixa, \quae/ martiae misturae \sit/, affligetur *Va*[2.]

LVc. 4. ut neutrum locorum horum Mars insideat *R Va*[3]] [246[v]] decimum \scilicet/ atque undecim locum ne alterum locorum horum Mars (*a Marte Va*) insideat (insideantur *Va*) *Va*[2]. 15. corrumpenda *R Va*[2]] [247[v]] absumenda *Va*. 18. et quidem rapinarum et predae gratia *R Va*[2]] *om. Va*.

LVI. Cum Luna est in primo quadrangulo, hoc est ex quo a Solis coniunctione recessit, corporum humiditates ad secundum usque effluunt; in reliquis autem decrescunt *R*] [248[r]] Cum Luna est in primo quadrangulo, hoc est ex quo a Solis coniunctione recessit, ~~effluunt~~ corporum humiditates ad secundum usque effluunt; in reliquis autem decrescunt \minuuntur/ *Va*[2].

LVIc. 1–7. *Here Va's text differs from R and other manuscripts*: Lunae in corporibus efficacia tam manifesta est ut probatione non indigeat, id quod non medici solum verum etiam nautae agricolaeque affirmant. Quid enim in natura clarius? Eius vires autem actiones in humidis potissimum cernuntur quippe quae lunarem motum evidentissime sequuntur. Docuit autem observatio ipsa precipue maris\nas/ aquas cum singulis diebus ac noctibus suo tempore crescere atque decrescere, sive an mavis effluere ac refluere, cum tamen incrementa ac detrimenta ipsa alias maiora contra alias minora fiant; siquidem effluxus ipsi et eodem modo refluxus variant; quod in corporum quoque humiditatibus ut alias crescant alias decrescant contingere Ptolemaeus docet indicans \quae res efficit ut corpora ipsa alias humido gravida magis ac magis effluant, alias, ab humiditate destituta, mirum etiam in modum arescant/. Nam cum lunaris circulus quadrifariam divisus sit, ac singulae quadrae nonaginta e partibus constent, ait corporum humidum duobus Lunae temporibus effluere, hoc est in duobus quadrangulis, quae Luna ipsa, postquam a Sole recessit, in circulo constituit; quorum alterum fit cum a Sole digrediens nonaginta celi gradibus ab illo recessit; quod spatium diebus septem et horis aliquot efficit peragrat; alterum, cum ab adverso Solis loco, quod spatium centum et octoginta graduum est, recedens, regredi [248[v]] ad illum incipit, hoc est a quintodecimo die usque in secundum atque vigesimum; hi enim Solis ac Lunae quadrangulares dicuntur aspectus; alii autem quadrata, alii quadraturas vocant; utrunque recte. Aliis \ceteris/ vero diebus, hoc est universo spatio, quod est a primo quadrangulo usque ad adversam Soli regionem, cum Luna plena est, et item toto spatio quod a vigesimo secundo die ad coniunctionem usque interlabitur, humidum corporum minuitur ac refluit, ut videantur quadrangulorum ipsorum temporibus humida magis ac magis affluere et pleniore quodam e fonte manare; interiectis vero temporibus \retro/ refluere, ac mirum in modum exarescere.

LVII. [249[v]] videris *R Va*[2]] videbis *Va*.

LVIII. Coniunctionis locum, quo in loco ab anni ascendente est, inspice; siquidem, cum profectio illuc pervenerit, tunc eventus erit *R*] [250r] Coniunctionis locum, quo in loco ab anni ascendente \ascendentis anni/ est, inspice; siquidem, cum profectio illuc pervenerit, tunc detrimentum \~~casus~~/ eventus erit *Va²*.

LIX. De absente *RVa²*] [252r] De peregre profecto *Va* ne forte *RVa²*] ne quando *Va.*

LX. Super aegrotis criticos dies inspice, ac Lunae peragrationem in angulis figurae sexdecim laterum; ubi enim eos angulos bene affectos inveneris, bene erit languenti, contra male, si afflictos inveneris *R*] [253r] Super egrotis creticos dies inspice, ac Lunae ~~deambu~~ peragrationem in angulis figurae sesdecim laterum; ubi enim eos angulos liberos \bene affectos/ inveneris, bene erit languenti, contra male, si afflictos inveneris *Va²*.

LXc. 2. a dextra ac sinistra *RVa²*] *om. Va*. 3. propter adversantium locorum naturam *RVa²*] [253r-v] propter naturam locorum adversantium *Va.*

LXI. Luna significat ea quae corporis sunt, ut quae ei pro motu similia sunt *R*] [254v] Luna significat ea quae corporis sunt, ~~quoniam secundum motum ei~~ \ut quae ei ~~secu~~ pro motu/ similia sunt *Va²*.

LXIc. 1. Non solum apte verum etiam necessario *R*] quam apte quam etiam necessario *Va*. 4. quod humidi fiat accessio *R*] quod humido abundet *Va*.

LXII. iudicium *RVa²*] [255r] predictio *Va* anguli figurae *RVa²*] anguli \~~cardinis/~~ figurae *Va* aeris naturam *RVa²*] naturam aeris *Va* etiam praesentis *RVa²*] ac praesentis *Va*.

LXIIc. 4. id est planeta plures ac potiores praerogativas habens. De dominatore autem atque hospitatore *RVa²*] [255v] *om. Va*. 12. id est planetam potentiorem, quo tempore Luna minutam partem quartae ipsius ingreditur *RVa²*] [256r] *om. Va*. 19. atque ubique sequenda *RVa²*] [256v] atque ubique sequenda, que \nos/ docea~~tur~~ totius mensis qualitatem quibus modis perscrutari possimus, \hoc est/ singulas lunaris cursus quartas, iusta traditam regulam ~~e~~observando *Va*.

LXIII. uter eorum sullimior *RVa²*] uter eorum superior *Va* pronunciato *RVa²*] iudicato *Va*.

LXIIIc. 1. minuta particula inchoandum *R*] [257r] minuto inchoandum *Va*. 4. atque 'deiicere' *RVa²*] *om. Va*. 7. altero planeta partes demissiores tenente *RVa²*] *om. Va*. 9. pensitari debeant *R*] [257v] pensitari queant \debeant/. Quoniam autem non uno modo planeta planetae superior esse illique super supra \ac super alterum/ ferri dicitur, placuit etiam verba Ptolemaei ipsius ex secundo *Apotelesmatum* libro ponere *Va* (*before blank, Va² mg. writes*: 'adde').

LXIV. Ubi sciscitationis dominatorem inspexeris, quam hic in anni conversione, seu in ascendente novilunii, potestatem habet inspice, ac secundum haec pronuncia

R] [258r] Ubi \sciscitationis/ ~~quaestionis~~ dominatorem inspexeris, ~~vide~~ quam ~~hic~~ in anni conversione, \seu in ascendente ~~coniunctionis~~ interlunii/, potestatem habet inspice, ac secundum hec pronuntia *Va²*.

LXIVc. 8. vires, posituram *R*] [258v] vires \positionem/ *Va²*. 10. ubi quaestionis dominator neque cum ipso dominatore lunaris constitutionis, neque cum annuae conversionis dominatore commune aut consentiens quicquam habuerit, neque potestatem aliquam in conversione anni aut in ascendente lunaris coitus? *R*] [259r] ubi quaestionis dominator \neque/ in lunaris coitus ascendente atque neque cum ipso dominatore lunaris constitutionis aut cum annuae conversionis dominatore commune aut consentiens quicquam habuerit? *Va*.

LXV. In minima coniunctione differentia mediae coniunctionis, et in media maximae coniunctionis differentia *R*] [259r] In minima coniunctione differentia mediae coniunctionis, et in media ~~coniunctione~~ maximae coniunctionis differentia *Va²* (\diversitas, controversia, contentio/ *Va³ v. l. mg.*).

LXVc. *The commentary is missing.*

LXVIc. 3. graece sunt *anaeretice R*] [260v] graece sunt [*blank follows*] *Va*. 8. nunc dicitur abscindere, graece est dierchesthae *R*] [261r] nunc dicitur abscindere graece est [*blank follows*] *Va* ipsum etiam planetam permeatorem recensoremque non improprie vocare possumus *R*] *om. Va*. 13. [261v] fortasse improbandus non fuerit *R Va²*] *om. Va*.

LXVIII. Malefica cum matutina est, casum, vespertina vero morbum significat *R*] [262v] ~~Cum~~ malefica est \cum/ matutina \est/ casum, cum vero vespertina vero morbum significat *Va²*.

LXVIIIc. 3. coniuraverint *R Va²*] [263r] conspiraverint *Va*. 5. ut claudicationem *R*] *om. Va* iecinoris *R*] epatis *Va*.

LXIX. Item, cum Luna est in occiduo cardine, ambaeque maleficae stellae in cardine orienti, Sol quoque cardinalis est, natus ipse oculis capietur *R*] [263v] Item, cum Luna \est/ in occiduo cardine ~~per constituitur~~, ambaeque maleficae stellae in cardine orienti, Sol quoque cardinalis est, \natus ipse/ ~~ce~~ oculis capietur *Va³ (*cecabitur *Va², exp. Va³).*

LXIXc. 3. visum ipsum hebetantes *R*] [263v] visum ipsum turbantes impedientes *Va*.

LXX. in daemoniacis *R Va¹,Va³*] [264r] in ~~limphatis~~ *Va², del. Va³* In hac figura *R Va²*] adhaec in figura *Va* ac Piscibus *R Va²*] aut Piscibus *Va.*

LXXc. 5. noctu, quod tempus propriae Saturni conditioni adversum est *R*] [264v] noctu, quo tempore valentiores ad malefaciendum vires nanciscitur *Va*. cuius stella nocte gaudet *R*] *om. Va*. 8. Cancrum item Iovis] [265r] *om. Va* cuius alunna videtur insania *R Va²*] *om. Va*. 10. cardinalem habent, quae superiore e

loco figuram despiciat *R Va³*] \~~in cardine habent~~ *Va²*/culminantem subiectamque figuram despicientem habent *Va*. 13. occiduum cardinem tenuerint, beneficae vero orientalem *R*] [265ᵛ] meridialibus in partibus fuerint, beneficae vero in septentrionalibus atque in cardine *Va*. 14. divulgatissimos maximeque nobilitatos *R Va²*] \di/vulgatissimos manifestissimosque *Va*. 15. pericula etiam laetalia; *R*] pericula etiam letalia et qui sic affecti sunt sese circumrotant \vertigine aguntur/ *Va²*. 16. numinum afflatus, verberationes *R*] numinum afflatus, solitudines, verberationes *Va*. 17. ad daemonum vexationes *R*] ad numinum \daemonum/ afflatus vexationes solitudinemque *Va*.

LXXI. matutini namque masculescunt, vespertini foeminescunt *R*] [267ʳ] matutini namque masculinescunt, vespertini femininescunt *Va*.

LXXIc. 3. utrunque autem luminare simul animato corpori, quod animal constituit *R Va²*] *om. Va*.

LXXII. capito *R Va²*] [268ᵛ] sumito *Va*.

LXXIIc. 10. siquidem Solem vitalis potentiae, Lunam naturalis fontem esse constat *R*] [269ᵛ] siquidem infra traditur Solem vitalis potentiae, Lunam naturalis fontem esse *Va*.

LXXIII. Sol ubi *R Va²*] [270ʳ] Sol cum *Va* ei qui natus est caput truncabitur *R Va*] is qui natus est capite truncabitur *Va² v.l. mg.* Sin copulatio *R Va²*] Quod si copulatio *Va* manus ac pedes eius amputabuntur *R Va*] praecidentur *Va²* (*v. l. mg.*)/ ~~mutilabuntur~~ *Va²* (*del. Va³*), manibus ac pedibus mutilabitur *Va² (del. Va³)*

LXXIIIc. 4. codices nonnullos *R*] [270ᵛ] textus nonnullos *Va*. 5. quod cur probem... aut caput eius abscindet, aut membra mutilabit' *R*] me graecus textus de Sole sentiens magis movet uti ad tantum facinus Sol et Mars simul conveniant, Sol signi gorgonei perniciosas vires excitando, Mars dominum signi quod condicionarium luminare peragrat hostilibus radiis percutiendo; quin etiam si, inquit *Va*, quod ut probem efficit primum quod Mars et Saturnus sunt violentarum mortium auctores, deinde quod Ptolemaeus ipse in quarto *Apotelesmatum* inquit: 'Si stella Mercurii Marti configurabitur, a piratis aut latronibus grassatoribusve dilacerari facit; in signis etiam mutilatorum membrorum atque imperfectis, sive iusta Persei stellas, quae sunt capitis gorgonei, aut caput eius abscindet, aut membra mutilabit ~~certe';~~ deinde etiam quod post de saturninis statim mortibus loquitur, quasi duas simul infelices stellas connectens *Va²* 11. Mihi quidem videtur tam de Luna quam de Sole intelligi debere, siquidem *R Va²*] [271ʳ] *om. Va*. 14. magnitudinem vero...hoc ipsum confirmare videtur *R*] magnitudinem vero a Solis Lunaeque aspectu? Sextum quoque ac septuagesimum verbum \enuntiatum/, in quo de mortibus saturninis fit mentio, \cum/ utrunque luminare complectatur, hoc ipsum confirmare videtur *R Va²*] *om. Va*.

LXXV. habet *RVa²*] [272ᵛ] habuerit *Va* in octavo loco est *RVa²*] in octavo loco fuerit *Va.*

LXXVc. 1. \Quibusdam in codicibus/ *RVa³*] quibusdam \in/textibus *Va²*, quidam textus *Va*. legitur...hoc caret *RVa²*] *om. Va*.

LXXVI. coeli medium tenet *RVa²*] [273ʳ] culminaverit *Va* peribit *RVa³*] interibit *Va*, diem obibit *Va²*.

LXXVIc. 9. quae stellam ipsam...soleant *RVa²*] [273ᵛ] quae imbecillam reddere illam queant \~~stellam ipsam~~/valeant *Va*.

LXXVII. externa *R*] [274ʳ] extrinseca *Va* connexione *RVa²*] copulatione *Va* medium coeli *RVa²*] medii coeli *Va*.

LXXVIIc. 4. Progressio enim *RVa²*] [274ᵛ] accessus enim *Va*. 10. fungendi *RVa²*] [275ʳ] *om. Va*. 13. quae nunc habentur *RVa²*] [275ᵛ] *om. Va*. praecipue *RVa²*] *om. Va*.

LXXVIII. nullas habet vires *RVa²*] [276ʳ] vires nullas habet vires *Va* inexpectatum *RVa²*] improvisum *Va*.

LXXVIIIc. 1. obscuram *R*] a\o/bstrusam *Va* antisciorum *R*] antisciorum *Va²* (*henceforth, Pontano made the same correction — antiscia>antisia — in all occurrences of this word*) dodecatemoriorumque *R*] duodecatemoriorumque *Va*, duodecatemeriorumque *Va²*. 2. ex dodecatemoriis *R*] ex duodecatemeriis *Va*. 4. nocens *RVa²*] [276ᵛ] iniqua *Va*. 6. dodecatemorii locum *R*] duodecatemerii locum *Va*. 11. nomen ipsum dodecatemorion *R*] [277ʳ] nomen ipsum duodecatemerion *Va*. 21–25. Apud Meroen...punctis absunt *R*] [278ᵛ] Videtur autem nomen ipsum ab aequalitate ductum, quod gradus ipsi sint invicems equales, et dies item equales et planetarum illic illos peragrantium \im/moratio \mansio/ super terras simili modo equalis; est enim 'antiso' pro quo idem quod 'redaequo' et 'antisium' idem quod 'redaequatum' seu 'redaequabile', si hoc rem ipsam magis exprimeret; quod, si abolitum in lucem revocare verbum volumus, significantius et latinius dicetur 'corresponsus', siquidem gradus illi sibi invicem aequalitate sua respondent. \Sunt tamen qui antiscium non antisium scribant, quod nomen cum ab umbra deducatur, videtur significare quod gradus in gradum ut contrariam umbram mittat; non quod primus Arietis contrariam gradus umbram mittat contrariam umbre quam vigesimus nonus Virginis gradus mittat, sed quod Aries mittat umbram excrescendo, ab Ariete enim dies crescunt usque ad solstitium Cancri; virgo contra Virgo pariter decrescendo, usque siquidem a Libra usque ad solstitium Capricorni dies decrescunt/ *Va*.

LXXIX. in undecimo est loco *RVa²*] [279ʳ] undecimo preest *Va*.

LXXIXc. 4. cum domino suo victurus *RVa²*] cum domino suo victurus neque \ve/ unquam auctoritas fidesque eius tanta futura sit ut domini voluntates moderari

\sic/ habeat ac si imperare illi domino suo videatur, ac res eius pro arbitrio disponere *Va*. 6. dubitaturus non sit *RVa²*] [279ᵛ] non dubitabit *Va*.

LXXX. in loco septimo *RVa²*] [280ʳ] in septimo *Va*.

LXXXc. 1. quae hodie concupiscibilis *R*] [280ʳ] quae hodie appetitiva *Va* docens sordidi coitus *RVa²*] docens coeundi sordidum usum *Va*. 5. ancillas ac servas depereant *R*] ancillas ac servas deperiant *Va²*, ancillis ac servis sese dediti sint *Va* aut mulieribus ipsis obsceno more utantur *RVa²*] [280ᵛ] *om*. *Va*.

LXXXI. ab intervallo configurationum inter se...et ab accessu planetae in locum suum *R*] [281ʳ] ab intervallo \suarum/ configurationum ~~inter se~~; ~~a progressione~~ \ab accessu/ alterius ad alterum; ab intervallo \inter se/ alterius ipsorum inter se et loci rem quaesitam significantis; ab occasu stellae cum ademptione additione atque ademptione \et/ a mutatione dominatoris, et ~~a progressione/ ab ingressu~~ \ab accessu/ planetae in locum suum *Va²*.

LXXXIc. 9. observato dominatorum inter se intervallo *RVa²*] [282ʳ] ut quod spatium ab uno dominatore ad alterum interiectum sit est *Va*.

LXXXII. quae si etiam aequalis fuerit *RVa²*] [283ʳ] quae si etiam tunc aequales erunt *Va*.

LXXXIIc. 4. licet aliquo cum impedimento *R*] [283ᵛ] licet aliqua cum impeditione *Va*. 10. ancepsque apparebit *RVa³*] [284ᵛ] id est dubia *Va²*, *om*. *Va*.

LXXXIII. tempus impetrationis inter impetrantem ac regem affectionem indicat *R*] [284ᵛ] tempus impetrationis \petitionis/ affectionem mutuum impetrantis ac regis affectum indicat *Va*, \possessio/ tempus petitionis, significat dispositionem inter regem et rem petitam/ *Va²* Cathedra autem *RVa²*] Adepta vero possessio *Va*.

LXXXIIIc. 3. aut magistratus designatio *RVa³*] [285ʳ] aut magistratus descriptio *Va², om. Va*. 4. aut collati muneris *RVa²*] *om*. *Va*. tunc sint, quales etiam sperari post debeant *RVa³*] et sint et futurae sint *Va*, et tunc sint et post sperari debeant *Va²*. 5. atque administraturus *RVa²*] *om*. *Va*. 7. possessionem ceperit *R*] [285ᵛ] possessionem invaserit *Va*. 10. impetratio igitur sive optentio intelligatur actio illa *R*] impetratio \igitur/ sive optentio \sit actio illa/ actus ille *Va²*. 11–12. Sunt etiam...magis convenit *R*] *om*. *Va*.

LXXXIV. tempore captae possessionis *R*] [286ʳ] tempore adeptae possessionis *Va²*, tempore cathedra\ę/tionis *Va*. multum damnum *RVa*] multum \~~dispendium~~/ *Va²* (*v.l.*) *del*. *Va³* afferet *RVa²*] faciet *Va*.

LXXXIVc. 5. aut saltem domino loci ipsius aliqua ratione copulatus *RVa²*] *om*. *Va*.

LXXXVc. 6. et voluptarias *R*] [288ʳ] et voluptarias; dicet hic aliquis: cum ascendens tempore cathedrae praefecto principique \populo subiectisque/ attribuatur, cur

h nunc Ptolemeus praefecto principique illud attribu ascriba\i/t? *Va*; *Va²* *mg.*: 'profer et adde de conversione anni'.

LXXXVIc. 3. scriptores quidam *RVa²*] [288ᵛ] *om. Va*. 5. qui agrestius philosophantur *R*] qui rusticius philosophantur *Va*. 8. et a Sole vivificatam vegetat *R*] [289ʳ] et a Sole vivificatam atque ut ita dixerim inspiritatam vegetat *Va*. 11. sunt qui *RVa²*] [289ᵛ] *om. Va*. 13. quanvis sint qui *R*] quamvis sunt qui *Va*. Venus concupiscibilis *RVa²*] Luna concupiscibilis *Va*.

LXXXVII. fiunt *RVa²*] [290ʳ] sunt *Va* cum partiliter exaequatus est gradui ac minuto quod in initio optinet *RVa²*] cum ~~equalis~~ partiliter ~~factus est~~ \exequatus est/ gradui ac minuto quod \ob/te\i/net in ~~principio~~ \initio/ *Va*.

LXXXVIIc. 8. quod nos in medio relinquimus *RVa²*] [290ᵛ] *om. Va*.

LXXXVIIIc. [291ᵛ] 6. vel accumulabitur vel minuetur *RVa²*] vel accumulabitur vel minuetur; utque sententia consultius ferri de bono vel malo queat, videndum cum primis censeo cuius planetae sint illa tempora *Va*. 7. per totidem gradus *RVa²*] aequaliter *Va*. 11. invenies a Sole Lunam gradibus centum abesse *R*] [292ᵛ] invenies a Sole Lunam gradibus centum ac viginti abesse *Va*.

LXXXIXc. 4. patrum nostrorum fratres *R*] [293ᵛ] fratrum nostrorum fratres *Va*.

XC. Cum dominator ascendens viderit,...item Lunae substantiam eius demonstrat *R*] [294ʳ] Cum dominator (Dominator cum *Va*) ascendens viderit res quae occulta est, secundum ascendentis naturam erit; quod si non ~~asp~~ videt illud, erit secundum naturam loci in quo est \ipse/ dominator. Et horae quidem dominus colorem eius, Lunae vero ~~dominus~~ locus tempus de~~clarat~~ monstrat, eritque res nova si super\a/terram, \sin/ ~~vetus si~~ sub terram, vetus. Fortunae ~~autem~~ pars quantitatem (prolixitatem *Va²*, *v. l. mg.*) \eius/ longa ne an brevis sit demonstrat; dominus finium imi ac medii celi item Lunae ~~eius~~ substantiam \eius/ demonstrat *Va²*.

XCc. 3. et quae res planetae illi attribuatur videbis *R, Va²* (attribuantur)] *om. Va*. 7. Horae dominum dicimus eum qui graece *diepon* est *RVa²*] [294ᵛ] *om. Va*. 13. ut si nova sit vestis aut vetus *RVa²*] [295ʳ] *om. Va*. 18. sin aspexerit ascendenti *RVa²*] [296ʳ] *om. Va*. 19. princeps causa est *R*] principalis auctor est *Va*. 20. tamen nec quod annum latuit recte dicitur paulo ante latuisse, nec diu abditum fuisse quod diem tantum unum, aut paucolos forte dies latuit *R*] tamen et \nec/ quod annum latuit non recte dicitur paulo ante latuisse, nec diu abditum fuisse quod diem tantum unum latuit aut pauculos forte dies latuit *Va²*, tamen neque vetus dici potest quod unius est diei, neque omnino novum quod unius est anni *Va*.

XCI. aegroti dominator *RVa²*] aegroti significator *Va*.

XCIc. 7. et quae sit signi obliquitas *RVa²*] [297ʳ] *om. Va*.

XCIIc. 3. et quodammodo temperamentum aliquamdiu retinet *R Va²*] [297ᵛ] retinens suique iuris facta temperamentum \illud/ quod a Sole accepit retinet *Va*. 4. perinde ac repressa, vimque potentiorem sentiens *R Va²*] antequam ad illum repressa ac maiorem\que/ vim sentiens remitti *Va*. 6. Quin etiam... amittit *R*] *om. Va.* 8. ut Mars Soli propinquior factus *R*] [298ʳ] ut Mars ad Solis coniunctionem accedens *Va*. non tamen coniunctus *R*] non tamen ut sit quam proximus *Va*. minus graves inveniantur *R Va²*] minus graves ac nocentes inveniantur; possumus et contrarium a contraria collocatione utriusque stellae argumentari, ut Mars a coniunctione recedens sit nocentior, utpote inflammatior; et item Saturnus, quod nondum solari calefactione tepefactus, vires suas ob insitam malignitatem integras habeat *Va*.

XCIII. in unaquaque coniunctione transmutantur *R Va²*] [298ᵛ] in qua~~m~~que coniunctione \trans/~~per~~mutantur *Va*.

XCIIIc. 15. Verba ipsa graeca sunt *amphotera schemata R*] [300ᵛ] Verbum ipsum graecum est *amphotera schemata Va*.

XCIV. ea quae in cogitatione sciscitantis sunt indicat *R*] [301ᵛ] ~~sig indicat~~ ea quae in ~~mente~~ (~~intentione~~ *v. l. mg.*) \cogitatione/ ~~interrogantis~~ \~~quaerentis~~/\sciscitantis/ sunt indicat *Va²*.

XCIVc. 1. et quam in rem intendat *R Va²*] [301ᵛ] *om. Va*.

XCV. cum singulis *R Va²*] [302ᵛ] in singulis *Va* tractat *R Va²*] sequitur *Va*.

XCVc. 3. dicuntur *Paranatellonta R*] dicuntur *Paranatellonta*, id est coorientia *Va*.

XCVI. eius *R Va²*] [303ᵛ] *om. Va* propius cardines *R Va²*] propius angulos *Va* coorientia *R Va²*] *om. Va*.

XCVIc. 5. ea fore maioris efficaciae *R*] [304ʳ] quod si in angulis ipsis fiat nimirum significationes eius erunt longe manifestissime ac validissimae *Va*.

XCVII. Res de qua est sciscitatio brevi perficitur, cum novilunii seu plenilunii dominus cardinalis est *R Va³*] [305ʳ] Negocium \Res/ de qua facta est quaestio \sciscitatio/ statim \brevi/ perficitur cum novilunii seu plenilunii dominus cardinalis est *Va²*, Novilunii ac \et/ plenilunii dominus, quando cardinalis est, ~~ne~~ rem de qua facta est quaestio statim perficit *Va*.

XCVIIc. 1. si dominus novilunii pleniluniive in cardine sit inventus *R Va²*] *om. Va*. 8. in libris qui ex chaldaeo conversi sunt *R Va²*] [305ᵛ] *om. Va*.

XCVIIIc. 2. ac si deficiant *R Va²*] [306ʳ] *om. Va*. 7. et nos ea versibus complexi sumus *R Va²*] [306ᵛ] *om. Va*.

XCIXc. 4. quod nos carminibus quoque testati sumus nostris: *quin etiam qua se incandens nocte extulit ignis / ille quidem claro signans liquidum aera tractu / inde ruet portis quam primum ventus apertis R Va²*] [307ʳ] *om. Va*.

C. Cometae quorum intercapedo est undecim signorum a Sole *R*][309r] Cometae \quorum intercapedo distantia est/ undecim \signorum/ a Sole *Va²*, Cometae qui undecim a Sole signis absunt \recedunt/ *Va* Sin in loco *RVa²*] Sin in *Va* quae thesauri *RVa²*] quae ~~ornamentum~~ *Va* (*v.l. mg.*) suum tamen gubernatorem mutabit *RVa²*] suum tamen administratorem mutabit *Va* At si ab occasu moventur ad ortum...provincialis hostis erit *R*] At si ab occasu moventur ad ortum, externus hostis regiones incursabit, sin non moventur, ~~gentilis~~ provincialis hostis erit *Va³*, At si ab occasu ad ortum moventur externus hostis ~~agros~~ \regiones/ incursabit, si non move~~bi~~tur ex eadem regione ~~invadet~~ *Va²*, At si ab occasu ad ortum moventur externus hostis agros incursabit, si non movebitur patrius hostis erit *Va*.

Cc. 1. noctu quidem conspici solet *R*] nisi noctu cerni \conspici/ nequit *Va*. 4. a Sole absit *RVa²*] [309v] a comatae gradu recesserit *Va*. poterit et vesperi... praecipitatus *R*] idem continget ubi \ut/ comata stella vespertino tempore in occasu posita fuerit videatur a nobis si \ubi/ XI ab \Sole/ signis Sol distat, ut dictum est; siquidem triginta graduum interiectum est intervallum Sole ipso sub terris meante *Va, del. Va²*. 5. triginta gradibus a Sole distet, hoc est si *RVa²*] *om. Va*. numerando...feratur *R*] a cometa in Solem gradiendo, cuius intercapedinis enumeratio a comata \a crinita ipsa/ in Solem suscepta fuit enumerando *Va*. 7. visu nostro hebetato, cometen occulet, qui ut *RVa²*] [310r] visum \que/ nostrum hebetabit *Va*. 9. In loco enim nono...tempus esse *R*] *om. Va*. 15. et quidem repentinas, quandoquidem eius repentinus exortus est, significat *RVa²*] [310v] *om. Va*. 17. ut interdum diebus septem conspiciatur non amplius *R, Va²* (non amplius conspiciatur)] [311r] *om. Va*. 21. Ac de his hactenus *R*] [311v] Ac de his hactenus; illud autem imprimis me movet quod de nono, decimo atque undecimo loco nullam prorsus mentionem fecit; an fortasse quod iudicio nostro iudicandum \id/ nobis reliquerit; ac si eadem ratio habenda sit decimi loci que cardinum ortus atque occasus, cum \et/ ipse cardo sit ac simili modo; nec noni loci non alia ratio sit quam duodecimi, cum uterque locus declin\et/ans sit: duodecimus a cardine orientis celi, nonus a cardine meridiali; itemque loci undecimi illa ipsa ratio haberi debeat que octavi, cum ob successionis similitudinem, quod undecimus succedat decimo, \ut/ octavus septimo, hoc est occiduo cardini; an quod cometae in locis his nunquam fortasse, \aut rarissime, in locis his oriantur/, an, quod vero propius est, quia quod crinitae propter Solis propinquitatem in his locis illic apparentes maioris efficaciae sint siquidem et celeriores conatus habeant? *Va*. 26. quippe quarum naturae sint ea facere quae Martis ac *RVa²*] [312r] utpote de naturis eorum quae Martis sunt, nec non et illorum quae *Va*. 31. Eum secuta est Alfonsi regis mors *R*] [312v] eum secuta est \tum/ Nicolai summi pontificis mors nec multo post \tum etiam/ Alfonsi regis *Va*. 35. Eodem tempore Alfonsus Portugalliae

rex *R*] [313ʳ] eodem tempore *blank follows* Portugalliae rex *Va*. 37–42. Anno millesimo...diutius tenuerunt *R Va*^{2}] *om. Va*.

Bibliography

Primary Sources

Aḥmad ibn Yūsuf [Abū Jaʿfar Aḥmad ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm ibn al-Dāya], *Commentary on the Kitāb al-Thamara/Commentum super centum verbis Ptholemei* (see Ptolemy, *Liber Quadripartiti Ptholemei*; Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum Ptholemei cum commento Haly*).

——, *Commentary on the Kitāb al-Thamara/Commento al Centiloquio tolemaico*, edited and translated by Franco Martorello and Giuseppe Bezza, Milan: Mimesis, 2013.

Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri*, edited by Wolfgang Seyfarth, Liselotte Jacob-Karau and Ilse Ulmann, Leipzig: Teubner, 1978.

Aponensis, Petrus, *Conciliator controversiarum quae inter philosophos et medicos versantur, Petro Abano patavino, philosopho ac medico clarissimo auctore*, Venice: apud Iuntas, 1565.

Aristoteles, *De anima*, edited by William David Ross, Oxford: Clarendon, 1961.

——, *Meteorologica*, edited by Francis Howard Fobes, Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1919.

——, *Problemata physica*, edited by Charles-Emile Ruelle, Hermann Knoellinger and Joseph Klek, Leipzig: Teubner, 1922.

Bonincontri (Laurentius Bonincontrius Miniatensis), *Comentum super Centiloquio Ptholomei*, MS BAV, Vatican, Vat. lat. 3379, ff. 62^{r}–114^{r}.

Capella, Martianus, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, edited by James Willis, Leipzig: Teubner, 1983.

Celsus, *De medicina*, edited by Charles Victor Daremberg, Leipzig: Teubner, 1891.

Cicero, *Academica*, edited by Otto Plasberg, Leipzig: Teubner, 1922.

——, *De divinatione*, edited by Remo Giomini, Leipzig: Teubner, 1975.

——, *De legibus*, edited by Karl F. W. Müller, Leipzig: Teubner, 1905.

——, *De officiis*, edited by Karl Atzert, Leipzig: Teubner, 1963.

——, *Laelius de amicitia*, edited by Karl Simbeck, Leipzig: Teubner, 1917.

——, *Tusculanae disputationes*, edited by Max Pohlenz, Leipzig: Teubner, 1918.

Claudian, *Carmina*, edited by Theodor Birt, Berlin: Weidmann, 1892, pp. 1–422.

Columella, *Liber de arboribus*, in Columella, *L'arte dell'agricoltura e libro sugli alberi*, edited and translated by Rosa Calzecchi Onesti and Carlo Carena, Turin: Einaudi, 1977.

Firmicus Maternus, *Matheseos libri VIII*, edited by Wilhelm Kroll, Franz Skutsch and Karl Ziegler, Stuttgart: Teubner, 1968, 2 vols.

George of Trebizond (Georgius Trapezuntius), *Commentarii et expositiones in Aphorismis libri Fructus Ptolomei ad Alfonsum regem Aragonum et utriusque Sicilie*, MS Basel, Universitätsbibliothek, O III 30, ff. 15^{r}–84^{v} (ff. 6^{r}–14^{v} contain George's Latin translation).

Giovanni da Imola, *Repetitio de iure iurando*, edited in Mariano Fava and Giovanni Bresciano, *La stampa a Napoli nel XV secolo*, 3 vols., Leipzig: Haupt, 1911–1913, II, pp. 30–32.

Hephaestio Thebanus, *Apotelesmaticorum libri tres*, edited by David Pingree, Leipzig: Teubner, 1973, 2 vols.

Hermes, *De infusione spermatis* (*Trutina Hermetis*), MS Paris, BnF, lat. 16204, p. 569b, l. 11–21.
Homer, *Odyssea*, edited by Thomas W. Allen, Oxford: Clarendon, 1925.
Horace, *Opera*, edited by David Roy Shackleton Bailey, Stuttgart: Teubner, 1995[3].
——, *Carmina*, in *Opera*, pp. 1–134.
——, *De arte poetica*, in *Opera*, pp. 310–29.
——, *Sermones*, in *Opera*, pp. 165–250.
Livy, *Ab urbe condita libri*, edited by Wilhelm Weissenborn, Moritz Müller and others, Leipzig: Teubner, 1932–1991.
Lucretius, *De rerum natura*, edited by Josef Martin, Leipzig: Teubner, 1969.
Macrobius, *Commentarii in Somnium Scipionis*, edited by James Willis, Leipzig: Teubner, 1970.
al-Majrīṭī (Pseudo-), '*Picatrix': das Ziel des Weisen, von Pseudo-Maǧrīṭī*, edited by Hellmut Ritter and Martin Plessner,Leipzig: Teubner, 1933.
——, *Picatrix. The Latin version of the Ghāyat Al-Ḥakīm*, edited by David Pingree, London: The Warburg Institute, 1986.
Manilius, *Astronomica*, edited by George P. Goold, Leipzig: Teubner, 1985.
Nechepso, *Nechepsonis et Petosiridis Fragmenta magica*, edited by Ernst Riess, *Philologus*, supplement 6, Göttingen: Dieterich, 1891–1893, pp. 325–94.
Ovid, *Ars amatoria*, edited by Emilio Pianezzola, Gianluigi Baldo and Luciano Cristante, Milan: Fondazione L. Valla-A. Mondadori, 1998[3].
Ovid, *Fasti*, edited by E. H. Alton, Donald E. Wormell, Edward Courtney, Leipzig: Teubner 1997[4].
Paulus Alexandrinus, *Elementa apotelesmatica*, edited by Emilie Boer, Leipzig: Teubner, 1958.
Pico della Mirandola, Giovanni, *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, edited by Eugenio Garin, 2 vols., Firenze, Vallecchi, 1946-1952.
Plinius (Pliny the Elder), *Naturalis Historia*, edited by Ludwig von Ian and Karl Friedrich Theodor Mayhoff, Leipzig: Teubner, 1892–1909.
Pontano, Giovanni Gioviano, *I. I. Pontani Carmina*, edited by Benedetto Soldati, 2 vols., Florence: Barbèra, 1902.
——, *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei*, Naples: Mayr, 1512.
——, *De bello Neapolitano*, edited by Giuseppe Germano, Antonietta Iacono and Francesco Senatore, Florence: SISMEL, 2019.
——, *De immanitate*, edited by Liliana Monti Sabia, Naples: Loffredo, 1970.
——, *De rebus coelestibus*, Naples: Mayr, 1512.
——, *I dialoghi*, edited by Carmelo Previtera, Florence: Sansoni, 1943.
——, *I libri delle virtù sociali*, edited and translated by Francesco Tateo, Rome: Bulzoni, 1999.
——, *Meteororum liber*, edited by Mauro de Nichilo, *I poemi astrologici di Giovanni Pontano*, Bari: Dedalo, 1975, pp. 93–137.
——, *Uraniae sive de stellis libri*, in Ioannis Ioviani Pontani *Carmina*, edited by Benedetto Soldati, Florence: Barbera, 1902, I, pp. 3–177.

——, *Urania*, lib. I, edited by Dennis Weh, Wiesbaden: Harrassowitz, 2017.
Porphyrius, *Porphyrii philosophi Introductio in Tetrabiblum Ptolemaei*, edited by Emilie Boer and Stefan Weinstock, in *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, V/4, Bruxelles: in aedibus Academiae, 1940, pp. 187–228.
Ptolemy, Claudius, *Claudii Ptolemaei Pelusiensis libri quatuor compositi Syro fratri. Eiusdem fructus librorum suorum, sive Centum dicta, ad eundem Syrum. Traductio in linguam Latinam librorum Ptolemaei duum priorum et ex aliis praecipuorum aliquot locorum Ioachimi Camerarii Pabergensis. Conversio Centum dictorum Ptolemaei in Latinum Ioviani Pontani* [...], Nürnberg: Johannes Petreius, 1535.
——, *Liber Quadripartiti Ptholemei*; Pseudo-Ptolemy, *Liber centum verborum Ptholemei cum commento Haly*, Venice: Locatello, 1493.
——, *Tetrabiblos*, edited by Wolfgang Hübner, in Claudii Ptolemaei *Opera quae exstant omnia*, vol. III/1, *Ἀποτελεσματικά*, Stuttgart: Teubner, 1998.
Ptolemy (pseudo-), *Καρπός, Pseudo-Ptolemaei Fructus sive Centiloquium*, edited by Emilie Boer, in Claudii Ptolemaei *Opera quae exstant omnia*, vol. III/2, Leipzig: Teubner, 1961[2], pp. 37–61.
——, *Liber centum verborum,* see: Ptolemy, Claudius, *Liber Quadripartiti Ptholemei*.
Pucci, Antonio, *Centiloquio, che contiene la 'Cronica' di G. Villani in terza rima*, edited by Ildefonso di San Luigi, *Delizie degli eruditi toscani*, III–VI, Florence: Cambiagi, 1772–1775.
Servius, *Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*, edited by Georg Thilo and Hermann Hagen, Leipzig: Teubner, 1881–1887.
Statius, *Silvae*, edited by Aldo Marastoni, Leipzig: Teubner, 1970.
Terence, *Andria*, edited by Alfred Fleckeisen, Leipzig: Teubner, 1898.
Varro, *De lingua latina*, edited by Georg Goetz and Friedrich Schoell, Leipzig: Teubner, 1910.
Virgil, *Opera (Bucolicon liber, Georgicon libri IV, Aeneidos libri XII)*, edited by Mario Geymonat, Rome: Edizioni di Storia e letteratura, 2008.
Vitruvius, *De architectura libri*, edited by Fritz Krohn, Leipzig: Teubner, 1912.

Secondary Sources

Attrell, Dan, and David Porreca, *Picatrix. A Medieval Treatise on astral Magic*, University Park: The Pennsylvania State University Press, 2019.
Benzoni, Gino, 'Federico da Montefeltro, duca di Urbino', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1995, XLV, pp. 722–43.
Blum, Claes, 'The meaning of στοιχεῖον and its derivates in the Byzantine age. A study in Byzantine magic', *Eranos* 54 (1946), pp. 315–25.
Boer, Emilie, *Pseudo-Ptolemaei Καρπός,* in Claudii Ptolemaei *Opera quae exstant omnia*, vol. III/2, Leipzig: Teubner, 1961[2], pp. xix–xxxiii.
Boll, Franz, *Studien über Claudius Ptolemäus. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Philosophie und Astrologie*, Leipzig: Teubner, 1894.

Bond, William H., 'A Printer's manuscript of 1508', in *Studies in Bibliography*, edited by Fredson Bowers, Charlottesville: Bibliographical Society of the University of Virginia, 1956, pp. 147–56.

Bortolotti, Ettore, *La storia della Matematica nell'Università di Bologna*, Bologna: Zanichelli, 1947.

Boudet, Jean-Patrice, 'Astrology Between Rational Science and Divine Inspiration. The Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*', in *Dialogues among Books in Medieval Western Magic and Divination*, edited by Stefano Rapisarda and Erik Niblaeus, Florence: SISMEL 2014, pp. 47–73.

——, 'Nature et contre-nature dans l'astrologie médiévale. Le cas du *Centiloquium* du Pseudo-Ptolémée', in *La nature comme source de la morale au Moyen Âge*, edited by Maaike van der Lugt, Florence: SISMEL, 2014, pp. 383–410.

——, 'The Medieval Latin Versions of Pseudo-Ptolemy's *Centiloquium*: A Survey', in *Ptolemy's Science of the Stars in the Middle Ages*, edited by David Juste, Benno van Dalen, Dag Nikolaus Hasse and Charles Burnett, Turnhout: Brepols, 2020, pp. 283–304.

Boudet, Jean-Patrice, and Jean-Charles Coulon, 'La version arabe (*Ghāyāt al-ḥakīm*) et la version latine du *Picatrix*. Points communs et divergences', *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes/Journal of Medieval and Humanistic Studies* 33 (2017/1), pp. 67–101.

Brunelli, Giampiero, 'Este, Leonello, d'', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1993, XLIII, pp. 374–80.

Cappelli, Adriano, *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo*, Milan: Hoepli, 1998[7].

Cappelli, Guido Maria, *Maiestas. Politica e pensiero politico nella Napoli aragonese (1443–1503)*, Rome: Carocci, 2017.

Colapietra, Raffaele, *I Sanseverino di Salerno. Mito e realtà del barone ribelle*, Salerno: Laveglia, 1985.

Corazzol, Gigi, *Corrispondenze diplomatiche veneziane da Napoli, Dispacci di Zaccaria Barbaro*, Rome: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994.

De Nichilo, Mauro, *I poemi astrologici di Giovanni Pontano. Storia del testo*, Bari: Dedalo, 1975.

Denningmann, Susan, 'The Ambiguous Terms ἑῴα and ἑσπερία ἀνατολή, and ἑῴα and ἑσπερία δύσις', *Culture and Cosmos* 11 (2007), pp. 189–210.

Fava, Mariano, and Giovanni Bresciano, *La stampa a Napoli nel XV secolo*, Leipzig: Haupt, 1911–1913, 3 vols.

Fera, Vincenzo, 'Ecdotica dell'opera incompiuta: "varianti attive" e "varianti di lavoro" nell'*Africa* del Petrarca', *Strumenti critici* 25 (2010), pp. 211–23.

——, 'La filologia dei testi umanistici' in *La critica del testo. Problemi ed esperienze di lavoro. Trent'anni dopo, in vista del Settecentenario della morte di Dante*, edited by Enrico Malato and Andrea Mazzucchi, Rome: Salerno, 2019, pp. 295–309.

Ferente, Serena, 'Piccinino, Niccolò', in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2015, LXXXIII, pp. 175–77.

Fierro, Marible, 'Bāṭinism in Al-Andalus: Maslama b. Qāsim al-Qurṭubī (d. 353/964), Author of the *Rutbat al-ḥakīm* and *Ghāyat-al-ḥakīm* (*Picatrix*)', *Studia Islamica* 84 (1996), pp. 87–112.

Figliuolo, Bruno, 'Pontano, Giovanni' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2015, LXXXIV, pp. 729–40.

Germano, Giuseppe, 'Allusioni virgiliane nell'*Urania* di Giovanni Pontano', in *L'Exemplum virgilien et l'Académie napolitaine à la Renaissance. Itinera Parthenopea, I,* edited by Marc Deramaix and Giuseppe Germano, Paris: Garnier, 2018, pp. 217–41.

——, 'Giovanni Pontano e la costituzione di una nuova Grecia nella rappresentazione letteraria del Regno di Napoli', *Spolia. Journal of Medieval Studies* 1 (2015), pp. 36–81.

——,'L'*Editio Princeps* postuma dei *Carmina* di Giovanni Pontano tra interventi editoriali e variantistica d'autore', *Moderni e Antichi*, 4 (2022), pp. 287-343.

——, 'Premessa' in Pontano, *De bello Neapolitano* (see), pp. 3–6.

——, and Marc Deramaix, *Dulcis alebat Parthenope. Memorie dell'antico e forme del moderno all'ombra dell'Accademia Pontaniana*, Naples: Loffredo 2020.

Gundel, Hans Georg, and Wilhelm Gundel, *Astrologumena, Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte*, Wiesbaden: Steiner, 1966.

Heilen, Stephan, 'Astrology at the court of Urbino under Federico and Guidobaldo da Montefeltro', in *De Frédéric II à Rodolphe II. Astrologie, divination et magie dans les cours (XIIIe-XVIIe siècle)*, edited by Jean-Patrice Boudet, Martine Ostorero and Agostino Paravicini Bagliani, Florence: SISMEL, 2017, pp. 313–68.

Herde, Peter, 'Carlo I d'Angiò, re di Sicilia' in *Dizionario Biografico degli Italiani,* Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1977, XX, pp. 199–226.

Iacono, Antonietta, *La nascita di un mito: Napoli nella letteratura umanistica* in *Per la valorizzazione del Patrimonio culturale della Campania. Il contributo degli studi Medio- e Neolatini*, edited by Giuseppe Germano, Naples: Loffredo, 2016, pp. 67–83.

Ieraci Bio, Anna Maria, 'Astrologia e medicina nella polemica fra Manuele I Comneno e Michele Glica', *Sileno* 25 (1999), pp. 79–96.

Italia, Paola, Giulia Raboni, and others, *What is Authorial Philology?*, Cambridge: Open Book Publishers, 2021.

Juste, David, 'Giovanni Pontano, Libri Commentationum in Centum sententiis Ptolemaei' (update: 29.01.2025), Ptolemaeus Arabus et Latinus. Works, URL = https://ptolemaeus.badw.de/work/114.

——, 'The Impact of Arabic Sources on European Astrology: Some Facts and Numbers', *Micrologus*, 24 (2016), pp. 173–94.

Kidwell, Carol, *Pontano. Poet and Prime Minister*, London: Duckworth, 1991.

Le Boeuffle, André, *Astronomie, Astrologie. Lexique latin*, Paris: Picard, 1987.

——, *Les noms latins d'astres et de constellations*, Paris: Les Belles Lettres, 1977.

Lemay, Richard, *Abū Maʿšar al-Balḫī [Albumasar]. Kitāb al-madkhal al-kabīr ilā ʿilm aḥkām al-nujūm. Liber introductorii maioris ad scientiam judiciorum astrorum*, Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1995–1996, 9 vols.

——, 'Origin and Success of the Kitāb Thamara of Abū Jaʿfar Aḥmad ibn Yūsuf ibn Ibrāhīm from the Tenth to the Seventeenth Century in the World of Islam and the Latin West', in *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science (Aleppo, April 5–12, 1976)*, edited by Ahmad Y. al-Hassan, Ghada Karmi and Nizar Nammum, Aleppo: Institute for the History of Arabic Science, 1978, II, pp. 91–107.

Lucentini, Paolo, and Vittoria Perrone Compagni, *I testi e i codici di Ermete nel Medioevo*, Firenze: Polistampa, 2001.

Martorello, Franco, and Giuseppe Bezza, *Aḥmad ibn Yūsuf ibn al-Dāya: Commento al Centiloquio tolemaico*, Milan: Mimesis, 2013.

Monti, Salvatore, and Liliana Sabia, *Studi su Giovanni Pontano*, edited by Giuseppe Germano, Messina: CISUM, 2010, 2 vols.

Mennitti Ippolito, Antonio, 'Francesco I Sforza, duca di Milano' in *Dizionario Biografico degli Italiani,* Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1998, L, pp. 1–15.

Minieri Riccio, Camillo, *Biografie degli accademici alfonsini, detti poi pontaniani, dal 1442 al 1543,* Naples: no printer's name, 1881.

Monfasani, John, *Collectanea Trapezuntiana. Texts, Documents, and Bibliographies of Georg of Trebizond*, Binghamton: The Renaissance Society of America, 1984.

——, *George of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic,* Leiden: Brill, 1976.

Montefusco, Antonio, 'Tommasuccio da Foligno' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Encilopedia Italiana, 2019, XCVI, pp. 159–62.

Pieri, Piero, 'Attendolo, Muzio detto Sforza' in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1962, IV, pp. 543–45.

Pingree, David, *From Astral Omens to Astrology. From Babylon to Bīkāner*, Rome: Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente, 1997.

Reeve, Michael D., 'Stemmatic Method: qualcosa che non funziona?' now in his *Manuscripts and Methods*, Rome: Storia e letteratura, 2011, pp. 27–44.

Rinaldi, Michele, 'Due capitoli sulla fortuna delle *Commentationes in Ptolemaeum* di G. Pontano: le *Eruditiones ad Apotelesmata Ptolemaei* di Agostino Nifo e il *Libellus de diffinitionibus et terminis astrologiae* di O. Brunfels', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 10 (2010), pp. 201–16.

——, *El libro delle cento parole di Ptholommeo. Volgarizzamento inedito del Centiloquium pseudo-tolemaico*, Rome: Salerno, 2021.

——, 'Giovanni Pontano. Autografi', in *Autografi dei letterati italiani. Il Quattrocento*, I, edited by Francesco Bausi, Maurizio Campanelli, Sebastiano Gentile, James Hankins and Teresa De Robertis, Rome: Salerno, 2013, pp. 332–35.

——, 'Il *De Luna liber* di Giovanni Pontano edito, con traduzione e commento, secondo il testo dell'*Editio Princeps* napoletana del 1512', in *Atti della giornata di studi per il V Centenario della morte di Giovanni Pontano,* edited by Antonio Garzya, Naples: Giannini, 2004, pp. 73–119.

——, 'La lettera di dedica a Federico da Montefeltro del primo libro delle *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* di Giovanni Gioviano Pontano', *Cahiers de Recherches Médiévales Et Humanistes/Journal of Medieval and Humanistic Studies* 25 (2013), pp. 341–55.

——, 'L'astrologia nella Napoli aragonese', *Humanistica* 11 (2016), pp. 77–85.

——, 'La traduzione ed i commentari sul *Καρπός* pseudo-tolemaico di Giorgio da Trebisonda', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 11 (2011), pp. 544–56.

——, *Le Commentationes in Ptolemaeum di Giovanni Gioviano Pontano: fonti, tradizione e fortuna del Centiloquio pseudo-tolemaico, dalla classicità all'Umanesimo*, unpublished doctoral thesis, University of Naples Federico II, 2003.

——, 'L'inedita *Expositio super Centiloquio Ptholomei* di Lorenzo Bonincontri', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 15 (2015), pp. 271–80.

——, 'Lorenzo Bonincontri. Autografi', in *Autografi dei letterati italiani. Il Quattrocento*, I, edited by Francesco Bausi, Maurizio Campanelli, Sebastiano Gentile, James Hankins and Teresa De Robertis, Rome: Salerno, 2013, pp. 73–81.

——, '*Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt*. Pontano, Virgilio e l'origine celeste della divinazione naturale e dell'ispirazione poetica', in *L'Exemplum virgilien et l'Académie napolitaine à la Renaissance*, edited by Marc Deramaix and Giuseppe Germano, Paris: Garnier, 2018, pp. 271–93.

——, '*Obscurus sane hic aphorismus est*. A proposito di alcune interpolazioni nei manoscritti delle *Commentationes in centum sententiis Ptolemaei* di Giovanni Pontano' in Germano, Giuseppe and Marc Deramaix, *Dulcis alebat Parthenope*, pp. 227–37.

——, 'Per gli studi astrologici del Pontano: un autografo inedito e quattro frammenti di traduzione dal greco nel codice ambrosiano G 109 inf., ff. 30^{r}–32^{v}', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 50 (2001), pp. 335–78.

——, 'Pontano e le tradizioni astrologiche latine medievali: le postille dell'umanista nel codice Clm 234 della Bayerische Staatsbibliothek di Monaco e nel Barberiniano Latino 172 della Biblioteca Apostolica Vaticana', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 52 (2003), pp. 295–324.

——, 'Pontano, Trapezunzio ed il *Graecus Interpres* del *Centiloquio* pseudo-tolemaico', *Atti dell'Accademia Pontaniana* 48 (1999), pp. 125–71.

——, *Sic itur ad astra. Giovanni Pontano e la sua opera astrologica nel quadro della tradizione manoscritta della Mathesis di Giulio Firmico Materno*, Naples: Loffredo, 2002.

——, 'Un codice della *Naturalis Historia* di Plinio il Vecchio annotato da Giovanni Pontano', *Studi Medievali e Umanistici* 4 (2006), pp. 161–202.

——, 'Un sodalizio poetico-astrologico nella Napoli del Quattrocento: Lorenzo Bonincontri e Giovanni Pontano', *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología Antiguas* 4 (2004), pp. 221–44.

Rizzo, Silvia, *Il lessico filologico degli umanisti*, Rome: Storia e Letteratura, 1984.

——, and Vincenzo Fera, 'La filologia umanistica tra filologia classica e filologia romanza' in *Filologia classica e filologia romanza. Esperienze ecdotiche a confronto*, edited by Anna Ferrari, Spoleto: CISAM, 1999, pp. 33–65.

Sela, Shlomo, 'Calculating birth: Abraham Ibn Ezra's Role in the Creation and Diffusion of the *Trutina Hermetis*' in *Pregnancy and Childbirth in the Premodern World: European and Middle Eastern Cultures, from Late Antiquity to the Renaissance*, edited by Costanza Gislon Dopfel, Alessandra Foscati, and Charles Burnett, Turnhout: Brepols, 2019, pp. 79–106.

Steel, Carlos, 'Henricus Bate, William of Moerbeke, and the Centiloquium of "Ptolemy"', *Przegląd Tomistyczny* 24 (2018), pp. 459–72.

Thesaurus linguae Latinae (= *ThlL*), Leipzig: Teubner, 1900-.

Tester, Jim, *A History of Western Astrology*, Woodbridge: Boydell Press, 1987.

Thorndike, Lynn, *A History of Magic and Experimental Science*, New York: Columbia University Press, 1923–1958, 8 vols.

Trovato, Paolo, *Everything You Always Wanted to Know about Lachmann's Method*, Padua: libreriauniversitaria.it, 2017[2].

Varvaro, Alberto, 'Critica dei testi classica e romanza. Problemi comuni ed esperienze diverse', now in his *Identità linguistiche e letterarie nell'Europa romanza*, Rome: Salerno, 2004, pp. 567–612.

Vitali, Girolamo, *Lexicon mathematicum astronomicum geometricum, hoc est rerum omnium ad utramque immo et ad omnem fere Mathesim quomodocumque spectantium, collectio, et explicatio. Adjecta brevi novorum Theorematum expensione, verborumque exoticorum dilucidatione ut non iniuria Disciplinarum omnium Mathematicarum summa et Promptuarium dici possit*, Paris: Billaine, 1668, quoted according to the modern pagination.

Yamamoto, Keiji, and Charles Burnett, *Abū Ma'shar on Historical Astrology. The Book of Religions and Dynasties (On the Great Conjunctions)*, Leiden: Brill, 2000, 2 vols.

Weh, Dennis, *Giovanni Pontanos Urania Buch 1*, Einleitung, Edition, Übersetzung und Kommentar, Wiesbaden: Harrassowitz, 2017.